

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

**ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ**

**Ч.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

**КЫРГЫЗ ТИЛИНИН
ОМОНИМДЕР СӨЗДҮГҮ**

(Оңдолуп, толукталып экинчи басылышы)

БИШКЕК-2015

УДК 80/81
ББК 81.2 Ки
К 97

Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы (2014-ж. 2-июнь, №119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, №151-б.) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды

Жооптуу редактор:

Осмонова Ж., филология илимдеринин доктору, профессор

Рецензент:

Токоев Т.Т., филология илимдеринин доктору, профессор
Усманбетов Б., филология илимдеринин кандидаты, доцент

Редколлегия

Акматалиев А.А.
Байгазиев С.Э.
Жайнакова А.Ж.
Садыков Т.С.

Маразыков Т.С.
Мусаев С.Ж.
Токтоналиев К.Т.
Эркебаев А.Э

К 97 Кыргыз тилинин омонимдер сөздүгү / Түзүүчүлөр:
Ж. Осмонова, К. Конкобаев. – Оңд., толук. 2-бас.
– Б.: «Бийиктик+», 2015. – 392 б.

ISBN 978-9967-33-143-3

Сөздүктө кыргыз тилиндеги омонимдер лексикографиялык планда иштелип, омонимдердин табияты грамматикалык, стилистикалык сапаттарын белгилөө, зарыл болгон маанилерин орус тилине эквиваленти аркылуу которуу, антүүгө мүмкүн болбогон учурда, ал маанилерди кыргыз тилинде түшүндүрүү, тиешелүү иллюстрациялык материалдар менен жабдуу аркылуу аныкталды.

Сөздүк кыргыз тили боюнча мугалимдерге, методисттерге, жогорку окуу жайларынын студенттерине, басма сөз кызматкерлерине, ошондой эле жалпы окурмандарга арналат.

К 4602000000-15

УДК 80/81
ББК 81.2 Ки

ISBN 978-9967-33-143-3

© КР УИА, 2015
© «Бийиктик+» ЖЧК, 2015

ОМОНИМДЕР ЖАНА АЛАРДЫН СӨЗДҮКТӨ КАМТЫЛЫШЫ

Жалпы тил илиминде лексикалык ар түрдүү катмарларга көңүл бурулуп, аларды жалпы мүнөздөгү котормо же түшүндүрмө сөздүктөрдөн атайылап бөлүп алып, өзүнчө изилдөө, лексикографиялык аспектиде иликтөө иштери кийинки мезгилдерде кеңири жүргүзүлө баштады. Буга синонимдердин, антонимдердин, омонимдердин жана фразеологизмдердин өз-өзүнчө сөздүк болуп жарыкка чыгышы далил боло алат.

Аталган сөздүктөрдүн катарында 1986-жылы «Кыргыз тилинин омонимдер сөздүгү» жарык көргөн. Андан бери жыйырма жылдан ашуун, отуз жыл чамасында убакыт өттү. Сөздүк өз кезегинде лексикография багытында илимий-практикалык зор мааниси бар эмгек катары коомдук турмушубузда өз милдетин аткарып келди. Ошондой болсо да, сөздүк бүгүнкү күндө сейрек басылмага айланды.

Экинчиден, илимий-техникалык прогресстин дүркүрөп өскөндүгүнө байланыштуу, бул сөздүктүн жаңыланып, такталып, толукталып басылып чыгышы актуалдуу маселелерден экендиги, мезгил талабына ылайык келип чыгып отургандыгы да мыйзам ченемдүү көрүнүш. Ошол себептен сөздүктүн жаңыланып басылып чыгуу муктаждыгы пайда болду.

Үчүнчүдөн, сөздүктү жаңыдан басып чыгырууда мурдагы сөздүк негизге алынды. Мурдагы сөздүккө кирбей калган сөздөрдү камтуу жана иллюстрациялык материалдардын айрымдарын мезгилдин талабына ылайык жаңылап киргизүү, кошумчалоо максаты көздөлдү.

Төртүнчүдөн, жалпы тил илиминде, анын ичинде кыргыз тил илиминде кандай сөздөр омоним боло тургандыгы жана аларды аныктоонун негизги белгилери боюнча азыркы мезгилге чейин окумуштуулар арасында ар түрдүү пикирлер айтылып келе жатат. Натыйжада мүнөзү боюнча бири-бирине туура келбеген айрым фактылардын да ар түрдүү сөздүктөрдө өз алдынча омоним катары эсептелип жүргөн учурлары байкалат. Ошондуктан жалпы тил илиминде, анын ичинде кыргыз тил

илиминде омонимдерге карата берилген бир катар аныктамаларга айрым-айрым токтоло кетүүгө туура келет.

1. Омонимдерди тыбыштык түзүлүшү бирдей, бирок маанилери ар башка сөз катары аныктоо (Е. М. Галкина-Федорук. Современный русский язык. М., 1954, 57-б.). Мындай аныктама бир кыйла кеңири тараган. Аны кыргыз тили боюнча жарыкка чыккан окуу китептеринен да кездештиребиз (С. Давлетов, Ж. Мукамбаев, С. Турусбеков. Кыргыз тилинин грамматикасы I бөлүм. Педогоика окуу жайлары үчүн. Оңдолуп экинчи басылышы. Фрунзе, «Мектеп», 1982, 33-б.; Ж. Мамытов. Азыркы кыргыз тили. Фонетика жана лексикология. Бишкек, 1999, 121-б.). Мындай типтеги аныктамада омонимдердин талашсыз бир белгиси – тыбыштык түзүлүшү жактан бирдей болушу туура көрсөтүлгөн. Ал эми экинчи белгиси (маанилери ар башка сөздөр дегени) төмөнкүдөй түшүндүрмөлөрдү талап кылат. Омонимдерди ар башка сөздөр катары кароо чындыкка туура келет. Ушул белги полисемия менен омонимдердин эки башка көрүнүш экендигин орундуу чагылдырып турат, анткени полисемия ар башка сөз эмес, бир сөздүн көп мааниси. Ал эми омоним болсо – бир сөз эмес, ар башка сөздөр. Бирок жогорку аныктамада сөздүн кайсы мааниси (лексикалыкпы же грамматикалыкпы) эске алынып жаткандыгы ачык айтылбайт жана омонимдердин жазылышына да көңүл бурулбайт.

2. Омонимдерди айтылышы бирдей, бирок таптакыр башка маанидеги сөздөр жана сөз формалары катары аныктоо (А. Я. Шайкевич. О принципах классификации омонимов. Процессы развития в языке. М., 1959, 127-б.). Мында «маани» деген термин аркылуу лексикалык маани гана эмес, грамматикалык маани да эске алынат. Эгерде бул аныктаманы жетекчиликке алсак, омонимдер сөздүгүнө: **ач** I (эшикти ач) – **ач** II (курсагы ач), **ат** I (мылтыкты ат) – **ат** II (атка минди), **абал** I (обол, мурда)– **абал** II (ал-абал) деген сыяктуу ар башка лексикалык маанилерди билгизип, ар башка сөз түркүмүнө кирген сөздөр гана камтылып, анда төмөнкүдөй карым-катыштагы сөздөр омоним катары эсептелбей, сөздүккө да киргизилбей калар эле:

1. Лексикалык маанилери боюнча ар башка, бирок

грамматикалык маанилери боюнча андай сапатка ээ болбогон, демек, кийинки белгиси боюнча бүтүндөй бир жалпылыкты түзгөн – бирдей сөз түркүмүнө кирген сөздөр. Мисалы: **аба** I (өзүнөн улуу эркек бир тууган) – **аба** II (атмосфера), **азиз** I (урматтуу) – **азиз** II (сокур), **сүз** I (сууда сүз)– **сүз** II (уй сүзөт), **току** I (ат току) – **току** II (кездеме току).

2. Лексикалык маанилеринде байланыш бар экендиги сезилген, бирок грамматикалык маанилери боюнча бири-биринен айырмаланып, ар башка сөз түркүмүнө кирген сөздөр: **көк** I (көк гүл) – **көк** II (асман), **көч** I (көч келе жатат) – **көч** II (бир жерден экинчи жерге көч), **тоң** I (жерге тоң түштү) – **тоң** II (суу тоңду).

Грамматикалык маани дегенибиз – сөздүн бул же тигил сөз түркүмүнө тиешелүүлүгүнө, парадигматикалык жана синтагматикалык катыштарына ылайык аныкталуучу жалпыланган маани (Грамматика современного русского литературного языка. М., 1970, с.302-б.). Мындай маани жалпы категориялык маани менен жеке грамматикалык маанини өзүнө камтыйт. Омонимдер болсо жалпы категориялык маанилери бирдей сөздөрдөн да, бирдей болбогон сөздөрдөн да түзүлө берет. Мисалы: **аңыз** I (жыйналган эгиндин орду) – **аңыз** II (даңаза сөз) омонимдеринин жалпы категориялык мааниси бирдей (экөө тең заттык түшүнүктү билгизет). Ал эми **айт** I (орозо айт) – **айт** II (сөз айтуу) омонимдеринин категориялык мааниси ар башка (бири затты, экинчи бири кыймыл-аракетти туюндурат). Демек, омонимдер сөздүгү лексикалык жана грамматикалык маанилери боюнча ар башка болгон сөздөрдү гана эмес, лексикалык маанилери ар башка, бирок категориялык маанилери бирдей сөздөрдү да, ошондой эле лексикалык маанилеринен байланыш сезилгени менен, категориялык маанилери боюнча айырмаланган сөздөрдү да омоним катары эсептеп, аларды лексикографиялык планда чагылдырууга тийиш.

3. Омонимдерди айтылышы жана жазылышы боюнча бирдей, бирок маанилери ар башка сөздөр катары аныктоо (Э. Абдулдаев, А. Турсунов. Кыргыз тили, 9– 10-класстар үчүн окуу

китеби. Фрунзе, 1976, 49-б.; С. Өмүралиева. Кыргыз тили. Лексика. Бишкек, 2001, 44-б.) Бул аныктамаларда эң негизги өзгөчөлүгү омонимдердин бирдей жазыла тургандыгын атайы белгилегендигинде турат. Жазуу-сызуунун пайда болушу, өнүгүшү тил каражаттарын оозеки гана эмес, кат жүзүндө да пайдаланууга мүмкүнчүлүк берди. Орфоэпиялык жана орфографиялык маселелерди өз-өзүнчө изилдөөнүн зарылдыгын көрсөттү.

4. Омонимдерди айтылышы боюнча дал келген, формасы жактан бирдей болгон, бирок маанилери боюнча өз ара байланышпаган, б. а. маанилик жалпы элементи болбогон сөздөр катары аныктоо (Д. Н. Шмелев. Современный русский язык. Лексика. М., 1977, 77– 78-бб.; Э.Абулдаев, С. Давлетов, А. Иманов, А. Турсунов. Кыргыз тили Пединституттардын педагогикалык факультеттери үчүн окуу китеби. Фрунзе, “Мектеп”, 1986, 64-б.). Мындай аныктама, баарынан мурда, омонимия менен полисемиянын өз ара айырмасын ачыгыраак белгилөө аракетинен келип чыккан. Мында бирдей форма аркылуу туюндурулган лексикалык маанилердин ортосунда байланыш болсо – полисемия, байланыш болбосо омоним катары эсептелерин билдирүү максаты коюлган. Бул белги бир тилдин же ар башка тилдердин материалдарынан жасалып, лексикалык маанилери боюнча байланышпаган омонимдерди полисемиядан айырмалоого мүмкүндүк берет: **март I** (берешен) – **март II** (3-айдын аталышы), **май I** (сары май) – **май II** (5-айдын аталышы), **чен I** (бир ченде) – **чен II** (ийининде чени бар), **чот I** (чот кагуу) – **чот II** (чот, керки).

Азыркы этапта лексикалык маанилеринде байланыштын бар экендиги сезилген, бирок ар башка авторлор тарабынан омоним катары каралып, сөздүктөрдө да омоним катары берилип жүргөн фактылар бар. (Б. О. Орузбаева. Словообразование в киргизском языке. Фрунзе, 1964, 263-264-б.; С. Өмүралиева. Кыргыз тил. Лексика. Бишкек, 2001, 45-б.). Мисалы: **жаш I** (беш жаш, элүү жаш) – **жаш II** (жаш жигит), **айтыш I** (ырчылардын айтышы) – **айтыш II** (кер-мур айтышып калуу), **кармаш I** (кармаш башталды) – **кармаш II** (аркандын учун кармашып кой).

Эгерде семантикалык критерийди гана эске алсак, анда бул типтеги фактыларды омоним деп эсептөөгө жана омонимдер сөздүгүндө чагылдырууга болбос эле. Бирок алардын омонимдик табияты грамматикалык (сөз жасоо) белгилерине ылайык ачык-айкын билинет. Өз ара омонимдик катыштагы бул сөздөрдүн негиздери бир болгону менен, маанилери ар башка: бириндеги -ыш мүчөсү этиштен зат атоочту жасаса, экинчисиндеги -ыш мүчөсү кош мамилени туюндуруп турат. Ошондуктан лексикалык маанилердин арасындагы байланыштын сезилгендигине карабастан, булар омонимдер деп таанылып, сөздүктө берилди.

5.Омонимдерди бирдей фонемалык катарлардан турган, семантикалык же бир эле мезгилде семантикалык да, грамматикалык да айырмачылыгы бар сөздөр катары аныктоо (О. С. Ахманова. Словарь омонимов русского языка. М., 1976, 4-б.). Бул аныктамадан бардык омонимдер үчүн бир белгинин ар дайым мүнөздүү боло тургандыгы байкалат. Ал белги – омонимдердин бирдей фонемалык катарлардан турушу. Жогорудагы аныктама бул белгилердин бардык омонимдер үчүн бирдей роль ойной бербестигин туура көрсөтүп, маселени бир кыйла конкреттештирүүгө негиз болот. Ошого таянсак, омонимдердин бул жактарынан төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрү белгиленет:

а) семантикалык жактан гана айырмаланган омонимдер: **так** I (такка отуруу) – **так** II (так түштү); **жар** I (сүйгөн жар) – **жар** II (тик жар);

б) семантикалык да, грамматикалык да айырмачылыгы бар омонимдер: **кара** I (жоолугу кара) – **кара** II (тигини кара); **кал** I (оң бетинде калы бар) – **кал** II (сен ушул жерде кал), **калак** I (колундагы калакты таштады) – **калак** II (калак, колум күйүп кетти).

б. Омонимдерди айтылышы жана жазылышы боюнча өз ара айырмаланбаган, лексикалык маанилери боюнча кандайдыр бир жалпылыкка ээ болбогон, эгер андай жалпылыкка ээ болсо, ар башка сөз түркүмүнө кирген ар башка сөздөр катары аныктоо (Ахматов Т., Давлетов С., Сартбаев К., Иманалиев С. Тил

илимине киришүү. Фрунзе, 1980, 71-б.; С. Өмүралиева. Кыргыз тили. Лексика. Бишкек, 2001, 41-б.). Мында омонимдердин 4 белгиси көрсөтүлгөн:

- а) орфоэпиялык белги (бирдей айтылышы);
- б) графикалык белги (бирдей жазылышы);
- в) семантикалык белги (лексикалык маанилердин кандайдыр бир жалпылыкка ээ болбостугу);
- г) семантикалык-грамматикалык белгилер (лексикалык маанилердин арасында кандайдыр бир жалпылык болсо да, алардын ар башка сөз түркүмүнө кириши).

Бул аныктама жогорудагы 5-аныктама менен үндөшүп кетет. Экөө тең омонимдердин лексикалык маанилеринде байланыштын болбостугун талап кылат. Эгерде бул жагынан байланыш болсо, анда грамматикалык жактан ар башкача болушу зарыл экендигин көрсөтөт. Демек, 5- жана 6-аныктамага караганда омонимдер өз ара лексикалык же грамматикалык, болбосо ушул эки жагынан тең айырмаланып турушу керек.

Эгерде **көч I**, **көч II**, **тоң I**, **тоң II**, **көк I**, **көк II** сыяктуу фактылар грамматикалык жактан ар башка болбосо, алар омонимдер катары эсептелмек эмес. Себеби булардын арасында жалпы лексикалык-семантикалык мазмун, ассоциативдик байланыш (б.а., ойлоо процессинде элементтердин өз ара катышынан улам жаңы ойду жарата турган) бар.

Проф. Б. М. Юнусалиев кыргыз тилинин, ошондой эле башка түрк тилдеринин фактыларын изилдеп отуруп, омонимдердин үчүнчү бир тиби (окумуштуунун термини менен айтканда, «алгачкы» же «лексикалык-грамматикалык омоним») калган типтегилерден грамматикалык жактан гана өзгөчөлөнгөндүгү менен айырмаланырын белгилеген. Бул оюн далилдөө үчүн төмөнкү омонимдерди келтирген: **тын** – «дышать, отдыхать», **тын** – «отдых, передышка», **тоң** – «мерзнуть», **тоң** – «мерзлота, мерзлый»; **тат** – «вкус», **тат** – «пробовать на вкус, вкушать» (Киргизская лексикология. Фрунзе, 1959, 65-б.). Мында алгачкы омонимдер семантикалык жактан өз ара тыгыз байланышта болорун эске алуу керек. Мунун төмөнкүдөй себептери бар. Биринчиден, түшүнүк менен

сөздүн лексикалык маанисинин өз ара мамилеси тил илиминде такталып чечиле элек. Экинчиден, сөздүн лексикалык мааниси түшүнүктү билгизүү менен эле чектелип калбайт. Ал ички сезимди – эмоцияны да билгизе алат (бах, бали, ой-ой). Үчүнчүдөн, түшүнүктү билгизе албаган сөздөр да бар. Ага карабастан, дал ушундай сөздөр да башкалар менен омонимдик катышты түзө берет. Мисалы: **кап** деген сырдык сөз логикалык түшүнүктү билгизбейт. **Ал** деген ат атооч да ушул сыяктуу. Бирок булар төмөнкүдөй омонимдик катарды түзөт: **кап** I (сырдык сөз) – **кап** II (зат, буюм маанисинде); **ал** I (ат атооч)– **ал** II (этиш) – **ал** III (зат атооч, күч-кубат маанисинде). Эгерде омонимдерди аныктоодо логикалык түшүнүк жетекчиликке алынса, сырдык сөздүн, ат атоочтун, бөлүкчөнүн омоним болушуна көңүл бурулбай, сөздүктө алар камтылбай калар эле.

Демек, сөздү омоним катарында кароо же полисемиялык мааниде экендигин аныктоо үчүн төмөнкүдөй белгилердин эске алынышы зарыл.

а) Байланышкан маанилердин бир сөз түркүмүнө же ар башка сөз түркүмүнө тиешелүү экендиги. Эгерде андай маанилер бир сөз түркүмүнүн чегинде турса – полисемия, ар башка сөз түркүмүнө туура келсе, омоним катары каралуу керек, анткени ар башка сөз түркүмүнүн жалпы категориялык маанилери бир сөздүн чегине сыйбайт. Ушул көз караш боюнча алганда, жогорку фактыларды полисемия эмес, омонимия деп эсептөөгө болот, анткени **көч** I, **тоң** I, **көк** I зат маанисин, **көч** II, **тоң** II кыймыл-аракеттик (процессуалдык) маанисин, **көк** II белгилик (сындык) маанисин билгизет.

б) Андай фактылардын форма жактан болгон бөтөнчөлүктөрү эске алынууга тийиш. Эгерде андай фактылар форма жактан бирдей өзгөрүлсө же өзгөрүлбөсө касиети жагынан бирдей болсо – полисемия, ар башкача өзгөрүлсө же бири өзгөрүлүп, экинчиси ал сапатка ээ болбосо, омонимия деп таанылуу керек, анткени кийинкидей өзгөчөлүктөр да бир сөздүн ичине сыйбайт. Бул принципти жетекчиликке алсак, жогорку фактыларды полисемия эмес, омоним катары кароого болот, себеби алардын форма жактан өзгөрүлүү бөтөнчөлүктөрү

ар башка. **Көч I**, **тоң I**, **көк I** жөндөмөлөр менен жөндөлөт (көчтүн, көчкө, көчтү...), бирок жакталбайт, чак боюнча өзгөрбөйт. Ал эми **көч II**, **тоң II**, мунун тескерисинче, жөндөлбөйт, бирок чак, жак категориялары боюнча өзгөрөт (көчтүм, көчтүң, көчтү, көчөбүз, көчөсүңөр, көчөсүздөр...). Өңдү, түстү билдирген **көк II** жогоркудай өзгөчөлүктөрдүн бирине да ээ эмес, бирок сын атоочтун даража категориясы боюнча өзгөрө алат (көк, көгүрөөк, көпкөк). Мунун тескерисинче, **көк I** даража категориясы боюнча өзгөрбөйт.

в) Мындай фактылардын синтаксистик табиятындагы өзгөчөлүктөр да эске алынууга тийиш. Эгерде андай фактылар башка сөздөр менен айкашуу, синтаксистик белгилүү бир милдетти аткаруу жагынан өз ара айырмаланса, омоним катары каралуу керек. Бул жагынан да жогорку фактыларды омоним катары кароого болот: **көч I**, **тоң I**, **көк I** сүйлөм ичинде башка сөзгө багынбай – ээлик, этиш сөзгө багынып, толуктоочтук милдетти аткарат, **көч II**, **тоң II** башка сөзгө багынып – баяндооч, **көк II** – аныктооч боло алат. Ошентип, бул үч белги лексикалык маанилеринин арасында кандайдыр бир байланыш, жалпылык болгон каражаттардын полисемияга же омонимге тиешелүү экендигин аныктоодо кыйла жардам берет. Бул учурда андай каражаттардын белгилүү бир контексттеги, сөз жүрүп жаткан шарттагы колдонулушу, убактылуу өзгөчөлүгү эске алынбастан, тилдеги туруктуу, демейки сапаты, табияты эске алынууга тийиш. Антпегенде бир сөздүн кепте функционалдык жактан башка бир сөз түркүмүнүн маанисинде колдонулуп калган учуру омоним катары эсептелип, жаңылыштыкка алып келиши мүмкүн.

7. Омонимдерди формасы бирдей, айтылышы жана жазылышы боюнча дал келген, бирок жалпы лексикалык-семантикалык мазмундун жана ассоциативдик байланыштын жоктугу менен мүнөздөлгөн, келип чыгышы боюнча окшош же ар түрдүүчө, сөз түркүмү жактан бирдей же ар башка сөздөр катары аныктоо. Бул аныктамадагы негизги бөтөнчөлүк омонимдердин бир эле тилдин же ар башка тилдердин каражаттарынан пайда болушу мүмкүн экендигин

көрсөткөндүгүндө. Бул типтеги омонимдердин үч түрдүү өзгөчөлүгүн белгилөөгө болот.

1. Төл сөздөрдөн пайда болгон омонимдер: **бек** I (феодалный властитель, ниже хана) *бектин буйругу* – **бек** II (крепкий, крепко) *бек киши*.

2. Төл сөз менен кабыл алынган сөздөрдөн пайда болгон омонимдер: **ал** I (он, тот) *ал үйүндө жок* – **ал** II *ар.* (сила, мощь) *алы кетип калды* – **ал** III (братъ, взять) *колуңа ал*; **аба** I (дядя) *абасы чакырыптыр* – **аба** II *ар.* (воздух, атмосфера) *аба ырайы*.

3. Кабыл алынган сөздөрдөн пайда болгон омонимдер: **абал** I *ар.* (раньше, прежде) *абалдан келе жаткан* – **абал** II *ар.* (положение, состояние) *эл аралык абал*; **баян** I *ар.* (рассказ, повествование) *баян кыл* – **баян** II (музыкальный инструмент) *баянда ойноо*.

Бул сөздүктү түзүүдө омонимдердин жогоруда айтылган негизги белгилери эске алынды.

Кыргыз тил илиминде омонимдер **толук омонимдер** (лексикалык омонимдер) жана **толук эмес омонимдер** деп бөлүштүрүлөт. “Бир грамматикалык-семантикалык категорияга (бир сөз түркүмүнө) тиешелүү болуп, тыбыштык жактан бардык сөз формалары боюнча дал келип, лексикалык жактан гана айырмаланган омоним сөздөр лексикалык толук омонимдер болот” (Ж. Мамытов. Азыркы кыргыз тили. Фонетика жана лексикология. Бишкек, 1999, 128-б.). Мисалы: **ат** (жылкы) – **ат** (ысым, наам), **сыр** (боёк) – **сыр** (азыктын бир түрү) – **сыр** (купуя), **сан** (буттун өйдө жак бөлүгү) – **сан** (санак бирдиги, өлчөмү) ж.б.у.с. Ал эми ар башка сөз түркүмүнө кирип, айрым грамматикалык формаларында гана дал келген омонимдер толук эмес омонимдер деп аталат (ошол эле жерде, 129-б.). Толук эмес омонимдердин тобун түзгөн өзүнчө формалар бар. Алар: омоформалар, омофондор жана омографтар.

Айтылышы же жазылышы бирдей болгон сөздөрдүн бардыгы эле толук омонимдерди (лексикалык омонимдерди) түзө бербейт. Сөздөрдүн тыбыштык жактан окшош болуп айтылышынын же окшош борлуп жазылышынын фонетикалык, грамматикалык, кээде орфографиялык себептери да бар.

Ошондуктан мындай тилдик кубулуштарды өз ара айырмалап, жекече кайрылууга туура келет. Толук омонимдер (лексикалык омонимдер) сөздүктүн негизин түзөт. Кириш бөлүмдө жалпы тил илиминдеги, анын ичинде кыргыз тил илиминдеги омонимдерге берилген аныктамаларда толук омонимдердин өзгөчөлүктөрү берилип, андай фактылар сөздүккө камтылды.

1. Омоформалар – мааниси ар башка, бирок айтылышы менен жазылышы бирдей болгон грамматикалык формалар, булар көбүнчө ар башка сөздүн да, кээде бирдей эле сөздүн да, грамматикалык формаларынан жасала берет: **тутуу** I (зат атооч, боз үйдүн кийиз жабуусу) – **тутуу** II (этиш, кармоо). Мындай формалар төртүнчү аныктамада кеңири талкууланды жана мындай фактылар сөздүккө камтылды.

2. Омофондор – кээде айрым сөздөрдүн оозеки кептеги колдулунушу жазылышынан бир аз өзгөчөлөнүп, тилдеги башка бир сөздөр менен окшош болуп айтылат. Алсак кыргыз тилинин орфографиялык нормасы боюнча **гүл**, **сулу** (эгин), **бүлө** болуп жазылган сөздөр оозеки кепте кээде айрым тыбыштарын өзгөртүп, төмөнкүдөй сөздөргө окшошуп омофонго айланат: **гүл** (өсүмдүк) – **күл** [гүл] (оттун күлү) – **күл** [гүл] (каткырып күл); **сулу** [сулуу] – **сулуу** (өңү сулуу); **бүлө** [бүлөө] – **бүлөө** (кайрак) ж.б. Мындай формалар сөздүккө камтылган жок.

3. Омографтар – кээ бир окшош сөздөрдүн жазылышы гана бирдей болуп, бирок тыбыштык составында айырмачылык бар, айтылышы ар башка болуп угулат. Алсак кыргыз тилиндеги **ток** (курсагы ток), **бак** (дарак), **карта** (жылкынын ич эти) сыяктуу сөздөрдү орус тилинен кабыл алынган **ток** (электр тогу), **бак** (бензин куюлган бак), **карта** (географиялык карта) сыяктуу сөздөргө карата омограф болот. Бирок мындай формалар сөздүккө камтылбайт.

Кыргыз тил илиминде омонимдерге берилген аныктамалар, омонимдердин негизги белгилери, омонимия менен полисемиянын айырмасы, омонимдердин пайда болуу жолдору, омонимдердин түрлөрү боюнча кыргыз тилчилери тарабынан айтылган пикирлерде анча-мынча оош-кыйыштар болуп, ар бири өз позициясында иликтөө жүргүзгөнү менен, негизинен,

алардын көз караштары бирдей эле десе болот. Муну биз кириш бөлүмдө омонимдерге берилген аныктамалардан көрдүк .

Илимий изилдөө иштеринде пайдаланууга же башка тилдердеги окшош сөздөр менен салыштыра кароого мүмкүнчүлүк берүү максатында омонимдердин негизги маанилери орус тилине которулуп берилди. Омонимдердин орус тилиндеги котормосу Кыргыз ССР илимдер академиясынын академиги К. К. Юдахиндин СССРдин Мамлекеттик сыйлыгына татыктуу болгон «Кыргызча-орусча сөздүгү» боюнча берилди. Омонимдер иллюстрациялык материалдар менен жабдылды. Булар ар түрдүү адабий чыгармалардан, гезит-журналдардан, фольклордон, айрым учурларда К. К. Юдахиндин жогоруда аталган сөздүгүнөн алынды.

Сөздүккө камтылган омонимдер кыргыз адабий тилинин нормасына ылайык тандалды. Сөздүктүн мурунку басылышы төмөнкү авторлор тарабынан түзүлгөн: Ж. Осмонова – А, Б, Г, Д, Ж, З, И, Ч; Д. Исаев – О, Ө, П, Р, С, У, Ү, Ш, Ы, Э, Я; Ш. Жапаров – Л, М, Н, Т; К. Конкобаев – К.

Киришүү бөлүмү менен сөздүктүн курулушу жөнүндөгү маалыматтар Ж. Осмонова тарабынан жазылып, сөздүктүн жалпы редакциясы да ал тараптан аткарылган. Сөздүктүн кийинки басылышында материалдарды компьютерге терип, текстти редакциялоо жана айрым омонимдерди кошуу, мисалдарды жаңыртуу иштерин филология илимдеринин кандидаты, доцент Б.Жайлообаев аткарды.

СӨЗДҮКТҮН КУРУЛУШУ

1. Сөздүк «Омонимдер жана алардын сөздүктө камтылышы» жөнүндөгү киришүүдөн, «Сөздүктүн курулушу» жөнүндөгү кыскача маалыматтан жана негизги бөлүмдөн турат.

2. Негизги бөлүмдө омонимдердин сөздүгү берилди. Баш сөз, башкача айтканда, реестр сөз катарында төмөнкүлөр алынды:

1) Зат атоочтордун атооч жөндөмөсүндөгү формасы: **ата, бак, карга, тил;**

2) Сын атоочтордун жай даражадагы формасы: **ак, кара, жеңил, калың, жарактуу, катуу;**

3) Сан атоочтордун эсептик сандагы формасы: **жүз, кырк;**

4) Ат атоочтордун сөз өзгөртүүчү мүчөлөр уланып турбаган формасы: **ал;**

5) Этиштердин уңгу (негиз) түрүндөгү формасы (**жар, жел, каз, ой, бийле**), ошондой эле кыймыл атооч формасы берилди (**өгөө, буруу, жылуу**).

Омонимдик мааниге ээ болгон этиштин туюк (**жеңил, октол, орол**), өздүк (**безен**) жана кош мамиле (**өңдөш, акылдаш**) категориялары да тиешелүү жеринде орун алды;

6) Сөз өзгөртүү системасына ээ болбогон сөздөр (байламталар, жандоочтор, бөлүкчөлөр, тууранды сөздөр, сырдык сөздөр, тактоочтор ошол жекече тургандагы формасы боюнча берилди.

3. Сөздөр сөздүктө алфавит тартибине ылайык жайгаштырылды.

4. Өз ара омонимдик катарды түзгөн сөздөр жалпысынан бир уяга топтоштурулду. Ар бир уянын жогору жагына омонимдердин тыбыштык комплексин чагылдырган, бардыгына жалпы болгон формасы жайгаштырылды. Омонимдерден кийин катар тартипти билгизүү үчүн рим санариби коюлду. Андан соң ар бир омонимдин грамматикалык белгилери (кайсы сөз түркүмүнө тиешелүү экендиги) шарттуу кыскартуулар аркылуу көрсөтүлдү. Ага улай кашаанын ичине ар бир омонимдин маанисинин орусча котормосу берилди. Эгерде омоним сөз көп маанилүү болсо, ал маанилердин арасы үтүрдүү чекит (;) менен

ажыратылып, бирине улай экинчиси, үчүнчүсү болуп негизги маанилери гана алынды. Кашаа жабылгандан кийин ага улай омонимдин маанилери ушундай тартипте берилип, тиешелүү мисалдар менен жабдылды. Ал мисалдардын кимден алынгандыгын, автордун фамилиясын көрсөтүү аркылуу берилди. Гезит-журналдардан алынган мисалдарда гезит-журналдардын аталышы белгиленди. Мисалы:

ЖАЗ

Жаз I – *зат.* (весна) түшүндүрмө жана мисал.

Жаз II – *эт.* (писать) түшүндүрмө жана мисал.

Жаз III – *эт.* (развертывать, распускать, расстилать) түшүндүрмө жана мисал.

Жаз IV – *эт.* (ошибаться, заблуждаться) түшүндүрмө жана мисал.

5. Омонимдердин грамматикалык табияты (кайсы сөз түркүмүнө тиешелүүлүгү) жана зарыл болгон учурларда стилистикалык өзгөчөлүгү белгиленди.

Грамматикалык табиятын аныктоо үчүн төмөнкүдөй шарттуу белгилер колдонулду: *зат.* – зат атооч, *сын.* – сын атооч, *ат.* – ат атооч, *эт.* – этиш, *к.а.* – кыймыл атооч, *такт.* – тактооч, *сырд.* – сырдык сөз, *туур.* – тууранды сөз, *бөл.* – бөлүкчө, *байл.* – байламта. Бул белгилер омонимден (эгер катар номерлерди билгизген рим санарипи болсо, ошол санариптен) кийин, сызыкча белгиси коюлгандан соң көрсөтүлөт.

6. Орус тилинен кабыл алынган омонимдердин орус тилиндеги жазылышы толук сакталды.

7. Стилистикалык жактан мүнөздөөгө тийиш болгон омонимдерге атайын шарттуу белгилер коюлду: *сүйл.* – сүйлөшүү кебинде колдонулушу; *эск.* – эскирген омонимдер үчүн алынган белги; *диал.* – диалектилик сөз.

8. Омонимдердин маанисин орусча түшүндүрүүдө төмөндөгүдөй шарттуу кыскартуулар пайдаланылды:

ар. – арабский язык

взаимн. – взаимный залог

возвр. – возвратный залог

возвр.-страд. – возвратно-страдательный залог
в разн. знач. – в разных значениях
и. д. – имя действия
ир. – иранские языки
межд. – междометие
понуд. – понудительный залог
страд. – страдательный залог

А

А I — (название первой буквы алфавита) кыргыз алфавитиндеги биринчи тамганын аталышы. *А тамгасынан баштоо керек. Анткени бул согуш өнөрүнүн «а» деген ариби («Кыргызстан маданияты»).*

А II — *ат.* (он, тот) ал деген жактама же шилтеме ат атоочтун кыскарып айтылган түрү. *Менин Дүйшөнаалым да а кишиден бөлүнбөйт* (Өмүрбаев). *Айыгышкан а кезди сен кайдан билмексиң* (Айтматов).

А III—*байл.* (союз а) сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштыруу милдетин аткарат. *Не үчүн биз ыйык тактын алдында букаралык карзыбызды билебиз, а не үчүн ыйык так букараларынын алдында эгелик карызын билбейт?* (Касымбеков). — *А мен болсом, текшерүү комиссиясынын мүчөсүмүн* (Айтматов).

А IV— *сырд.* (возглас удивления; вопрос с оттенком удивления или неудовольствия) таң калуу, бирөөгө кайрылуу, өкүнүү, нааразы болуу сыяктуу ички сезимди билдирүүдө колдонулат. *А, катыгун, мен сени тааныбай калган турбаймынбы?* («Агым»). *А, жасаган, — деди Күмүш, — кедейди мынча эмне кор кылып жараттың?* (Баялинов).

А V — *бөл.* (частица, употребляется для утверждения, усиления) ырастоо, күчөтүү маанисинде колдонулат. — *Ате... Мусулманкул карышкыр болуп бараткан экен а... — деп Алмамбет оор күрсүндү* (Касымбеков).

АА

Аа I — *ат. сүйл.* (форма дат. падежа от местоимения ал — ему, тому; ага — ал ат атоочунун барыш жөндөмөдөгү формасы. *Олда, бечара ай, я! — Ичинен кейип койду аа* («Кыргызстан маданияты»). *Ашык сүйлөп аа чейин, Шылдың кылып күлдүң сен* (Токобаев).

Аа II — *сырд.* (возглас удивления неудовольствия) таң, калгандыкты, өкүнгөндүк, нааразылыкты же бир нерсе эске түшө калгандыкты билдирүүдө колдонулат. — *Аа — деп, — үшкүрүк аралаш оозун ачып баш ийкегиледи абышка* («Кыргызстан маданияты»). — *Аа... биз издеген азот, фосфор,*

калийлер мында тура! — деп кубангандай Эркингүл күлүмсүрөдү КЖантөшев). Аа, ал такыр көңүлдөн чыгып кеткен тура, — деп атам айыптуу кишиче желкесин кашый кетти (Жантөшев).

Аа III — *туур.* (подраж. служит условному обозначению широкого раскрытия рта, напр., при зевании) оозду кең ачуу абалын билдирүүдө колдонулат. *Уйкудан жаңы көзүн ачкан бала аа деп, оозун чоң ачып эстеп койду* («Асаба»).

АБА

Аба I — *зат.* (дядя, старший брат; обращение к старшим) ага, байке, жалпы эле өзүнөн улуу эркек адамдарга кайрылууда колдонулуучу сөз. *Бекбай абабыз кары киши (Мавлянов). Эрмек болуп берейин, Кулак салгын, жаштарым, Картайган, Токоң абаңа!* (Токтогул).

Аба II — *зат.* (воздух, атмосфера, климат) көбүнчө азот менен кислороддун кошундусунан туруп, жердин атмосферасын түзүүчү газ сыяктуу зат; асман мейкиндиги, көк. *Күн көтөрүлүп, аба жылыды (Айтматов). Асман тунук, аба суюк, алыстан көрүнгөн Ала-Тоонун аскалары асман тирейт (Сыдыкбеков). Аба дымып түн жакындап келаткангабы,.. көкбөрүнүн кызыгы бастабайт (Айтматов).*

АБАЙ

Абай I — *зат.* (осторожность, осмотрительность) этияттык, сактык, байкагычтык. *Кайыр башын көтөрүп, абай менен эшик жакты акмалады (Аалы). Абай кылып караса, Атырдай жыттуу жер болуп («Семетей»).*

Абай II — *зат.* (сорт дорогой материи; узорная попона на лошадь или верблюда) абайы, ат жабдыктарына же үй жасалгаларына колдонулуучу баалуу кездеменин түрү. *Абайдан жабуу жаптырдым, Айбандан бөлөк бактырдым («Манас»).*

АБАЛ

Абал I — *зат.* (положение, состояние) ал-жай, турмуш шарты, белгилүү бир кырдаалдагы көрүнүш, жөн-жай. *Көчтүн алдын тосуп түштөндүрмөй, түштөнбөсө ат жалынан суусун*

берип, абал сурап коюш, бабадан калган нарк эле (Касымбеков). Ажардын абалы күндөн күнгө начарлады (Жантөшев).

Абал II — *такт.* (раньше, прежде) а дегенде, баарыдан мурда, оболу. *Эң абал муну иштейин, андан соң ага да кезек келет (Абдукаримов).*

АБАЛА

Абала I — *эт.* (обращение «аба» к старшему по возрасту) өзүнөн улуу эркек бир туганына (агасына), жалпы эле өзүнөн улуу эркектерге «аба» деп кайрылуу. *Кичинекей бөбөгү абалап аркасынан калбайт.*

Абала II — *эт. сейр.* (взлететь ввысь, летать в вышине; подниматься до самого неба) өтө бийик көкөлөп учуу, кайкып учуу; асман мелжип өтө бийик болуп көрүнүү. *Абалап учкан ак кептер, Алдыма келип консочу (фольк.). Абалаган теректердин күмүш жалбырактары шуудурап, жагымдуу салкындык ишлеп жаткансыйт (Өмүрбаев). Ана, булут арасынан абалаган чокулар көрүндү (Өмүрбаев).*

Абала III — *эт.* (набрасываться с лаем) асылып үрүп чыгуу, бучкактап тынбай үрүү, кайра-кайра үрө берүү. *Балтек абалап сайды көздөй жөнөдү (Сасыкбаев). Балдар ойноп итче үрүп, абалап жатты (Айтматов).*

АБДЫРА

Абдыра I — *зат. эск.* (большой ящик, большой сундук) чон, сандык. *Чындырмалуу көөкөрдү Абдырадан алалык («Манас»).*

Абдыра II — *эт.-* (растеряться, опешить) корккондуктан же шашкандыктан эмне кыларын билбей далдырап калуу, калтаарый түшүү. *Мукай абдырап, эмне кыларын билбей шалдая түштү («Ала-Тоо»). Же күлөрүмдү, же ыйларымды билбей абдырай түшүтүм («Агым»).*

АБЗЕЛ

Абзел I — *зат.* (сбруя, упряжь; оборудование) арабага чегилүүчү, салт минилүүчү аттардын жабдуулары (каамыт, догоо, шилия, ээр ж.б.). *Эски араба турат чалдыбары чыгып,*

абзелин ала кетели десек, анысы да иштен чыгып калыптыр (Айтматов). Баш байге толук абзели менен бир ат, бир килем экен (Жакыпбеков).

Абзел II — *сын.* (лучший, превосходный) жакшы, эң сонун. *Ага азыр айланадан эл-журт көрүнгөндөн көрүнбөгөнү абзел (Өмүрбаев). Аял кишинин бала бакканы абзел эмеспи? («Кыргызстан аялдары»).*

АГАТ

Агат I — *зат.* Катмарлары ар кандай түстө болгон, кооздук үчүн же майда буюмдарды жасоо үчүн колдонула турган катуу минералдык зат.

Агат II — *зат.* (борозда для посадки хлопка, табака и др. растений) пахта, тамеки ж. б. өсүмдүктөрүн тигүү үчүн тартылган арыкча, жөөк. *Алар кышын-жайын пахта агатынан чыгышпайт (Мавлянов). Пахтанын агатында төрөлүп, пахтанын агатында картайдык (Мавлянов).*

АГЕНТ

Агент I — *зат.* Уюмдун, мекеменин кандайдыр бир иш, кызмат боюнча ар түрдүү тапшырмаларын орундоочу өкүлү; кимдир бирөөнүн кызыкчылыгы, таламы үчүн аракет кылган, ошону жактаган адам; кандайдыр бир мамлекеттин чалгындоо иштери боюнча жашырын кызматкери, тыңчы, шпион. *Камсыздандыруу агенти. Ал кезде Сүлүктүдө эсердик, меньшевиктик жат элементтер, алардын агенттери да жок эмес эле (Сасыкбаев).*

Агент II — *зат.* Табиятта же организмде бул же тигил кубулушту туюндуруучу себеп.

АГЫЛ

Агыл I — *зат. диал.* (скотный двор, помещение для скота) мал кароо, мал үчүн салынган жай. *Агылда туруп дегдеген, Ат кимдики дедирген (фольк.)*

Агыл II — *зат. диал.* (принесенный или унесенный или уносимый водой) агынды. *Агыл тааш.*

Агыл III — *эт.* (двигаться потоком, толпой, массой) аккан

абалда болуу, чубашып, көп болуп тынымсыз жүрүп туруу. *Боз талааны шаттандырып Күмүш суулар агылды* (Бөкөнбаев). *Колот жерден ошондо Жөө тумандар агылат* («Эр Төштүк»). *Зымырап машиналар тынымсыз агылат* (Сыдыкбеков). *Энесинен адашкан кулундар чырылдап кишенеп, жүздөгөн туяктардын дүбүртү биригип сүрөөнү бузулбай көч агылды* (Касымбеков).

АДАМ

Адам I — *зат.* (человек) ойлоо, сүйлөө жөндөмдүүлүгү бар, өндүрүш куралдарын жасап жана эмгек процессин пайдалана билген жан, киши. *Турмуштун ачкычы адамдын өз колунда тура* (Сыдыкбексв). *Космоско барган биринчи адам — советтик адам, Советтик Социалисттик Республикалар Союзунун гражданини!* («Кыргыз Туусу»).

Адам II — *сырд.* (возглас удивления) бир нерсеге таң калгандыкты же кубангандыкты билдирүүдө колдонулат. — *Эми кепеден-кепени кыдырып тооктун кыгын жыйгыч болуп алыптыр, адам!* (Сыдыкбеков). *Адам ээй, сен кайдан өкүрөсүң! — деп эжем менин бетимен өпкүлөп, көпкө кучагынан чыгарбады* («Ала-Тоо»).

АДАШ

Адаш I — *зат диал.* (почтительное обращение к кому — л.) бирөөгө карата урматтап кайрылууда колдонулат. — *Анын силерге эмне кереги бар! Андан көрө жатып уктайлычы, адаштар!* (Абдукаримов).

Адаш II — *сын.* (ошибочный, ложный) жаңылыш, туура эмес. *Сен бизди адаш жолго киргизип, Адамдыгың билгизип* («Манас»).

Адаш III — *эт.* (заблуждаться, ошибаться) бараткан жолун, багытын таппай, жаңылып калуу; жаңылыштык кетирүү, жаңылышуу. *Ар кимибиз бир сайда, Адашып калдык ар кайда* (Элебаев). *Кемпирдин минген бээси адашып калган кулу-нуна каралап, кишенеп тура калды* (Сыдыкбеков). *Адашкандын айбы жок, кайтып үйрүн тапкан соң* (макал).

АЖУР

Ажур I — *зат.* тор сыяктуу майда тешиктери бар сокмо же сайма; тор кездеме.

Ажур II — *зат.* бухг. операция аткарылган күнү эле бухгалтериялык китепчеге катталуучу эсеп иши.

АЗ

Аз I — *сын.* (мало) көп эмес, жетишсиз, кичине эле. *Жигитке жетимиши түрдүү өнөр да аз* (макал). *Аз болсо да көптөй көр. Акылсызга ар качан Айткандарың баары аз* (Барпы).

Аз II—*зт.* (сбиваться с пути, совершаться; худеть, истощаться; беднеть, разоряться) тентүү, каңгуу, бозуп кетүү; арыктоо, өңүнөн түшүү, жабыгуу; жакырдануу, кедейленүү өтө жоксуз абалга келүү. *Калпа элчилеп жерден азган жок* (Өмүрбаев). *Жазыксыз журт канча жолу арыды, азды, мөгдөдү?* (Сыдыкбеков). *Казактын сакалдары бириндеп, эриндери кумсарып азып калыптыр* (Сыдыкбеков).

АЗАР

Азар I — *зат.* (мучение, мука, притеснение, обида) азап, кордук, кыйноо, кысым; тынчын алгандык, жанын жай таптырбагандык. *Кудай келиндүү кылса, аста ага азар көрсөтпөйүн* (Мавлянов). *Абийиримди ойлосоң жаным азар таппай чабалактайм* (Өмүрбаев).

Азар II — *сын.* (несметное количество, несметное число) сансыз көп, абдан, сан жеткис. *Мен азар мактансам жарым теше жер айдарымы айтып отурдум* (Өмүрбаев). *Зарып кылдым азыкка Азар түмөн малыңды* («Сейтек»).

АЗИЗ

Азиз I — *сын.* (уважаемый, дорогой) ардактуу, урматтуу, кадырлуу, кымбаттуу. *Ардактуу жандан азиз көрүүчү иним* (Аалы). *Мында алыстан келген азиз меймандарыбыз отурат* (Таштемиров). *Нузуп ал кезде кожолорго сыйынууну, алардын атын азиз тутууну биле элек болучу* (Касымбеков).

Азиз II — *сын.* (слепой на обе глаза) эки көзү тең көрбөгөн

сокур. *Эки көзү тең көрбөй, Азиз болгон жашында* (Барпы). *'Эми Байсалыңдын көзү азиз болуп калгандан бери бу дүйнөдөн аша кечтим ов ,ардагым*(Сыдыкбеков).

АЗУУ

Азуу I — *зат.* (клык; коренные зубы) жаактын түп жагындагы чоң тиштер. *Азууга салып ат үстүнөн кишини чайнарында кейкең эте түшүп, Сары буура сүрдүгө келип узунунан түштү* (Сыдыкбеков). *Кабылан жолборс карышкыр Азуусу бар айбандар* (Тоголок Молдо).

Азуу II — *к. а. (и. д. от аз II* — сбиваться с пути, совращаться; худеть, истощаться; беднеть, разоряться) тентүү, каңгуу; арыктоо, жабыгуу; жакырдануу, кедейленүү. *Эл-жеринен азууга дуушар болду. Өңүнөн азууда.*

АЗЫР

Азыр I — *такт.* (сейчас, в настоящий момент) эми, ушул учурда, ушул кезде. *Баштагы кепе азыр жок* (Осмонкул). *Азыр бардык жерде, бардык жумушта техника* (Сасыкбаев). *Азыр жан кулактын учунда турганда кулкунуңа этият болбосоң, кыйын* (Каимов).

Азыр II — *сын.* (готовый; бдительный) даяр, дайын. *Артында болсо Табылды Азыр бол деп айтып өт* («Эр Табылды»).

АЙ

Ай I — *зат.* (луна; месяц) күн нурунун чагылышынан улам жарык болуп көрүнүп туруучу асман телосу; жылдын он экиден бир бөлүгүн көрсөтүүчү мезгил өлчөмү. *Караңгы түн кучагында тоолор үнсүз каалгып, ай шооласы астында теңселип турган тариздүү* (Айтматов). *Ай чоң шашке болуп, тоо чокуларынын үстүнө келиптир* (Айтматов). *1933-жылдын февраль айы болчу* (Сасыкбаев).

Ай II — *сырд.* (возглас, окрик, возглас удивления, возглас сожаления; употребляется при обращении) таң калгандыкты, өкүнгөндүктү билдирүүдө же бирөөгө кайрылуу, бирөөнү чакыруу, көңүл бурдуруу иретинде колдонулат. — *Ай,*

жаныбар, жорго болбосоң коё кал, соорусуна суу койсоң да чайпалбас- ов—деп үн салып калышат (Айтматов). Биздин тоолордун бийиги ай (Өмүрбаев). —Ай, жылкычы жигит, токто! — деп ары жагынан шаңкылдаган күлкү чыгат (Айтматов).

АЙБАН

Айбан I — *зат.* (животное, скот, зверь) бакма жана жапайы жашаган төрт аяктуу жаныбарлардын жалпы аты. *Ала-Тоонун арасын Айбандары жойлогон (Бөкөнбаев). Астындагы Аккула Айбандын зору жаныбар («Манас»).*

Айбан II — *зат.* (кузнечик) чоң чегиртке. *Жаачы баатыр түк коркпос, Көк айбанга саал окшош, Боорукерлүү жайы бар Карлыгачка жан жолдош (Осмонов).*

Айбан III — *зат.* (терраса, веранда) үйдүн алды жаккы бетине жанаштыра салынып, үстү үй менен туташ жабылган жай. *Үсөн айбандагы жыгач керебетке төшөк салдырды да, жубайын балача карысына салып көтөрүп келип жаткызды (Касымбеков). Токтор менен Култай айбанда отурган эле (Абдукаримов).*

АЙДА

Айда I — *эт.* (гнать, выгнать, угнать; управлять) оолактатуу, алыстатуу, кууп келүү; башка жакка кетирип жиберүү, жер которуп ийүү; башкаруу, жүргүзүү, кыймылга келтирүү. *Кемпири уюн жөө жетелеп, артынан Чоко айдап алды (Жантөшев). Күнөөсү жок адамды, Күн көрсөтпөй айдайсың (Токтогул). Саратан сайрайт, күн кайтпайт, Керимсел толкуп жел айдайт (Бөкөнбаев). Ат жүрбөгөн аска жолдон Автомобиль айдады (Бөкөнбаев). Кадырбек кайык айдаганды ушу жерге келгенден бери үйрөндү (Мавлянов).*

Айда II — *эт.* (пахать, сеять, сажать) жерди соко менен же күрөктөө аркылуу иштетүү, айдоо аянтына айландыруу; айдалган жерге эгин, өсүмдүк ж. б. эгүү, себүү. *Кишилер алы жетсе жер айдап үрөн сээп, чөбүн чаап алышат (Сыдыкбеков). Атам огородго толтура пияз, сабиз сыяктуу жашылчаларды толтура айдады («Ала-Тоо»).*

АЙДАЛ

Айдал I — *эт. (страд. от айда I — гнать, угнать; пребывать в ссылке) кубалануу, кууп чыгарылуу; бир жерден экинчи жерге которулуу; сүргүндө болуу. Айдалган мал кун бата ашууну шыкап чыга келди (Убукеев). Чубатууга ат чыгар, Азыр аттар айдалат (Жантөшев). Айдалып жүрдүм Сибирде Азартуу жаман турмушта (Токтогул).*

Айдал II — *эт. (страд, от айда II — пахать, сеять, сажать) эгилүү, себилүү, айдоо аянтына айландырылуу. Ал эрме чөл — бүгүн жашыл, Кендир, пахта айдалып (Бөкөнбаев). Кызылча пахта айдалып, Жер байлыгы кеңиди (Осмонкул).*

АЙДАМА

Айдама I — *сын. (сеяный, не дикорастущий) айдап өстүрүлүүчү, колдо өстүрүлгөн, жапайы өскөн эмес. Айдама беде. Айдама чөп.*

Айдама II — *сын. (который ничего не делает сам, а ждет, чтоб его подтолкнули) өз ою менен өзү билип эч нерсе жасабаган,- бирөөнүн айткан-дегени боюнча жүргөн, өз демилгеси жок. Айдама киши.*

АЙДАР

Айдар I — *зат. (волосы оставляемые на затылке мальчика; чуб, коса) төбөгө коюлган чач (эркектерге карата). Беш балбанды карасаң, Төбөдө айдар чачы бар («Манас»).*

Айдар II — *зат. (легкий ветерок) желаргы, айдарым жел. Чаргын жогортон муздак айдар беттерин желтип өтсө, аны да көп сезе бербей кескин сүйлөдү (Сыдыкбеков).*

АЙДАТ

Айдат I — *эт. (понуд. от айда I — заставить, гнать, выгнать) алыстатуу, кубалатуу, башка жакка кетирүү; башкартуу, жүргүздүрүү. Алтымыш буудан айдатып, Алдыма тартуу тартпайбы? («Эр Табылды»). Акеме ушул өгүз арабаны бош айдатып, шаардан Кең-Сууга жөнөткөндө мен ээн көчөдө карааны үзүлгөнчө акемди карап тургамын (Сыдыкбеков).*

Айдат II — *эт. (понуд. от айда II — заставить пахать,*

заставить сеять, заставить сажать) жерди айдоо аянтына айландырытып эктирүү, септирүү. *Атам огородго толтура беде айдатты* («Ала-Тоо»).

АЙДАШ

Айдаш I — *эт.* (взаим; от айда I — совместно гнать) биргелешип айдоо, кошулушуп кубалап жиберүү, башкарга, жүргүзүүгө жардамдашуу. *Акең менен мал айдашып кел,— деди апам мага* («Ала-Тоо»).

Айдаш II — *эт.* (взаим; от айда II — совместно пахать) эгин айдоого, жер айдоого жардамдашуу, кол кабыш кылуу. *Кудайберген Гүлкадича менен соко айдашып калды* («Ала-Тоо»).

АЙДОО

Айдоо I — *зат.* (пахота, вспашка; вспаханное поле) айдалып коюлган же айдалып эгин ж.б. өсүмдүктөр себилген жер. *Айыл четиндеги айдоодон баягы жалгыз трактордун татыраганы угулат* (Айтматов). — *Ооба, айдоону да терең жүргүзөбүз* (Сыдыкбеков). *Кышкысын үй баш сайын кык жыйнап, айдоого ташып төгүш керек* (Айтматов).

Айдоо II — *зат.* (изгнание, высылка) башка жакка жер которуп жиберилген жаза, сүргүн. *Журт айдоодо жүргөн күнүн эскеришип, Токтогулду аяшты* (Сыдыкбеков). *Артымда солдат кужулдап, Айдоого кетип барамын* (Токтогул).

Айдоо III — *к. а.* (*у. д.* от айда I — гнать, угнать) кууп жиберүү, башка жакка жиберүү. *Эртең Суусамырга мал айдоо керек* («Ала-Тоо»). *Солдаттар Кудайбергенди айдоого камынышты* (Каимов).

Айдоо IV — *к. а.* (*у. д.* от айда II — пахать, сеять, сажать) эгүү, жерди айдоо аянтына айландыруу. *Кардын чыгы кетери менен жерди айдоо баиталат* (Байтемиров). *Эртеси кош айдоого чыкты* («Ала-Тоо»).

АЙДЫҢ

Айдың I — *зат.* (лунный свет; место освещенное лунным светом; распростертый, раскунившийся; широкий) айдын жарыгы, жаркын, айдын жарыгы түшүп турган жер; кең, жайык,

мелтиреген ээн. *Ак-Сайдан жөнөп калышты, Айдың жолго салышты* (Тоголок Молдо). *Нөшөрлөп жааган жамгырда айдың талаада жатып калган күндөрү көп болду* (Бөкөнбаев).

Айдың II — *зат.* (грозный и важный вид; известность, величие, важность) айбат, сүр; атак, даңк. *Айбыктым жалгыз жүзүнөн, Айдың менен сүрүнөн* («Курманбек»).

АЙКАЛЫШ

Айкалыш I — *зат.* (сплетение, переплетение; сочетание) бири-бирине чырмалышып, арта салынган, кайчылашкан абал; дал келгендик, төп келишкендик. *Адырдын көркүн чыгарган Айкалыш өскөн гүл элек* (Бөкөнбаев). *Теория менен практикадагы ыраттуу айкалыш бүгүнкү күндөгү эмгектин көрсөткүчүнүн сонун далили болот* («Агым»).

Айкалыш II — *эт.* (переплетаться; сочетаться; приближаться, прислоняться) бири-бирине кайчылашып кыналышкан абалда болуу, коюн-колтук алышып кучакташуу; өз ара байланышта болуп, төп келүү. *Андрей менен Мусабек өздөрү гана эмес, мылтыктары да айкалышып, кундактары көпкө чейин солкулдап турду* (Сасыкбаев). *Айкалышып асылдар, Кошулушуп калды дейт* («Эр Төштүк»). *Мал чарба продуктыларын өндүрүүнүн жана даярдоонун көбөйүшү коомдук малдын санынын өсүшү менен айкалышты* («Кыргыз Туусу»). *Каныбектин өңүнөн жаш өмүрдүн бактылуу шамы жанып, асмандагы күн менен айкалыша түшкөндөй сыяктанды* (Жантөшев).

АЙКАШ

Айкаш I — *зат.* (столкновение, стычка, схватка) бири-бири менен бет келишкен уруш, салгылаш. *Айкашта мөрөй бербеген, Ал биздин кубат, алыбыз* («Кыргыз Туусу»).

Айкаш II — *эт.* (быть сложным крест-накрест; смыкаться; схватиться с врагом; сочетаться) айкалышуу, жакындашуу; беттешүү, алышуу; дал келүү, төп келүү. *Аттан түшө көрүшүп, Айкашып жатып өбүшүп* («Семетей»). *Айкашкан жоого киргенде, Аманат жандын эрмеги*

(«Семетей»). *Зырылдаган араанын, шаңгыраган балтанын табыштары бирине бири айкашты* (Жантөшев).

АЙЛАНЫШ

Айланыш I — *зат.* (объезд, обход; кружный путь) имерилиш, кайрылыш жер, айланып өтмө жол. *Экинчи айланышка киргенден кийин алардын карааны көрүнбөй калды* («Ала-Тоо»).

Айланыш II — *эт.* (задерживаться; замешкаться) бир нерсеге алагды болуп айланчыктап калуу, буйдалуу. *Андрей тигил-бул ишке айланышып, кандайдыр наряд жакта жүргөн болот* (Сасыкбаев). *Мустафа жумуш учурунда башка бирдемеге айланышып убакытты бекер кетируүнү жаман көрөр эле* (Сасыкбаев).

АЙРАН

Айран I — *зат.* (айран, кислое молоко) сүттөн уютулуп жасалган тамак. *Күдүңдөгөн койчу айранын ичип, чаначынын түбүнө таш көмүрдөн сала кетти* (Сасыкбаев).

Айран II — *сын.* (удивленный, изумленный; растерявшийся) таң калгандык, аң-тан. болгондук. *Айткан кеби орунсуз Адам айран ишине* (Тоголок Молдо).

АЙРЫ

Айры I — *зат.* (вилы) чарбалык иштерге, көбүнчө чөп жыйноого, колдонулуучу бир нече ачасы бар жыгач сапталган курал, чарба шайманы. *Заводунда машиналар жүрүп жатат, Трактор, айры, тырмак жабдык жасап* (Турусбеков).

Айры II — *сын.* (раздвоенный, расходящийся надвое) ача, ачаланып эки жакка бөлүнгөн, ачаланган. *Бутагындай арчанын Мүйүздөрү каркайган Айры мүйүз бугу бар* (Осмонкул). *Кыска кулак, кара көз, Ийри моюн, айры өркөч* (Осмонкул).

АЙРЫЛЫШ

Айрылыш I — *зат.* (раздвоение, разделение) суунун же жолдун бир нече тармакка ажырап, бөлүнүп кеткен жери, айрыгы. *Зарлык жолдун тескери кеткен бир айрылышына*

түшүп ылдамдай басты, (Элебаев). Шуулдаган машина жолдун эки айрылышына жакындай бергенде кол көтөргөн бир адам көрүндү («Агым»).

Айрылыш II—*эт.* (разрывать, расставаться, разделяться, разлучаться) бөлүнүшүү, ажырашуу, бири-биринен алыстап кетүү. *Айрылыштык амалсыз, Амандыкка бердим кол (Токтогул). Сергей менен Зыягул бир аз бирге басышып, эки айрылышат («Ала-Тоо»).*

АЙТ

Айт I — *зат.* (праздник религиозный) Ислам дининдеги элдердин жылына бир жолу өткөрүлүүчү диний майрамы. *Айттын болгонунан болоту кызык (макал). Албетте, абысындардын эрегиши айттан кызык тамашалуу болот тура? (Сыдыкбеков).*

Айт II — *эт.* (говорить, сказать, рассказывать) өзүнүн оюн сөз менен түшүндүрүү, бир нерсе жөнүндө баяндоо, сүйлөө. *Дагы эмне керек сага? Алды менен билип алып, анан айт (Айтматов). Мен көп сүйлөөнү каалабайм, ток этер жерин айтайын (Каимов).*

Айт III — *сырд.* (крик, возглас «ату!»), «ату» *предостерегающий крик пастухов; ну, пошел! но! возглас, которму понукают коня)* итти айдактоодо, тукурууда, малды кайрууда, атты сүрөөдө колдонулат. *Айт де! Карышкыр тузакка кабылды (Касымбеков). Ал, короочу, ал, айт, айт! — деп итин тукура баштады («Асаба»).* — *Эмитен сүрөөнгө сезимтал, жаныбар, «айт» деп койсоң бүлөгөн устарадай кетет (Айтматов).*

АЙТЫШ

Айтыш I — *зат.* (поэтическое состязание акынов в импровизации; пререкания, препирательства) ырчылардын, акындардын бири-бири менен алым сабак айтып, көпчүлүк алдында сынашып ырдаган ыры, сөз жарышы; кандайдыр бир маселе боюнча түрдүүчө ойлорун ортого салып, бири-бирине карата айтылган талаш-тартыш, дискуссия. — *Азыр, эл ырчылары Алымкул менен Осмонкулдун айтышы! — деди. Эки*

акын ай-тышын кеминде он беш минутка созду (Сыдыкбеков).

Айтыш II — *эт.* (состязаться в импровизации; вступать в словопрения; препираться, пререкается, ссориться, спорить) ырчылар бири-бири менен алым сабак айтышып ырдашуу; бири-бири менен бир нерселер жөнүндө сүйлөшүү; бир нерселер боюнча талашып-тартышуу, сөз кайтарышып, каяшалашып, өйдө-төмөн дешип калуу. *Жыйырма беш жылдык чоң тойдо Айтыштык эле акындар* (Осмонкул). *Савельев курбусу менен абдан айтышып, сөз талашып калган* (Сасыкбаев). *Канат экөөбүз өткөн-кеткенди айтышып, көпкө дейре уктаган жокпуз* («Ала-Тоо»). *Бала тигилердин сөзүнө чыдай албай айтыша кетти* («Асаба»).

АЙЫЛ

Айыл I — *зат.* (ист. группа юрт близких родственников и их припущенников; аул) көчмөнчүлүк турмуштагы бир нече үй-бүлөнүн бирге конуп, бирге көчүп, бири-бирине жамаатташ жашаган тобу; эл орношкон кыштак, село. *Кечээ көчмөн айылым Кыштакташып жаңырган* (Бөкөнбаев). *Ар бир айыл четинде, Алты бакан селкинчек* («Мендирман»). *Кары жаш калбастан, айылдагылар көчөт отургузууга киришти* (Убукеев).

Айыл II — *зат. диал.* (кольцо катаура) басмайыл.

АК

Ак I — *сын.* (белый; молоко, молочные продукты; чистый честный, невинный) кардын, сүттүн түсүнө окшогон түс, агарган түс; айран, сүт; таза, көңүлүндө кири жок; күнөөсүз, жазыксыз. *Бул жолу келин басмырт түс жоолукчан эмес, ак көйнөкчөн экен* (Айтматов). *Ак кийиздин жанында өңкөй ак сакалдуу кишилер бар болучу* (Касымбеков). *Жакында уй тубат, кымыз чыгып калат, акка аралашып алсак, эгин бышканча чыдайбыз* (Айтматов). *Мындай адат ак жашоонун татыгы, Мына жигит, азаматтын артыгы* (Осмонов). *Алдагандардын тилине кирбегин, мен акмын* (Бөкөнбаев).

Ак II — *зат.* (истина, истинный, правый; бог) чындык, жалгандыгы жок, акыйкат; кудай маанисинде. *Ачык айтып ак*

сүйлөн, Айтчы сынчым кебиңди (фольк.). Ак күчтү адал ишке жумшап адамга жакшылык алып келет (Сыдыкбеков). Ажал жетсе өлөйүн, Ак салганын көрөйүн («Семетей»).

Ак III — *эт.* (течь, протекать) белгилүү бир өзөн, арык, нук боюнча бир багытка бет алып агымына карата жылуу (сууга карата); суу, суюктук, тер ж. б. сызылып чыгуу, куюлуу, шорголоо. *Анын алдында күбүрлөнүп суу агып жатат (Байтемиров). Киргил тартып ташып аккан суу жылтылдатып көбүк чертет (Сыдыкбеков). Жарадардын чекесинен сызылып кан агып жатат («Ала-Тоо»).*

АКАКТА

Акакта I — *эт.* (учащенно дышать, высунув язык (о собаке); выбиваться из сил, изнемогать; чувствовать сильную жажду) ысыктан же катуу чарчагандан оозун ачып солуктап, тилин саяндатып тез-тез дем алуу; алы кетип солуктоо, абдан суусоо, чаңкоо. *Куйругу кесик карала ит жол жээктеп, тилин салып аактап жүрүп келет (Касымбеков). Суу таба албай аактап, Чөлдө калар бекемин («Эр Төштүк»).*

Акакта II — *эт.* (вправлять самоцветы во что-л.) акак коюу, акак орнотуу. *Акактаган билерик.*

АКТА

Акта I — *зат.* (свободное пространство между нижней частью седла и спиной коня) аттын жонунан көтөрүлүп турган ээрдин көңдөйү. *Камчыны ээрдин актасына сайып койду.*

Акта II — *сын.* (мерин, кастрированный) бычылган, эни алынган. *Акта айгыр. Акта нар.*

Акта III — *эт.* (белить, производить побелку; шелушить, обдирать, рушить) акиташ менен агартуу; сырткы кабыкчасынан ажыратуу (мис. таруу, арпа). *Үйдүн ичи-тышын актап, үй ичин таза күтүшөт (Сыдыкбеков). Актаган арпа менен жемдеп бактым (Сыдыкбеков).*

Акта IV — *эт.* (оправдывать; отблагодарить, ответить благодарностью) күнөөсү, айыбы жок экенин далилдөө, ак катары көрсөтүү; ишенимге жетүү, мээнетин кайтаруу, жакшылыкка жакшылык менен иш кылуу. *Башыма күн*

түшкөндө актап калдыңар мени (Сыдыкбеков). Бет келген жоодон качпастан, Ишеничти актаган (Токтогул). Бул жакшылыгыңарды актайын (Сыдыкбеков).

АКТАЛ

Актал I — *эт. (страд. от акта III — производить побелку; шелушить, обдирать) акиташ менен агартылган абалга келүү, данды кабыгынан ажыратып, тазартылган абалга келтирүү. Сарайдын таманы шыбалып, дубалы акталган (Жантөшев). Эки күндөн кийин куручүм акталат («Ала-Тоо»).*

Актал II — *эт. (страд. от акта IV — оправдывать; отблагодарить) күнөөсү, айыбы жок экендиги далилденүү, ак катары көрсөтүлүү. Калыс киши деп табылган Василий эми таптакыр акталды (Сыдыкбеков). Аз күндөн кийин Коровин өзү да акталып чыкты (Сыдыкбеков).*

АКТИВ

Актив I — *зат. (актив) кандайдыр бир уюмдун, коллективдин ишке жан-дили менен берилген демилгелүү мүчөсү, алдыңкы тобу; мамлекеттик же коомдук уюмдун кызматкери, активист. Партиялык актив. Жыйынга партиянын активдери бут чакырылды (Асаба).*

Актив II — *зат. бухг. Ишкананын материалдык баалуу заттары жана аласа мүлктөрү (пассивдин карама-каршысы).*

АКТОО

Актоо I — *к.а. (и. д. от акта III — беление, побелка; очистка, обдирка) агартуу, акилөө; кабыгынан ажыратуу. Келери менен үйдү актоого киришти («Ала-Тоо»). Таруу актоо.*

Актоо II — *к. а. (и. д. от акта IV — оправдание) күнөөсү, айыбы жок экендигин далилдөө. Биз анын жамандыгын билбейбиз — дешип, чындыкты айтып Василийди актоо керек болду (Сыдыкбеков).*

АКТЫК

Актык I — *зат. (белизна) ак түстө экендик, өтө ак болгондук. Кездеменин актыгына таң каласың.*

Актык II — *зат.* (невинность, правота) айыбы, күнөөсү жоктук, жазыксыздык. *Асылжандын бир туугандары арам санапса да, башка казактар акеңдин актыгына ишенишет. Кой, ыйлаба!* (Сыдыкбеков).

АКЦИЯ

Акция I — *зат.* Капиталисттик ишканага төгүлгөн пайдын сүммасын далилдеп, анын ээсине ошол ишкананын иштерине катышып, андан табылган пайдага ортоктош болуу укугун берүүчү баалуу кагаз.

Акция II — *зат. саяс.* Кандайдыр бир максатка жетүү үчүн иштелген аракет. *Дипломаттык акция.*

АКЧА

Акча I — *зат.* (деньги) сатып алуу, сатуу иштеринде баанын өлчөмүн көрсөтүү үчүн колдонулуучу металлдан же кагаздан жасалган белги. *Экөөнүн жанынан күмүш акча чыкты* (Жантөшев). *Барпы чырак жагып, чемодандан алып Сасыкбайга сураган акчасын берди* (Байтемиров).

Акча II — *сын.* (беловатый, беленький) агыш, акчыл. *Акча жүзүн нур чалып, бетинин оту алмадай болуп нурданат* (Жантөшев).

АКЫЛДАШ

Акылдаш I — *сын.* (советчик, советник, наперсник; единомышленник) кеңештеш, сырдаш, кеп-кеңеши бирге, бир пикирлеш. *Акылдаш жакын адамга Айткым келет сырымды* (Осмонкул).

Акылдаш II — *эт.* (советоваться) кеңешүү, сырдашуу, бирөөгө кеңеш салуу, пикир алышуу. — *Эмне үчүн акылдашпайт!* — *деди абышка, баягысынан бетер ачууланып* (Сыдыкбеков). — *Анын эмнесин акылдашмак эле, жарыктык?* — *деди жылкычылардын бири күлө багып* (Сыдыкбеков).

АКЫР

Акыр I — *зат.* (ясли для скота). малга жем, чөп салып берүү үчүн атайын нооча формасында жасалган жай. *Чарчы*

бойлуу келин уйлардын акырына чөп салып жүрөт («Кыргызстан аялдары»). Жамал! Меймандын атын акырга байлап, чөп сал (Жантөшев).

Акыр II — *зат.* (конец) аягы, кийин жагы, буткөн жери, соңу. *Темир сөзүнүн акырын мукактана бүтүрдү (Жантөшев). Жыйналыштын акыры башка күнгө калды (Убукеев).*

Акыр III — *такт.* (когда-нибудь, в конце концов) зилинде, аягында, түбүндө. *Акыр түбү калмактан, Өчүңдү алып берермин («Эр Табылды»). Мынакей акыр жүрүп ашык болду (Үмөталиев).*

Акыр IV — *эт.* (окриковать, кричать, орать.) кыжыры кайнаган ачууланган кебетеде катуу кыйкыруу, айкыруу, бакыруу. — *Ауре болма, бермеймин! — деп акырды каршыккан казак (Айтматов). Акырып көктү бузуптур, Артыман а да учуптур (Шүкүрбеков).*

АКЫРЫНДА

Акырында I — *такт.* (наконец) аягында, бара-бара, соңунда, тьянагында, эң аягында. *Акырында үйгө баарыбыз томсоруп кайттык (Сыдыкбеков). — Сар далаада жалгыз үй отурганым менен колхоздун бир түтүнүмүн, — деди мергенчи сөзүнүн акырында (Сыдыкбеков).*

Акырында II — *эт.* (идти тихо, медленно, замедлять ход; постепенно, мало-помалу) басандоо, акырыныраак, жайыраак кыймылга өтүү. *Алар бир аз жүрүшкөн соң алды жакта ээн талаада бозоргон жалгыз тамды көрүп акырындап калышты (Сыдыкбеков). Машина акырындап калды (Сыдыкбеков).*

АЛ

Ал I — *зат.* (сила, мощь; положение, состояние) күч, кубат, дарман; абал, шарт, мүмкүнчүлүк. *Аты күндөн күнгө алдан тайып баратканын Танабай көптөн бери байкап келатат (Айтматов). Арсыз душман алы жетпей багынды (Осмонкул). — Сарыбай байкуштун алы кандай экен? (Касымбеков).*

Ал II — *ат.* (он, тот) үчүнчү жакты же тарапты билдирүүчү жактама ат атооч. *Ал да менден түңүлгөнбү, үн бербейт (Аалы). Эми ал үстүндө ээр токуму, ээрге минген чабандосу бар экенин*

да сезбеди (Айтматов). *Ал казанга барып кел, Казанды мында алып кел («Эр Төштүк»).*

Ал III — *эт.* (брать, взять; получать, принимать; покупать; поймать, схватить) бир нерсени кол менен кармоо, өз тарабына өткөрүү; бир нерсени өзүнө тиешелүү кылуу, колуна тийгизүү; соодалоо жолу менен менчиктөө. *Мейли деп алып алдым (Жакыпбеков). Эски араба турат чалдыбары чыгып, абзелин ала кетели десек, анысы да иштен чыгып калыптыр (Айтматов). Жулунуп келип тайды ноктодон алды (Жакыпбеков). Бир костюм сатып алды («Ала-Тоо»), Аны жерден эңип ала качышка туш-туштан баары умтулду (Айтматов).*

АЛАП

Алап I — *зат.* (сечка; корм для скота) майда тууралган чөпкө арпа, урпак аралаштырыш, коңур кургак болгудай суу кошуп жасалган тоют, жем.

Алап II — *зат.* (территория реки вместе с ее притоком) дарыянын, өзөн сууларынын куймалары менен бирге алгандагы жери. *Кара-Суу дарыясынын алабы.*

АЛАСА

Аласа I — *зат.* (долг за кем-л.; что причитается с кого-л.) бирөөдөн ала турган карыз; бирөөдөн же бир жактан ала турган өзүнө тиешелүү үлүшү, эмгек акысы. *Карыздар болбо эр жигит, Көтөрмөгө бурулуп, Абийириңди кетирип, Аласа келет чубуруп (Токтогул). Аласаң болсо сабыр кыл, Ачууланып кыстаба (Тоголок Молдо).*

Аласа II — *сын.-* (низкий) жапыз, кичирээк. *Аласа бойлуу.*

АЛГЫ

Алгы I — *зат.* (корольковия, дикое луковичное растение из семейства лилейных) тамыры тамакка жумшалуучу жапайы өсүмдүктүн бир түрү. *Көктөмдө тоодон алгы казып, мандалак казып жеп күн өткөрүп жаттык (Айтматов).*

Алгы II — *сын.* (передний, начальный) алдыңкы, алды жаккы, алды жагына келүүчү. *Алгы сөз.*

АЛДА

Алда I — *зат.* (бог; аллах) диний түшүнүк боюнча дүйнөнү жаратып жана аны башкарып турган күч, кудай, теңир. *Ай, жаныбар бууданым, бир алдага аманат* («Эр Төштүк»). *Алда башка салганын Чиркин бу баш көрбөйбү* («Сейтек»).

Алда II — *такт. сүйл.* (впереди, передний) алдыда, алды жакта. *Келе жатышат. Бирөө алда. Төртөө артта окчун келет* (Жантөшев).

Алда III — *сырд.* (в выражениях сожаления, досады) өкүнгөндүктү, нааразылыкты билдирүүдө колдонулат. — *Алда байкуш ай, өлгөнү калган экен го...* (Каимов). *Алда катыгун ай, жаман иш бэлгон тура* («Ала-Тоо»).

Алда IV — *эт.* (обманывать, обжуливать) бирөөнү жалган сөз менен ишендирүү, калп айтып адаштырып, ынандырып коюу. *Мааты менен Адылдын амалы боюнча «отко. кийиребиз» демии болуп, сени желмогуз кемпир Кундуз алдап үйүнө алып кетет* (Жантөшев). *Алдап, айтса бир бузук, Алдоосуна эсирбе* (Токтогул).

АЛДАН

Алдан I — *эт.* (усиливаться, становиться энергичным) алына келүү, кубаттануу, күч-кубаты кирүү. *Эки күндөн бери алданып, кубатыма киргенсип калдым* («Кыргыз Туусу»).

Алдан II — *эт.* (возвр. от алда IV — обманываться, быть обманутым) бирөөнүн жалган, калп сөзүнө ишенип азгырылуу, жаңылышып калуу. — *Ырас, мен итмин... Мен акылсыз. Мен жүзү кара, алдандым, — мен киши эмесмин, — деп атам ыйлаган бойдон бүк түшүп жатып алды* (Жантөшев).

АЛЕК

Алек I — *зат.* (сорт полушелковой полосатой материи) жибек аралаштырып токулган жол-жол кездеме. *Алек тонуң кийинчи* (фольк.).

Алек II — *зат.* (возня, хлопоты, мучение) кандайдыр бир ишке айланышып убаралангандык, түйшүк, машакат. *Тестиер Медер да, калчылдаган кайнатам да кой менен алекпиз* (Өмүрбаев).

АЛИК

Алик I — *зат.* (ответ на приветствия) салам айткан адамга кайырган жооп. *Көпчүлүк дүрүлдөп алик алды* (Касымбеков). *Каршы алдында турганы, Эр Көкчө алик алганы* («Манас»).

Алик II — *зат. диал.* (подножка в борьбе) күрөштүн бутту тосуп жыгуу ыкмасы. *Алик салуу.*

АЛКА

Алка I — *зат.* (глотка, передняя часть шеи, подбородка) алкым, жаканын эки башы бириккен, топчуланган жери. *Алкалардан алышып* (фольк.). *Эски чепкендин алка жакасына салып, уулун жонуна көтөрүп Ак-Өгүздү жөө ашкан* (Сыдыкбеков).

Алка II — *зат. этн.* (круг, образуемый дервишами при радении, круговое радение дервишей) дербиштердин зикир чалганда тегеренип басып туруучу айланасы; дербиштердин ушундай айлананы тегеренип чалган зикири. *Азаныңбы, алкаңбы? Зикириңби, ырыңбы?* (Токтогул).

Алка III — *эт.* (благословлять, приносить добрые пожелания; горячо благодарить) жакшы тилегин, каалоосун билдирүү, алкыш айтуу. *Кызды, күйөөнү алкап, көңүл ырларын, наз ырларын сызылтып кыз оюн гүлдөп, күүлдөп жатты* (Касымбеков). *Теңирберди Айзааданы кыя бир карап, башын ийкеңдетип күбүрөп алкады; — Бар бол айланайын, бар бол!* (Касымбеков). *Зайып кымызды түгөтө ичип, жигиттерди чын дити менен алкады* (Касымбеков).

АЛМАН

Алман I — *зат. ист.* (обложение, дань, налог) алым, салык. *Алман алып, эл жемек, Манантан нуска калган дейт* (Токтогул).

Алман II — *сын.* (хваткий, ловчий) алгыр. *Алман бүркүт. Алман куш.*

Алман III — *сын.* (различный, разнообразный) албан, ар кыл, нечен түркүн. *Алтыбай өзү кан болуп, Алман салыктап-шырган* («Эр Табылды»).

АЛУУ

Алуу I — *зат. мат.* (вычитание) көп сандан аз санды алып кемитүүнү билдирүүчү арифметикалык төрт амалдын бири. *Алуу, кошуу, көбөйтүү, бөлүү сыяктуу арифметикалык төрт амалды жакшы билүү керек.*

Алуу II — *к. а. (и. д. от ал III—взятие; принятие, получение- купля)* бир нерсени кол менен кармоо, өз тарабына өткөрүү, колуна тийгизүү, соодалоо жолу менен өзүнө менчиктөө *Магазинден кийим-кече алуу. Базардан майда-чүйдө алуу үчүн кетти.*

АЛЫСТА

Алыста I — *такт.* (вдали, далеко) алыс жерде, алыс аралыкта. *Каргадайдан бир өскөн Алыста теңим калды эле (Каимов).*

Алыста II — *эт.* (удаляться; отдаляться, чуждаться) ыраактоо, узап кетүү, көзгө илешпей калуу; оолактоо, четтей баштоо. *Мына, жакын кишилеринин да карааны алыстан баратты (Каимов). Жолобой калат билгендер, Алыстайт бирге жүргөндөр (Шүкүрбеков).*

АЛЫШ

Алыш I — *зат.* (отводный оросительный канал, большой арык) өзөндөн сугатка ж. б. бөлүп алынган сууну жүргүзүү үчүн казылган чоң арык, өстөн. *Баланы көрөр замат айттырбай билген Гүлжан.огороддун башындагы алышты көздөй жөнөйт (Жакыпбеков).*

Алыш II — *эт.* (хватать друг друга, схватиться в драке, драться) бири-бири менен кармашуу, салгылашуу. *Айгырлар азынап, кездешкен жерде алышып, жеңгени жеңилгендин үйүрүндөгү байталдарды өз үйүрүнө кубалап кетип жатты (Айтматов).*

АНА

Ана I — *зат.* (мать) эне. *Ким болот ата-бабасы, Кайсы элдин кызы болду экен Ошонун тууган анасы («Олжобай менен Кишимжан»).*

Ана II — *ат.* (вон, тот) тигине, мына. *Ана! Бүркүт... найзанын учундай ышкырып тик сайылып Сарыбайдын өзүнө келатты* (Касымбеков). *Ана, ал от жагып, казан асып, кызын жуунтуп, тамак берет* (Айтматов).

АНТ

Ант I — *зат.* (клятва; клятвенное обещание) убададан кайтпоо, шартты, законду, келишимди бузбоо үчүн берилген шерт, Убада, касам. *Антың актоо. Достук антты унутпа!* (Каимов).

Ант II — *эт.* (поступать так, делать так) андай кылуу, ошондой иштөө, анетүү. *Мен сени издеп чыгуу оюмда турса оа, анте алганым жок* (Мавлянов).

АҢ

Аң I — *зат.* (яма, промоина, обрыв) сел жүрүп суу жеп кеткен жар же казылып калган чуңкур, аңгек. *Өгүздөрдү аң жакка катууга шаштым* (Бөкөнбаев).

Аң II — *зат* (зверь, дикое животное как предмет охоты) аңчылык кылынуучу жапайы айбандардын жалпы аты. *Бир аңды талашкан эки бүркүт сыңары экөө бири-бирине сес көрсөтө айкырышып, тартышып баратты* (Айтматов). *Сарыбай эки жагын каранды. Эмне үчүндүр. шакка корголоп же сунала качып жөнөп берген аң көрүнбөйт* (Касымбеков).

Аң III — *зат.* (мысль, сознание) туюп-билүү сезими, ички туйгу. *Кишилер үркүп качып, бирине бири калкаланып, бирин-бири кара тутуп, үрөй учту, аң учту* (Касымбеков).

АҢДУУ

Аңдуу I — *сын.* (изрытый ямами, промоинами) аң-чөнөгү, ой-чуңкуру көп. *Аңдуу, жарлуу жерлери көп.*

Аңдуу II — *сын.* (изобилующий дикими животными как предметом охоты) жапайы аңдары көп, аңчылык кылуучу айбандары бар.

Аңдуу III — *к. а. (и. д. от* аңды — *выслеживать, подкарауливать, подстерегать, подсиживать)* бирөөнүн же бир нерсенин артынан акмалап, кароолдоп жүрүү.

АҢЫЗ

Аңыз I — *зат.* (жнивье, стерня) айдалган эгиндин түшүмүн жыйнап алгандан кийинки орду. *Кечке эгин аңыздарын оттогон уйлар курсактарын кампайтып, кечинде чоң тоюп келишет* («Ала-Тоо»).

Аңыз II—*зат.* (предмет всеобщих разговоров (притча во языках), постоянных пересудов и т.п.) кызыктыруучу, эңсетүүчү имиш сөз, эл оозунда даңаза болуп жүргөн кабар. *Дуулан мергенди эми да бекеринен аңыз кылышпайт* (Өмүрбаев). *Дан багарлар жолдун жээгине чуркап чыгышып көчтү аңыз кылып карап калышты* (Касымбеков).

АҢЫР

Аңыр I — *зат.* (Красная утка) канатында, куйругунда карасы бар, күрөң түстүү өрдөккө окшош жапайы канаттуу. *Ак чардакка кошулуп, Аңырлар учат анкылдап* (Тоголок Молдо).

Аңыр II — *эт.* (быть в недоумении, растеряться, опешить) таң калуу, аң-таң болуу, оозун ачып аңкайып калуу. *Аламын деген Култебер Аңырып карап калды эми* («Мендирман»).

АҢЫРТ

Аңырт I — *зат.* (непроверенные слухи, разговоры, пересуды) анык болбогон, дейт-дейт, имиш-имиш болуп жүргөн сөз, кабар. *Арадан бир эки күн өтпөй дагы бир аңырт угулду* (Өмүрбаев).

Аңырт II — *эт.* (*понуд.* от **аңыр II** — быть в недоумении, растеряться) аң-таң болуу, оозун ачып аңкыйып калуу. *Аңыртып жолго таштап коюу.*

АПАЙ

Апай I — *зат.* (плоский склон горы) жантайыш, жантайма боор. *Төштөгү апай беттин баары кайрак* (Таштемиров). *Апай бетте чуркап, Динар далайга гүл терди* (Сыдыкбеков).

Апай II — *зат.* (интимно-почтительная форма обращения от «апа» мать) өзүнөн улуу, апасы курактуу аялдарга «апа» деп кайрылуу формасы. — *Апай, күүлүсүзбү?* — *Жаныбек тура калды* (Каимов).

АР

Ар I — *зат.* (совесть, стыд) намыс, уят. *Атай эркектик арына келе түштү* (Каимов). *Булардан алиге көңүлүң кала элекпи? Намыс дегенди билесиңби? Ары жок!* (Каимов).

Ар II — *ат.* (каждый, всякий) заттын жекелигин аныктоо катарында колдонулат. *Суулары ар сайынан зергердин созгон күмүшүндөй жылтырап турду* (Касымбеков). *Сарыбай өгүнтөн бери үзбөй ар жерге коюп жүргөн зым тузактарын карады* (Касымбеков). *Ар-ар жерден келген атактуу күлүктөр эртеңки чоң байгеге сакталып, азыр чабуучулардын кубаты чак эле көрүнөт* (Жакыпбеков).

АРАЛАШ

Аралаш I — *сын.* (смешанный, вперемешку) аралашмасы бар, бир түрдүү эмес, кошулуп кеткен. *Азууларынын арасынан кан аралаш көбүк оргуштады* (Сыдыкбеков).

Аралаш II — *эт.* (принимать участие, вмешиваться) бири-бирине кошулуп, биригип кетүү. *Анан сөзгө башкалар аралашып, кызуу талаш баиталат* (Айтматов). *Шерали ордонун ишине аралаша албады* (Касымбеков).

АРАМ

Арам I — *сын.* (нечистый, запретный, запрещенный религией; мерзавец, стервец) жешке, пайдаланууга жарабаган, шарыят жолуна туура келбеген, адал эмес; бузук, кара ниет, арамза. *Адал өлсө бир казан эт, арам өлсө ит менен кушка жем* (макал). *Ал кечиккен сайын анын жүзү каралыгы, арам Жендиги эске түшүп, шекти ырбатып баратты* (Каимов).

Арам II — *зат.* (слово, часто употребляемое как ласкательное, особенно при обращении к детям) көбүнчө балдарга карата эркелетип айтуу маанисинде колдонулат. *Тигил арам кечке жата береби? Кетсек болот эле* («Асаба»).

АРБА

Арба I — *зат. диал.* (используется как приветствие) учурашканда айтылуучу сөз. *Арбаңыз, энеке! — Бар бол, садагаң деп Баалкан Жолойдун эки бетинен өптү* (Жантөшев).

Арба II—эт. (завораживать, заклинать) сыйкырдоо, дубалоо; азгыруу, бүрөөнүн көңүлүн өзүнө буруу. *Жылан торгойду арбады. Казый киши көңүлүн арбаган жылуу, жапыс, жумшак үн менен эритип тартып сүйлөдү* (Касымбеков).

АРДЫК

Ардык I — зат. (неудовольствие, неудовлетворенность, обида) нааразылык, ыраазы эместик, өкүнүч, таарыныч. *Кайраттанып жолго түш, Калбасын ичте ардыгың* (фольк.).

Ардык II — эт. (стыдиться, чувствовать неловкость; сожалеть) ардануу, намыстануу, ыза болуу. *Ыза болгон, ардыгып калган Султаналы: «Эсиң барда этегиңди жап», — деп Атайды катуу зекиген* (Каимов). *Менин аброюмду чанат деп ардыккаң, Адыке, балким мууздаттып салса да эрки* (Сыдыкбеков).

АРТ

Арт I — зат. (зад, задняя часть, задняя сторона) арка жак, бет алды жактын карама-каршысы. *Качкан кыздын артынан Кулбатыр баш болгон жыйырма беш киши кууп келди* (Касымбеков). *Жолоочунун үнү арт жактан үзүлүп угулат* (Сыдыкбеков).

Арт II — эт. (быть в излишке) белгилүү бир өлчөмдөгүдөн ашып кетүү; мурдагыдан арбын, көп болуу, ашып калуу. *Көмүр былтыркыга караганда арбын, быйыл көп эле артчудай* («Чалкан») *Үрөндүк эгинден көп эле артты* («Агым»).

Арт III — эт. (нагружать, нагрузить) жүктөө, тендей салып жүктөө. *Атай ат минип, төшөнчүнү Биялы минген бээге артты* (Каимов). *Азыр да болсо кеч эмес, төөгө артып жөнөт* (Байтемиров). *Ошентип эми ат алдыга түштү, жүгөндү ийинине арта салып, артында Танабай барат* (Айтматов).

Арт IV — эт. (чистить, вычищать) жууп-тазалоо, таза кылуу. *Үсөн бет аарчы менен баланын мурдун артты* (Касымбеков).

АРТТЫР

Арттыр I—эт, (понуд. от арт II — быть в излишке) ашырып жиберүү, көбөйтүү. *Аны арттырып калып эмне*

кыласың, баарын салабер (Касымбеков). Акырындап, дос, сөөк арттыруу аркылуу жүргүзүп келген (Касымбеков).

Арттыр II — *эт.* (понуб. от арт III — нагружать, грузить) тендей салып жүктөтүү. Эки атка теңдеп арттырды.

Арттыр III — *эт.* (понуд. от арт IV — чистить, вычищать) арылтуу, тазалатуу. Ичеги-карын арттырып койду.

АРТУУ

Артуу I — *зат.* (горный перевал) ашуу, тоо бели. Адыр-адыр жер келет, Адырмак артуу бел келет («Манас»).

Артуу II — *к. а.* (и. д. от арт II — быть в излишке) ашып калуу, көп болуу, көбөйө берүү. Сапаттуулугу артуу.

Артуу III — *к. а.* (и. д. от арт III — нагружать, грузить) жүктөө. Жүк артуу. Отун артуу.

Артуу IV — *к. а.* от арт IV — чистить, вычищать) тазалоо, арылтуу. Ичеги артуу.

АРУУ

Аруу I — *зат.* (эпилепсия) талма оору, эс-учун жоготуп, талып жатып калуучу оору. Аруусу кармап калыптыр.

Аруу II — *сын.* (чистый) абдан таза, мыкты, таптаза. Ат жаныбар ич күйдүлүктөн аруу жсаралган (Айтматов). Айкашта артын салбас эрендери аруу (Сыдыкбеков).

АРУУЛА

Аруула I — *эт.* (быть в эпилептическом состоянии) аруусу кармоо. Аруулап башың ооруса, Алдыңа кетем мен! деген (Бөкөнбаев).

Аруула II — *эт.* (очищать) тазалоо, аруу кылып жууп тазалоо. Аруулап таза жуудуруп. Ак кепиндеп көмүңүз («Саринжи-Бөкөй»).

АРЧЫ

Арчы I — *зат.* (масло, сбитое из айрана) айрандан бышып алынган май. Айран бербей, арчы жыйнайсыңбы?

Арчы II — *эт.* (чиетить, очищать) сүртүү, тазалоо, аарчуу.

АРЫ

Ары I — *такт.* (дальше, по ту сторону) обочороок, алысыраак, белгилүү бир жердин, чектин арты, аркасы, аркы тарабы. *Кадырбек дагы бир нерсе айтайын деди эле, тиги киши пры басып кетти* (Мавлянов).

Ары II — *байл.* (и., как, так...) сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрүн байланыштыруу үчүн колдонулат. *Ары жалгыз, ары жаш деп сенин эркелигиңди мен көтөргөмүн* (Сыдыкбеков).

Ары III — *эт.* (уоставать, утомляться) чарчоо, чаалыгуу, алы кетүү. *Жайлоо отуна не жетсин, арыган ат аптада семирет* (Жакыпбеков). *Атты арыганда көр, эрди карыганда көр* (макал).

АРЫК

Арык I — *зат.* (арык) суу агызуу, эгин же башка өсүмдүктөрдү сугаруу үчүн казылган алыш, өстөн. *Семирткич эзилип, суу киргил тартып тигил арыктар менен кызылча жерине тегиз жетти* (Сыдыкбеков). *Экөө дүкөндүн артындагы арыкка буттарын аалып коюп, көпкө сүйлөштү* (Айтматов).

Арык II — *сын.* (худой, тощий) эти качкан, толук эмес, семиз эмес. *Ачтын тогу, арыктын семизи бар* (макал).

АРЫТ

Арыт I — *эт.* (исходить или изъездить обследуя, разыскивая; осмотреть) көп жерлерди иликтей кыдырып чыгуу, карап чыгуу, абдан кароо. *Генерал Черняев дүрбү салып, мерчемдүү багыттарды арытып карады* (Касымбеков). *Сарыбай башка жакты таза арытып карады* (Касымбеков).

Арыт II — *эт.* (*понуд.* от ары III — утомлять, истощать) чарчаган, чаалыккан абалга келтирүү. *Айчүрөк алса шумкарды, Арыталы тулпарды* (Бөкөнбаев).

АСМА

Асма I — *зат. диал.* (тренога для кипячения чая) чай тулга. *Зуура коломтого асма асты да, чай кайнатты* (Баялинов).

Асма II — *сын.* (висячий) асылып турган, илинип турган. *Асма көпүрө. Асма чырак.*

АСМАН

Асман I — *зат.* (небо, небеса) жер үстүнө көмкөрүлгөндөй болуп көрүнгөн атмосфера мейкиндиги, көк. *Балким, асман абдан ачык болсо,.. дүйнө жүзү бат эле жарык тартат беле?* (Сыдыкбеков). *Те алыстагы бөксө тоолор... козу жайчу дөңсөөлөрдөй жапыс көрүнөт. Аралап жүргөндө алар да асман тиреп турчу эле* (Жакыпбеков).

Асман II — *зат.* (бык, кастрированный в зрелом возрасте) кечирээк, маалынан өткөрүлүп бычылган өгүз.

АСТЫ

Асты I — *зат.* (перед, лицевая сторона; низ) бир нерсенин алды жак бети, төмөнкү, ылдыйкы тарабы, бет маңдай жагы. *Аны тактанын астына жашырып коюшту* («Ала-Тоо»). *Ачуудуунун астынан чыкпа* (макал).

Асты II — *такт.* (никогда, никак) эч качан, эч бир, асили. *Асты сендей амалдууну көргөн эмеспиз* («Чалкан»).

АСЫЛ

Асыл I — *зат.* (урожай; результат, продукт) түшүм; ийгилик, натыйжа. *Какыр жерди гүлдөтүп, Асылына мол баткан* (Бөкөнбаев). — *Мен, — деди Адылбек саал үнүн көтөрө сүйлөп: — жеңелеримди ашык мактабай эмгегинин асылын, ийгиликтерин сиздерге угузайын* (Сыдыкбеков).

Асыл II — *сын.* (высокородный, благородный; драгоценный) кымбаттуу, ардактуу; сапаты мыкты, кымбат баалуу. — *О кагылайын асыл абысындар! — деди Кундуз жеңе көйнөгүнө сыйбай* (Сыдыкбеков). *Байдын балдарынан жана аялдарынан жашырынып катып жүргөн кымбат баалуу асыл буюмдары бар эле* (Каимов).

Асыл III — *эт.* (приставать, нападать) тийишүү, катылуу, жармашуу; бир нерсе менен алек боло берүү. — *Ой сен жылкычы чал! Эмне асыласың? Эмне көрүп энтеңдедиң мынча?* (Касымбеков).

Асыл IV — *эт.* (повеситься; быть повешенным) салаңдап, илинип турган абалда болуу. *Бактын башында бир нерсе асылып турат.*

АТ

Ат I — *зат.* (лошадь, конь как животное верховое, рабочее) бычылган жылкы, унаа катары колдонулуучу, минилүүчү жылкы. *Үйгө чукулдаганда мамыдагы токулгалуу чоочул атты көзү чалды* (Осмоналиев). *Жолоочу атты тыңдап, тонду жаңылап, анан жолго чыгат эмеспи* (Сыдыкбеков).

Ат II — *зат.* (имя, название; доброе имя, кличка) энчиленип берилген ысым; атак, даңк; айбандарга ж. б. энчиленип коюлган аталыштар. *Ысмың ким? — Жаркымбай. — Жакшы атың бар экен* (Осмоналиев). *Өзү өтсө да, сөзүн сакташып, атадан балага атын калтырышкан* (Осмоналиев). — *Аның дурус. Эмесе билип ал, аты Гүлсары* (Айтматов). *Жаман иттин аты — Кумайык, жаман куштун аты — Буудайык* (макал).

Ат III — *эт.* (стрелять; бросать) жаа, мылтык, замбирек ж. б. сыяктуу куралдардан ок чыгаруу; бир нерсени карай ыргытуу, шилтөө. *Чалгыга окшош орнотулган узун шырмый учунда салаңдаган жамбынын кылын Оенбек үзө атып, тайтуяк алтын колуна тийди* (Осмоналиев). *Карышкыр атып, бугу аттың, Канча бир аюу сулаттың* (Жантөшев) *Атсаң ат замбиректи Ташмаматтай* (Калык).

Ат IV — *эт.* (усеченная форма вспомогательного глагола жат) «жат» деген көмөкчү этиштин кыскарган түрү. *Баиш ийбей аткан элде жолборс чапкан үч баатыр бар* (Осмоналиев). *Аякта эр өлүп атса, тамагынан кантип аш өтөт кызыл тебетейдин?* («Ала-Тоо»).

АТА

Ата I — *зат.* (отец, предок) балалуу болгон эркек киши; жалпы эле улгайган эркектерге кайрылууда колдонулат. *Ракыя энеси менен атасынын берер жообун күттү* (Байтемиров). *Атам байкуш Түн жылкысын кайтарат* (Турусбеков).

Ата II — *эт.* (называть, именовать; посвящать, предназначать) атын атоо, атын, ысмын айтып чакыруу; арноо, багыштоо. *Ошенitse да, айылдагы кээ бир абысындар биздин жеңенин атын атаса жаман көрүшөт* (Сыдыкбеков). *Мага атап байлаган коюна чөп салып келаткан экен* (Мавлянов).

Ата III — *сырд.* (слово, употребляемое для выражения желания или сожаления) атаа, атаганат, бир нерсени каалоо, эңсөө же өкүнүү, кайгыруу сыяктуу ички сезимди билдирүүдө колдонулат.

АТАН

Атан I — *зат.* (холощенный верблюд, верблюд—мерин) бычылган төө. *Карга бий атына минип, небересин алдына салып, атандын буйласын өзү жетеледи* (Осмоналиев).

Атан II — *эт.* (называться, именоваться) аты чыгуу, аты аталып элге белгилүү болуу. *Топ аралап, эл оозуна кирип, жакшы атанып кетүүгө дилгир жаши уландар эмес... жай адамдар да көп келишти* (Касымбеков).

АТКЫ

Аткы I — *зат.* (трубочка деревянная или из бедренной кости грифа для промывания желудка ловчей птицы) кыраан куштардын жемсөөсүн тазалоо үчүн колдонулуучу жыгачтан же жорунун жилигинен жасалган түтүкчө.

Аткы II—*эт.* (цапать; схватить, сграбастать) апчып алуу, чеңгел менен чапчый кармоо; капшыра тиштөө. *Бетин колу менен аткып алды эле, шүүшүндөп кан кетти* (Байтемиров). *Толорсуктан аткыган экен, ары-бери булкуп жүрөт* (Өмүрбаев).

АТТУУ

Аттуу I — *зат.* (имеющий лошадь, коня; конный верховой, всадник) аты бар, атчан, ат минген киши. *Жалгыз аттуу жарышчаак, жаман тондуу күрөшчөөк* (макал). *Аңгыча болбой, түндө биз келген тараптан эки аттуу чыкты* (Жантөшев).

Аттуу II — *сын.* (именуемый, называемый) белгилүү бир атта болгондукту, бирдеме деп аталгандыкты билдирүүдө колдонулат. *Тигил нур жүздүү Шамбет аттуу алп жигит корс-корс күлдү* (Сыдыкбеков). *Бегайым аттуу жалгыз кызым бар* (Жантөшев).

АЧ

Ач I — *сын.* (голодный) тамак ичпеген, наар албаган, ачка. *Курсак ач, кийими жырттык, аялдар кепичтерин коңултак кийип, балдар шекер деген эмне экенин билбейт* (Айтматов).

Ач II — *эт.* (открывать, раскрывать; отпирать) жабык нерсени ачык абалга келтирүү. — *Мен, Бүбүжан, ач. Уктуңбу, мен дейм* (Айтматов). *Танабай шамал менен жамгырдан көзүн ача албай баратты* (Айтматов).

Ач III — *эт.* (проголодаться) ачка болуу, курсагы ачуу. *Курсактары ачса, аны да сезишпеди* (Сыдыкбеков).

АЧА

Ача I — *зат.* (черви) картанын жүрөк формасындагы кызыл түстүү сүрөт белгиленген түрү. *Ачанын балтасы.*

Ача II — *сын.* (развилаина; раздвоенный) учу, баш жагы эки тарамга бөлүнгөн, айрым-айрым болуп бөлүнгөн. *Адаштырат кишини Көрбөгөн жолдун ачасы* (Барпы). *Талас өрөөнүнүн башы эки ача келет, башкача айтканда, өрөөн экиге бөлүнөт* (Каимов).

АЧУУ

Ачуу I — *зат.* (гнев, злоба) каар, жини келгендик, кыжырлангандык. *Четтеп кеткен Гүлсарыны көрүп калып, бир жолкусунда ачуусун андан чыгарды* (Айтматов). *Эч болбогондо бирин ала жатайын деп!.. Ачуумду араң токтоттум* (Сыдыкбеков).

Ачуу II — *сын.* (горький, кислый, горечь, кислота) даам сезүү органдарын дүүлүктүрүүчү жагымсыз өтө кычкыл даам, таттуунун карама-каршысы. *Өзү болсо таттуу тамактан ачуу тамакты артык көргөн неме экен* (Сыдыкбеков). *Бул эмне? Даамы ачуу жем* (Жантөшев).

Ачуу III — *к. а. (и. д. от ач II* — открывать, раскрывать). жабык нерсени ачык абалга келтирүү. *Мен туруп эшикти ачууга камындым эле, эмнегедир кайра токтоп калдым* («Ала-Тоо»). *Эски менен жаңыны Ажыратып ачууда* (Калык).

АЧЫК

Ачык I — *сын.* (открытый) жабык эмес, жабылбаган, бекитилбеген. *Кызыл үйдүн эшиги ачык экен* (Сыдыкбеков).

Ачык II — *эт.* (проголодаться) курсагы ачуу. *Бала эмес өзүбүз ачуу айран менен көк кылтыр кымызга ачыгып кеттик* (Касымбеков).

АЧЫН

Ачын I — *эт.* (открывать, раскрывать) жамынчысы түшүп ачылып калуу, ачык жатып калуу. *Эне ачынып калган баласын кайра жаап, кымтып койду* («Ала-Тоо»).

Ачын II — *эт.* (испытывать разъедающую, жгучую боль; испытывать боль, душевную горечь) катуу ооруксунуу; ызалыктан жаны кашаюу, жаалдануу. *Эти ачынган Батийна тилин тарткан жок* (Сыдыкбеков). *Ачынып алган Семетей Ак-жолборс чапкан эмедей, Атырылып кекенип, Манастап ураан салыптыр* («Семетей»). *Ошондогу ырларынан бирөө-жарымын жаттап калбаганым али да ачынам* (Мавлянов).

АЧЫШ

Ачыш I — *эт.* (испытывать едкую, жгучую боль) тыз-тыз эттирип, сайгылашкандай болуп сезилүү. *Жаранын оозу жалаңтык болуп калган экен, чыдатпай туз куйгандай ачышты* («Ала-Тоо»).

Ачыш II — *эт.* (*взаимн. от ач II* — совместно открывать, раскрывать) биргелешип, кошо ачуу. *Дарбазаны ачышып кой, баланын алы келбей жатат* («Асаба»).

АШ

Аш I — *зат.* (пища; поминки; плод, фрукт некоторых диких растений) тамак, оокат; өлгөн адамдын жылдыгына карата мал союп, элге тамак берүү салты; кээ бир жапайы жыгачтардын мөмөсү, жемиши. *Ашы бар аяктан аттаба* (макал). *Ашың болсо, кашык табылат* (макал). *Көп жыйындын кашы экен, Көкөтөй кандын ашы экен* («Манас»). *Аш өкөлөтү болот деп, Сурнайын тарттырып* («Эр Табылды»). *Долоно, четин аштары Мончоктой кызыл мөлтүлдөйт* (Аалы).

Аш II — *эт.* (переваливать через что-л.) тоодон, ашуудан ж. б. ары өтүү. *Ата... уулун эски чепкендин алка жакасына салып, жонуна көтөрүп Ак-Өгүзду жөө ашкан* (Сыдыкбеков). *Нүзүп Кара-Бура ашуусу аркылуу Аксыга ашты* (Касымбеков).

АША

Аша I — *такт.* (очень, явный) өтө, абдан, ашкере. *Аскар өз алдынча аша кубанды* (Сыдыкбеков).

Аша II — *эт.* (вкушать, есть закладывая в рот помногу) чоң-чоң сугунуу. *Сарыбек этти бурдуга ашап жатып, башын көтөрбөстөн булдурады* (Жакыпбеков).

АШАТ

Ашат I — *эт.* (обработка кожи смешанным с отр; солью и др. кислым молоком для выделки) териге ашаткы төгүп иштетүүгө, ийин келтирүүгө даярдоо.

Ашат II — *эт.* (*понуд.* от аша II—угощать кого-л. собственнo ручнo, кладяему в рот пищу; изругать) сыйлоо; жедирүү максатында бирөөгө тамак сугунтуу (көбүнчө беш бармак, күрүч); жаман сөздөр айтып тилдөө, сөгүү. *Эт ашат, ашатсаң, беш ашат* (жаңылмач). *Айдараалы Тоосакты абдан ашата тилдеп баратты* (Абдукаримов).

АШТАШ

Ашташ I — *зат.* (место соединения, сочленения) эки нерсенин бири-бирине бириккен, кошулган жери. *Омуртканын ашташы. Жамбаш менен кашка жиликтин ашташы.*

Ашташ II — *сын.* (сотрапезник) бирге аш жешкен, тамак-ашты бирге ичишкен, табакташ. *Анын эри чолок этек да, кымындайынан оруска бала-бото болуп, орус менен ашташ ичкен неме экен* (Өмүрбаев).

АШТОО

Аштоо I — *зат.* (колода, корыто) малга жем, туз, суу берүүгө ылайыкталып, жыгачтан ашталып жасалган ноо, акыр. *Биттуу узун аштоого кезек-кезек жылтыр көк туз салат* (Айтматов).

Аштоо II — к. а. (и. д. от ашта — наставлять, прикреплять) бир нерсени экинчисине бекитип бириктирүү, эптештирип кийгизүү. *Атам короодо керки аштоо менен алек* («Ала-Тоо»).

АШУУ

Ашуу I — зат. (горный перевал) тоо кыркаларынын адам ашып өтүүгө мүмкүн болгон ыңтайлуу жери. *Кандуу ашуу «Көк-Арт» дегендин бороону согот деп угуучу ал* (Сыдыкбеков).

Ашуу II — к. а. (и. д. от аш II — переваливать через что-л.) тоодон, ашуудан ары өтүү. *Эчен белестерди ашууга туура келет, а сен кичинекейсиң да* (Таштемиров).

АШЫК

Ашык I — зат. (альчик). чүкө. *Ашык атып ойногон Балдар аман жатабы.* («Семетей»),

Ашык II — зат. (влюбленный) сүйгөн адам, жакшы көргөн, сүйүп калган. *Ашыгы Алмастын ордун басып, кыйырда, эрөөлдө жүрдү* (Сыдыкбеков). *Өзүң бөтөнмүн деп бизден бөлүнсөң, ашыгыңдын арбагы урсун сени!* (Сыдыкбеков).

Ашык III — такт. (находящиеся в излишке, излишек, превышающий, превосходящий) белгилүү бир ченден, өлчөмдөн артык, арбын, көп. *Жыл сайын ашык сүт берип, Саандын жайын түшүнгөн* (Үмөталиев). *Өткөн жылы планын үч эсе ашык аткарган* (Үмөталиев).

Ашык IV — эт. (торопиться, спешить) шашуу, шашылуу. *Кыраан ашыгып учса, ал жаза серпет* (Сыдыкбеков). *Жүрөк элеп-желеп болуп, жакындаган сайын ашыгабыз* (Өмүрбаев).

АШЫКТЫК

Ашыктык I — зат. (любовь, влюбленность) сүйүү, бирин бири жакшы көргөндүк, бирине бири берилгендик, сүйүшкөндүк. *Өзүнүн ашыктыгын Алымга айтат* (Жантөшев). *Ашыктык деген кыйын экен, жеңеке!* (Каимов).

Ашыктык II — зат. (чрезмерность, превосходство) көптүк, артыкбаш. *Менин бул айтканым ашыктык кылбас* («Ала-Тоо»).

АЯК

Аяк I — *зат.* (нога, нижняя часть ноги) бут. *Ортоңку аллеяда жай келаттым. Аяк талыды* (Сыдыкбеков). *Аягым жерге токтобой тызылдап турган секелек ойноо кезим* (Өмурбаев).

Аяк II — *зат.* (чашка, деревянная чашка) тегерек кылып оюлуп жыгачтан жасалган идиш. *Эсенгелди кара аякты кош колу менен имере кармап алып, максымды жута баштады* (Сыдыкбеков).

Аяк III — *такт. сүйл.* (та сторона) ал жак, ошол тарап, *Аякта канча жүрөсүң?*

АЯЛ

Аял I — *зат.* (женщина; жена, супруга) турмушка чыккан, күйөөгө тийген зайып; эркектин жубайы. *Артынан ак көйнөкчөн аял чыкты* (Айтматов). *Кандай болбосун, жакын аранын ичинде үйгө бир аял затын киргизши керек экенин түшүндүк* (Мавлянов).

Аял II — *зат.* (промедление) токтолуп туруучулук, күтүп туруучулук, жай туруучулук. *Бир аз аял кыла туралы, келип калышар.*

АЯН

Аян I — *зат.* (предостережение, внушение «свыше» во сне, тайное знание, дар ясновидения) боло турган иш, окуя жөнүндө алдын ала билген белги. *Алиманым ай, аян көрдүң беле, эмне үчүн ушунча боздоп асылдың* (Айтматов).

Аян II — *зат.* (польза, выгода, прибыль) пайда, кандайдыр бир нерседен түшкөн олжо, табылга. *Адырга сепкен арпаны, Аян кылган канчаны* (фольк.).

Аян III — *эт.* (*возвр. от ая* — щадить себя, проявлять нерешительность, робеть, бояться) боор ооруу, аёо; тарткынчыктоо, кылчактоо. *Энди ким кимибиз болсок да аянбайбыз* (Каимов).

АЯР

Аяр I — *сын.* (волшебник, кудесник, чародей) айлакер, сыйкырчы. *Аяр чалдын көңүлү, бут дити Шерали жакта*

(Касымбеков). *Элчи да, Абил бий да, өлүп гана көрбөгөн аяр карылар да, шалдырап, орундарынан турбай отуруп кала беришти* (Касымбеков).

Аяр II — *такт.* (осторожно, осмотрительно) жайыраак, этияттык менен. *Абил бий Бекназарды бир имерип тиктеп алып, жай гана: — Баатыр — деп аяр үнсалды* (Касымбеков); *Кээде Күкөш жаздыктан башын аяр көтөрүп, терезе тарапка моюн созо калат* (Өмүрбаев).

Б

БАА

Баа I — *зат.* (цена; оценка; ценность) кандайдыр бир нерсенин (буум, товар ж. б.) акча менен көрсөтүлгөн наркы; бир нерсенин мазмунун, сапатын, өзгөчөлүгүн белгилөөдө көрсөтүлгөн маани; окуучулардын билим деңгээлин көрсөтүү үчүн атайын кабыл алынган сандык белги. *Баа менен размери жазылган ярлыктар тагылган кийимдердин кыркалай илинип турганын көрөбүз* («Кыргызстан аялдары»). *Кыргыз искусствосу Москвада өткөн декадада жогорку баага ээ болду* («Ала-Тоо»).

Баа II — *сырд.* (возглас неодобрения, отвращения) катуу корккондо, же чочуганда айтылат. *Баа! — деп добуштап коё берди* («Ала-Тоо»). *Шарип баа деп бакырып, сендиректеп барып чоң үкөктүн үстүнө чалкалай олтурду* (Бейшеналиев).

БААР

Баар I — *зат.* (ранняя весна) эрте жаз, жаздын башталыш убагы, көктөм. *Сен ушул келе жаткан баарда тогузга чыгасың дегени эсимде калыптыр* («Ала-Тоо»). *Асан менен Бүбү... жазгы баарда кыштоодон жогорулап, оту-чөбү мол жерге конот* (Абдукаримов).

Баар II—*зат.* (приятный результат, удовлетворение, достижение) ийгилик, үзүрлүү ыракат. *Ак эмгегинен баар таап, эмгектин алдыңкысы деген ыйык атакка ээ болгон адамдарды да четтен табасың* («Агым»). *Антсе да астейдил эмгеги менен*

баар тапкан, жөнөкөй адамдар жөнүндө айтпай коё албайт экенсиң («Ала-Тоо»).

БААРДАШ

Баардаш I — *зат.* (возлюбленный, возлюбленная; близкий друг, наперсник) сүйгөн, жакшы көргөн ынак киши; сырдаш. *Баардаш сенин дартыңдан басарга жок дарманым* (фольк.). *О, кагылайын баардаш абысындар! — деди Кундуз жеңе көйнөгүнө сыйбай* (Сыдыкбеков).

Баардаш II — *эт.* (говорить по душам) жан-дили менен чын жүрөктөн сүйлөшүү, сырдашуу. *Клавдия Ивановна өзү баардашкан, таанышкан үй-бүлөлөрдүн сүйүктүү жакын адамына айланган* («Ала-Тоо»). *Алар бири-бири менен баардашып олтурушуп даам ичишкен жок* («Чалкан»). *Абысын аңдышса — айылдын ынтымагы кетет; абысын баардашса — айылга береке кирет* (Сыдыкбеков).

БАДЫРА

Бадыра I — *зат. диал.* (тонкие жерди, идущие на обрешетины потолка) ичкерээк келген узун, түз тал же узун чабак жыгач. *Суунун жээгинде кыркалай өскөн бадыра талдар* («Асаба»).

Бадыра II — *эт.* (издавать частый треск, трещать, стрекотать) дабыроо, тырсылдоо, тарсылдоо (мисалы, куурулган дан, жааган мөндур, атылган ок, күбүлгөн жемиштерге карата). *Куурулган жүгөрү апанпак болуп бадырап жарылып жатты. Күбүлгөн өрүк бадырап жерге түшүүдө.*

БАЙ

Бай I — *зат.* (богач, бай; богатый, изобилующий чем-л.) мал-мүлктүү, дүнүйөлүү адам; байлыгы көп, жетиштүү, ар түрдүү табигый байлыгы мол, арбын. *Өзүм да ушул күнгөйдө байдын малын багып жүрчүмүн* (Сасыкбаев). *Букараны көп эзген, Бай, манаптар, болуштар* (Тоголок Молдо). *Кең соорулдуу аймагың, Асыл тукум малга бай* (Калык). *Азыр өлкөдө бай тажрыйбасы бар кадрлар өсүп чыкты* («Шоокум»).

Бай II — *зат.* (муж) эр, күйөө. *Байбачеси Чыйырды байынан эми кеп сурайт* («Манас»).

БАЙКУШ

Байкуш I — *зат. диал.* (сова) үкүнүн бир түрү, мыкый үкү.

Байкуш II — *сын.* (бедняга, бедняжка; никчемный, никудышный) колунда жок, жоксуз, өтө алсыз, бечара, шордуу, карып; колунан эч нерсе келбеген, эч нерсеге жарабаган, өтө начар. *Байкуш болуп экөөбүздөн кайыр сураган жок* (Байтемиров). *Эмне үчүн байкуш баланы калып менен башка урат, чоң эне?* (Сыдыкбеков). *Эки айылдын арасында санап Байкуш жүрдү мында да жок, анда жок* (Аалы).

БАЙЛАНЫШ

Байланыш I — *зат.* (связь) бири-бири менен болгон өз ара карым-катыш, мамиле. *Азыр биздин колхоз аралык байланыштарды кеңитүүдө* («Кыргыз Туусу»). *Биздин бизде болгон байланышка эч ким тоскоол боло албайт деп ойлойм* («Ала-Тоо»).

Байланыш II — *эт.* (связаться друг с другом) бири-бири менен өтө жакын, тыгыз мамиледе болуу, сүйлөшүү, кабаршуу. *Анын үстүнө Каныбектин алдыртан байланышкан большевиктери бар* (Жантөшев). *Түпкүрдөгү партия уюмдары менен байланышып, большевиктердин идеясын, ураан прокламацияларын эл ичине тарата берди* (Баялинов).

БАЙЫ

Байы I — *эт.* (богатеть) дүнүйө-мүлкү, байлыгы көбөйүү, абдан жетишкен бардар абалга келүү, бай болуу. *Жарды жүрүп байыган, Жалгыз жүрүп көбөйгөн Эр Үрбүгө салам бер* («Манас»). *Ушул бир чарчы бөздү алып калганымда байып кетет белем* (Сыдыкбеков). *Жыл айланбай эле укмуштуудай байып кетти* («Ала-Тоо»).

Байы II — *эт.* (прекратить доиться; уменьшаться) сүтү кайтып саадырбай калуу; тартылуу, азаюу, жок болуу. *Жети-сегиз күндөн бери кызыл уй таптакыр байып кетти* («Асаба»). *Уйдун эмчегин кош колдоп чойсок да шырып этпейт. Кээси такыр байып кетти* («Чалкан»). *Арыктагы суу байып, ар кайсы жеринде кичинекей чөөттөр гана калган* («Ала-Тоо»).

БАЙЫМ

Байым I—*зат.* (понимание, разумение) баам, байкоо, байкоочулук. *Сенин байымыңда аны кандай деп ойлойсуң («Ала-Тоо»).* *Келиндин тышка чыкканын билип, кангер экен дегендей байымын басып уйкусиз жаткан сак кайнене кара күчкө жөтөлөр эле (Касымбеков).*

Байым II—*зат.* (приспособление, приспособленность). Үйүр алып көнүп калгандык, байыр алгандык, чыдам, көнүм. *Ишке байым алып кетти. Карыганда суукка байымы жок болот тура,— деп чоң атам колун мешке кактай баштады («Ала-Тоо»).*

БАЙЫМДА

Байымда II — *эт.* (понимать, разуметь, догадываться, замечать) байкоо, түшүнүү, баам кылуу. *Арачы кишини мен элем, Солтобай, сөзүмдү көрчү байымдап («Олжобай менен Аишимжан»).*

Байымда II — *эт.* (приноравливать, приспособливать) бир жерге байыр алып, көнүп, үйрөнүп калуу, байырдоо. *Ушул жерге байымдап туруп калдык.*

БАЙЫТ

Байыт I — *эт.* (*понуд.* от байы I — обогащать кого-что-л.) бай кылуу, дүнүйө-мүлкүн арттыруу, байлыгын көбөйтүү. *Муну албай койгондо бизди байытат белең — деп, жеңем болбой койду («Ала-Тоо»).*

Байыт II — *эт.* (*понуд.* от байы II — уменьшаться; прекратить доиться) саалбай калуу, сүтү жок калуу; азаюу, соолуп калуу, жок калуу. *Убагында саабай жүрүп уйду байытып жиберди. Жогору жагынан байлап коюп сууну байытып жатышат.*

БАК

Бак I — *зат.* (дерево, сад) өсүп турган көп жылдык жыгач өсүмдүктөрдүн тобу. *Мөлтүрөп ийген шактарын мөмөлүү жыгач бактарың (Маликов).*

Бак II—*зат.* (счастье, удача) бакыт, таалай. — *Бар уулум,*

бет алдыңан жалгасын, бак берсин! Оомийин! (Каимов). Акыры, тең болбогондон кийин, жаш аялдын багын байлоонун кереги эмне? Туура кылыптыр (Каимов).

Бак III — *эт.* (присматривать, ухаживать; воспитывать, смотреть; охранять, наблюдать) асырап өстүрүү, тарбиялап чоңойтуу; көзөмөлдөп кароо, кайтаруу. *Сагынып ырдайм ар күнү Көтөрүп баккан апамды (Токтогул). Акырындык менен койлорду өткөрүп алды да, бага баштады (Айтматов). Коён, тоок багамын, Аларга короо саламын (Осмонов). Балдардын уйкусун багып отурган ак халатчан аял (Убукеев).*

БАКАЛ

Бакал I — *зат.* (стебли листья кукурузы после отделения початков; солома) сотосунан ажыратылган жүгөрүнүн жалбырактары менен бирге алгандагы сабагы; дан эгиндеринин саманы. *Сасыкбайдыкы жүгөрү бакал менен жапкан жаман там (Байтемиров). Таруунун бакалы. Шалынын бакалы.*

Бакал II — *зат. эск.* (мелочная лавка; бакалея) майда-чуйда нерселер сатылуучу кичинекей дүкөнчө; бакалея. *Азыр мен ошондой чекчегей бакалдын жанынан өтөрүмдө анын текчелерине жыйылган кооз нерселер мени кызыктырып жиберди (Сыдыкбеков). Базар көркү — бакал, эр көркү — сакал (макал).*

БАКТУУ

Бактуу I — *сын.* (засаженный деревьями, садами) бак-дарак тигилген, бак-дарагы көп. *Алды жактан дүкүйгөн калың бактуу кыштак көрүндү («Ала-Тоо»).*

Бактуу II — *сын.* (счастливый, удачный) бактылуу, таалайлуу, ырыстуу. *Бактуу менен байлаша (макал). Өлүм бутуунун багын алат (Касымбеков).*

БАКЧА

Бакча I — *зат.* (садик; детский сад) анчалык чоң эмес, кичирээк бак-дарактуу, гүл ж.б. өстүрүлгөн жер; мектеп жашына чейинки балдар тарбиялануучу мекеме. *Эч качан*

жакшы, элесиң эстен кетпейт, Кашка суу, жашыл бакчаң, салкын абаң (Осмонов). Парктын ар жагында бакчада ойноп жүргөн майда балдар (Сасыкбаев).

Бакча II — *зат.* (бахча) коон-дарбыз айдалган жер. *Абаздын атасы Ысман колхоздун бакчасында иштейт (Таштемиров).*

БАКЫР

Бакыр I — *зат.* (бедняк, бедный; бедняга) кедей, кембагал; бечара, байкуш. *Бакырларды ойготуп, Баштап келди эркиндик (Тоголок Молдо). Сан кол жарган баатырың, Ушу бүгүн, Кан аба, Колуңа түшкөн бакырмын («Сейтек»). Он эки жыл күйгөмүн, Ойлоп жетим жетер деп, Бек мүшкүл тарткан бакырдын Бир тушоосун чечер деп («Сейтек»).*

Бакыр II — *зат.* (медь; медная монета двухкопеечного достоинства; металлическое ведро) жез; эки тыйындык жез монета; чака. *Кызым үчүн калың деп, Албаймын тыйын бакырды (фольк.). Эки бакыр жүгөрү.*

Бакыр III — *эт.* (орать, реветь, громко кричать) үнүнүн бардыгынча катуу кыйкыруу. — *Айткыла! — деп эчен ирет бакырса да, эч кимден жооп ала албады (Жантөшев). Батыш бакырып, Ышынаалынын алдына жыгылат (Байтемиров).*

БАКЫРЧЫЛЫК

Бакырчылык I — *зат.* (бедность, нужда; житейские хлопоты) жардылык, кедейлик, кембагалдык; күндөлүк оокаттын камы, аракетин. *Минтип бакырчылык башка түшүп турганда куру намыстын кереги эмне? («Ала-Тоо»).*

Бакырчылык II—*зат.* (профессия медника, жестянщика) жезден, темирден ар кандай буюмдарды жасай турган устачылык кесип. *Биздин чоң атабыз бакырчылык менен жан баккан киши эле дешет («Ала-Тоо»).*

БАЛ

Бал I— *зат.* (мёд) ширелүү өсүмдүктөрдөн аарылар аркылуу иштелип чыгылган, саргыч түстөгү илээшкек коюу таттуу зат. *Белгисиз көп эрлердин бирине арнап, Жиберди*

сүрсүгөн эт, бал, сары май (Осмонов). *Кум шекер, каймак, бал менен Дасторкон кенен жайышкан* (Токобаев).

Бал II — *зат.* (гряды, окаймляющая четырехугольники, на которые делится рисовые или люцерновое поле) *шалы эгүүдө, жашылча өсүмдүктөрүн өстүрүүдө суу токтотууга, жаюуга ылайыкталып, тегерете кырдалган жал, чарчы-чарчы тилкелер. Дунгандардын байлары ошол жерлерге бал жасап, жал көтөрүп, күрүч айдашар эле* («Ала-Тоо»),

Бал III — *зат.* (вечер с танцами) бий кечеси. *Жаңы жылдык бал.*

БАЛЖУУРАН

Балжууран I — *зат.* (название травянистого растения) өзөгү түтүк сыяктуу өскөн өсүмдүк. *Балжууранын карасаң, Жалбырагы этектей* (фольк.).

Балжууран II — *зат.* (цельное кислое молоко без примеси воды и не снятое) койдун же топоздун сүтүнөн эч нерсе кошулбай накта уютулган коюу, таттуу айран, жуурат. *Тамдын түбүндө күн чубактап отурган карыя балжууранга тойгон баладай магдырай баштады* («Ала-Тоо»).

БАЛКЫ

Балкы I. — *зат.* (название дорогой материи) кымкап сыяктуу материал. *Отузуна барча менен балкыны жүктөп келип алып кал* («Манас»).

Балкы II — *эт.* (расплавляться, размякать; приятно разомлеть, испытывать приятную истому) жумшаруу, жибүү, көлкүлдөө; толукшуп көөлгүү; бир нерсеге ыраазы болгондой көңүлү куунак абалда магдыроо, мемирөө. *Жайлоосу жашыл жибектей, Жери жумшак балкыган* (Токтогул). *Ак тилек менен жылуу сөздөрүн айтканына бүткөн боюм коргошундай балкыды* («Ала-Тоо»). *Салиманы көрүп Карыптын бүткөн бою заматтын ичинде балкый түштү көрүнөт* (Абдукаримов).

БАЛЧЫ

Балчы I — *зат.* (пчеловод) бал аарысын асыроочу, бал челекчи, аары багуучу.

Балчы II — *зат.* (гадальщик) бал китеп ачуучу, төлгөчү. *Дубана менен балчыга Садага кылып пул берип («Эр Табылды»).* *Ош шаарынын базарында далы көргөн балчылар да жүрөт (Жантөшев).*

БАП

Бап I — *зат.* (подготовленность, натренированность, тренировка *(лошади или ловчей птицы)*); ловко, как следует сделать *что-л.*) табы жетилгендик, абдан мыкты даярдык (көбүнчө атты жана алгыр куштарды таптоого карата); өтө кылдаттык (сөз айтуу же иштин аткарылышына карата). *Жакшы кушка жаман куш бабы менен теңелет (макал).* *Казак өзү да кепти бабы менен даамдуу сүйлөйт, жомогун да уккулуктуу баяндайт (Сыдыкбеков).*

Бап II — *зат.* (раздел, глава) илимий эмгектин же китептин бөлүмү, главасы.

Бап III — *туур.* (используется для обозначения отрывистых звуков, наподобие звуков карная или барабана) керней тартылганда чыккан үн сыяктуу кыска-кыска дабышты билдирүүдө колдонулат. *Анда-санда бап эткен үн угулгансыйт.* («Ала-Тоо»).

БАР

Бар I — *зат.* (маленький ресторан) чакан, кичинекей ресторан.

Бар II — *мод.* (имеется, есть; имущий, богатый) бир нерсенин болушу, жок эместиги, болгондугу. *Азыр анча деле кедей эмесмин, жүздөй жандык, ондон артык кара бар (Аалы).* *Ок өтпөс темир тону бар, Орошон күлүк аты бар («Эр Табылды»).* *Айтар сөзүң бар болсо, Карындаш, түшүндүңбү жөнүмө? («Олжобай менен Кишимжан»).* *Короо тартып конушту Колунда бар алдуулар (Осмонкул).* *Жакшы болуп бар болсоң, кимдер келбейт кашыңа (макал).*

Бар III — *ат.* сүйл. (всё, все) бардык, бүткүл, чогуу. *Кыяздын калың колуна Канчоро кан барк болду, Бар дүйнөгө карк болду («Сейтек»).* *Бөлөбала бар чарбасынан кол жууп, ого бетер катаал турмуштун торуна чырмалган (Осмонкул).* *Бар*

өнөрдү Багындырсак жүгөндөп, Техниканын Бардык сырын түгөлдөп (Элебаев).

Бар IV — *эт.* (двигаться, идти, отправляться) жөнөө, жүрүү, кетүү, бир жакка багыт алуу; белгилүү бир куракка, жашка келүү, чыгуу. — *Биз да ошол Аким жетекчилик кылган колхозго саякатка барабыз, агай!* (Сыдыкбеков). *Дөңгөлөктөрүн кылдыратып араба бараткан* (Сыдыкбеков). *Булутка кээде кирип, кээде чыгып, Баратат сулуу ай да шашып жылып* (Шүкүрбеков). *Картаң өмүр жыйырма беш, Жашка барар болсочу* (Токтогул). *Сексен жашка бараткан менден көптү биле баштадың* (Сыдыкбеков).

БАРА

Бара I — *зат.* (лопасть) кандайдыр механизмди же бир нерсени кыймылга келтирүү, айландыруу үчүн колдонулган тиштүү же жалпак калакчалуу дөңгөлөк. *Заводдордун баралары жүгүргөн, Жымыңдаган жибектери түрүлгөн* (Калык). *Суусу бөксөргөн тегирмендин барасындай солгун тартып, үзүлүп-үзүлүп дыңгырай баштады* («Ала-Тоо»). *Хан тегирменин карап, барага оролгон чачты көрдү* («Жомоктор»).

Бара II — *зат. диал.* (мерлушка) козунун майда тармал көрпөсү. *Башың сындуу көрүнөт, Кара бара бөрк менен* (Барпы).

Бара III — *зат.* (часть, кусок) бөлүк, бир нерсенин бөлүгү. *Каз айланбас кара зоом, Кайрандан калган улуу тоом, Көргөн көздүн карасы, Жүрөгүмдүн барасы* («Сейтек»).

БАРАК

Барак I — *зат.* (лист) китептин, дептердин, кагаздын ж.б. бирдей өлчөмдө болгон бөлөк-бөлөк тилкеси. *Динар баракты ачып караса, биринчи барактын эң башкы жолуна Аскардын аты жазылган* (Сыдыкбеков). *Капсалаң ийри-буйру цифраларды түшүргөн жарты баракты бүктөдү* (Бейшеналиев).

Барак II — *сын.* (лохматый, косматый с длинной шерстью) саксайган узун жүндүү, саксагай. *Жай буралтат барак, узун куйругун, Карап койбойт, салып берген сызыгын* (Аалы).

БАРАКТА

Баракта I — *эт.* (листать, перелистывать.) китеп, дептер ж. б. беттерин биринин артынан бирин ачуу. *Партада жаткан китебимди барактап ачымыш болом* («Ала-Тоо»).

Баракта II — *эт.* (кипеть сильно с шумом) шарак-шарак этип, баркылдап катуу кайноо. *Казанда баглан козунун эти барактайт* («Ала-Тоо»).

БАРДЫК

Бардык I — *ат.* (весь, всё, все) баары, бүткүл, чогуусу менен, баарысы. *Тарас комсомол билетин баш кылып, бардык документтерин көрсөттү* (Сасыкбаев). *Азыр бардык жерде, бардык жумушта техника* (Сасыкбаев). *Бардык арга түгөнгөндө ошондой кылуу керек* (Байтемиров). *Өмүрүнүн бардыгын кедей үчүн сарп кылган* (Токтогул).

Бардык II — *эт.* (уоставать) ылдам жүрүштөн зоругуп кетүү, кыйналуу, чарчоо (көбүнчө семиз атка карата). *Минген аты Жаңылдын Бардыгын калган өңдөнөт* (фольк.).

БАРС

Барс I — *зат.* Мышык түркүмүнө кирүүчү, жолборстон кичирээк келген жырткыч айбан; эски эсеп боюнча жыл эсебиндеги үчүнчү жылдын аты. *Барс-илбирс бакма малга көп тийбейт* («Кыргызстандын айыл чарбасы»). *Жашың жыйырма беште, жылың барс, төрөм* («Ала-Тоо»).

Барс II — *туур.* (звукоподражание сильному хрусту, сильным ударом) солкулдак нерселердин чорт сынгандагы же толуп, көөп турган нерселердин жарылгандагы дабышын билдирүүдө колдонулат. *Аскар билектей ышкынды ортосунан барс сындырып алды* (Сыдыкбеков).

БАРЧА

Барча I — *ат.* (весь, всё, все) бардык, бүт, жалпы. *Бул жаныбар күрүчүң, Маалим тамак барчага* (Тоголок Молдо).

Барча II — *сын.* (кусок, отрезок) кесек, бөлүк, тилке, майда-майда бөлүкчөлөр. *Талгат альбомунун ичинен бир барча кагаз сууруп чыкты* («Асаба»). *Байырбектин жүрөгүн кимдир*

бирөө курч шамшар менен барча-барча кескилеп жибергенсийт («Ала-Тоо»). Бул опера азыркы кездеги Кыргызстандын малчыларынын турмушунун бир барчасы («Кыргыз Туусу»).

БАС

Бас I — *зат.* муз. (голос и инструмент) эркектин коңур чыккан жоон үнү; ушундай үнү бар ырчы; жапызыраак коңур үн чыгаруучу кылдуу же үйлөмө инструмент,

Бас II — *эт.* (ходить, идти; покрывать сплошь, быть в изобилии; давать, надавливать на что-л.) бут шилтөө, илгери карай жүрүү, адымдоо, арыштоо, кетүү; каптоо, жайылуу, үстүн жаап калуу; үстүнөн ныктай кысуу, таптай ныгыруу. *Тарсылдап баскан Динар агасынын маңдайына келип токтой калды (Сыдыкбеков). Мастер мурдакыдан бетер шыпылдай басты (Сасыкбаев). Мына бул жол менен бассаңыз чоң көпүрөгө барасыз (Жантөшев). Күн бата тегеректи тегиз курчап, Жер жүзүн коюу туман калды басып (Шүкүрбеков). Бишкекнаалынын денесин калтырак басып, заманасы куурулду (Байтемиров). Ээрге колуң басканда Эки көзүм айырбай Карап турдум калтырап («Эр Табылды»), Кол кой десе бармагын баскан (Бейшеналиев).*

БАСА

Баса I — *такт.* (особенно, в особенности) айрыкча, бөтөнчө, өзгөчө. *Казый аскер башылардын эрдиктерин баса айтып, көтөрүп мактады (Касымбеков). Жакшы жактары болсо баса белгилешмек («Агым»).*

Баса II — *мод.* (да, кстати) кандайдыр бир эске түшө калган ойду, сөздү эскерте кетүү, баяндай кетүү үчүн колдонулат. *Баса! Ким Шайырдын айткандарын кубаттабасын (Сыдыкбеков). Баса, ошондой дейм да (Айтматов).*

БАСМА

Басма I — *зат.* (название болезни горла) тамак оорунун бир түрү.

Басма II — *зат.* (издательство) китеп, журнал, газета ж. б. Басууга даярдоочу, басып чыгаруу иштерин жүргүзүүчү, аларды

тейлөөчү мекеме. *Ошол жылы «Кыргызстан» мамлекеттик басмасы тарабынан Горькийдин 9 томдон турган чыгармалары басылып чыккан («Асаба»).*

БАСТЕК

Бастек II — *зат. диал.* (чайник) чайнек. *Ак бастекке чай демдеп* (фольк.).

Бастек II — *сын.* (низкого роста, низкорослый) жапалдаш бойлуу, жапызыраак, кичирээк бойлуу. *Алиги биз саламдашкан бою бастек, толугураак келген кара тору жигит үйдүн ээси болуп чыкты («Ала-Тоо»).*

БАСЫМ

Басым I — *зат.* (давление; ударение) нерсенин үстүңкү бетине аракет кылуучу күчтүн ошол беттин аянтына болгон катышы аркылуу өлчөлүүчү чоңдук, күч, кысым; сөз ичинде бир муундун башка муундарга караганда айрыкча көтөрүңкү айтылышы; бир нерсенин экинчи нерсеге караганда көптүгү, артыкчылыгы, басымдуулугу. *Атмосфералык басым. Суунун басымы. Шарип басымды бузуп сүйлөгөнү менен «Уч аюунун» мазмунун катырып айтты* (Бөкөнбаев).

Басым II — *зат.* (ставка на кон каждого из участников игры в упай, равная трем альчикам) упай оюнунда атып алынган чүкөлөрүн оюнга катышкан ар бир адам тарабынан жаңы оюнга кошулуучу үч чүкөдөн турган тобу. *Эки басым чүкө. Үч басым чүкө.*

БАТ

Бат I — *зат.* (крахмал, мучной клей) крахмал, ундан жасалган желим. *Баты бар кездеме.*

Бат II — *зат.* (авторитет, слава, доброе имя) кадыр, барк, бедел, атак, абийир. *Оболу ага бөйпөктөп, батымды бузбайын деп өзүн-өзү бекитип салган («Ала-Тоо»).* *Чынын айтсам таппайсың аяшыңдай катынды, Сактаган ошол батымды* (Аалы).

Бат III — *такт.* (быстро, скоро) тез, ылдам, бачым. *Бат жөнөсүн кызыл жүк, Бол жигиттер ылдамдат* (Осмонов).

Айганыш жөнөкөйлүгү, адамгерчилиги менен бат эле баркка ээ болгон (Байтемиров).

Бат IV — *эт.* (погружаться, проникать, вмещаться, заходить) бир нерсенин арасына, ичине сыюу, кирип кетүү, өтүп кетүү. Анын баары бул кичинекей куржунуна кантип батты (Сыдыкбеков). *Шилтесе кетмени уңгусунан жерге батат* (Байтемиров). *Күн батып, каш карайып калган* (Сасыкбаев).

БАТАЛАШ

Баталаш I — *сын.* (соучастник, единомышленник) пикирдеш, убадалаш, сөздөш, батанын ичинде, убадасы бирге.

Баталаш II — *эт.* (дать друг другу твердое обещание) бата кылуу аркылуу антташуу, убадалашуу, бири-бирине катуу сөз берүү. — *Баталашкан куда элек,— деди Казак кадарсыз олтурган Адыкеге* (Сыдыкбеков). *Деп айтып, калың толкун баталашып, Казатка чыкмак болду канды чачып.* (Манас)

БАТУУ

Батуу I — *зат.* (впадина, низина) ойдуң жер, чуңкур, кабак. *Бар карындаш батууда болбосун, жок карындаш жолдо болбосун* (макал).

Батуу II — *к. а.* (*и. д.* от бат IV — погружаться, проникать) сыюу, кирүү, сайылуу. *Күн батууга жакын калды* (Жантөшев). *Терең ойго батуу менен Муслимахун жантайып жатат* (Жантөшев).

БАТЫШ

Батыш I — *зат.* (запад) жер шарынын төрт тарабынын күн бата турган жагы, чыгыштын карама-каршысы, горизонттун күн көрүнбөй батып бара жаткан бөлүгү. *Түндүк, түштүк, батыш, чыгыш жагыңда Асман тиреп Ала-Тоолор заңкайган* (Калык). *Ак тамдын батыш тарабындагы дөбөчөгө карай бет алды* (Сыдыкбеков).

Батыш II — *эт.* (*взаимн. от бат IV* — вмещаться; уживаться, ладить) сыйышуу; ич ара алынышып кетүү, аралашып кошулуп кетүү. *Андай батышпай жаткан мал болбогондуктан жаздоого чогуу чыгышкан* (Касымбеков). *Эки бир тууган батышпай жүргөн* (Касымбеков).

БАШТА

Башта I — *такт.* (прежде, раньше, вначале) мурда, адегенде, илгери, мурун. *Башта жөнөкөй ырчы экенсиң, эми кадырың көпкө билинди* (Токтогул). *Башта татуу элек, маркум энелерибиз өткөндөн бери катташпай кеттик* (Байтемиров).

Башта II — *эт.* (начинать; возглавлять, руководить) кандайдыр иштин, аракеттин башталышына жол ачуу, киришүү; багыт берүү жетектөө, башчылык кылуу. *Эркек бала өңөрүп Жеңекем көчтү баштаптыр* («Эр Табылды»). *Дасторкон жыйналгандан кийин Бурулча жайланып отуруп алып сөз баштады* (Байтемиров). *Бүгүн бизди саякатка мугалимдер баштап чыгышты* (Сыдыкбеков).

БАШТАН

Баштан I — *эт.* (взять направление) белгилүү бир жакка багыт алуу. *Ак каңкыны жазданып, Кыбыланы баштаптып* (фольк.). *Буюрса ишибиз оңуна баштанدى* («Чалкан»).

Баштан II — *такт.* (сначала, заново) башынан, башталышынан, кайрадан. *Айтылат баары бир баштан Адамдардын мүнөзү* (Тоголок Молдо).

БАШТЫК

Баштык I — *зат.* (сумка, мешочек, торба) бир нерсе салууга ылайыкталган ар кандай чоңдуктагы, ар кандай формадагы капча. *Кычандын сол жамбашында таардан кооздолуп токулган китеп баштык ойноктойт* (Бейшеналиев). *Туз баштык. Жем баштык. Бөз баштык. Ат баштык.*

Баштык II — *зат. сүйл.* (начальник, руководитель) башкаруучу, жетекчи, башчы. *Баштыгы жаман эмести, Баары журтта не жазык* («Сейтек»).

БАЮУ

Баюу I — *к. а. (и. д. от байы I — богатеть)* бай болуу, дүнүйө-мүлкү артуу, байлыгы көбөйүү.

Баюу II — *к. а. (и. д. от байы II — убывать, уменьшаться; перестать доиться)* азаюу, тартылуу; сүтү кайтуу, азаюу. *Азыркы уйлар баюу дегенди билбейт, жыл бою саадырат* («Кыргызстан айыл чарбасы»).

БАЯН

Баян I — *зат.* (рассказ, повествование) кандайдыр бир-нерсенин жөн-жайы, ал-абалы, мазмуну жөнүндө билдирген кабар, маалымат; кандайдыр бир аңгеме. *Аз өмүрдүн өзүндө ар адамдын баштан өткөргөнү өзүнчө баян* (Сыдыкбеков). *Саргайган малдын, кишинин сөөктөрү ошо байыркы өткөн-майдандарды баян этет* (Сыдыкбеков).

Баян II — *зат.* Татаал системадагы чоң кыяк, гармонь, музыкалык инструмент. *Мектептин өзүнүн духовой оркестри бар, пианино, баян да балдардын карамагында* («Кыргызстан аялдары»).

БЕДЕР

Бедер I — *зат,* (окраска оперения птиц в виде пестрых поперечных полос; узор, орнамент; ценность, достоинство) куштардын канат-куйруктарындагы туурасынан кеткен толкун сымал издер, ала-була, чаар-ала тактар; кездемелердин бетине түшүрүлгөн сайма сыяктуу түр, кооздук, оймо-чийме, наар; баа, баалуулук. *Тотукуштун канат-куйруктарындагы бедерин карап эле тургуң келет* («Кыргызстан аялдары»). *Бедери жок торкодон бек токуган бөз жакшы* (Тоголок Молдо). *Көк болотто бедер жок, Көпчүлүктө нелер жок* (фольк.).

Бедер II — *зат.* (сабля, меч) кылыч. *Эр азаматтын белиндеги бедери да Аскар тоодой медери* (фольк.).

Бедер III — *зат.* (надежда, опора, помощь) медер, арка, жөлөк, таяныч. *Бедер туткан белимсиң* (фольк.).

БЕЗ

Без I — *зат.* (железа) организмге керектүү заттарды иштеп, керексиз заттарды бөлүп чыгаруучу орган. *Шилекей бездери.*

Без II — *эт.* (отрекатся, убежать) качуу, Тыз коюу, качуу. *Кана сенин жатыныңдан чыккан уул атадан безип, топ бөлгөнүн көрөйүн* (Сыдыкбеков). *Ошол замат араң турган жылкы тобу менен дүр койду, шамал тийгендей жапырыла безип жөнөдү* (Айтматов).

БЕЗЕ

Безе I — *эт.* (говорить без умолку; заливаться соловьем) жаагын жанып, безеленип сайроо, таңшуу. *Арыз-муңун айтып, тилин безеди* (фольк.). *Жаак кайрап, тил безеп, Канчорону каргады* («Сейтек»). *Таңдайын безеп ыр ырдап, Таң менен учат боз торгой* (Маликов).

Безе II — *эт.* (украшать) жасалгалоо, кооздоо. *Кызылга бойду безедиң* («Ырлар»). *Миң түрдүү сайма менен жерди безеп* (Үметалиев).

БЕЗЕН

Безен I — *эт.* (*возврат от* **безе I** — *говорить без умолку; заливаться соловьем*) жаагын жануу, какшануу; безеленип сайроо, таңшуу. *Жер бети гүлгө жайнады, Безенип торгой сайрады* (Осмонкул).

Безен II — *эт.* (*возврат от* **безе II** — *украшать*) кооз, жасалгаланган абалга келүү. *Санжыргасы безенген, Кызыл жүк келет заводго* (Калык).

БЕК

Бек I — *зат.* (господин, начальник, глава племени) башкаруучу майда феодалдарга же кызмат адамдарына берилүүчү титул, наам же ошондой наамга, титулга ээ болгон, жеткен адам; башкаруучу, жетекчи. *Ичкилик кыпчак бектери ушул Мукулманкулду бешиги менен атка өңөрүп келишип Алмамбетке эмчектеш кылышат* (Касымбеков). *Бектин карындашы дагы ашкан сулуу экен го* (Жантөшев).

Бек II — *сын.* (крепкий, крепко; закрытый, закрытый) жабык, бекитилген; катуу, бекем. *Мен айткан убадама бек турам* (Сыдыкбеков). *Каалгасын тарткыласа эшик бек экен* (Бейшеналиев).

Бек III — *такт.* (очень, весьма) абдан, өтө. *Ушул быйыл карасак, Бек кор болгон энемди Ажыратып албасак* («Сейтек»).

БЕРИ

Бери I — *такт.* (по эту сторону, сюда ближе) жакын, чукул, бул жакта. *Маңдайда жарашыктуу терезелер, Көз ымдап, кел бери деп жымыңдашат* (Шүкүрбеков).

Бери II — *жанд.* (с тех пор) белгилүү мезгилден баштап, белгилүү бир убакыттан кийин, андан соң. *Станцияга каттап жүрүп, көптөн бери үйдөгүлөрдү көрбөй, бара кетейин деп жолдон кайрылдым* (Айтматов). *Табылды толук бир жыл алты айдан бери армияда кызмат кылат* (Сыдыкбеков).

БЕШ

Беш I — *сан.* (пять) 5 саны, эсеби. *Ошентип беш кадам аттап бир токтоп жүрүп отуруп, дагы башка аскалардын түбүнө жеттим* (Жакыпбеков).

Беш II — *зат.* (сила, мощь) коркпогон кайрат, сес. *Беши кеткен бул элди Бейжайга дагы саласың* («Семетей»).

БИЙ

Бий I — *зат. тар.* (киргизский судья, разбиравший тяжбы между киргизами; главный распорядитель на жоро) революцияга чейинки эл ичинде ар кандай чыр-чатакты, арыздооматтарды чечип турган бийлик өкүлү; жоро, шерне сыяктуу уюшма тамактын катышуучулары тарабынан аны башкарып туруу үчүн шайланган адам. *Көп узабай мени бийге чакыртты* (Сыдыкбеков). *Атабек бийдин сөзүн сүйлөп кетти* (Каимов).

Бий II — *зат.* (танец, пляска) музыканын ыргагына ылайык ар кандай көркөм образдарды берүүчү элестүү, ыргактуу дене кыймылы, искусствонун бир түрү. *Оюн коюп, кече жасап урматтап, Бий бийлеген жыйынына барбадым* (Осмонов). *Ушул учурда бий күүлөрү тартылды* (Таштемиров).

БИЙЛЕ

Бийле I — *эт.* (управлять, владеть) бийлик жүргүзүү, башкаруу үстөмдүк кылуу. *Миң түтүндү бийлеп болушу жатса, бир шаарда лөкүйүп оёз олтурса* (Сыдыкбеков). *Анын ою эл бийлеп, журт башы болмокто* (Сыдыкбеков).

Бийле II — *эт.* (танцевать, плясать) бийге түшүү, бийге катышуу, бийди аткаруу. *Федя менен Фаня чарк көпөлөк айланып, ийиктей имерилип, бийлеп жүрүшөт* (Баялинов). *Уландар менен кыздар гитардын күүсү алдында ырдап, бийлеп жатышты* (Сасыкбаев).

БИЙЛЕТ

Бийлет I — *эт.* (понуд. от бийле I — управлять, владеть) бирөөлөр үстөмдүк кылуу, бирөөгө башкартуу. *Малды, жерди өкүмөтүм берген соң, Башым эркин, бийлетпеймин эч кимге*

Бийлет II — *эт.* (понуд. от бийле II — заставить танцевать) бийге түшүрүү, бийге чакыруу, бийлөөгө мажбур кылуу. — *Жарайт, Шамбет агай. Бийлетмек үчүн сиз мага аякты бөксө сунуп кезек бердиңизби?* (Сыдыкбеков).

БИЙЛӨӨ

Бийлөө I — *к. а.* (и. д. от бийле I — управлять, руководить) башкаруу, жетектөө. *Бул дагы аз, жерден, көктөн жоо-ну жеңмек, Адамды акылдан да бийлөө керек!* (Осмонов).

Бийлөө II — *к. а.* (и. д. от бийле II — танцевать, плясать) бийге түшүү, бийди аткаруу. *Жаштарды дагы көңүлдүү ырларды ырдоого жана бийлөөгө сунуш кылдым* (Жантөшев).

БИРГЕЛЕШ

Биргелеш I — *такт.* (слившиеся воедино, ставшие единым) бирге, бирдиктүү, чогуу, биримдиктүү. *Жаттык жакын иргелеш, Жаныбыз болду биргелеш* (фольк.).

Биргелеш II — *эт.* (объединяться, совместно действовать) бириктешүү, бирге болуу, биргелешип аракеттенүү. *Биргелешип иштешип, Заман ээси биз дешип* (Үмөталиев).

БИРИКТИР

Бириктир I — *зат.* (заячья капуста, молодило; растение, употребляемое в народной медицине при переломах костей) сынган сөөктөрдү бири-бирине кошуп, аларды камдаштырууда колдонула турган өсүмдүк.

Бириктир II — *эт.* (понуд. от бирик — объединять, соединять) кошуу, биргелештирүү, уюмдаштыруу; жалгоо, улаштыруу, туташтыруу. *Темирди бириктирип ширетүү. Аркандын үзүлгөн жерин бириктирип жалгоо.*

БИТ

Бит I — *зат.* (вошь) адамдын жана айбандардын канын соруп жашоочу мите. *Битке өчөшүп көйнөгүңдү отко салба* (макал).

Бит II — *зат.* (пасынок табака) тамеки сабагынын уч жатындагы урук түйүлдүгүн пайда кылуучу майда бутактар. *Тамекинин битин алар учур болуп калды.*

БИТИР

Битир I — *зат.* (прекращение поста, подаяние по случаю прекращения поста) орозонун токтолушу; орозо бүткөн кезде киши башынан алына турган садага. *Ал кезде үшүр, битир, садагасы, Орозо, түлөө, ырым, намаз парзы* (Маликов). *Сексен байча буудайды, Орозого битир деп* (Осмонкул).

Битир II — *сын.* (скряга) сараң, ач көз, катуу баш. Жөн эле ал өтө битир дебейсиңби,— деди Даакы чорого («Ала-Тоо»).

БИТТЕ

Битте I — *эт.* (кастрировать) бычуу, энин алып салуу. *Айгырды биттеп ат кылган* (фольк.). *Үч айлык эркек коёндорду биттеп чогуу бакса да болот* («Кыргызстан айыл чарбасы»).

Битте II — *эт.* (обовшиветь) бит басып кетүү. *Күндүр-түндүр мал артынан сенделип, жабыркады жаман тону биттеди* (Бөкөнбаев).

Битте III — *эт.* (пасыноковать) тамекинин битин алып салуу. *Тамеки битте.*

БЛОК

Блок I — *зат.* Өз огунда айлануучу чыгырык сыяктуу таманындагы кобулу (оюгу) аркылуу жип, аркан, чынжыр ж.б. өткөрүп ороп айлантуу жолу менен жүктү көтөрүүгө ылайыкталган жөнөкөй механизм. *Курулуш жана оюк салуу жумуштарында блокторду пайдалана баштады* («Эл агартуу»).

Блок II — *зат.* Биргелешип чогуу аракет кылуу максатындагы мамлекеттердин, уюмдардын, партиялардын, топтордун бирикмеси; ич ара бир нече элементтерден, тетиктерден турган кандайдыр бир нерсенин же курулуштун бөлүктөрү, секция; бетон аралашмасынан ж. б. жасалган ар кандай көлөмдөгү кирпич түрүндөгү курулуш материалы. *Коммунисттер менен партияда жоктордун бузулбас блогунун жеңиши* («Кыргызстан аялдары»). *Эшиктин блоктору. Терезенин блоктору. Шлакобетон блоктору.*

БОЗ

Боз I — *сын.* (светло-серый, землисто-серый) анча ачык эмес киргил тарткан агыш же буурул сымал чаңгыл түс. *Бир маалда боз чепкенин желбегей жамынып, кепичти жалаң кийип бирөө чыкты* (Бөкөнбаев).

Боз II — *эт.* (убежать) безүү, качуу, безип кетүү, жоголуу. *Азаптан бозуп, армандуу Айланып Током келген жер* (Аалы). *Аптасы менен үй бетин көрбөй,.. жолдо бозуп журчүбүз* (Айтматов).

БОЙЛОШ

Бойлош I — *сын.* (равный с кем-л. по росту) бою, бийиктиги жагынан бирдей, тендеш. *Экөө бойлош эле.*

Бойлош II — *сын.* (находящаяся в одном с кем-л. периоде беременности) боюнда болуу, бала көтөрүү мезгили жагынан айлаш, айы бирге. *Мындан он жыл мурун, Карыптын мурунку зайыбы Айша менен Ажар бойлош болуп, аман-эсен төрөп, балдарыбыздын күнүн көрөр бекенбиз?» — дешер эле* (Жантөшев).

Бойлош III — *эт.* (напирать друг на друга корпусом; вступать в единоборство с кем-л.) бири-бири менен тирешүү (көбүнчө жекеме-жеке күрөштө). *Бойлошуп көпкө кармашты.*

БОКС

Бокс I — *зат. спорт.* Өзүнө тиешелүү эрежеси менен жекеме-жеке мушташып ойнолуучу спорттук оюндун бир түрү. — *Муну бокс дейт, абышка, уй эмес, «өш» десе кете бергендей* («Агым»).

Бокс II — *зат. мед.* ооруканалар жана клиникаларда ооруган адамды өзүнчө бөлүп, обочолоп дарылоо үчүн, кирип-чыгып турууга атайын ылайыкталып жасалган палата же палатанын бир бөлүгү.

БОЛУШ

Болуш I — *зат. тар.* (волость) революцияга чейинки Россияда жана СССРде 1930-жылдарга чейин райондоштуруу жүргүзүлгөнгө чейинки мезгилде уездднн бир бөлүгү болуп

эсептелген төмөнкү административдик-территориялык бөлүнүш бирдиги; ушундай бөлүнүштүн, аймактын башкаруучусу. *Ак-Буура болушундагы калктын бардыгы чоң мечиттин алдындагы аянтка чогулушту* (Абдукаримов). *Сооронбай болуш он чакты адам менен келип түшүп калышты* (Жантөшев).

Болуш II — *эт.* (помогать кому-л., быть соучастником, быть сторонником) талаш-тартыштын бир жагына жардамдашуу, аны жактоо, анын таламын талашуу, ошол тараптык болуу. *Мына силерге тартуубуз, биз жакка болушуп бергиле—деди* (Жантөшев). *Балага болуша кетти.*

БОО

Боо I — *зат.* (веревка, завязка, шнурок; снап) бир нерсени бекитип байлоого, таңууга ылайыкталып атайын өткөрүлгөн же бириктирилип тагылган жип, тасма ж.б.; орулган эгиндин, чөптүн ж. б. бир таңгагы. *Туфлийдин боосу. Көшөгөнүн боосу. Боз үйдүн боолору. Кечке тынбай боо боолаган бала чарчаса керек, тырп этпей уктады* («Ала-Тоо»).

Боо II — *ат. диал.* (это, этот) буга, муну. *Бу чын жарал-Күлчоро, Боо чымчышкан адам оңобу* («Сейтек»).

БООРДОШ

Боордош I — *сын.* (братский, родственный) бир боор, боору бирге, туушкан, жакын. *Мен эмне демекчимин, жан боордош талаам* (Айтматов).

Боордош II — *эт.* (брататься, сближаться) бири-бирине жакындык сезимде болуу, жакындашып кетүү, жан тартуу. *А эгер, Алыбайга туугандык кылып, боордошуп өзүң кетип кала турган болсоң, анда кийин мага таарынба!* (Жантөшев).

БОР

Бор I — *зат.* (мел) жазуу, актоо, бир нерсени тазалоо ж. б. үчүн колдонулуучу уютулган катуу же порошок түрүндөгү акиташ сыяктуу жумшак зат. *Мугалим доскага бор менен жаза баштады* («Жетиген»). *Ак үй салган адамга Акиташ менен бор кызык* (Осмонкул).

Бор II—*зат.* (откармливание скота на убой) союла турган малды, согумду атайын байлап семиртүүчүлүк. *Борго байлоо.*

Бор III—*зат.* (род пушки) эпостордо: замбиректин бир түрү. *Эрендердин баарысы Очогор сунуп, бор атын* («Манас»).

БОРДО

Бордо I — *эт.* (белить, отбеливать) агартуу, актоо, ак кылуу. *Үзүгүн аппак бордогон, Этегин чачы тордогон* (Тоголок Молдо).

Бордо II — *эт.* (ставить животное на откорм) малды байлап семиртүү, байлоо. *Малды бордоп семиртүү комплекси.*

БОРДОЛ

Бордол I — *эт.* (*страд. от бордо I* — отбеленный агартылган, ак түскө келтирилген. *Үйдүн тутуусу бордолуп жасалган ак кийиз, карга тырмак оюу* (Жантөшев).

Бордол II — *эт.* (*страд. от бордо II* — откармливаться на убой) борго байлануу, семиртилүү. *Жайлоо бышып, мал бордолуп, ууз кымыз, коюу жуурат ыксыраткан* (Токобаев).

БОРДОТ

Бордот I — *эт.* (*понуд. от бордо I* — отбеливать, белить) агарттыруу, актатуу. *Кийизин аппак бордоткон, Кылымын артык оңдоткон* (Тоголок Молдо).

Бордот II — *эт.* (*понуд. от бордо II* — ставить животное на откорм) борго байлатуу, семиртүү. *Бордотуп мал семиртүү.*

БОРУК

Борук I — *зат.* (двухлетний валух) эки жаштагы эркек кой. Куйругу чарадай ак төбөл кара борукка бата айтылды (Сыдыкбеков).

Борук II — *зат. диал.* (мелкий камыш) майда камыш.

Борук III — *эт.* (обливаться потом, обессилеть, измотаться, запалиться) аба жетишпей думуккандай, көл-шал түшүп тердеген, демигип, күйүккөн абалда болуу, көл-шал түшүү. *Минген аттарыбыз күйүгүп, боруга баштады. Астыңкы туягына бөгө түшүп илгерилейт* («Агым»). *Бала боругуп калат, жеңилірээк жап,— деп апам тызылдады* («Ала-Тоо»).

БОСТЕК

Бостек I — *зат.* (самка фазана) кыргоолдун ургаачысы. *Типтик учуп зыркырап, Учуп калды чоң бостек («Семетей»).* *Кыргоолдун күрөң кызгылт чаары бостеги — деди Абыш («Асаба»).*

Бостек II — *зат. диал.* (подстилка из мерлушек или саксака или козьей шкуры) көлдөлөң. *Сейде эски бостекти сүйрөп келип, мукул тыттын көлөкөсүндөгү таардын үстүнө жая салды (Касымбеков).*

БОСТОН

Бостон I — *зат.* Жүндөн токулган жогорку сорттогу костюмдук кездеменин аты. *Бир костюмдук бостон алды.*

Бостон II — *зат. диал.* (плодовой сад, огород) мөмө багы, огород.

БОТО

Бото I — *зат.* (верблюжонок по первому году) төөнүн тайлакка чейинки жаш төлү. *Күндөп издейт боз инген ак ботосун, зарлап издейт боз инген (Айтматов).*

Бото II — *зат.* (повязка на шею или на пояс) моюнга салуучу же белге байлануучу кездеме кур. *Алма баш мылтык оконунда, Ботосун салган моюнга (фольк.). Саймалуу калпак, бото кур («Манас»).*

БОТОЙ

Ботой I — *зат.* (верблюжоночек) бото (эркелетүү маанисинде). *Кайдасың, кара көз ботоюм? Эмчегим сыздап, сүт аягым ылдый сарыгат, ботоюм (Айтматов).*

Ботой II — *эт.* (быть смиренным, скромным, послушным) мотурайып кебелбеген, мойтойгон татынакай, жоош көрүнүштө болуу. *Тур, ботоюп төргө олтурчу (Осмоналиев). Ботойгон*

БӨГӨ

Бөгө I — *зат.* (спинка альчика) чүкөнүн көмкөрөсүнөн түшкөндөгү абалы, бөк. *Калчаган чүкөсүнүн көбү бөгө түштү («Чалкан»).*

Бөгө II — *эт.* (прудить, запружать; препятствовать) тосуу, бүтөө; тоскоолдук кылуу, жолтоо болуу. *Жан талашып бара жаткан эл сууга киргенде аккан киши менен малдын өлүгү сууну бөгөп таштады* (Убукеев). *«Жолду бөгөбөгүлө»*— дегенге болбой, чыккан атты көрүү үчүн жабалакташып улам алга жулунушат (Каимов).

БӨГӨТ

Бөгөт I — *зат.* (запруда; преграда; препятствие) тосмо; тоскоол, жолтоо. *Бөгөлбөй бөгөт шар акса, Эгинге сугат жарашса* (Осмонов). *Ой-санаадагы көзгө көрүнбөс кичинекей кара нокоттор кийин даңгыр жолго түшкөндө бөгөт болбос бекен?* (Бейшеналиев).

Бөгөт II — *эт.* (*понуд.* *от бөгө II* — прудить, запружать; препятствовать) бүтөтүү, тостуруу (көбүнчө суу жөнүндө); тоскоолдук кылуу, жолун тостуруу. *Сууну бөгөттөттү. Шашпа, сенин жолуңду бөгөтпөсөм деп ичинен кекенди* («Чалкан»).

БӨК

Бөк I — *зат.* (холм, возвышенность; спинка альчика) дөңчө, жондонуп кеткен дөңсөөчө; чүкөнүн көмкөрөсүнөн жаткан абалы, бөгө. *Шибердүү бөктү жайлаган* (фольк.). *«Бөк», «чик» деп кыйкырып чуулдаган балдардын үндөрү угулду* («Асаба»).

Бөк II — *эт.* (припасть ничком к земле) буту-колун жыйрып бүрүшө көмкөрөсүнөн жатуу, бүк түшүү; турбай жатып калуу. *Бөгөсүнөн бөктү дейт, Көздөн жашын төктү дейт* («Эр Төштүк»). *Гүлгаакы байбиче да бөгүп калды* (Сыдыкбеков).

БӨКӨН

Бөкөн I — *зат.* (сайга, сайгак) ээн талаада, чөлдө жашоочу ийрирээк келген кыска тик мүйүздүү, ача туяктуу жапайы жаныбар. *Жол даңгыл, аттар тың, бир калыпта бөкөн желши менен жолду арбытууда* (Сыдыкбеков). *Октон качкан бөкөнгө Андыздап чуркаар чөл жакишы* (Тоголок Молдо).

Бөкөн II — *зат.* (толстый волос в хвосте коня или на

голове человека) чачтын же жылкынын куйругунун арасындагы жоон чач, жоон кыл. *Бөкөн чачы бар.*

БӨКТӨР

Бөктөр I — *зат.* (холмы) тоо этегиндеги бөксө дөбө, дөбөчө *Адырдан аркар атышып, Бөктөрдөн бөкөн атышып, Үйдү көздөй жүрдү дейт* (фольк.).

Бөктөр II — *эт.* (приторачивать, привязывать к торокам) бөктөрүнчөктү ээрдин артына эки башын канжыга менен бекитип байлап коюу. *Экөөнө эки атты мингизип, эки ичикти бөктөрөлү* (Убукеев). *Калмандын артында куржун бөктөргөн бир ак куба жигит келе жатты* (Элебаев).

БӨКТӨРГӨ

Бөктөргө I — *зат.* (притороченная поклажа) ээрдин аркасына канжыга менен байлап бөктөрүп ала турган буюм, бөктөрүнчөк.

Бөктөргө II — *зат.* (камышовый или болотный лунь) көбүнчө камыштуу, саздуу жерлерде болуучу кулаалынын бир түрү. *Кубалап кетет бөктөргө, Куйругунда агы бар* (Барпы),

БӨЛӨ

Бөлө I — *зат.* (двоюродный брат или двоюродная сестра (по материнской линии) кыз бир туугандардын балдары. *Капар бөлөсүнүкүнө көп барат* («Ала-Тоо»). *Бөлөңдү алгын беи жолдош, Башкадан кошпо эч жолдош* («Сарынжи-Бөкөй»).

Бөлө II — *эт.* (укладывать спелёнатого ребенка в колыбель) жаш баланы бешикке жаткызып, ороп-чулгап таңып коюу. *Эне мени эр болсун деп төрөдүң, Эркелетип ак бешикке бөлөдүң* (Осмонкул). *Ардактап мени төрөгөн, Алдейлеп сүйүп бөлөгөн* (Токтогул).

БӨЛҮҮ

Бөлүү I — *зат. мат.* (деление) бир сандын экинчи бир сандан канча эсе чоң же көп экендигин туюндуруучу математикалык амал, математикада төрт амалдын бири.

Бөлүү II — *к. а.* (*и. д. от бөл* — делить, разделять) бөлүк-

бөлүк кылуу, бөлүктөргө ажыратуу, бөлүштүрүү. *Түшкөн олжолорду бөлүүгө киришти* («Чалкан»).

БУЙТОО

Буйтоо I — *зат.* (укромное место, покрытие, укрытие) бурулуш, буйтка, далдоо жер. *Айтуу менен Байтерек керменин ары жагындагы буйтоого токтошкон* (Токтогул).

Буйтоо II — *к. а. (и. д. от буйта* — круто и резко поворачиваться) ойт берип бурулуп кетүү, тез, ылдам бурулуп кетүү. *Куугунчулар артынан түшүп, жолдон эки жакка бурулууга, буйтоого эч мүмкүнчүлүк болбоду* («Ала-Тоо»).

Бук I — *зат.* (тоска, угнетенное состояние) убайым кайгы-капа, санаа, кусалык. *Ушундайда өзүңчө бук болуп, ар нерселер эсиңе түшөт экен* («Асаба»). *Асанбай өзүн-өзү токтото албай шолоктоп, көзүнүн жашын жеңи менен аарчып коюп, ичиндеги бугу чыкканча отурду* («Асаба»).

Бук II — *эт.* (притаиться) бөжөйүп жашырынып калуу, көрүнбөй бөгүп калуу, жашынып жатуу. *Генерал Черняев буйгада бугуп турушкан казак жүздөрүн алга жыла берүүгө буйрук кылды* (Касымбеков). *Ырысты адамгерчиликке, элге кызмат кылууга сүрөмөлөгөн зор күч жүрөктүн түпкүрүндө бугуп жатат* («Кыргызстан аялдары»). *Толубайлар күндүз алыстан бугуп, айылды карап жатат* (Элебаев).

Бук III — *туур.* (звукоподражание крику верблюда) төөнүн букулдап чыгарган дабышты билдирүүдө колдонулат. *«Чөк» дегенде, «бук» деген тизесин жерге бүктөгөн* («Ала-Тоо»).

БУЛ

Бул I — *ат.* (это, этот) жанындагы адамды же жакын турган нерсени, багытты, убакытты ж.б. көрсөтүүдө колдонулат. *Черткени бул отурган жаштар көп укпаган, элдик тамсил күү* (Сыдыкбеков). *Бул окуя түн ортосунда болсо да, заматтын ортосунда элге тарады* (Байтемиров). *Бригадалар бул жерге плотина үчүн шагыл таштар менен кумдарды ташууда* («Агым»).

Бул II — *эт.* (раздирать, рвать, вырывать) булкуп кетүү, жулкуп тарткылоо, айра тартуу. *Эр Кыяз менен Күлчоро Бет*

алышып урушуп, Булчуңдарын булушуп («Сейтек»). Аркасынан Көкдөөнүн Найза менен булуптур («Эр Төштүк»).

БУЛА

Була I — *зат.* (волокно) пахта, кенеп, кендир ж. б. өсүмдүктөрдөн же химиялык жол менен жасалма түрдө алынган, ийрүүгө, материал токууга, согууга колдонулуучу жүн, кебез сыяктуу жумшак зат. *Апапак буладан жабуу жамынгансыган жер бети айнек сымал күн нуруна чагылышып, керилип жатат («Асаба»), Бектемирова пландан тышкары 5 миң метрге жакын жасалма буладан кездеме токуган («Кыргызстан аялдары»). Пластмасса, була, каучук сыяктуу маанилүү материалдар практикада кеңири колдонулуп жатат («Кыргыз Туусу»).*

Була II—*эт.* (виться, тянуться ленточкой вверх) түрмөктөлүп, уюлгуп жогору көтөрүлдү. *Күн чыга ар бир үйдөн суйдаң көгүш түтүн булай баштады (Каимов). Заводдор түтүн булап боюн керген, жылдыздар аскаларга нурун берген (Маликов).*

Була III — *эт.* (брать силой, грабить) талоо, талап кетүү, тартып алуу. *Буланы булап алганда, Бузукту жаман салганда, Калып калды Аколпок, Канчоро кулдун колунда («Сейтек»).*

БУЛАК

Булак I — *зат.* (родник) башат, жер астынан чыккан суу. *Ыргыштаган тунук булак шылдырап, Агып жатат карагайдын таңынан (Аалы). Ошондо көздөрү ойлуу түндөгү булак түбүндө жаткан асыл таштай жаркылдайт (Айтматов).*

Булак II — *элес.* (образное слово, обозначающее внезапное, едва уловимое движение чего-л., а также плавное покачивание из стороны в сторону) күтүлбөгөн жерден бир нерсенин булт берип көрүнө калышын же буластаган, кылактаган көрүнүштү билдирүүдө колдонулат. *Бир кезде үч карышкыр булак этип, жонго чыга түштү (Элебаев). Кайырмактын жыгачы чүлүк боло түшөт да, жээктеги көк шиберге күмүш сыяктуу жаркыраган чоң каңылтыр булак этет («Чалкан»). Сагынып булак-булак басып жүргөн, Эмгекте жары менен доорон сүргөн (Турусбеков).*

БУЛАКТА

Булакта I — *эт.* (бить ключом) оргуштап, атырылып, көп болуп чыгуу, өтө көп агуу, мол болуу. *Берекеси барган сайын булактап* (Маликов). *Дене бойдон күч чыкты, Кайран эне долудан Булактап ийип сүт чыкты* («Сейтек»). *Ак эмчеги булактап Агын турат шыркырап* (фольк.).

Булакта II — *эт.* (качаться из стороны в сторону *о чем-л. мягком, пушистом, напр. о хвосте лисицы*) теңселип, кылактаган, буластаган, жайкалган көрүнүштө, кыймыл-аракетте болуу. *Куйрук, жалы булактап* («Курманбек»). *Буркүт салган адамга, Булактап качкан аң жакшы* («Мендирман»).

БУЛАКТАТ

Булактат I — *эт.* (*понуд. от булакта I* — качать из стороны в сторону) булактаткан, жайкалтып көрүнүштө, кыймыл-аракетте көрүнүү. *Жашыл тубар көйнөктүн этегин үзөңгүгө карай булактатып.*

Булактат II — *эт.* (*понуд. от булакта II* — бить ключом, проливать обильно) көп кылып агызуу, чыгаруу, оргуштатып, атырылтып өтө көп кылуу, мол кылуу. *Көзүнүн жашын көлдөтүп, мурдунун суусун булактатып ыйлап отурат* («Чалкан»).

БУЛГА

Булга I — *эт.* (пачкать) кирдетүү, кир жугузуу, булганч абалга келтирүү. *Өтүгү жаман төрдү булгайт* (макал). *Канаты жаман кара каз Көлдүн четин булган* (Тоголок Молдо).

Булга II — *эт.* (махать) колду ж. б. нерселерди имере айландыруу, имере шилтөө. *Сейит жолдошума кол булгап, тамдын бурчунан нары имерилди* (Сасыкбаев). *Карыя атынын башын бура тартып, балдарга камчысын булгап кыйкырды* (Бейшеналиев).

БУЛГОО

Булгоо I — *к. а. (и. д. от булга I* — пачкать) кирдетүү, кир жугузуу. *Мындай сонун жерди булгоо түшүнгөн кишиге чоң уят.*

Булгоо II — к. а. (и. д. от булга II — махать) бир нерселерди же колду булгалап айландыруу, имере шилтөө (көбүнчө бирөөгө белги берүү же чакыруу иретинде). *Тигилерди чакырайын деп, кол булгоого чамам келген жок* («Кыргызстан аялдары»).

БУЛДУР

Булдур I — сын. (неясный, едва заметный) ачык эмес, так эмес, даана эмес. *Булдур тил.*

Булдур II — эт. (понуд. от бул II — раздирать, рвать, вырывать) айыртуу, тыттырып, жулдуруп жиберүү. *Этегимди итке булдурдум.*

БУЛК

Булк I — эт. (резко дернуть, рвануть) чукулунан тез жулкуп тартуу, силкип тартуу. *Каарыма келе түштүм намыс кылып, Бир булкуп бастым жерге чалып туруп* (Үмөталиев). *Сапарбек — деди кимдир бирөө ийнимден булка тартып* («Кыргызстан аялдары»). *Мурутун булкуп калды эми «Түтөтсөң даяр болом» — деп, Төштүккө бере салды эми* («Эр Төштүк»).

Булк II — элес. (образн. слово, обозначающее резкое, сильное движение чего-л.) булкуп-булкуп катуурак тартылган кескин кыймылды, бултундаган көрүнүштү билдирүүдө колдонулат. *Бүбүжан булк-булк этип чыгып кетти* (Осмонов).

БУР

Бур I — эт. (поворачивать, сворачивать) белгилүү бир тарапка карата багыттоо, бет алдыруу, өзгөртүү. *ГЭС орнотуп, канал казып суу буруп, Жаркыратып Ильич шамын жагабыз* (Осмонкул). *Эмнегедир жаны кейип, каңырыгы түтөгөндөй Карып башын ары буруп кетти* (Жантөшев). *Асыл сөз тизгинин башкага бурду* («Агым»).

Бур II — элес. (подражание чему-л. бурно исходящему и распространяющемуся, напр. дыму, пыли, запаху) бир нерсенин (түтүн, чаң ж. б.) түрмөктөлүп, уюлгуп көтөрүлүшүн же

кандайдыр бир жыттын кескин түрдө келишин, таралышын билдирүүдө колдонулат. *Оозунан каңырсыган ачкыл жыт бур этти* (Айтматов). *Үйгө киргенде тамактын жыты бур этти* (Сыдыкбеков). *Башынан түтүн бур деди, Баатырың өөдө урду эми* («Эр Табылды»). *Бур-бур-бур-бур көк түтүнү, Асмандаган атылган* (Маликов).

БУРА

Бура I — *эт.* (пахнуть, издавать запах) аңкуу, буркурап жыттануу, буруксуу. *Жайлоонун сары байчечек жыты бурап, Жел жүрөт экин дүүнүн көөнүн улап* (Үмөталиев). *Мына эми түркүн гүлдүн жыты бурап, Көрбөгөн адамзатка айран жерим* (Элебаев).

Бура II — *эт.* (винтить, завинчивать, закручивать) кандайдыр бир тетикти же буроону толгоо, толгоп айландыруу. *Сарыбай комуздун кулактарын акырын терип бурап күүгө келтире баштады* (Касымбеков). *Бир тетигин бураса, Жарк дей түшөт шаар бүтүн* (Үмөталиев).

БУРАК

Бурак I — *зат. эск.* (сказочный скакун) эпостордо, жомоктордо айтуучу чаалыкпас, чарчабас тулпар, мыкты күлүк. *Жан атам минип жүрөт деп, Бурак атка токутуп* («Манас»). *Жаныбарым чаалыкпас, Бу жалгандын бурагын* (фольк.).

Бурак II — *зат.* (молодость, юность) толуп турган жаш мезгил, толукшуган гүлгүн жаштык. *Бул он алты жаштагы бурак кыздын наристелиги, чымчыктын колтугундай жылуу, уяң сезими болучу* (Касымбеков). *Күлөт талаа жаркырап, Көркү сулуу гүл бурак* (Шамшиев).

БУРАТ

Бурат I — *эт.* (*понуд. от бура I* — пахнуть, издавать запах; пускать дым, вздымать пыль клубами) аңкуу, буркурагып жыттантуу, буруксутуу; уюлгутуп, чаңызгытып чыгаруу. *Ала-Тоонун байчечекей гүлдөрү Жанга жагым атыр жытын бураткан* («Агым»). *Табылды келет чуратып, Артынан чаңын буратып* («Эр Табылды»).

Бурат II — *эт. (понуд. от бура II — заставить закручивать, заставить завинчивать)* кандайдыр бир тетикти, буроолорду бекиттирүү. *Атам балдарды жанына чакырып алып, машинанын бошогон бурамаларын буратып жатты* («Ала-Тоо»).

БУРГУ

Бургу I — *зат. (бурав, сверло)* ар кандай катуу заттарды бурап тешүү, көзөө, казуу үчүн колдонулуучу аспап, курал. *Булчуңу чоюн буржуят, Бургусун кезеп жатканда* (Осмонкул). *Болоттон бургу салып шынаа коюп, Ак-Таштын аска зоосун бүт көчүрүп* (Үсөнбаев).

Бургу II — *эт. (вздматься клубами)* уюлгуп көтөрүлүү, бурулдап чыгуу, тороо. *Көз жиберчи, ой, кырына мекендин, Сансыз завод түтүндөрү бургуган* («Кыргыз Туусу»). *Атырдай жыты, бургуган Тоодогу элкин гүл менен* (Аалы).

БУРДА

Бурда I — *зат. диал. (кусок)* бөлүк, үзүм, кесим. *Бир бурда нан.*

Бурда II — *эт. (рвануть, сильно дернуть в сторону; есть жадно и большими кусками)* жулкуп тартуу, чала-була тиштеп булкуп кетүү; шашып-бушуп аптыга, лапылдата чоң-чоң сугунуу. *Маңгыт качырган бойдон аны бурдап өттү* («Ала-Тоо»). *Бала тарткынчыктабай дүмбүл менен алманы шып алып, бурдап сугунуп жатты* («Ала-Тоо»). *Чай жетпегендери кургак нандарын бурдап сугунуп жатышты* (Жантөшев).

БУРОО

Буроо I — *зат. (винт)* бурама. *Минсе жөнөйт тракторлор, Миң буроолор буралып* (Маликов).

Буроо II — *к. а. (и. д. от бура II — завинчивание, скручивание, закручивание)* бурамаларын, буроолорун толгоп, айландырып бекитүү. *Бошоп калган бурамаларды буроого киришти.*

БУРУУ

БУРУУ I — *сын.* (чужой, неродной) бөлөкчө, башка, бөтөн, жат. *Буруу-терүү ойлобой, Буурулду тартуу кылсамбы?! («Семетей»).* *Көкө эч бир буруусу жок, ак пейли менен Расулга сунду* (Касымбеков).

Буруу II — *к. а. (и. д. от бур I — поворачивать, сворачивать)* белгилүү бир тарапка карата багыттоо, бет алдыруу. *Көңүл буруу. Бет буруу.*

БУРУШ

Буруш I — *зат.* (поворот) бурулуш, имерилиш, кайрылыш. *Буруштан чыга бергенде айылдын карааны көрүндү («Ала-Тоо»).*

Буруш II — *зат.* (временная метка) малга убактылуу салынуучу эн, тамга, белги. *Койго буруш уруу.*

Буруш III — *эт. (взаимн. от бур I — совместно поворачивать, сворачивать)* биргелешип, жардамдашып белгилүү бир тарапка багыттоо, бир жакка бет алдыруу. *Арыкка суу бурушту.*

БУТ

Бут I — *зат.* (нога) адамдардын, айбандардын ж. б. ар кандай жаныбарлардын басыш жүрүүгө ылайыкталган дене мучөсү. *Бул кабарды укканда Матынын эки буту бир кончуна сыйды (Жантөшев).* *Ал козунун төрт бутун бириктирип бууду* (Касымбеков).

Бут II — *зат.* (идол, икона) атайын сыйынуу, табынуу үчүн жасалган кудайдын сүрөтү. *Кол башындай алтын бут, Койнунан алып сыйынып («Семетей»).*

БУТА

Бута I — *зат.* (кустарник, куст) майда бадал. *Бутадагы чымчыктар Учуп чыкты тырпырап* (Аалы). *Айлана бутасы жок, аскалуу жар* (Аалы). *Караган буталар тез эле бурганактын астында калды* (Аалы).

Бута II — *зат.* (мишень, цель) атып машыгуу үчүн атайын коюлган белги, нерсе. *Куру дүрмөт ок менен Бута коюп*

аттырган («Сейтек»). *Мээлеп туруп атканы Дал бутага тийгени* (фольк.).

Бута III — *зат.* (название дорогой материи) кымбат баалуу кездеменин аты. *Буулум да бар, бута бар* («Манас»). *Буулум, бута дүрүйө, Бу бир жалган дүнүйө* («Семетей»).

Бута IV — *эт.* (производить обрезку деревьев и кустарников) бак-дарактын бутактарын кесүү, бутактардын арасын алыстатып, сейректетип кыркуу. *Чоң атам экөөбүз тердеп-курган кечке чейин бак бутадык* («Агым»).

БУТТАШ

Бутташ I — *зт.* (запропасться, обменяться *чем-л.*, перепутать) оошуп, алмашып кетүү, адашып колдон колго өтүү. *Атымды өзгөртүп, Алай тараптан бутташып келген бир мергенчи болуп жүрөм* (Жантөшев).

Бутташ II — *эт.* (*взаимн. от* бутта — *помогать кому-л.* усаживаться на лошадь) унаага (көбүнчө атка) минүүгө буттан алып көтөрүп жардамдашуу. *Атына минсин деп тезирээк бутташып жиберди.*

БУУ

Буу I — *зат.* (пар) суу ж. б. суюктуктар ысыганда, кайнаганда же тердегенде денеден бөлүнүп чыккан газ, газ сыяктуу *зат.* *Оргуштап тең ортодон агат суусу Берметтей көбүк көлкүп, атып буусу* (Бөкөнбаев). *Кан дүргүткөн коркунучтан дале арыла албай омууроо, соорударынан чыккан калың буу астында солуктап турду* (Айтматов). *Эсенгелдинин чекесинен буу чыгып, күрөө тамыры кызарды* (Сыдыкбеков).

Буу II — *эт.* (связывать, крепко завязывать) бир нерселердин оозун (кап, баштык, чанач ж. б.) же бир нерселердин эки учун бекитип, бириктирип бек байлоо, таңуу, бекитип коюу. *Эки кап арпа, Торсойтуп бууп, Жонуна койду* (Тоголок Молдо). *Чымчыл бууган чаначты кармап, абышка эл ортосунда* (Сыдыкбеков). *Башын бир байлам кызыл жибек жоолук менен бууп коюптур* («Ала-Тоо»).

БУУДАЙ

Буудай I — *зат.* (пшеница) данынан ун жасала турган өсүмдүк, ошол өсүмдүктүн даны. *Абил чочуркап карап: — Буудай,— деди акырын (Касымбеков). Буудай, арпа, сулуу, кенеп, кызылча, Дыйканчылык жер чарбабыз ушунча (Калык).*

Буудай II — *зат.* (подкладка, подкладочный материал) жаздыктын жүнүн сала турган кездеме, жаздык каптын ичи жана тебетей чепкен, чапан сыяктуу кийимдерде көбүнчө жүн, кебез ж. б. менен ичинин ортосуна сала турган жука кездеме. *Думананын тебетейи башынан түшпөгөндүктөнбү, оңуп кеткендиктен көрпөсү менен буудайы ажыратылбайт (Осмоналиев).*

БУУДАЙЫК

Буудайык I — *зат.* (сказочная хищная птица) жомоктордо айтылуучу эң алгыр, зор кыраан куш. *Кармаганын куткарбас, Куштун шери буудайык (Тоголок Молдо). Букардын тоосун күн чалды, Буудайык чыгып үн салды (Абдукаримов).*

Буудайык II — *зат.* (пырей ползучий, волосец) буудайга окшош чөп, буудай баштанган, тарак баштанган жапайы чөп.

БУУРЧАК

Буурчак I — *зат.* (коротенькие веревки с узелкай на конце, служащие для привязывания ягнят) көбүнчө козу, улактарды байлоо үчүн атайын бир жак учу илмектүү, экинчи учу томолок түйүлүп жасалган кыска жиптер же ушул жиптердин бири-бирине илиништирилип туюкталгандан кийинкиси, көгөндүн көзү. *Бирок ал көгөндүн буурчагынан чыга албай жулунат (Жантөшев).*

Буурчак II — *зат.* (общее название растений из семейства бобовых, боб) чанактуу өсүмдүктөрдүн тобуна кирүүчү даны тоголок келген талаа жана огород өсүмдүгү. *Буурчактын баасы былтыркыга караганда кескин көбөйгөндүгү дыйкандарга дем бергендей («Шоокум»).* *Азыр айдоо аянттарынын кыйла бөлүгүнө жүгөрү, буурчак эгилет («Кыргызстан айыл чарбасы»).*

БҮГҮШ

Бүгүш I — *зат.* (складка при шитьё) кийим-кече ж. б. нерселердин кабатталган, бүктөлгөн жери, тигиши. *Үстүнө этеги кенен, бүгүштөрү бар көйнөк кийип алыптыр* (Баялинов).

Бүгүш II — *эт.* (взаимн. от **бүк II** — совместно сгибать, подгибать) биргелешип бүгүү, бүккөнгө жардамдашуу. *Көйнөктүн этек, жеңин бүгүшүп кой.*

БҮЙҮР

Бүйүр I — *зат.* (брюхо, живот) капшыт, бөйрөктүн тушу, капчык. *Койлор чубай жибек жүнү сеңселип, Уйлар оттойт бүйүрү чыгып теңселип* (Осмонкул).

Бүйүр II — *эт.* (делать мелкие складки, собирать) майда-майда бүгүш жасап бүйүрмөлөп тигүү, бириктире, жыйыра байлоо, курчануу. *Эскирээк ак тонду бүйүрө курчанган. сары киши сөз алды* (Элебаев).

БҮК

Бүк I — *зат.* (место сгиба, отворота) кандайдыр бир нерсенин бүктөлгөн жери. *Белдемчинин бүгүнө, Бек бекитип кабаттап, Ала келген эмести* (фольк.).

Бүк II — *эт.* (сгибать, подгибать) бүгүш кылып бүктөп кайруу, бүктөп чогултуу. *Көйнөгүн белинен бир элиден көбүрөөк бүгүп койду* (Сыдыкбеков). *Жылдызкан таардын четине келип буттарын бүгүп отура кетти* (Байтемиров).

БҮКТӨӨ

Бүктөө I — *зат.* (шов, проходящий по складке) кандайдыр бир нерсенин бүктөлгөн, кабатталган жери, бүгүлүп тигилген жери. *Кагазды алды, бүктөөсүн жазып көз жүгүрттү* («Ала-Тоо»). *Көкүрөгүнүн үстүндөгү кең-кесири бүктөөлөрү үлбүрөйт* (Сыдыкбеков).

Бүктөө II — *эт.* (и. д. от бүктө — свертывать, складывать, сгибать) тегиздеп бүктөп жыюу, жыйноо, бүгүү. *Энем үйдүн тутууларын бүктөө менен алек* («Ала-Тоо»).

БҮЛӨ

Бүлө I — *зат.* (член семьи) үй ээсинин багуусундагы, анын карамагындагы кишилер, үй-бүлөнүн мүчөлөрү. — *Менин бүлөмдү алган,— деп Адыке тигини бийге салары анык (Сыдыкбеков).* — *Кана, не дейсиң Теңирберди? — деди аксакалдардын бири.* — *Айт, бүлө ээси сенсиң (Касымбеков).* — *Так ошондой, Бүлөң барбы кулунум? — Бар, карыя, жарым, төртөө тентегим (Аалы).*

Бүлө II — *эт.* (точить на оселке) бычак, устара ж. б. нерселерди бүлөгө жануу, жанып курчутуу, кайроо. *Түрү суук чоң бычагын бүлөдү (Үмөталиев).*

БҮЛӨӨ

Бүлөө I — *зат.* (оселок) бычак, устара ж. б. нерселерди курчутуу үчүн колдонулуучу жылма таш. *Бүлөө, кайчы, жуушаң кармап бүлүнүп, Белсенишет билектерин түрүнүп (Осмонкул).*

Бүлөө II — *к. а. (и. д. от бүлө II — точить)* курчутуу, кайроо. *Устараны бүлөө. Бычакты бүлөө.*

БҮР

Бүр I — *зат.* (молодые листочки) бак-дарактын ж. б. өсүмдүктөрдүн бүчүрлөп, жаңыдан тегиз көгөрүп келе жаткан кичинекей, жаш жалбырактары. *Кайың, терек, гүлдүү дарак, Көркөм бүрүн тагынган (Нуркамал).* *Кубанып жазы келгенде, Куллунуп дарак бүр байлап (Маликов).*

Бүр II — *эт.* (зашивать на скорую руку, чинить) илип-илип жөрмөй салуу, жөрмөп тиге салуу. *Түн ичинде көзү кургур да көрбөйт. Болбосо тизеңдин береги жерин бүрүп берет элем,— деди кемпир (Элебаев).* *Ал жылаңайлак кой кайтарып жүргөндө, Мен жанында жыртыктарын бүргөмүн (Аалы).*

БҮРКӨК

Бүркөк I — *зат. диал.* (войлок для закрывания дымового отверстия юрты) түндүк жабуу. *Түндүгүнүн бүркөгүн, Сыр найза менен ачты дейт («Саринжи-Бөкөй»).*

Бүркөк II — *сын.* (пасмурный) ачык эмес, бүркөө, тумандуу, булут каптаган. *Ай караңгы, күн бүркөк (Осмонкул).*

Күндүзү бүркөк, түнү ачык, Сыдырым шамал көп болот (Тоголок Молдо).

БҮРҮЛ

Бүрүл I — *зат.* (сумерки, вечерняя темнота) каш карайып, айлана күңүрт тартып, күүгүмдөнгөн маал, айлана анча ачык көрүнбөй күңүрттөнүп, жаңыдан шоолаланып келе жаткан мезгил. *Баткан күндүн Бүрүлүндөй бүлбүлдөп* (Турусбеков). *Коломтонун оту өчүп-таамп үй ичи көлөкөлөнүп, бүрүл тартып баратты* (Сыдыкбеков). *Анын өңүнүн шапайышы, көзүнүн кош кабаттанышы таңкы бүрүлдө Каныбекке байкалбады* (Жантөшев).

Бүрүл II — *эт.* (возвр. от **бүр I** — зашивать, чинить) жөрмөлүү, тигилүү. *Айрылган, тытылган жерлериң да бүрүлбөй, киймиңдин тарпы чыккан тура,— деп чоң энем абдан кейиди* («Ала-Тоо»).

БҮРҮШ

Бүрүш I — *сын.* (сморщенный, съжившийся) чүрүшкөн майда, даны толук эмес. *Канчалык узун чыкса да, эгиндердин сабактары, жалбырактары ичке, даны бүрүш* (Таштемиров)}.

Бүрүш II — *эт.* (ёжиться, корчиться, горбиться) колу-буту, төрт аягы бооруна жыйылгандай курушуп жыйрыла түшүү, чогула түшкөндөй жыйрылуу, чүрүшүү. *Төрт аягы бүрүшүп онтоп ийип, аздан соң араң боюн түзөдү* (Айтматов). *Буйгада, далдаада, четте калгыңар келип турабы! — деп Ибрагим Хайал чаңырды. Нөкөрлөр жөргөмүштөй бүрүштү* (Касымбеков).

БҮТ

Бүт I — *такт.* (целый, целиком, полностью) толугу менен, бардыгы чогуу, бүткүл. *Шайлоочулар бүт жыйылды* («Жетиген»). *Акбар аттанууга даяр болгондо үйдөгүлөр бүт узата чыгышты* (Убукеев).

Бүт II — *эт.* (кончать, заканчивать) баштаган иштин, сөздүн ж. б. акырына чыгуу, аяктоо; түгөнүү. *Ишти эрте бүт,— деди апам мага карап* («Ала-Тоо»). *Кебек карыя сөзүнүн аягын бүткөн жок, эл келип калды* (Байтемиров). *Сүйүмкан*

тулубунан талкан алып жатып: — Аштык да бүтүп баратат деди кейиштүү (Касымбеков).

БҮТӨӨ

Бүтөө I — *сын.* (закрытый со всех сторон) бүтүн, бүтөлгөн, жылчыксыз капталган. *Асман ачык, жер бүтөө* (фольк.).

Бүтөө II — *(и. д. от бүтө — сделать целым, сплошным, заделать отверстия)* бир нерсенин ачык жерин бекитүү, тешиктерин тосуу, толтуруу, туюктоо. *Суук кирбесин деп, терезенин жылчыктарын бүтөө менен алек болдум.*

БЫЖЫ

Быжы I — *зат.* (колбаса из мелкорубленной печени, внутреннего жира и крови иногда с рисом) жаңы союлган койдун боорун чийкилей эзип, ич канынан, ич майдан, пияз, калемпир, айрым учурда күрүч аралаштырып мөөнгө салып бышы-рылуучу тамак. *Быжы муздап кетет, ысылай жегиле — деп Үй ээси калдастап, табактарга сала баштады («Чалкан»).*

Быжы II — *зат. этн.* (затылочная пролысинка у маленьких детей) көбүнчө жашка толо элек кичинекей балдардын кежиге жагындагы чачы (бир кулагынан экинчи кулагына).

Бышык III — *эт.* (закаляться, крепнуть) бир нерсеге көнүгүп, такшалып калуу, тың болуу, дасыгуу. *Андрей ысык менен суукка жедеп бышыгып, кагылып болуптур (Сасыкбаев). Энеңе кол-бут бол! Оокатка бышык, айланайын, — дейт Казак Батийнага (Сыдыкбеков).*

Г

ГАЗ

Газ I — *зат.* Мейкиндикте тез таралып кетүүчү, айрым бөлүкчөлөрүнүн бири-бири менен болгон байланышы өтө бош аба түрүндөгү физикалык зат; кыймылдаткыч күч катарында, жарык кылууда, отун катары ж.б. пайдаланылуучу аба түрүндөгү же буу сыяктуу күйүүчү заттын жалпы наамы.

Ууктуруучу газ. Көмүр кычкыл газы.

Газ II — *зат.* Жасалма жибектен иштетилген жука үлпүлдөк кездеме. *Мойнунда ак саргыл болгон үлпүлдөгөн газ жоолук («Асаба»).*

ГАММА

Гамма I—*зат. муз.* Үндөрдүн ырааты менен жогорулашы же төмөндөшү.

Гамма II — *зат.* Грек алфавитинин үчүнчү тамгасынын аты.

ГРАФИК

График I — *зат.* Сандык байланыштарды көрсөтө турган сызык, түрдүүчө абалды, өзгөрүүлөрдү, ж. б. процесстерди сызык аркылуу көрсөтүүчү диаграмма; иштин нормасын, аткарыла турган убактысын так, ачык көрсөткөн иш планы. *Пахта терүүнүн жана өткөрүүнүн графиги. Поезддердин кыймылынын графигин түзүү.*

График II — *зат.* График тармагында иштөөчү художник, сүрөтчү. *Биздин республикада художниктердин, графиктердин жана скульпторлордун чоң тобу бар («Ала-Тоо»).* Булар Орусиянын белгилүү график, художниктери («Кыргыз Туусу»).

Д

ДА

Да I — *байл.* (и, также, тоже) бир өңчөй мүчөлөрдү жана татаал сүйлөмдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдөрдү байланыштырат. *Клубда да, сарайда да, үйдө да өчпөс шамдар жанат (Сыдыкбеков). Биздин жер дыйканчылыкка ыңгайлуу электр станциясын курууга да шарты бар («Кыргыз Туусу»).*

Да II — *бөл.* (тоже, что) тактоо, аныктоо, күчөтүү маанисинде колдонулат. *Азыр Сабийранын кыжырланган жөнү да ушул (Сыдыкбеков). Албетте, күйүккөн киши эң мурда демин басуу керек да («Ала-Тоо»).*

ДААНА

Даана I — *зат.* (штука, экземпляр) бирдей нерселердин эсебин билдирүүдөгү бир үлгүсү, айрым саны, экземпляр. *Беш даана. Жүз даанасы сексен грамм.*

Даана II — *сын.* (известный) белгилүү, таанымал; мыкты, акылдуу, жөн билги. *Арыбас да, жоорубас, Кара лөктүн даанасы* («Сейтек»). *Акыл, эси башкача Кара көздүн даанасы* («Мендирман»).

Даана III — *такт.* (четкий, отчетливый) ачык-айкын, так, таамай, таасын. *Керез даана жазылган баш макаланы көрсөттү* (Бейшеналиев). *Пикир айтууда ой ачык-айкын жана даана болууга тийиш* («Ала-Тоо»). *Танабай жоргонун ыргагына салып, сөзүн даана чыгарбай, илгерки өткөн элдердин күйгөнүн ырдайт* (Айтматов).

ДААНАЛА

Даанала I — *эт.* (считать поштучно) ар бир даанасы, саны боюнча эсептөө. *Дааналап санап чыкты.*

Даанала II — *эт.* (уточнять, прояснять, уяснять, делать четко, отчетливо) аныктоо, тактоо, таамайлоо. *Дааналап таанып келечек баркын* (Абдыраманов). *Кылган ишин дааналап Жашырбай айт, Жар, жар ай* (Осмонов).

ДАГЫ

Дагы I — *такт.* (еще, также, опять) мындан ары да, андан кийин да жана да, улам. *Столго өбөктөй бүрүшүп, дагы эле оозун ача аба жутат* (Айтматов). *Дагы каникулга, өз кыштагына келаткан тура* (Сыдыкбеков). *Талбай дагы уча бер Алга жолуң ачылсын* (Нуркамал).

Дагы II — *байл.* (и, ни) сүйлөмдөгү бир өңчөй мүчөлөрдү же сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштыруу үчүн колдонулат. *Бирок, кыз дагы, эне дагы уктаган жок* (Айтматов).

Дагы III — *бөл.* (и, тоже) өзүнөн мурунку сөздү өзгөчө белгилеп, аны тактап көрсөтүү же карама-каршы маани берүү үчүн айтылат. *Биз дагы адам баласыбыз го* (Бектенов).

ДАЙЫН

Дайын I — *зат.* (весть, известие; происхождение) кабар, дарек, ал-абал, жөн-жай. *Саматтан али дайын жок* (Сасыкбаев). *Бар эле үрпөк чачтуу алтын кызым, Андан тук таба албадым кылдай дайын* (Абдраманов). *Белек ага жая чуркап кулачты, — Конок-конок!.. Үйгө кирдик жайдары, Алар менин жай дайнымды сурашты* (Аалы).

Дайын II — *сын.* (известный, понятный, ясный; готовый, наготове) белгилүү, анык, маалим, ачык-айкын, белен, даяр. *Өзүнө дайын Олжоңдун Ат байлоочу бир жери* («Олжобай менен Кишимжан»). *Жалгыз тоок оттоп чыкса да дайын көрүнүүчү* (Сыдыкбеков). *Коён жатагына чейин өзүнө дайын берки жээк кыздын көз алдына келди* (Сыдыкбеков). *Алар дайын бизди күтүп жатышат* («Агым»).

ДАК

Дак I — *зат.* (душевная боль, страдание, огорчение) капалык, армандуулук, азап чеккендик. *Балдарды дак кылыпсың, жайдарым* (фольк.). *Эжеңе барсаң жездең жат, Эрки жок жетим, болдуң дак* (Барпы).

Дак II — *зат. диал.* (иск, претензия) доо. *Дак кылып келди. Илативаң тилладан, Дагыңда күйөт кыйла адам* (Барпы).

ДАКИ

Даки I — *зат.* (белая кисея) жука ак кездеме; марли. *Энем өзүнө бир топ даки, бейкасам чапан, намеркен маасы издеди* («Чалкан»). *Чаңдан сактаныш үчүн бетти даки менен тосуп алуу керек* («Ден соолук»).

Даки II — *сын.* (хитрый, лукавый, с хитрецей, изворотливый) куу, митаам, амалкөй. *Далайды көрүп, даки болгон куу.*

ДАЛ

Дал I — *зат.* (растерявшийся, опешивший) эмне кыларын билбей дабдырай түшкөн абал. *Асман бүтүн чаң болуп, Көргөн жандын баарысы Эси кетип дал болуп* («Манас»). *Оозуму ачып дал болуп, Ойлорго башым маң болуп* («Ала-Тоо»).

Дал II — *такт.* (как раз, точь-в-точь) нак, так, туптуура. *Актан кашаң карагерди теминип, дал каалганын түбүнө келет* (Бейшеналиев). *Дал ушул жеңишин куттуктоо үчүн Акунжан келип отурат* (Байтемиров).

ДАЛАЙ

Далай I — *эт.* (ослабеть, стать вялым) алсыроо, мууну бошоо, алы кетип шалпаюу, далдыроо. *Ал сөздү айтып далайып, Ачкалыктан шалайып* («Манас»).

Далай II — *такт.* (значительно, довольно много) бир кыйла, бир канча, нечен ирет, көп. *Жылдызкан суу сугарып жүрүп ушул сыяктуу далай ойлорго баткан* (Байтемиров). *Керез, Атай экөө да Кычан менен далай кызык иштер жөнүндө маектешсек деп дегдөөдө* (Бейшеналиев). *Башка тийип кечилди далай болот өткүр миз* (Токтогул).

ДАЛБА

Далба I — *зат.* (приманка (для ловчей птицы) вабило) алгыр куштарды таптоодо, үндөккө келтирүүдө аларды таткандырып үйрөтө турган жем. *Далбага түшөт кара куш, Ак шумкар учкул сары куш* (Барпы). *Бөлүлөсө келбеген, Далба менен үндөгөн* (фольк.).

Далба II — *эт.* (изодраться, изорваться) дал-дал болуп бөлүнүү, тытынуу, самсаалап калуу. *Кийимдери иштен чыгып далбаган.*

ДАҢГЫР

Даңгыр I — *сын.* (хорошо укатанный, чистый, ровный) тапталган, тегиз, таза (көбүнчө жол, кырман жөнүндө). *Даңгыр жол менен зырылдап келе жаткан машина элден обочороок келип токтоду* («Ала-Тоо»). *Бош жаткан даңгыр айдалып, Көркүнө чыкты келбети* (Осмонкул).

Даңгыр II — *туур.* (стук, грохот) катуу нерселердин бири-бирине кагылышуусунан, урунушуусунан чыккан катуу дабышты билдирүүдө колдонулат.

ДАҢК

Даңк I — *зат.* (слава, известность) абдан көрүнүктүү, белгилүү болгон даңаза, көпчүлүккө таанылган атак. *Татьяна жаш болсо да каарман эмгеги менен даңкка бөлөнүп олтурат* («Кыргыз Туусу»). *Узун өмүр, өчкүс даңк, Сенде болсун жаш баатыр* (Нуркамал).

Даңк II — *туур.* (подражание сильному однократному звуку) даң-даң этип катуу чыккан дабышты же үндү билдирүүдө колдонулат. *Короо жактан даңк эткен катуу дабыш чыкты.*

ДАҢСА

Даңса I — *зат.* (в эпосе) родословная книга (в которую вписываются имена выдающихся людей) көрүнүктүү, атактуу адамдардын аты жазылган китеп, санжыра (эпос боюнча). *Чоң даңсада каты бар Атагын уккан чочуган* («Манас»).

Даңса II — *зат. диал.* лопаточка-скребок (для чистки котла и для перемешивания бузы во время брожения) казанды же бозону аралаштыруу үчүн колдонулуучу калакча.

ДАР

Дар I — *зат.* (виселица) өлүм жазасына өкүм кылынган адамды асып өлтүрө турган сыйыртмак байланган жыгач, дарга. *Азыр да ортого көчмө дарды алып келтирди* («Ала-Тоо»). *Аркан салып мойнума, Кара дарын курса да* (Токтогул).

Дар II — *туур.* (звукоподражание треску, напр. рвущейся материи) бир нерсенин тырт этип катуу айрылганын же бакырып, дарылдап катуу чыккан үндү билдирүүдө колдонулат. *Чапандын бир жеңи батып, бир жеңи колтугунан ылдый дар этип айрылып түштү* (Касымбеков). — *Кереги жок — деп Ира дар этти* (Бейшеналиев).

ДАРА

Дара I — *такт.* (отдельный, единичный, особо стоящий) өзүнчө, айрым. *Дара жол.*

Дара II — *зат. диал.* (теснина) дере, капчыгай. *Даранын ичинде.*

ДАРЫ

Дары I — *зат.* (лекарство) ооруларды дарылоо, айыктыруу, алдын алуу, ооруларды болтурбай коюу максатына ылайык ар түрдүү жолдор менен жасалган *зат. Айыгар оорунун дарысы өзү табылат* (макал). *Докторлор төбөмө дары сүйкөп таңышты* (Жантөшев).

Дары II — *зат.* (порох) атууда же жардырууда колдонуу үчүн атайын жасалган тез тутангыч *зат. Мусабек ок, дарысын алып, бардеңкесин дүрмөттөй баштады* (Сасыкбаев).

ДАРЫЛА

Дарыла I — *эт.* (лечить) оорусуна, жараатына жараша дары-дармек колдонуу, берүү, сүртүү. *Абдан жакшы дарылап, Ажалдан алып калууга Врач болуп жүрөм дейт* (Осмонкул).

Дарыла II — *эт.* (использование взрывчатых веществ) жардыруу, талкалоо максатында тез тутангыч жарылуучу заттарды, дарыны коюу, колдонуу. *Дарылап ташты жарышты, Бат бүтүүгө жарышты* («Жазгыч акындар»).

ДАТ

Дат I — *зат.* (ржавчина) сууда же нымдуу жерде көп жатып калган металлдын бетинде пайда болуучу күрөң, саргыч түстөгү темгилденген жука так, жука катмар. *Миң жылы жерде жатса да, Алтын чирип дат болбос* (Осмонкул). *Мерген капыштыта жатып дат баскан капканын алып, үнсүз эшикке жөнөдү* (Каимов).

Дат II — *зат.* (жалоба, претензия) арыз-арман, муң, зар. *Келе бери атыңды! Кимге айтасың датыңды!* («Семетей»). *Датымды ук, акыркы жол «улуу ханым!»* (Осмонов). *Алакандай кат экен, Кат эмес, кайгы дат экен* («Манас»).

ДАТТУУ

Даттуу I — *сын.* (заржавленный, ржавый, покрытый ржавчиной) дат баскан, дат болгон. *Даттуу темир.*

Даттуу II — *сын.* (содержащий в себе жалобу) армандуу, муң-зары бар. *Менин элимде даттуу киши болууга тийиши эмес* (Аалы).

ДЕН

Ден I — *зат.* (тело человека) дене, бүткөн бой, тулку бой. *Тамак жеп, дени жазылып, анча-мынча көңүлү ордуна келди* (Байтемиров). *Кандай жүрүп, кандай келатканын дени өлүк эндиреген жаш келин сезбеди* (Сыдыкбеков).

Ден II—*зат. диал.* (принадлежащий, относящийся) таандык, тийиштүү, тиешелүү. *Жаңы адамдар жаралган, Эл да, жер да эскиликке ден эмес* (Аалы).

ДЕПКИР

Депкир I — *зат.* (шумовка) тамак сүзүп алуучу тешик-тешик чөмүч, кепкир. *Мустафа палоону казанды кемегеден алып жерге коё коюп, депкир менен казандын чет-четине тартып балдардын жеешине оңтойлотту* (Сасыкбаев). *От жагып отурган арык бала депкирден түшкөн эки боорсокту ала койду* (Аалы).

Депкир II — *эт.* (кашлять) жөткүрүү. *Атым депкирип калыптыр.*

ДИВАН

Диван I — *зат.* отурууга, жатууга ылайыкталып жасалган жумшак мебелдин бир түрү. *Үйдүн дал ортосунда тегерек стол, жака-белинде түспөлдөш диван, отургучтар* (Бейшеналиев). *Касымов өз бөлмөсүнө кирип диванга жата кетти* («Ден соолук»).

Диван II — *зат.* Эски Түркияда султандын алдындагы чиновниктердин, даражалуу адамдардын кеңеши.

Диван III — *зат. ад.* Чыгыш адабияттарында лирикалык чыгармалардын жыйнагынын аты, жыйнак.

ДОБУЛ

Добул I — *зат.* (град) жамгыр аралаш катуу жааган, чоң-чоң түшкөн мөндүр. *Добул кагып кетти.*

Добул II — *зат. диал.* (небольшой барабан) добулбас. *Барабан согуп күңгүрөп, Кагып добул дүңгүрөп* («Манас»)

ДОЛУ

Долу I — *сын.* (взбалмошный, вздорный) ачуусу келгенде кой-ай дегенге болбогон албуут, ажаан. *Какылдаган кара кыз Бейжай экен, долу экен* («Эр Төштүк»).

Долу II — *зат. диал.* (град) добул.

ДООРОН

Доорон I — *зат.* (веселье, увеселение) шаттык, көңүлдүү жашагандык, жыргалчылык. *Күндө доорон салышып, Күндө күлүк чабышып* (фольк.).

Доорон II — *зат. дин.* (подарки духовенству за совершение обряда отпущения грехов) өлгөн адамды күнөөдөн арылтуу максатында өлүктү коё электе жасалган диндик ырым-жырым жана ошол ырым-жырым үчүн берилүүчү акы. *Жаназа, доорон алам деп, Адамга ажал тилейсиң* (Токтогул).

ДҮКӨН

Дүкөн I — *зат.* (лавка, магазин) азык-түлүк, өнөр жай товарларын сатуучу жай, имарат, соода точкасы. *Азыр шаардын дүкөндөрүнөн чет элдик ар кандай жер-жемиштерди, кийим-кечектерди кезиктирүүгө болот* («Кыргыз Туусу»).

Дүкөн II — *зат.* (ремесленный станок) кыргыз элинин колдо буюм (мисалы, таар) токууга. ылайыкталып (горизонталь абалда) жасалган станогу. *Бүгүн түшкө чейин курбум менен дүкөн курушум* (Ж.Мавлянов).

Дүкөн II — *зат.* (мастерская) Усталар узануучу жай. *Колу бош кишилер устанын дүкөнүнө чогулуп, ар кандай сөздөн козгоп турушту* (Т.Сыдыкбеков).

ДҮМ

Дүм I — *зат.* (хвост, задняя сторона, задняя часть) бир кертсенин арткы бөлүгү, түп жагы, дүмбө. *Мылтыктын дүмү.*

Дүм II — *зат.* (грозный, величавый вид) сүр, айбат, дүгдүйгөн, түнөргөн каардуу түр. *Бет алдынан караса, Миң кишилик дүмү бар* («Манас»).

ДҮМБӨ

Дүмбө I — *зат.* (корневище куста чия, куст чия) чийдин дүмүрү, чийдин түбү, тамыры. *Чийдин дүмбөсү.*

Дүмбө II — *зат. диал.* (курдюк) куйрук, койдун куйругу.

ДҮҢ

Дүң I — *зат.* (слава, шумная молва, известность) атак, даңк, даңаза, дуу-дуу болуп кеңири тарап кеткен кабар. *Деңиздей терең, тоодой зор, Дүңүнөн жоосу калтарган («Семетей»). Олжосун мынча алдык деп, Калайыкка дүң кылгын («Сейтек»). Комсомолдор, Коммунизм кызыл туусун көтөрүшөт, Жер силкинет дүң менен (Аалы).*

Дүң II — *зат.* (оптовый) жалпы, бүт, чогуу, бүткүл. *Дандын дүң өндүрүшүн көбөйтүүдө түшүмдү өз убагында жыйнап алуунун чоң мааниси бар («Шоокум»).*

Дүң III — *туур.* (гул, сильный глухой отрывистый звук) кандайдыр бир оор нерсенин салмагы тийгендегидей дүңк эткен дабышты билдирүүдө колдонулат. *Дүң дей түштү.*

ДҮР

Дүр I — *зат.* (драгоценный камень, разновидность жемчуга) кымбат баалуу асыл таш, берметтин бир түрү; асыл байлыктар. *Асыл таштан дүр жакшы (Тоголок Молдо).*

Дүр II — *туур.* (подражательное слово, выражающее неожиданное действие) кандайдыр бир кубулуштун, көрүнүштүн тез, күтүлбөгөн жерден боло калышын билдирүүдө колдокулат. *Бүткөн боюм дүр дей түштү. Койлор дүр деп үркүп калды. От дүр деп күйүп кетти.*

ДҮРБҮ

Дүрбү I — *зат.* (подзорная труба, бинокль) алыс нерселерди жакын кылып көрсөтүүчү оптикалык прибор. *Алар дүрбүлөрүн көздөн албай, жакынды да, алысты да карашат (Жантөшев). Дүрбүсүн колуна кармап, бодур таштын арасындагы карагандын көлөкөсүнө барып отурду («Ала-Тоо»).*

Дүрбү II — *эт.* (быть в смятении, испуганно и торопливо бежать) тополоң түшүү, опур-топур болуу; чакчелекей түшүү,

шашкалактоо. *Вертолет үйдөн обочолонуп барып конгондо, баары дүрбүп ошону көздөй чуркашты* («Ала-Тоо»).

ДЫҢ

Дың I — *зат.* (целина) мурун айдалбаган, көп жылдар бою айдалбай куру жатканжер. *Какыр чөлгө шаар салып, ызгаарлуу түндүктү багындырып, ээн жаткан дың мейкиндиктерди ийгерген баатыр жаштар, силер, элибиздин ишенимдүү тирегисиңер* («Чалкан»). *Мен эмгекти сүйдүм, Майдалап дыңдарды тилдим, Эмгек мени тазартты* («Жетиген»).

Дың II — *туур.* (звукоподражание жужжанию насекомых или слабому звону тонкого металлического предмета) чымын-чиркейлердин зыңылдаган дабышын же жука металлдан чыккан дабышты билдирүүдө колдонулат. *Дың деп, зыңылдап учуп жүргөн чиркейлердин үнү угулат* («Асаба»). *Терезелердин туштарына тамган калың тамчы бири кулактын түбүндө чулп-чулп этсе, бири калпыс жаткан алакандай калайга тийип, аны дың-дың сабалайт* (Сыдыкбеков).

Ж

ЖАА

Жаа I — *зат.* (лук, оружие) дого сыяктуу ийилип, эки башы кайыш же жип менен кере тартылып, жебе менен атууга ылайыкталган курал. *Аккыз а дегенде жоолашып, жаа тартышып мөрөйлөшкөнүн, мөрөйдөн алдырганын — баарын айтууга эптенди* (Сыдыкбеков).

Жаа II — *эт.* идти (*о снеге, дожде*), жамгыр, кар, мөндүр түшүү. *Жамгыр жаай турган эмес,— деп өз алдынча кобурап койду да, бек-бек арыштай берди* (Сыдыкбеков).

ЖААН

Жаан I — *зат.* (дождь) тамчы түрүндө асмандан түшө турган суу бүртүкчөлөрү, жамгыр. *Жаан нөшөрлөп төгүп кирди* («Ала-Тоо»).

Жаан II—*зат.* (мир, вселенная) дүйнө, аалам, жер жүзү. *Жаан кезген сен Төштүк, Балбандыгың чын экен* («Эр Төштүк»).

ЖААТТАШ

Жаатташ I — *сын.* сторонник (одной из препирающихся или враждующих сторон) жааты бирге, бир тараптан. *Жаатташ сары улан экөө жанаша чаап жөнөштү* (Жакыпбеков).

Жаатташ II — *эт.* (разделяться на враждебные группы) тууганчылыгы, уругу ж. б. боюнча бири-бирине каршы турган эки тарапка, жаат-жаатка бөлүнүү, өз ара каршылашуу. *Эки чоң манап жаатташып болуштук талашкан* (Калык).

ЖААЧЫ

Жаачы I — *зат.* (лучник) жаа тартуучу адам, жаа менен куралданган жоокер. *Жазбай аткан жаачыдан, Жоо дегенде барчудан* («Эр Төштүк»).

Жаачы II — *зат.* (богомол) чоң чегиртке түспөлүндөгү тарбагай ичке жандык. *Жаачы баатыр түк коркпос, Көк айбанга саал окшош, Боорукерлик жайы бар Карлыгачка жан жолдош* (Осмонов).

ЖАБАГЫ

Жабагы I — *зат.* (жеребенок-сосунок в возрасте пяти-шести месяцев) беш-алты айлык кулун (жазда туулуп, күзгө жеткен маалындагысы). *Мен алты жылдан бери жылкы багып, жалкы жабагым чыгым болгон эмес* (Сыдыкбеков). *Тиги жабагы да ургаачы, энесин тартса, жакшы бээ болот* (Жакыпбеков).

Жабагы II — *зат.* шерсть-линька (весенняя овечья шерсть) түлөп түшө баштаган жазгы даакы жүн. *Жабагы жүндөн арылып, Жетилди чобур туягы* («Кыргыз Туусу»).

ЖАБДУУ

Жабдуу I — *зат.* (оборудование) курал, жабдык, шайман. *Аялдар консультациясы бардык керектүү жабдуулар менен каясыз болгон* («Кыргызстан аялдары»).

Жабдуу II — *к. а. (и. д. от жабды — оборудовать)* зарыл болгон, керектүү нерселер менен камсыз кылуу; жасалгалоо, кооздоо. *Үй-жайды жабдууг ачама жетишпей турат* («Ала-Тоо»).

ЖАБУУ

Жабуу I — *зат.* (покрывало, попона) ар кайдай максаттарда бир нерселердин үстүнөн жаап коюучу буюм, жапкыч. *Жүк жабуу. Түндүк жабуу. Ат жабуу. Үйдүн жабуулары.*

Жабуу II — *к. а. (и. д. от жап — крыть, покрывать, закрывать, затворять)* кандайдыр бир нерселердин үстүн каптоо, каалганы же башка жалпы эле ачылып жабыла турган нерселерди жабык абалга келтирүү. *Үйдүн үстүн шифер менен жабуу. Эшикти бекем жабуу. Дүкөндү жабуу.*

ЖАБЫК

Жабык I — *зат.* (вся линия соединения *кереге* (деревянная решетка цилиндрической части юрты) и *уук* унина жердь купола юрты) боз үйдүн үзүгү менен туурдунун катталышып кошулган жери; керегелердин бүт, тегерете уук менен бирнкен жери. *Атай... жабык менен тең жыйылган жүккө назар салбай, оттуу көздөрүн үйдө отурган кишилерге бир сыйра жүгүрттү* (Каимов).

Жабык II — *сын.* (покрытый; закрытый) бир нерсе капталган, чүмбөттөлгөн; бек, ачык эмес, бекитилген; ачык эмес, жашырын. *Үстү жабык машинага орнотулган көчмө кино аппараты жүрүп жатат* (Сасыкбаев). *Магазин жабык. Жабык заседание.*

Жабык III — *сын.* (измученный, истощенный) азып-тозгон, жабыркаган, азыңкы, жүдөө. — *Кара ташка арман кыласыңбы? Жетимдик дегенди билгениң жок. Бирөөгө малай болгонуң жок. Жылаңач-жабык жүргөнүң жок. Атың алдыңда, комузуң колуңда* (Каимов).

Жабык IV — *эт.* (быть в подавленном, угнетенном состоянии) азган-тозгон, жүдөгөн абалга келүү, жапа тартуу, жабыркоо. *Атайдын кызыл чырай иреңинин каны качып, күзгү жыгачтай саргарып, жабыга баштаган* (Каимов). *Жабыгын жүрсө жигитти Жакырсың деп кордобо* (Токтогул).

ЖАБЫЛ

Жабыл I — *эт.* (двигаться скопом, массой; делать что-л. коллективно, всем вместе) бир ишке же бир багытка жапырт бет

алуу, жапырт киришүү; таралуу, каптоо, жайылуу. *Жылкычылар жылкы урккөн жакка жабыла чабышты* (Жантөшев). *Кычандын жүзүнө кызыл нур жабылды* (Бейшеналиев).

Жабыл II — *эт.* (страд. от жап — закрываться) бекитилген, ачык турбаган абалга келүү; кандайдыр бир нерселер бекилип калуу, чүмкөлүп калуу. *Коргондун бардык дарбазасы жабылып, кылыччан сарбаздар тосуп калган болучу* (Касымбеков).

ЖАБЫЛУУ

Жабылуу I — *сын.* (покрытый) жабылып коюлган, ачык эмес; чүмкөлгөн. *Жабылуу аяк жабылуу бойдон калган жакшы* (Мавлянов). *Баш айрылса, жабылуу бөрк ичинде калса экен* (фольк.).

Жабылуу II — *к. а.* (и. д. от жабыл I — двигаться скопом, массой) жапырт бет алуу, жапырт киришүү.

ЖАБЫР

Жабыр I — *зат.* (притеснение, насилие) зордук-зомбулук, кордук, кысымчылык. *Качан жанга жабыр түшүп, кара башка күч келгенде, достун кадыры билинет экен* (Касымбеков).

Жабыр II — *зат.* (небольшаягорная ложбина) анчалык чоң эмес, кичирээк кокту жер, жыбыт жер. *Асты жакы жабырдан Ат кулактуу шабырдан* («Манас»).

ЖАГАНА

Жагана I — *зат. диал.* (варёное мясо, оставленное с вечера) эртең мененкиге калган бышкан муздак эт.

Жагана II — *зат.* (обрезка и прореживание хлопковых кустов) пахта өсүмдүгүнүн арасын суюлтуу, анын артык баш бутактарын кесип таштоо иштери. *Гозобуз текши өнүп чыгып, жагана иштери бүткүчө көз болуп жүргөн* (Абдукаримов).

ЖАГУУ

Жагуу I — *к. а.* (и. д. от жак II — нравиться) кандайдыр бир нерселер көңүлгө туура келүү, купулга толуу же бирөөлөргө жакшы көрүнүү. *Бай-манаптардын максаты... чоң кызматта*

иштеген тааныштарды колго алып, аларга жагуу. тил албаган тоң моюн кедей болуштарды кызматтан четтетүү (Каимов).

Жагуу II — *к. а. (и. д. от жак III — зажигание, сжигание) бир нерсени күйгүзүү, тутандыруу, жандыруу. Мамыр отун жарып, от жагуу менен күйкөлөктөп жүрөт (Каимов). Алымбек да аларды аңдыганын коюп, от жагуу менен алек (Каимов).*

Жагуу III — *к. а. (и. д. от жак IV — смазывать, намазывать) сүйкөө шыбоо, сүртүү, жабуу. Эртеңби, бүрсүгүнүбү, айтор, жакында сени калың эл алдында маскара кылуу, бетине көө жагуу үчүн камынгандар бар (Каимов).*

ЖАГЫМ

Жагым I — *зат. (качество пищи, качественность пищи) тамактын организмге сиңимдүүлүгү, жаккан касиети. Эскирип кеткенде эттин да жагымы анча болбой калат (Убукеев).*

Жагым II — *зат. (топливо на одну топку) бир жагууга жарай турган, бир гана жагыла турган ар кандай отун. Жагым отун жок. Бир жагым куурай терип келди.*

ЖАГЫН

Жагын I — *эт. (мыслить; стараться понравиться) кошомат кылуу, көшөкөрлөнүү, бирөөгө жакшы көрүнүүгө аракет кылуу. Кызыл кекиртек старчын да байдын танабын талашып, оюан алы калбай жагынып жатат (Абдукаримов).*

Жагын II — *эт. (возвр. от жак IV — намазываться, натираться) бир нерсеи сүйкөнүү, шыбануу, сүртүнүү. Бетине упа жагынды.*

ЖАДОО

Жадоо I — *сын. (измученный, изнуренный, истощенный, слабый) азыңкы, жүдөө, арыгыраак. Сагын сырттагы жем берүүчү аштоого эптеп жадоо жана картаң койлорду бөлүп чыгара баштады (Жантөшев).*

Жадоо II — *к. а. (и. д. от жада — почувствовать отвращение) кандайдыр бир нерсени көргүсү же уккусу келбей жек көрө баштоо, тажоо.*

ЖАДЫ

Жады I — *зат.* (сенокосилка, селоморезка; стригальные ножницы) малга чөп, саман туурап берүү үчүн колдонулуучу курал, туурагыч аспап.

Жады II — *зат.* (мысль, ум, память, сознание) эс, ой, акыл-эс. *Жатсам-турсам сен кетпедиң жадымдан* (Үмөталиев). *Токторбектин тоюна келгенде мындай деп кеп кылышканда оы жадыман чыкпаптыр* (Мавлянов).

Жады III — *зат.* (волшебство, чародейство, магия) сыйкырчылык.

ЖАЗ

Жаз I — *зат.* (весна) кыш менен жайдын ортосундагы жыл мезгили (март, апрель, май айлары). *Эми бул жайытка келерки жазда гана кайрылып келет* (Айтматов). *Жаз жайыттарда, күз күздөктөрдө тай, кунандарды өзүнө теңтуш кылып, чалпоо жүргөн мал* (Сыдыкбеков).

Жаз II — *эт.* (писать) кагаздын же башка материалдардын бетине графикалык белги, жазуу, тамга же цифраларды түшүрүү. *Бурч жакта отурган секретарь шыпылдатып жазып жатты* (Каимов). — *Өзүм арыздангам. Анын үстүнө кошумча үстүмөн арыз жазышыптыр* (Каимов).

Жаз III — *эт.* (развертывать, распускать, расстилать) кандайдыр бир түрмөктөлгөн, бүктөлгөн, оролгон, түйүлгөн нерсени жаюу, ачуу, түз, тегиз же жайылган, ачылган абалга келтирүү. *Ал киши леп обдула калып, дубай салам кагаздын оромун бат-бат жазып жиберип, окумакка бийик кармай берди* (Касымбеков). *Таңылчагын кылдаттык менен жазып, түрмөктөлгөн күрмөнү сууруп чыкты* («Ала-Тоо»).

Жаз IV — *эт.* (ошибаться, заблуждаться) ката кетирүү, кемчилик кетирүү, жаңылыштык кетирүү. *Кара көздү кашайтып, ушинтип баарыбыз жазып калдык да* (Сыдыкбеков). *Муну капа кылгандай не жазганы бар* (Байтемиров).

ЖАЗА

Жаза I — *зат.* (наказание, кара, возмездие) кылмышы, күнөөсү үчүн тарта турган айып, ага карата колдонулуучу чара.

Сөйкөлүү эмес, башы ачык беш көкүл кызды зордоп ала качкан жигитке бир гана жаза (Касымбеков). Камчыларын моюндарына салып өзүлөрү багынып берип отурушкан соң, жаза ошого жараша болгону дурус (Касымбеков).

Жаза II — *такт.* (ошибочно, неточно, неудачно) таамай эмес, жаздым, калтыс, чала. *Жаш да болсо Мендирман, Найзаны жаза сайбаган («Мендирман»).*

ЖАЗДА

Жаза I — *эт.* (подложить кому-л. подушку; употребить для кого-л. что-л. как подушку) башка, алдыга жаздык же бөлөк нерсени коюу, төшөө. *Бурулкан Боромбайдын башына жаздык жаздап, үстүнө чапан жапты (Каимов). Мага атлас төшөктөн төшөп, алдыма мамык жаздагыла (Жантөшев).*

Жаза II — *эт.* (с предшеств. глаголом в форме деесп. наст. вр. чуть-чуть, едва не., чуть было не.; вот-вот;) негизги этиш менен кошо айтылып, кыймыл-аракеттин аз жерден аякталбай, белгилүү бир жыйынтыкка аз гана жерден жеткирилбей калган абалын билдирүүдө колдонулат. *Колдон китеп ыргып кете жаздады (Аалы). Андрейдин аты мүдүрүлүп кете жаздап, аз жерден калды (Байтемиров).*

ЖАЗДОО

Жаздоо I — *зат.* (весеннее пастбище, весеннее стойбище) жазгы жайыт, жазгы конуш. *Ташкенттен чыкканы жетинчи таң сүргөндө адыр этектеп жаздоо конуштарга кез келишти (Касымбеков). Теңирберди жамагаты жаздоодо чогуу чыгышкан (Касымбеков).*

Жаздоо II — *к. а.* (и. д. от жазда I — подложить кому-л. подушку) башка, алдыга жаздык же башка нерселерди коюу, төшөө, салуу.

ЖАЗДЫК

Жаздык I — *зат.* (подушка) ичине канаттуулардын жүнү ж. б. салынып, төрт бурч формасында жасалган башка жаздалуучу буюм. *Ал ак жаздыкка чыканактап же чалкалап жатып, чылым чегүүчү эмес (Каимов). Белим оттукта, башым*

жаздыкта беле (Өмүрбаев).

Жаздык II — *сын.* (весенний, яровой) жазында айдалуучу, жазгы; жазга тиешелүү, жазга арналган. *Жаздык эгиндер себилип бүттү («Ала-Тоо»).* *Адамдар жаздык кийимдерин кийишти.*

ЖАЗДЫР

Жаздыр I — *эт.* (*понуд.* *от* жаз II — заставить писать) бир нерсени жазууга мажбур кылуу. *Супахан баласына жашырын кат жаздырат (Жантөшев).*

Жаздыр II — *эт.* (*понуд.* *от* жаз III — развертывать, распускать, расстилать) кандайдыр, бир түрмөктөлгөн, бүктөлтөн нерсени жайдыруу, ачтыруу. *Бүктөлүп турган буюмдарды жаздырып көрдү.*

ЖАЗУУ

Жазуу I — *эт.* (урок письма; письменность, письмена; судьба, предопределение) графика түрүндө кагаз же башка бир нерселердин бетине түшүрүлүүчү, атайын белгилердин, тамгалардын жыйындысы, системасы; буйрук, жазмыш, тагдыр. *Китептин бетиндеги чоң-чоң жазууларды сөөмөйү менен чукуп, эжелеп окуй баштады («Ала-Тоо»).* *Бешенедө жазууну Качан да болсо көрөбүз («Манас»).*

Жазуу II — *к. а.* (*и. д.* *от* жаз II — писать; писание) графикалык белги, тамга же цифраларды кагаз бетине түшүрүү. *Ал убакта нотага жазуу болбогондуктан, жаңы чыгарылган күүлөр унутулуп кала берген (Бөкөнбаев).* *Бир нерсе жазуу үчүн аны кылдаттап текшерүү керек (фольк.).*

Жазуу III — *к. а.* (*и. д.* *от* жаз III — развертывать, распускать, расстилать) жаюу, ачуу, жайылган, ачылган абалга келтирүү.

ЖАЗЫК

Жазык I — *зат.* (грех, вина, проступок) күнөө, айып, кылмыш. *Байлап берген манапка Бар беле кылган жазыгым? (Токтогул).* — *Карачы аба! Аттарда эмне жазык — деп Чолпонбай үрөнчүгө карады (Жантөшев).*

Жазык II — *сын.* (ровный, плоский; равнина; простор) тегиз, жайык, туз; жайылган кенен. *Адырдын жазык салаадан Куланы сууга куюлат («Манас»). Бара-бара адыр аяктап, учу-кыйрына көз жетпеген жазыкка өтүштү* (Сыдыкбеков).

ЖАЗЫЛ

Жазыл I — *эт.* (страд. от **жаз II** — писаться, быть написанным; записываться, подписываться) жазып коюлган абалда болуу; газета-журналдарды алуу укугуна ээ болуу. *Баракты ачып караса, биринчи барактын эң башкы жолуна Аскардын аты жазылган* (Сыдыкбеков). *Керез даана жазылган баш макаланы көрсөттү* (Бейшеналиев). *Газетага жазылды.*

Жазыл II — *эт.* (страд. от **жаз III** — расстилаться, распространяться, раскидываться) жайылуу, жайылган абалда болуу; таркоо, тарап кетүү. *Айганыштын чоң маңдайы кээде жазыла калып жатты* (Байтемиров). *Ал казандын үстүнө Бакты килем жазылган («Эр Төштүк»).* *Жүрөктүн чери жазылды, Балам, жүгөндөйүн, токтогун* (Токтогул).

ЖАЗЫЛУУ

Жазылуу I — *сын.* (написанный) жазылып коюлган, жазылган, жазуусу бар. *Жазылуу кат. Алган карызыңдын бардыгы жазылуу* (Абдукаримов).

Жазылуу II — *сын.* (разостланный, распростертый, раскинутый) жайылып-жазылган, жайылып-чачылган. *Таңылчактын баарысы Талаада калды жазылуу («Жазгыч акындар»).*

Жазылуу III — *к. а. (и. д. от жазыл I* — подписываться, подписка) газета-журналдарды алуу укугуна ээ болуу. *Газета-журналдарга жазылуу.*

ЖАЙ

Жай I — *зат.* (лето) жаз менен күздүн ортосундагы жылдын мезгили. *Ушул узак өмүрүндө Гүлсарат кулунчак күндөрүн, кайрылгыс кеткен ошол жайды эч качан эстеп, элестетип көргөн эмес* (Айтматов). — *Сен өмүрүңдө көрбөгөн теңгени, мына, мен бир жайда таап койдум!* (Сыдыкбеков).

Жай II — *зат.* (место; жилище, жилье, заведение, предприятие; положение, состояние) оруп, турак, мекен; үй, турак-жай; мекеме, ишкана, окуу орду; ал-абал, шарт. *Куркулдайдын уясындай чакан короо жайын башкарып койду* (Сыдыкбеков). *Ал жерде чайкана көп, жатууга жай да болот,— деди Маманазар* (Жантөшев). *Алар деле мен ойлогондой балдардын жайын эске тутуп жатышты* (Мавлянов). *Жаман жайын айтам деп, баарын аптам* (макал).

Жай III — *такт.* (спокойно, медленно, тихо) акырын, шашпай, камырабай. *Бирок аны көргөндө Танабай өзгөрүлө түшөт, оропара келгенде тизгин тартып, жай бастырып калат* (Айтматов). *Жай оттоп жүргөн аттар баи көтөрүп кулакта-рыш тикчийтип* (Касымбеков). — *Жай олтур да жеңеңдин алын сура,— деди Шайыр* (Сыдыкбеков).

Жай IV — *эт.* (стлать, расстилать; развешивать; распространять) кандайдыр бир нерсени жазуу, бүктөлбөгөн, оролбогон, жыйылбаган абалга келтирүү; илүү, асуу (көбүнчө кир жаюу); таратуу, жайылтып жиберүү. *Нүзүп өзүнүн ак ботокурун жазып, көк чөптүн үстүнө жайды* (Касымбеков). *Тетигинде киржайын Карап турат бураң бел* (Турусбеков). *Каныш элге жайып жиберет деп чочуладым* (Мавлянов).

ЖАЙЛА

Жайла I — *эт.* (быть на летних пастбищах; проводить лето где-л.) жайында бир жерде туруу, жайлоодо туруу; жайды кандайдыр бир жерден өткерүү. *Быйыл Миң-Бугуну жайлай турган болдук* (Касымбеков). *Аркар, кулжа жайлаган, Тоосу сонун биздин эл* (Осмонкул). — *Жолдош Жапек, жакын жерде эл жайлаган жер бар экенин билесиңби?* (Жантөшев). *Эрки менен төр жайлап, Эгизден коюн төлдөтүп* (Осмонкул).

Жайла II — *эт.* (приводить в порядок, размещать; успокоить; убить) иретке келтирүү; тейлөө, иреттөө; тынчытуу, көңүлүн жайлоо; өлтүрүү, жок кылуу, түбүнө жетүү. *Калганын мен өзүм жайлаймын* (Аалы). *Малыңды жайлап болгон соң, Келгиле калбай жабыла* (Токтогул). *Кыйыштырып сөз сүйлөп, Кыйланын көөнүн жайлаган* (Осмонкул). *Атышкан жоосун жайлаган, Алп мүчөлүү сен кимсиң?* («Манас»).

Жайла III — *эт.* (замедлять, идти медленно) акырындоо, жай болуп калуу. *Жайкы чилденин күнүнө чыдабай тору ат алка-шалка тердеп, тааныш жол менен жайлап аяк шилтеп келатты* (Каимов). *Өзөндүн башына жеткенде эле каруусу кетип, энтигип, басыгы жайлады* (Каимов).

Жайла IV — *эт.* (вызывать изменение погоды при помощи жай таш) сыйкырлап, сыйкыр менен күн жаадыруу. *Артык жайлап жиберсе, Жайдын күнүн кыш кылат* («Сейтек»). *Кар жаадырган Элдияр, Кара таш салып күн жайлап* («Эр Табылды»).

ЖАЙЛАТ

Жайлат I — *эт.* (понуд. от **жайла I** — летовать) жайда белгилүү бир жерде болтуруу, тургузуу. *Жарылганча семирет, Жайында төргө жайлатса* (Осмонкул). *Алай районунун түндүк жана чыгыш тарабындагы колхозчулар малдарын жайлатып жүрүшөт* (Жантөшев).

Жайлат II — *эт.* (понуд. от **жайла II** — приводить в порядок, размещать, успокоить; убить) даярдатуу, камдатуу; көңүлүн тынчытуу, жайгаруу; өлтүртүү, жок кылуу. *Барар жолу алыс деп Токумун жумшак жайлатып* («Семетей»). *Адамдын көөнүн жайлатып* («Манас»). *Алып чыгып эшикке, Балта менен жайлаткан* (Тоголок Молдо).

Жайлат III — *эт.* (понуд. от **жайла III** — замедлять, замедляться) акырындатуу. *Ушул үндөн ажырабоо үчүн аттын басыгын жайлатып, анын чыккан жагын байкады да, ошол тарапгы көздөй ашыкпай бастырып отурду* (Каимов).

ЖАЙЛОО

Жайлоо I — *зат.* (летовка, летнее пастбище) жайында мал жаюучу жайыт, жайкы мал жайыты, жайкысын мал жайлатчу жер. *Алмамбет бөксө жайлоодо эле* (Касымбеков). *Жайлоого чыккан гүлкайыр, Жарашыктуу кыз шайыр* (Токтогул).

Жайлоо II — *к. а.* (*и. д.* от **жайла II** — приведение в порядок; размещение по местам) жайлаштыруу, иретке келтирүү; тынчытуу, көңүлүн жубатуу. *Атай Керездин көңүлүн жайлоо аракетин издеди* (Бейшеналиев).

ЖАЙЫЛ

Жайыл I — *зат.* (злоба, злобствование) жаал, каар, заар, ачуу. *Жерге кирсин жайыл деп, Желкеге кылыч бир уруп («Манас»).*

Жайыл II — *эт.* (возвр. от **жай IV** — разостлаться; распространиться) жазылуу, жая салынуу; таралуу. *Ортого түрдүү жемии, тамак толгон дасторкон жайылды (Касымбеков). Атамдын сөзү узун элдин учуна, кыска элдин кыйрына жайылды (Жантөшев).*

ЖАЙЫНДА

Жайында I — *такт.* (летом, в летнее время) жай убагында, жай мезгилинде, жайкысын. *Алар көбүнчө жайында, бизде айран, кымыз көбөйгөн маалда келише турган (Мавлянов).*

Жайында II — *такт.* (хорошо, в порядке, как следует, как надо) жакшы, түзүк абалда, кадимкисиндей, ойдогудай. *Трактор ремонту жайында (Убукеев). Уй фермасынын иши жайында (Убукеев).*

ЖАК

Жак I — *зат.* (сторона) тарап, багыт. *Энем бир түрдүү аяныч көз караи менен мен жакка карады (Жантөшев). Жардын сол жак кашатын бойлой кеткен жалгыз аяк жолго салды (Сыдыкбеков).*

Жак II — *эт.* (нравиться, понравиться; быть полезным) купулга толуу, көңүлгө төп келүү, жакшы элес калтыруу; сиңимдүү болуу, пайдалуу болуу. *Батырбек боорукердиги, кайрымдуулугу менен элге жаккан (Мавлянов). Оркестрдин тогуз кайрыкка салып толкуткан күүсү жанга жагып, черди жазып турду (Сыдыкбеков). Ичкен жаиға дем берип, Жагып турат аккан суу (Тоголок Молдо).*

Жак III — *эт.* (жечь, зажигать) тамызуу, күйгүзүү, тутантуу, жандыруу. *Отун алып от жаккан, Саба бышып, жан баккан (Тоголок Молдо). Балбылдатып ата Ильичтин Чырактарын жагармын (Бөкөнбаев). Биз тынчтыктын өчпөс шамын жагабыз (Маликов).*

Жак IV — *эт.* (смазывать, намазывать) сыйпоо, сүйкөө,

шыбоо, сүртүү. *Гүлбүбүнүн бетине жалган жеринен көө жакты* (Сыдыкбеков). *Дененин кызарган жерлерине дары жакты* («Ден соолук»).

ЖАКАЛАШ

Жакалаш I — *сын.* (близлежащий, соседний) бири-бирине жакын, кошуналаш, ирегелеш. *Жакалаш конгон айыл.*

Жакалаш II — *эт.* (драться, трясти друг друга за воротник) бирин-бири жакадан алышып урушуу, жакадан алыш жулкушуу, кармашуу. *Теңтуштун көңүлүн калтырып, Жаман айтып тилдешип, Жакалашып жалганда* (Токтогул). *Жакала-шып тартышып, Астындагы буудандар Тизеден жерге батышып* («Манас»).

ЖАКТЫР

Жактыр I — *эт.* (одобрять) купулуна толуп, көңүлүнө туура деп эсептөө, макул табуу. *Бюро шаарды жашылдандыруу жөнүндөгү проектини жактырды* («Кыргыз Туусу»). *Баи болуп канал каздырып, Ишибизди жактырып, Турганына кубанам* (Осмонкул)¹. *Гүлсары ээсинин ушундай көңүлдө жүргөнүн, алиги келинди бөтөнчө жактырат* (Айтматов).

Жактыр II — *эт.* (понуд. от **жак IV** заставить, сжечь) күйгүздүрүү, жандыртуу, тутантуу, тамыздыруу. *Алып кирди от жактырып үйүнө* (Үмөталиев). *Отун албаганга от жактырба* (макал).

Жактыр III — *эт.* (понуд. от **жак IV** — заставить мазать) сүйкөтүү, сыйпатуу, шыбатуу. *Табынтар Алымкулду «айыгат» деп Жарага уу коргошун жактырышты* (Аалы).

ЖАКЫНДА

Жакында I — *такт.* (скоро, недавно, на днях) аз убакытта,, тез аранын ичинде, жакын арада. *Мунун шиши толду, жакында кызматынан бошойт — деп, Кызылбаш күрпүлдөгөнүн да угушкан* (Каимов).

Жакында II — *эт.* (близиться, приближаться) чукулдап келүү, жакын аралыкка келүү. *Араң турган Кычан обдулуп беркилерге жакындады* (Бейшеналиев). *Түн ортосуна жакындап калган* (Жантөшев).

ЖАЛ

Жал I — *зат.* грива; подгривный жир лошади; стог (*вытянутый в длину*) кээ бир айбандарда моюндун кырына узатасынан чыккан кыл; жылкынын мойнунун кырындагы узатасынан кеткен майы; кыр-кыр болуп узатасынан кеткен тилке, кырка жээк, жондонуп кеткен жөөк. *Айгырын жайдактап, тизгиндин эки жагын тең тартып ыйык жалга каңтарып койду* (Сыдыкбеков). *Гүлсары тез эттенип, дүгдүйтө жал байлады* (Айтматов). *Жээктери бири-бирине уланышкан жал камыш, майда бадал* (Касымбеков). *Ал мырзачылыгыңыз үчүн сизге, дайым, суу аз жеткен жалды берсек болот эле* (Сыдыкбеков).

Жал II — *зат.* (заработная плата, арендная плата) жалданып иштегендиги үчүн алынуучу акы. *Жалга жүрүү. Жалга иштөө.*

ЖАЛГАН

Жалган I — *зат.* (ложь, враки, неправда, ложный) калп, туура эмес, төгүн, чындыгы жок. *Районго берген Арзыматтын арызы таптакыр жалган* (Жантөшев). *Ал эч качан жалган сүйлөбөйт* (Мавлянов).

Жалган II — *эт.* (*возвр. от жалга* — надставлять; соединять) уланган, бириктирилген, кошулган абалга келүү. *Унчугушпай ар кимиси өз ою мгнон отуруп калышты. Көпкө дейре сөз жалганбады* (Касымбеков). *Заводго бардың эсимде! Жумушчулар бийлешип, Күч жалганды сезимге* (Турусбеков).

ЖАЛДАН

Жалдан I — *эт.* (иметь гребнеобразную форму) кыр болуп жондонгон абалга келүү, жал сыяктуу кыр тарткан көрүнүш-тө болуу. *Айдоонун чети жалданып көк жашыл болуп турат* («Ала-Тоо»).

Жалдан II — *эт.* (*возвр. от жалда II* — наниматься) акысына бирөөгө иштеп берүү. *Тамагың ток, үстүң бүтүн боло турган бирөөгө жалдан* (Аалы). *Он төртүмдөн жалданып, Малай кылдың жокчулук* (Калык).

ЖАЛТАҢ

Жалтаң I — *сын.* (забитый, нерешительный, запуганный) жазганчаак, тартынчаак, чечкиндүү эмес, өткүр эмес, жалтак. *Эне! Ал кезекте коркок жалтаң болгомун* (Турусбеков). *Күлүкан Көчөрдү жал-жал жалтаң карады* (Бейшеналиев).

Жалтаң II — *сын.* (скользкий, блестящий, гладкий) жалт-жалт эткен жыпжылма, жалкаяк (музга же жаркылдаган өтө жылма нерсеге карата). *Куйдун аркы бетинен көк жалтаң зоока көрүндү* (Жакыпбеков). *Нарын дарыясы көк жалтаң музду жамынып жаткансыйт* («Ден соолук»).

ЖАЛЧЫ

Жалчы I — *зат.* (наемный работник, батрак) жалданыш кштеген киши, жалданып иштөөчү, малай. *Жалчы жүрдүң алданып, Жайы-кышы жабыркап* (Тоголок Молдо). *Темселеп жүрүп жарды-жалчыларга унаа, соко-шайман, үрөн бөлүштүрүп жаткан «тройкага» жолугат* (Убукеев). *Кедей менен жалчынын Ынагы болгон Токтогул* (Барпы).

Жалчы II — *эт.* (достигнуть желаемого; получить то, что нужно) жарытылуу бир нерсеге жетишүү, жетишип, теңелип калуу. *Томаяктар жалчыбаган бойдон жерсиз кала беришти* (Сасыкбаев).

ЖАЛЫН

Жалын I — *зат.* (пламя) күйүп жаткан оттун үстүнө көтөрүлгөн алоо. *Күчү менен күрс-күрс урган балканын, Шыгын төксүн шыркыраган көк жалын* (Осмонов). *Кочегарлар бөлүмүнөн алоологон от-жалын көрүндү* (Сасыкбаев).

Жалын II — *эт.* (говорить ласковые слова, обращаться с лаской; умолять, упрасивать) жалбаруу, жакшы көрүп эркелеткен жылуу сөздөр айтуу; жалбарып, жалдырап сурануу. *Мен жалынып, жалбарып атамды карадым* (Жантөшев). *Капар кечирим сурап эки ирет жашып жалынган* («Ала-Тоо»),

ЖАМ

Жам I — *ат.* (всё, все) бүт, баары, бардыгы, чогуу, бүт бойдон. *Адам калбай айылда, Аттанган экен жам болуп* («Эр

Табылды»). *Жакын көрдүң байларды, Жам букара бирикти, Таба албассың айлаңды* (Токтогул).

Жам II—*зат. диал.* (таз для стирки белья) дагара.

ЖАМААТТАШ

Жамаатташ I — *сын.* (входящий с кем-л. в одну и ту же общину; близкий сосед, одноаулец) бир коомдош, бир тараптан, бир жактан, айлы же жери бирге, чектеш. *Малдууларга малсыздар байыр алыша жамаатташ конуп, боз үйлөр жылдыздай чачырайт* (Сыдыкбеков). *Биз Фрунзе шаарына жамаатташ жаткан Төкөлдөш сайынан өтүп келе жатканбыз* («Асаба»).

Жамаатташ II — *эт.* (соединяться в одну общину; быть в соседстве) бир коомго же бир тарапка биригүү, кошулуу, чектеш болуу. *Алар жамаатташып, көптүк кылып кетти* («Ала-Тоо»).

ЖАМАЛ

Жамал I — *зат.* (красота, миловидность лица) жүз, ажар, ирең, сулуулук, сүйкүмдүүлүк. *Алтындай болуп жаркырап, Ак Берметтин жамалы* («Саринжи-Бөкөй»). *Асман көмкөрүлгөн казандай көгөрүп, Ысык-Көлгө жамалы жараша калат* («Ала-Тоо»).

Жамал II — *эт.* (возвр. от жама II — латать, поставить заплату) жыртылган, айрылган жерлери жамаачыланып тигилген абалга келүү. *Желектей болуп желбиреп, Жеңдериң жүрөт жамалбай* (Шүкүрбеков).

ЖАН

Жан I — *зат.* (душа, живое существо; человек) диний түшүнүк боюнча: денеден тышкары жашаган жана психикалык процесстерди башкаруучу материалдык эмес негиз, тирүүлүктүн белгиси; адам, киши. *Өмүр атынан түшө калып, жаны чыгып бараткан Сары буураны көкүлүнөн сылады* (Сыдыкбеков). *Бир суунун боюна келип конгон жерибизден кайра өйдө боло албай атам жан берди* (Өмүрбаев). *Үйдө дымыр эткен жан жок* («Ала-Тоо»).

Жан II — *зат.* (бок, сторона, вокруг) дененин ийинден

жамбашка чейинки оң же сол тарабы; айлана-тегерек, чөйрө. *Жылкычылар аттарын энтиктирип, дөбөдө турган Келдибектин жанына жетип келишти* (Сыдыкбеков). *Жанына жарак асынып* (Жантөшев).

Жан III — *эт.* (рассучиваться, расплетаться; спасть) өрүлгөн, эшилген, чыйралган нерселер өрүмүнөн, чыйрыгынан жазылып кетүү; тароо, азаюу, жок болуу. *Жиптин учу жанды. Өрүлгөн чачтын учу жанып кетти. Бутунун ишиги жанайын деп килды.*

Жан IV — *эт.* (гореть, загораться) тутануу, күйүү. *Бүлбүлдөп чырак жанат.*

Жан V — *эт.* (точить) сүргүлөп курчутуу. *Ташка жанып койсо, кылычтын даты түшөт* (Касымбеков). *Белиндеги кайыш курун чечип алып, устараны жана баштады* («Чалкан»).

ЖАНА

Жана I — *байл. и (союз)* сүйлөм мүчөлөрүн, сүйлөм менен сүйлөмдү, сөз менен сөздү байланыштыруу милдетин аткарат. *Сакадай жана Эркин эттин тили болсо сүйлөгүдөй кылышты* (Жантөшев).

Жана II — *такт.* (опять, еще, снова) дагы. *Жана кызык мунум бар, Төштүк төрөм угуп ал!* («Эр Төштүк»). — *Жана ал жок бизге белгисиз жол,— деди Петр* (Сыдыкбеков).

Жана III — *такт.* (только что) мындан бир аз мурда, бая. *Жана уулунун үйүндө унчукпай койгон, келини менен жаакташып отурмак беле* (Айтматов).

ЖАНДЫР

Жандыр I — *эт. (понуд. от жан III — рассучить, развить)* өрүлгөн, эшилген, согулган, чыйратылган нерселерди кайра жазуу. *Саша оң колу менен жиптин бир учун жандырды* («Асаба»).

Жандыр II — *эт. (понуд. от жан IV — зажигать, поджигать)* күйгүзүү, тутандыруу. *Тек гана элек кыймылдап, ширеңке тартып лампа жандырды* (Сыдыкбеков). *Чырак жандыргылачы,— деди атам* («Ала-Тоо»).

ЖАНСЫЗ

Жансыз I — *зат.* (шпион, доносчик) тыңчы, шпион. *Датка Кайырдын айлына эчен ирет жансыз жиберип... аңдып калышат* (Аалы). *Ичинен кымылдап Сабыр жансыз, Келатат андан башка сырды аңтарбай* (Маликов).

Жансыз II — *сын.* (неодушевленный) жаны жок, тирүү эмес; кыймылсыз, тыпч жаткан. *Аракеттүү, жандуу, жансыз баарысы Кайта баштан жашаргандай карысы* (Аалы). *Эзелден жансыз жаткан эрме чөлду* (Бөкөнбаев).

ЖАНТАК

Жантак I — *зат.* (верблюжья колочка) тикендүү чөп, тикендүү куурай өсүмдүгү. *Алымкул сербейген эки жантактын ортосунда жүзтөмөн түшкөн бойдон жаткан экен* (Касымбеков). *Төөгө жантак керек болсо, мойнун созот* (макал).

Жантак II — *сын.* (покосившийся) жантайыңкы көрүнүштө, бир жагына эңкейиш.

ЖАНУУ

Жануу I — *к. а. (и. д. от* жан III — *рассучиваться, расплетаться; спасть)* өрүмүнөн, чыйрыгынан жазылуу; азаюу, тароо, жок болуу. *Денедеги шишиктер акырындап жанууда.*

Жануу II — *к. а. (и. д. от* жан IV — *гореть, загораться)* тутануу, күйүү. *Мустафанын колундагы карбит чырагы өтө кароолонуп, каңырсып жанууда* (Сасыкбаев).

ЖАНЧЫК

Жанчык I — *зат. диал.* (карман) чөнтөк, жан чөнтөк. *Жанчыкка колун салганы* (фольк.).

Жанчык II — *зат. диал.* (группа животных, которые ногами молотят хлеб на току) темин.

ЖАҢ

Жаң I — *зат.* (скандал, ссора, шум-гам, громкие крики) уруш, согуш; жаңжал, кыжы-кужу. *Кылым бою мындай жаң, Жер жүзүндө болбоду* (Барпы).

Жаң II — *зат.* (жест, движение рукой, заменяющее речь, намек) кол жаңсап шилтеген белги, ишарат. *Анын кандай жаң кылганын байкабай калдым.*

ЖАҢЫЛЫШ

Жаңылыш I — *зат.* (ошибка) кетирген кемчилик, каталык, жаңылыштык. *Казанчынын өкүнгөнү да, жаңылышын мойнуна алганы да ошол (Аалы). Өзүнүн жиберген жаңылышын жаңы сезип, Омор далдайып турду (Сыдыкбеков).*

Жанылыш II — *сын.* (ошибочный) туура эмес, ката, натуура. — *Айланайын балам, кроватты жаңылыш көрсөткөн го («Ала-Тоо»). Азыр силердин көз алдыңарда мен ушул жаңылыш айтып жүргөн сөзүмдү кайра аламын (Сыдыкбеков).*

Жаңылыш III — *эт.* (ошибаться) туура эмес иш кылуу, ката кетирүү, жаңылуу. *Мен карыга урмат менен багындым, Айтып бердим жаңылышкан чынымды (Аалы). — Сиз жаңылышып жатасыз, жолдош парторг (Убукеев).*

ЖАҢЫР

Жаңыр I — *эт.* (издавать громкий крик; звучать, отдаваться (об эхе) үн, добуш кандайдыр бир тоскоолдукка тийип гылып, кайра кайтуу, жаңырык чыгуу; катуу үн чыгуу, *Жайыттан үркүп кайберен-аркар, Жаңырат үнгө капчыгай чалкар (Абдыраманов). Жаңырган күчтүү добуш көпкө чейин басылган жок (Сасыкбаев).*

Жаңыр II — *эт.* (обновляться) жаңылануу, жаңы абалга, жаңы түргө келүү; мурдагысы бүтүп, кийинкиси канра жаңыдан башталуу (көбүнчө жыл, айларга карата). *Колхозго киргенден бери үй ичи жаңырып, турмушу оңолуп калды (Байтемиров). Кайраттуу Кызыл Туу менен Кайрадан дүйнө жаңырган (Бөкөнбаев). Жакында май жаңырат («Эл акындары»).*

ЖАҢЫРТ

Жаңырт I — *эт.* (*понуд.* от **жаңыр I** — вызывать эхо, оглашать, наполнять звуками) жаңырык үн пайда кылуу, жаңырыктатуу. *Аңгыча түн жаңырткан мылтык үнү угулду, ага удаа дагы атылды (Айтматов). Толтура бардыгында*

жоокер эрлер, Ырдашып тоо жаңырттып бара жатат (Үмөталиев).

Жаңырт II — *эт. (понуд. от жаңыр II — обновлять)* жаны абалга, жаңы түргө келтирүү, жаңылоо; жаңыдан баштоо. *Кийим жаңыртканды койдуң* (Каимов). *Дарыяхан жаңырттып кеп айткан жок* (Жантөшев).

ЖАПАЛАК

Жапалак I — *зат. (сова)* күндүз жакшы көрбөгөн, көбүнчө күүгүмдө же түнкүсүн чыгуучу үкү тукумуна кирүүчү кичирээк келген жырткыч канаттуу. *Жапалак үкүдөн мыкый үкү пайдалуу болуп саналат* («Кыргызстан айыл чарбасы»). *Айдын болор-болбос шооласына боору агара калып так төбөдөн жапалак учат* (Сыдыкбеков).

Жапалак II — *зат. (разновидность арчи со стеляющимися по земле стволем и ветвями)* жерге жабыша жалпайып чачырап есүүчү арчанын бир түрү. *Чоно зоонун башындагы жапалак арчанын арасына жашырынып жатып, төмөн жагындагы таштын үстүндөгү кийикти кароолго алган болучу* (Каимов). *Капштары жапалак арчадай төмөн карап өскөн* (Жантөшев).

ЖАПАЛАКТА

Жапалакта I — *эт. (падать хлопьями)* келки-келки болуп, жалпак болуп, бириндеп түшүп туруу. *Жапалактап кар жаап турат.*

Жапалакта II — *эт. (быть расторопным и любезным, услужливым)* эпилдеп-жепилдеп, асты-үстүнө түшкөн кичи пейил мамиледе болуу, жапылдаган жайдары көрүнүштө болуу. *Үй ээси жапалактап жакшы кабыл алды.*

ЖАПЫРТ

Жапырт I — *такт. (скопом, сплошь, все целиком)* жалпы, бүт бардыгы, чогуу, жабыла, текши. *Эл жапырт туруп кол көтөрүүчү залга киришти* (Жантөшев).

Жапырт II — *эт. (понуд. от жапыр — склонять, пригибать к земле)* жерди карай ийүү, ийилтүү, жыгуу, жапшыруу; майтаруу, жапшыруу. *Чөптүн баарын жапырттып.*

ЖАР

Жар I — *зат.* (возлюбленная, возлюбленный, друг сердца; жена, супруга) жубайлардын бири, аялы же күйөөсү, өмүрлүк жолдошу. *Эмки кошула турган жарыңыз жакшы болсун! Ылайым жакшы болсун!* (Жантөшев). *Экөө бири-бирине арзышканын, өмүрлүккө жар болушталы деп, антташканын — баарын айтууга эптенди* (Сыдыкбеков).

Жар II — *зат.* (яр, обрыв, крутой берег) бир жагын суу жеп же урап калган тик жер, кемер, суунун кемерленген оирик жээги, тоонун урап калган бети. *Көпүрөдөн өтүп, жар оошлой кеткен жалгыз аяк төтө жолго салбаса болор эмес* (Айтматов). *Кашаттын кай бир жерлеринде чыйырчык, көк карга, таан уялаган чың жарлары бар* (Сыдыкбеков).

Жар III — *зат.* (клич, оповещение, объявление) жарчы аркылуу жарыяланган, айтылган кулактандыруу, оозеки жарыя кылынган кабар. *Жарчылар ушинтип жар салып чабышты* (Касымбеков). *Шай колдогон Күлчоро, Жедигерге кеп баштап, Жар чакырып турду эми («Сейтек»).* *Ырчылар аралашып жар айтканда, Шырп этпей, жыйылган эл кулак түрдү* (Маликов).

Жар IV — *эт.* (колоть, раскалывать) жыгачты, кандайдыр бир башка нерселерди бөлө чаап ажыратуу, бөлүктөргө бөлүп сындыруу. *Отунду жарып берүүгө эч кимисинин мойну жар бербей жүрдү эле* (Абдукаримов).

ЖАРА

Жара I — *зат.* (рана, язва, болячка) ар кандай кокустуктардан, теринин сезгенишинен улам денедө пайда болгон шишик, ыйлаакча же ириндеген түрүндөгү тери оорусу. *Таманымды жоорутуп Жара кылдың жокчулук* (Калык). *Кылыч жарасы бүтөт, тил жарасы бүтпөйт* (макал).

Жара II — *эт.* (быть пригодным) жагып калуу, талаптагыдай болуу бир ишти аткарууга, орундатууга пайдасы тийүү. — *Ишке жарадыңар. Убадабызды актадык* (Бейшеналиев). *Туу жайылтып, жоо сайып, Биз жарайбыз намыска («Курманбек»).* *Уул-кыздардын эмгекке жарап, эл катары иштеп жатышы салтанат эмеспи* (Байтемиров).

ЖАРАКСЫЗ

Жараксыз I — *сын.* (негодный, неподходящий, скверный) колдонууга, пайдаланууга жарамдуу эмес, керексиз. *Кай бирин жараксыз деп эсептеди* («Кыргыз Туусу»).

Жараксыз II — *сын.* (безоружный) колунда куралы жок, куралсыз, куралданбаган. *Колунда мылтыгы жок жараксыз калды.*

ЖАРАКТУУ

Жарактуу I — *сын.* (годный, пригодный) пайдаланууга, колдонууга жарай турган, керектүү, жарамдуу. *Кыргызстан жайытка бай, алар айыл чарбасына жарактуу бардык жерлердин 80 процентин түзөт* («Кыргызстан айыл чарбасы»). — *Анан барып көрөлү, чабууга жарактуу болсо, чалгычыларды каптатыш керек* (Турусбеков).

Жарактуу II — *сын.* (вооруженный) куралдуу, куралданган, колунда куралы бар, курал-жарак алган. *Бүт жарактуу жыйырмадай жигит отурушкан экен* (Касымбеков). *Ал экөөнүн артында жарактуу көп киши* (Жантөшев). *Жарактуу күнү жоо жолукпас, атың барда доо жолукпас* (макал).

ЖАРАЛУУ

Жаралуу I — *сын.* (раненный, раненый) жарадар, жарадар болгон; жарасы бар, жара чыккан. *Клиника шартында доктордун кароосунда жаралуу жигит тез оңоло баштады* (Сыдыкбеков).

Жаралуу II — *к. а. (и. д. от* жарал — сотворённый, созданный) пайда болуу, курулуу, жасалуу, дүйнөгө келүү. *Улам жаңы кыштактар жаралууда.*

ЖАРАШ

Жараш I — *эт.* (мириться) табышуу, элдешүү. *Мусулманкул Шералинин этегине тооп кылып, Нүзүп менен кучакташып жарашып тынышты* (Касымбеков).

Жараш II — *эт.* (быть подходящим, соответствовать) келишүү, келишимдүү болуу, ылайык келүү, жарашыктуу болуу.

Жылдызкандын самсаалаган саамайы көкүрөгүнө төгүлүп, кара сур өңүнө жарашат (Бейшеналиев). *Жарашып турса өңүнө, Сулуунун көркү калында* (Жантөшев).

ЖАРАШТЫР

Жараштыр I — *эт.* (понуд. от жараш I — примирять) элдештирүү, табыштыруу. *Эки жаашты кайра жараштырып коёлу* (Жантөшев).

Жараштыр II — *эт.* (понуд. от жараш II — прилаживать, подгонять в пору, подбирать к лицу) келишимдүү, жарашыктуу кылуу, ылайыкташтыруу. *Жанына келди курдашы, Токо, жараштырып ырдачы* (Токтогул).

ЖАРДА

Жарда I — *эт.* (промывать, подмывать, размывать) кемер, жар кылып суу жеп кетүү, суу алып кетүү. *Алышыңды бек байла, жардап кетсе, суу бербейт* (макал).

Жарда II — *эт.* оповещать, объявлять (*через глашатая*) элге жарыя кылуу, көпчүлүккө угузуу, жар салуу. *Колума комуз кармадым, Козголуп элге жардадым* (Тоголок Молдо). *Жалпы журтка жардаган, Эмгекчиге арнаган* (Тоголок Молдо).

Жарда III — *эт.* (становиться в ряд и смотреть с изумлением) жабалактап, аба жарып тизилип карап туруу, бир нерсеге таңыркагандай казганактап, тигиле кароо. *Карап тургандар селее түшүшүп, моюндарын созуп жардап калышты* (Касымбеков) *Кыз жолдо жардап турган кишилерди карап, уйку толгон көздөрүн сүзүлтүп көч аягында* (Касымбеков).

ЖАРДАМДАШ

Жардамдаш I — *сын.* (помогающий, помощник; те кто помогает друг другу) өз ара бири-бирине көмөк көрсөтүп каралашуучу, жардам берүүчү, көмөктөш. — *Апаке, менин бактымдын ачылышына жардамдаш болууң керек* («Эл акындары»).

Жардамдаш II — *эт.* (помогать, оказывать взаимную помощь) кошо иштешүү, кол кабыш кылуу, көмөктөшүү; материалдык, моралдык ж. б. жактарынан колдоого алышуу,

көмөктөш болуу. *Мен аларга жардамдашып кап көтөрүштүм* (Абдукаримов). *Сапар бир үйдүн чоң эркеги катарында апасына жардамдаша баштады* (Сасыкбаев). *Балдар чоңойгуча апамдын жок-житигине кайрылышып, жардамдашып турган* («Агым»).

ЖАРДУУ

Жардуу I — *сын.* (женатый, имеющий возлюбленную) аялы бар, аялдуу, жары бар, жарлуу. *Бойдок келген баланы Жардуу кылдым кырк жигит* («Эр Табылды»).

Жардуу II — *сын.* (обрывистый, крутой) жарлары бар, кемерлүү. *Чычкандын аңдуу, жардуу жээгинде жаңыдан курулуп жаткан жол угу баиталды* (Сасыкбаев). *Тыяк-быягында дагы ушундай жардуу коолор бар* (Сыдыкбеков).

ЖАРОО

Жароо I — *сын.* (поджарый), кындыйган, ичи кабырыңкы, шыпыйган арык. *Аты жароо.*

Жароо II — *к. а. (и. д. от жара II — быть пригодным к чему-л., быть полезным)* бир ишти аткарууга, орундатууга пайдасы тийүү. *Мындай ишке жароо кыйынга туурап* («Кыргызстан маданияты»).

ЖАРЫК

Жарык I — *зат.* (свет; светлый) көрүү сезимине таасир этип, айлана-чөйрөнү көзгө көрүнө турган абалга келтирүүчү нур, шоола; айлана-чөйрө көрүнүп турган абал, караңгылык эмес. *Танабай ушуну ойлоп турганда алыстан келаткан машинанын жарыгы көрүндү* (Айтматов). *Сашиа жарык чыккан терезелүү үйгө келип, эшигин черткиледи* (Сыдыкбеков).

Жарык II — *зат.* (трещина, щель) кандайдыр бир сынган нерселердин узатасынан кеткен жиги, жаракасы, изи, эки жакка ачылып калган жери. *Киши артын жалт-жалт карап, ошол жакта жердин жарыгы болсо да түшө качып кетчүдөй жанталашты* (Касымбеков).

ЖАРЫКТЫК

Жарыктык I — *зат.* (обращение к старшему, чаще всего пожилому человеку, с целью выразить уважение, почтение) көбүнчө улгайган адамдарга карата урматтоо, сыйлоо, кадырлоо, ыйык көрүү маанисинде, кайрылуу иретинде колдонулат. — *Оо, жарыктык, жашык болуп калган белемсиз!*— деди Ашым Алыбек карыяга (Шатманов). *Атам жарыктык: балам, балалуу болгондо билерсиң,— деп көп айта турган* («Асаба»).

Жарыктык II—*зат.* (светлая жизнь, безмятежное существование) жарык дүйнө, жарыкчылык, жарык турмуш. *Кайрылып элди көрсөм деп, Жарыктыкты тилегем* (Токтогул). *Жарыктыкка чыгарды жабыккан кыз, келинди* (Үсөнбаев).

ЖАРЫМ

Жарым I — *зат.* (половина) бир нерсенин теңи, экиге бөлүнгөн нерсенин, бир бүтүндүн экиден бир бөлүгү, жартысы; бүтүн эмес, толук эмес. *Тиги буудайдын жарымын жүгөрүгө алмаштырып сээп алалы* (Жантөшев). *Алымкул Карыпты жарым жолго чейин узатып барды* (Абдукаримов).

Жарым II — *зат.* (рентабельность; слабый, нерентабельный, малорезультативный, пустяковый) аз, начар, болор-болбос, бир аз гана, кичине эле. *Үйдүн ичиндеги жарымы жок оттун жарыгы жалп этип өчтү* (Жантөшев).

ЖАРЫШ

Жарыш I — *зат.* (бег наперегонки; состязание, соревнование) ат чабуу же жөө жүгүрүү мелдеши; эки адамдын же эки коллективдин өз ара мелдеши. *Жөнөтмөк болду жарышка Жөө желдет деген күлүгүн* («Эр Төштүк»). *Жакында жайлоодо эки райондун күлүктөрүнүн жарышы болду* (Каимов). *Ал убакта социалисттик жарыш деген милдеттеме болор эле* (Кыргыз Туусу).

Жарыш II — *эт.* (состязаться в беге, бежать наперегонки; соревноваться) ат чабуу, жөө чуркоо жагынан мелдешке чыгуу; ишти тез бүтүрүү, өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу максатында жеке адамдар, ишканалар, айрым коллективдер бири-бири

менен өз ара мелдешке чыгуу. *Ким күрөшөт, белден алып чалышпай? Ким байге алат, тердегиче жарышпай* (Үмөталиев). *Өстүрөм деп чарбаны Мал багуунун балбаны Бир-бири менен жарышкан* (Барпы).

Жарыш III — *эт.* (взаимн. от жар V — совместно раскалывать) биргелешип жаруу, отун жарууга жардамдашуу, бөлүктөргө бөлүштүрүү. *Отунду жарышып жибер — деп жеңем мени шайтыра баштады* («Ала-Тоо»).

ЖАСАТ

Жасат I — *зат.* (тело, плоть, фигура, осанка; тело, останки) дене, келбет, бүткөн бой; өлгөн адамдын сөөгү. *Чачың тал-тал жибектей, Жасатың тарткан сүрөттөй* (Тоголок Молдо). *Жасатын көрдүм Лениндин, Жаркыраган сарай өзүндө* (Тоголок Молдо).

Жасат II — *эт.* (понуд. от жаса — сделать, устроить; сотворить; украшать) иштөө, бүтүрүү, даярдоо; жаратуу, пайда кылуу; жасалгалоо, кооздотуу, иретке келтирүү. *Бул киши бөрү тил темир бургуну өзү ойлоп жасатыптыр* (Сасыкбаев). *Сары жыгач түтүк жасатып, Сайраттың кыяк, чоорду* (Осмонкул). *Өргөө ичин түркүн килем-килче, жууркан-төшөк менен жасатып салышкан* (Жантөшев).

ЖАСОО

Жасоо I — *зат. тар.* (войско) кол, аскер. *Жабуулап кулук кошотуп, Жасоосун жыйнап топтотуп* («Эр Табылды»). *Жасоосун курап жабылып, Жарагын мыктап салынып* («Эр Табылды»),

Жасоо II — *к. а. (и. д. от жаса — сделать; сотворить; украшать)* иштөө, даярдоо; жаратуу; кооздоо, жасалгалоо. *Эс алуу үчүн бир нече гимнастикалык көнүгүүлөрдү жасоо керек* («Ден соолук»).

ЖАТ

Жат I — *сын.* (чужой, посторонний, чужак) бөтөн, чоочун, башка, өз эмес. — *Арзыматтын кереги эмне? — деген жат үндөр кулагыма шак эте түштү* (Жантөшев). *Айылда туулуп-*

өскөнүм менен, жат болуп калыпмын (Мидин).

Жат II — *сын.* (память, наизусть) көңүлдө, эсте толук сакталган, унутулбаган, ойдон кеткис. *Көкүрөккө жат кылып, Абдан сактап алгын деп* («Эр Табылды»). *Азаматтар көкүрөккө жат кылат* (Шүкүрбеков).

Жат III — *эт.* (лежать, ложиться) узунунан түшкөндөй же жыгылгандай абалда болуу, горизонталдык абалда болуу. *Окчун жатып калыптыр, Борчук ташка ат байлап* («Эр Табылды»). *Кар бат-бат жаап, көпкө жатчу болду* (Айтматов).

ЖАТАК

Жатак I — *зат.* (место лежания; ночлег; место лёжки, логово, берлога; постоянное жилище) жатууга арналган жай, түнөк, жата турган жер; дайыма жашай турган жай. *Аюунун жатагы. Жемии жейт элем деп жатакта калганча,.. Айсараланы алкынтып ашуу ашам* (Сыдыкбеков). *Эшигин түрүп боз үйдүн, Жатактар жалпы карапты* (Аалы).

Жатак II — *зат.* (болезнь лошадей) жаталак. *Эшектин жүгү жеңил болсо жатак болот* (макал).

ЖАТЫК

Жатык I — *сын.* (наклонный, склонённый; учтивый, простой) сыпайы, сылык, элпек; көркөм, кулакка угумдуу, жагымдуу. *Дарыяхан жатык мүнөздүү кыз* (Жантөшев). *Акырында күнү-түнү сайраса жаагы талбас, тили жатык жаш ырчыны сыртынан таанып алды* (Каимов).

Жатык II — *эт.* (стать склонным, расположенным к че-му-л.; освоиться, приобикнуть, наловчиться) көнүгүү, машыгуу, такшалып үйрөнүп кетүү. *Атайдын өнөрү өсүп, барган сайын жатыгып, татынакай ырчы жана комузчу болуп чыга келди* (Каимов).

ЖАШ

Жаш I — *зат.* (слеза) дүүлүккөн, ооруксунган абалда же ыйлаганда көз чанагындагы бездер аркылуу бөлүнүп чыгуучу туздуу келген суу сыяктуу тунук суюктук. *Биздин такоол канчалык? — дешип көздөрүнө жаш алышты* (Сыдыкбеков).

Калыбектин көздөрүнүн кычыгына жаш толуп турду (Мавлянов).

Жаш II — *зат.* (год, возраст; жизнь) адамдын өмүрүн жыл боюнча эсептөө ченем, бир жыл мөөнөтүндөгү өмүр чени. — *Эми жыйырмага жашың толду — эр жеткен жигит болдуң* (Сыдыкбеков). *Жашы улуу, зор акындын үстүнө шыдыр кирип келишке батына албай, бала ыйбаа этти* (Сыдыкбеков).

Жаш III — *сын.* (молодой; свежий, сырой) өсүп келе жаткан өспүрүм, кары эмес; өсүп жетиле элек, чоңоё элек; жаңы. *Ары жалгыз, ары жаш. деп сенин эркелигиңди мен көтөргөмүн* (Сыдыкбеков). *Жамгырга жуунган жашыл ыраң, жаш чөптөрдүн жыты буруксуду* (Айтматов). — *Ичсең, Куке, ысык ууртасаң жаш сорподон* (Өмүрбаев).

ЖАШАР

Жашар I — *сын.* (в возрасте...) белгилүү бир жашка чыккан, белгилүү бир жашта. *Чачы сексейген 6—7 жашар кыз бутунун жылаңайлактыгына уялгансып, көйнөгүнүн этегин чоё жаап, төмөн карады* (Каимов). *Он эки жашар Эсенбек колуна кичинекей баштыгын алып, Ак-Чийдеги таанышынын үйүнө келет* (Каимов).

Жашар II — *эт.* (молодеть) жаш болуу, мурдагысынан жаш көрүнүү. *Кайрат берип партия, Кайра баштан жашардым* (Осмонкул). *Көп кечикпей ушул бактылуу заманга жетип, кайра жашардым* (Жантөшев).

ЖАШТУУ

Жаштуу I — *сын.* (со слезами, в слезах) көзүндө жашы бар, жаш чыккан. *Акман кылгырган жаштуу көзүн ала качып, шек алдырбоого аракеттенди* («Кыргыз Туусу»).

Жаштуу II — *сын.* (в возрасте) курактуу, ошого тете, чамалаш. *Ар жактан темир күрөк көтөрүп келе жаткан орто жаштуу адамды көрсөттү* («Кыргыз Туусу»).

ЖАШЫК

Жашык I — *сын.* (нежирный, тощий) абдан арык, даамы жок. *Айдалып элден адашып Ал кетип эгим көк жашык*

(Токтогул). *Каны калган бир кашык, Эти калган көк жашык, Чамасы жок, алы жок Чаркы кандай болор? — деп («Сейтек»).* *Ар жерде иттер жатат жашык аңдып (Аалы).*

Жашык II — сын. (плакса, несмелый, застенчивый; некрепкий, слабый, мягкий) болор-болбос нерсеге бошоп кетүүчү, кайратсыз; өтүмү жок, уяң, жалтан, тартынчаак, жумшак, ийилчээк, курч эмес. *Энесине жалынууга, кучактап алып өпкүлөөгө даяр, бирок өзү араң турган жашыкты ого бетер жашыткысы келбейт (Байтемиров).* *Турмуштун кыйынын көрбөгөн адам жашык келет (Элебаев).* *Жашык темир.*

ЖАШЫЛДАН

Жашылдан I — эт. (зеленеть) көгөрүп, бүрдөп өсө баштоо; көк жашыл тартуу, көктөө. *Жайкалган ыраң чөптөйсүң, Жашылданып буруксуп, Туш-туш жакка көктөйсүң (Токтогул).* *Айланадагы жашылданган жазгы көрүнүш абдан сонун көрүнөт (Жантөшев).* *Жашылданат, Кең капчыгай бер жагың, Кайнап эмгек, колхоз турган эл жагың (Маликов).*

Жашылдан II — эт. (слезиться) көзүнөн жаш кылгыра түшүү, жашып кетүү. *Мөлтүрөгөн тегерек капкара көздөрү ыйлап жиберчүдөй жашылданат («Асаба»).* *Жашылданып жылтыраган Гүлсүндүн көзү тиги Батийнаны тиктеди (Сыдыкбеков).*

ЖАШЫРЫН

Жашырын I — сын. (тайный, скрытый, секретный; таинственный, нелегальный) башкаларга билдирбей астыртан, тымызын, жашыруун, ачык эмес, жабык түрдө. *Отургандардын жашырын сыры ачылып, сыйкы бузулгандай боло түштү (Жантөшев).*

Жашырын II — эт. (прятаться, скрывается) бекинүү, далдаалануу, бирөөгө көрүнбөө үчүн жашынуу. *Башка ооруну көрүмүш болуп жашырынып барып, сизге кол салбасын. Сак болуңуз! (Жантөшев).*

ЖЕ

Же I — бөл. (довольно! будет!) жетишет, болду, токтот, жетет деген мааниде бирөөнү тыюу иретинде колдонулат. *Же,*

эми жетишет. Же, кечке бежиребей.

Же II — *байл.* (соединит, союз или, или-или) сүйлөм мүчөлөрүн жана татаал сүйлөмдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдөрдү байланыштыруучу божомолдогуч байламта. *Анда-санда же бирден же экиден чубаган арабалар дөңгөлөктөрүн кылдыратып, жай термелип келатат* (Сыдыкбеков).

Же III — *эт.* (есть, кушать, вкушать) тамак ичүү, тамактануу, азыктануу; отгоо. *Калпып жеп тандап каймагын, Карабайт уйдун айранын* (Шүкүрбеков). *Күнүнө эки-үч курдай буламык жалатып коём. Аны деле жеп жарытпайт* (Мавлянов). *Карды тээп, тулаң жеп Кара-Кырда жылкысы* (Үмөталиев).

ЖЕКЕ

Жеке I — *зат.* (дорогая мужская обувь; широкий боевой кожаный пояс) эркектердин кооздолуп тигилген бут кийими, өтүк, жазы булгаары кур. *Коңгуроолуу көк жеке, Ок кеспеген бек жеке* («Манас»). *Жекени белге курчанган* («Семетей»).

Жеке II — *сын.* (отдельный, особый; один, в одиночку; частный) жалгыз, жалгыз өзү гана, жалан, гана, бир гана. *Жеке гана бир кесипти эмес, бир нечесин үйрөнүүгө болот,—деди Түркеев* («Кыргыз Туусу»). *Бүт дүйнөнү жеке көрүп келгендей, Нурбай кары сөз булагын агызат* (Аалы).

ЖЕЛ

Жел I — *зат.* (ветер небольшой, не очень сильный) анчалык катуу эмес эпкиндеп соккон абанын агымы, акырын, лепилдеп жорткон шамал. *Турсун жеңе да, лепилдеп жорткон жумшак желге жоолугунун учун делбиретип, өзү өстүргөн кызылча талаасын карап турат* (Сыдыкбеков). *Эртең мененки салкын жел, таза аба кандай сонун!* (Жантөшев).

Жел II — *эт.* (бежать трусцой, легкой рысью) катуу басыктан ылдам, текирен, таскакка жетпеген жүрүш менен жүрүү, жорто жүрүү. *Куйругу кесик карала ит жол жээктеп, катуулап желип көчтөн калбады* (Касымбеков). *Эшимдин кара быштысы салпылдап желип, жоргого бир жанашып, сопоктоп артта калып кайра текиреңдеп куйрук улаш* (Касымбеков).

Жел III — *эт. (возвр. от же III — быть съеденным) ичип-жеп аяктаган абалда болуу. Тамак желип бүткөндөн кийин, колго суу куюла баштады («Ала-Тоо»).*

ЖУУЛУУ

Жуулуу I — *сын. (вымытый) жуулган, таза, тазарган. Колу жуулуу. Кийими жуулуу, тамагы бышырылуу.*

Жуулуу II — *к. а. (и. д. от жуул — мыть, смывать) тазалоо, тазартуу, чайкоо. Булар тез аранын ичинде жуулуга тийиш.*

ЖУУШ

Жууш I — *эт. (взаимн. от жуу I — совместно мыть, помогать мыть; совместно стирать, помогать стирать) кошо жууп тазалашуу, жууганга, тазалаганга жардамдашуу. Кир жуушуп кол кабыш кылуу.*

Жууш II — *эт. (сближаться, приближаться) жакындашкан жакшы мамиледе болуу, аралашып кетүү, бири-бирине жакындоо. Кыз-келиндерге таптакыр жууша албай жүрөм (Мавлянов). Үкөйдүн бири-бирине жуушпай, бириндеген кирпичтери болор-болбос козголду (Аалы).*

ЖҮДӨӨ

Жүдөө I — *сын. (истощенный, изнуренный; заморыш) кебете-кешпири начар, жүдөмүш, өңүнөн азган, чүнчүгөн; өтө бош, илээнди. Муну көрүп Жамгырдын ого бетер өзөгү сыздады, эки бети түктөйүп өтө жүдөө (Касымбеков). Шейше илээндиликке берилип жүдөө тарта баштады («Ала-Тоо»). Орто жашап калган жүдөө аял эшик ачты («Кыргызстан аялдары»).*

Жүдөө II — *к. а. (и. д. от жүдө — похудание, истощение, изнурение) арыктоо, азуу, начарлоо, жүдөмүш тартуу. Кийими жуулуу, тамагы бышырылуу болсо, ал эмне үчүн жүдөөгө тийиш? («Чалкан»).*

ЖҮЗ

Жүз I — *сан. (сто, сотня) 100 саны, эсеби. — Шайырдын алары миң бир жүз центнер, а Турсундуку болсо миң элүү*

(Сыдыкбеков). *Мен жүз жылкынын ичинен Тору кашканы эркелетип баккам* (Сыдыкбеков).

Жүз II — *зат.* (в разн. знач. лицо; щека) адамдын өңү, бети, ырайы. *Аскардын болтойгон кызылдуу жүзүнө. тармал кулакчыны жараша түштү* (Сыдыкбеков). *Жүзүнөн нааразылык көрүнгөн бир да киши жок* («Агым»).

Жүз III — *эт. диал.* (плавать) сууда сүзүү, калкып жүрүү.

ЖҮЗДӨШ

Жүздөш I — *эт.* (встречаться друг с другом, лицом к лицу) бетме-бет болуп жолугушуу, жүз көрүшүү, кезигишүү, бетме-бет келүү. *Биз да Айтымбет ата менен жүздөшмөккө куштарланып, самолёт менен сабалап калдык* («Агым»).

Жүздөш II — *эт. сүйл.* (выпить сто грамм, выпить чуть-чуть, немного) жүз граммдан ичимдик ичишүү, аз-аздан ичимдик ичишүү. *Экөө автобустан түшө калып жүздөшө кетишти.*

ЖЫБЫР

Жыбыр I — *зат.* (неровность на поверхности чего-л.) өңгүл-дөңгүл, ала-чокул, тегиз эмес бет, быдырланган жер. *Майда жыбырлар, апай беттер ушул жерге көрк берип тургансыйт* (Таштемиров).

Жыбыр II — *элес.* (зыбь, рябь на поверхности воды) суунун ж.б. суюктуктун үстүнө быжырап чыккан чыбырчыктарды, чыбырчыктаган, быжыраган майда толкундарды билдирүүдө колдонулат.

ЖЫДЫ

Жыды I — *эт.* (выпадать, вылезать (о волосах, о шерсти) түшүп калуу, такыраюу, такырлануу (теринин жүнү, чач ж. б. карата). *Чылгый тери жыдып калыптыр. Чачың жыдып калганбы?*

Жыды II — *эт.* (выйти из игры в ордо, упай и т. д. за несоблюдение правил) ордо, упай, чүкө оюндарында оюн эрежелерин туура сактабай оюнду уланта берүү укугунан ажырап калуу.

ЖЫЙ

Жый I — *сын. диал.* (густой, сплошной, сплошь) калың, коюу, бири-бирине жакын, тыгыз, *Жый учуроо.*

Жый II — *эт.* (собирать, собирать в кучу; накапливать) чогултуу, жыйноо, топтоо, бир жерге үйүү. *Эгин-тегиндерин жыйып бүтүп калды. Жүк жыйды. Элди жыйды. Кирпичтерди чогултуп, жыя баштады.*

ЖЫЙНАК

Жыйнак I — *зат.* (сборник) ар кандай документтер, адабий же башка чыгармалар топтолгон китеп. *Ырлар жыйнагы. Макалалар жыйнагы.*

Жыйнак II — *сын.* (собранный, аккуратный) тыкан, чыйрак, жыйынтыктуу. *Жыйнак жигит. Жыйнагы жок келин.*

ЖЫЙЫН

Жыйын I — *зат.* (собрание; сборище) жыйналыш, жыйылган элдин тобу. *Жыйында чыгып сөз сүйлөп, эл башкарып жүргөн өкмөт жигиттер барктуу болот (Айтматов). Бул тарыхый маанилүү зор жыйынга кыргыз элинин жазуучулары да катышышты («Чалкан»).*

Жыйын II — *эт.* (*возвр. от* жый II — собираться, приводить себя в порядок, подобраться) жыйналуу, камынуу, даярдануу, үй ичин иретке келтирүү. *Бол, тезирээк жыйын, кечигебиз. («Ала-Тоо»).*

ЖЫЛ

Жыл I — *зат.* (год) жердин күндү бир айланып чыгыш мезгили, 1-январдан баштап эсептелген он эки айлык убакыт өлчөмү. *Бол! Жыл бизди күтпөйт. Топурак катып кетмек болду (Сыдыкбеков). Гүлсары үйрөтүлгөн жылы жылкы күздөөдө көп туруп калды (Айтматов).*

Жыл II — *эт.* (двигаться, передвигаться тихо, медленно; ползти, идти) багыт алып акырын козголуп жөнөө, илгерилөө, акырын кыймылга келген, жылжыган абалда болуу. *Кар менен кар болуп жылып отуруп, жетимиш метр чамасында жол өттүк (Сыдыкбеков). Арымдап бери жылып келе жаткан (Абдыраманов).*

ЖЫЛУУ

Жылуу I — *сын.* (тепло, теплота; теплый, приятный, ласковый) жылуулук илеби бар, ысык менен муздактын орто жериндеги температура, муздак эмес; жагымдуу, мээримдүү, ырайымдуу. *Үй жылуу. Тердеп, ысылап жатып уктап калыптырмын* (Байтемиров). *Атанын ушул жылуу кеби дайым Батийнанын кулагынан кетпей калды* (Сыдыкбеков). *Эми ал Турарга жылуу мамиле кыла баштады* (Каимов).

Жылуу II — *к. а. (у. д. от жыл II — двигаться)* илгерилөө, илгери карай козголуу, жөнөө. *Алга жылуу болот, а артка жылуу эч качан болбойт* (Жантөшев).

ЖЫМЫЙ

Жымый I — *эт.* (аккуратно соединять, сшивать) бириктирилген, кошуп тигилген жерлери билинбей так өзүндөй болуп калуу, айырмасы байкалбоо. *Сынган каалганы кынап караганда жымыйып билинбей калды* (Жантөшев).

Жымый II — *эт.* (слегка улыбаться) ууртунан жылмаюу, кичине билинер-билинбес күлүмсүрөө. *Арзыкул өзүнчө жымыйып койду* (Байтемиров). *Баары алдыртадан жымыйышты* («Ала-Тоо»).

ЖЫРТЫШ

Жыртыш I — *зат.* (подарки на помин души) көбүнчө кары адамдар өлгөндө келген аялдарга берилүүчү кездеменин айрындысы, таратып берүү үчүн айрылган чарчы кездеме. *Жыртыш айруу. Жыртыш берүү.*

Жыртыш II — *эт. (взаимн. от жырт — рвать, разрывать)* айрышуу, бөлүшүү, жыртканга, айрыганга жардамдашуу. *Тигилерди тезирээк айрышып, жыртышып жибергиле.*

ЖЭЭК

Жээк I — *зат.* (гряда; берег арыка; край; кайма) бир нерсенин (мисалы, суунун, көлдүн, жолдун ж. б.) кырка чети, бою, чет жаккы бөлүгү. *Асман абдан ачык болсо, көк жээк тез агарып, бат эле жарык тартат беле?* (Сыдыкбеков). *Чамынып Ысык-Көлдө эргип толкун, Жээкке көбүк чачуу орчун-орчун*

(Турусбеков). *Жол жээгинен окчун кетүүгө ашыкты* (Сыдыкбеков).

Жээк II — *сын.* (тот, кто жуёт всё, что ему попадает в рот (напр. о телёнке, жующем тряпки) чүпүрөктү же кийим-кечени, жумшак нерселерди чайнап, жеп жиберүүчү (мис. музоо, уйга карата) *Жээк уй. Жээк музоо.*

З

ЗААР

Заар I — *зат.* (яд, отравы) уу, уулантуучу зат. *Жыландын тышы жумшак, ичи заар* (макал). *Шербетке Бакай дууласын. Заар ичип жетим уулансын* («Манас»).

Заар II — *зат.* (рассвет) жерге жарык кирип, таң агарып келаткан мезгил. *Төкүш заардан туруп төрөт үйүнө жөнөдү* («Ден соолук»). *Таң заарынан туруп, аттануучу уулунун кем-карчына киришти* (Бейшеналиев).

ЗАЛ

Зал I — *зат.* (каменная соль) чоң-чоң таш туз, зал, көк жалтаң келип уюган кара туз, жалама туз. *Тузуң аппак тунук мал жесе, Анык таттуу шекер-бал* (Калык).

Зал II — *зат.* Ар кандай жыйналыштарды же башка иш-максатында атайын курулган көп орундуу бөлмө. Ал залга кирип, алдыңкы катардан орун алды. *Райондук маданият үйүнүн залы элге жык.*

ЗАҢ

Заң I — *зат.* (обычай, закон) үрп-адат, салт; закон. *Аш бергенде ат чапкан Кыргыздын кызык заңы деп* («Манас»).

Заң II — *зат.* (кал) ичтен бөлүнүп чыгуучу керексиз зат, бок. *Жарааттын оозунан кан аралаш заң чыгып, жүрөгү пас согуп оорулуу араң жаткан* (Сыдыкбеков).

Заң III — *зат. диал.* (ржавчина) дат. *Заң баскан эски темир.*

Заң IV — *туур.* звяк, дзинь, звон (резкий однократный

звук) катуу нерсени (көбүнчө металлды) урганда, бири-бирине кагыштырганда же заңк эткен катуу үн чыгаргандагы дабышты билдирүүдө колдонулат. *Чиркөөнүн коңгуроосун заң дедире бир какты («Ала-Тоо»).*— *Кана, калайыктан бата алалы!*— *деп заң этти маараке башы аксакал чабан досторго (Айтматов).*

ЗАР

Зар I — *зат. диал.* (золото) зер, алтын. *Бей бечара жетимге, Алтын, күмүш зар бердим («Эр Табылды»).* *Бармагы менен мал тапкан, Балкасы менен зар чапкан (Тоголок Молдо).*

Зар II — *зат.* (горести, мука; сильная нужда) өкүнүчтүү тилек, арыз-арман, муң-кайгы, зарыл, муктаж. *Чоң эненин кат-кат бырыш алган маңдайында эски муң, зардын көлөкөсү турду (Сыдыкбеков).* *Бакпайын десе, жетим баланын зары, ыйлап суранганы көңүлүн чыдатпайт (Токтогул).* *Бала менен кыз бирин-бири көрүүгө зар (Бөкөнбаев).*

ЗАРДА

Зарда I — *зат.* (энергия, мощь) кайрат, күч, кубат, зарде. *Зардасы бар боз балдар Саяпкердин атындай (фольк.).*

Зарда II — *эт.* (горько плакать, горевать) кайгыруу, капалануу, зарын айтуу. *Зардап жүрөт.*

ЗАРП

Зарп I — *зат.* (удар судьбы, тяготы) кандайдыр иштин, абалдын бир нерсенин азабынан, кесепетинен болгондугун, андан болгон кыйынчылыкты, азапты билдирүүдө колдонулат. *Айдалып жүрдүм нечен жыл Кузгундардын зарпынан (Токтогул), Хандын бул каары, катал буйругу ошонун зарпынан экенин Токой менен Бурулча жакшы билди («Кыргыз Туусу»).*

Зарп II — *зат. диал.* (расход, трата) чыгымдалуучу каражат, сарп. *Келечектин курмандыгына дагы далай жылдарын, көп өмүрүн зарп кыларын билбептир (Айтматов).* *Зарп кылып жоготтуң Сен Манас, сан казына мүлкүмдү («Манас»).*

ЗАРЫЛ

Зарыл I — *сын.* (нужный, необходимый, неотложный) абдан керек, өтө керек. — *О-о, балаң түшкүр десе, ошол элеби? Бир зарыл иштери бар экен десе!* (Таштемиров). *Таятам айыл арасында болуп, бизге зарыл иштер жөнүндө кабар берип турсун* (Жантөшев).

Зарыл II — *эт.* (испытывать острую нужду) бир нерсеге муктаж болуп көпкө чейин күтүү, зарыгуу. *Ак көңүл ажат берген зарылганга Аянбай көңүл айткан таарынганга* (Тоголок Молдо). *Зарылып турган ишиңе, Себеп беле бозойлор?* (Турусбеков).

ЗОРДУК

Зордук I — *зат.* (насилие, принуждение) бирөөнүн өз эркине, каалоосуна койбой бир нерсеге аргасыз кылуу, кысым көрсөтүү, күч колдонуу аракетин, зомбулук. *Көз көрүнөө залымдер Көрсөттү кыйла зордукту* (Тоголок Молдо).

Зордук II — *зат.* (огромность, огромная величина) чоңдук, алибеттүүлүк, көлөмдүүлүк, олбурлуулук. *Карадөө жайы ушундай зордугу тоонун теңиндей* («Эр Төштүк»).

ЗЭЭР

Зээр I — *зат.* (золото) зер, алтын. *Буттап алтын, кызыл зээр Алган адам карк болду* («Сейтек»).

Зээр II — *зат.* крестец (лошади) жылкынын өркөчтөн кийинки арка омурткаларынын аяккы бөлүгү, арка кыркасы. *Өркөчү бийик, зээри бас, Аргымактан бир канча* («Манас»).

И

И

И I — *зат.* (название десятой буквы алфавита) кыргыз алфавитинин онунчу тамгасынын аталышы.

И II — *сырд.* (ну?, что? ну! так-так!) кандайдыр бир нерсе жөнүндө суроо алдында, кубаттоо иретинде же демилгеленген ички сезимди билдирүүдө колдонулат. *И, ботом! Кызыңдын*

канчада экенин ушу убакка чейин билбейсиңби? (Каимов). *И, жеңе! Сонун ырдайт турбайсызбы? Созо түшүңүз* (Каимов).

ИДИРЕК

Идирек I — *зат.* (сообразительность, понятливость) тез түшүнө коюучулук, жөндөм, зээн. — *И-и, Каныбегимдин идиреги бар экен!* — *деп, Жума эмнегедир кубангандай боло түштү* (Жантөшев).

Идирек II — *зат.* (зазубрина; зазубренный, шершавый) тегиз болбогон майда кетик, изиркектенген майда кетик, быдыр-быдыр. *Идиреги бар бычак.*

ИЗОЛЯТОР

Изолятор I — *зат.* Айланасындагылардан бөлүнүп, өзүнчө коюлууга тийиш болгон адамдарга атайын ылайыкталган бөлмө. *Изоляторго жаткызуу.*

Изолятор II — *зат.* Электр тогун өткөрбөй турган зат; изоляциялоочу жана электр зымын бекитүүчү ток өткөрбөй турган ролик же башка жасалга; жылуулукту начар өткөрүүчү зат. Мисалы, каучук, айнек ж. б.

ИЗОЛЯЦИЯ

Изоляция I — *зат.* Жылуулукту же электр тогун начар өткөрүүчү заттын катмары.

Изоляция II — *эт.* Айлана-чөйрөдөгүлөрдөн өзүнчө обочолонтуу, бөлүп коюу.

ИЙ

Ий I — *зат.* (выделка, дубление) теринин абдан жумшартылып иштелген абалы, абдан жумшартып ийлөө ыгы. *Күн аптабын өткөрбөй ийин мыкты кандырган, Артык бышык болсун деп, Алма кабык салдырган* («Сейтек»).

Ий II — *сырд.* (междометие, выражающее недовольство, порицание, приятное удивление) нааразылыкты, өкүнгөндүктү, ооруксунууну, таңыркак, таң калууну, уялууну билдирүүдө колдонулат. *Ий, түгөнгүр жигит, кысталышта колумду кармайсың да. Алсаңчы тез муну!* — *дейт келин* (Касымбеков).

— *Өзүң оңдон! Ий, бетим,— деп келин тегеренип кетти* (Каимов).

Ий III — *эт.* (гнуть, сгибать) түз турган абалынан жаа сыяктуу ийилген же ийрейген, майышкан, ийилиңки абалга келтирүү. *Катууну ийсең бетке тиет* (Сыдыкбеков).

Ий IV — *эт.* (размякнуть (о вымени); сцедить молоко; расщедриться, раздобриться) берилип балкып кетүү; сүт келип, дирилдеп агып кетүү; ак көңүлү кармап ийигүү, көңүлү жумшоо, жибүү. *Кулуну эмгенге ийип кетти го,— деди Зулай* (Байтемиров). *Бозойдо кайрат бар болсо, Көңүлү ийип берилип, Селкилер баалайт ошондо* (Турусбеков).

Ий V — *эт.* (вспомогательный глагол, придающий действию, выраженному основным глаголом, оттенок решительности, категоричности) негизги этиштен кийин колдонулуп, кыймыл-аракеттин айкын жана кескин түрдө экендигин, чечкиндүүлүгүн билдирет. *Келин байкабай айтып ийип, бетин басып калды* («Ала-Тоо»). *Оозуңду ачып жүрүп алдырып ий. Өзүңө-өзүң тыкан болсоң,— деди апам мени узатып жатып* («Агым»).

ИЙДИР

Ийдир I — *эт.* (понуд. от ий III — гнуть, сгибать, заставь согнуть) жаа сыяктуу ийилген абалга келтиртүү. *Көөкөрчө кылып ийдирген, Кыл кыяк чаап чийдирген* (Тоголок Молдо).

Ийдир II — *эт.* (понуд. от ий IV — размякнуть; спустить; расщедриться, раздобриться) ийдирип сүтүн келтирүү; ийиктирүү, жумшартуу, жибитүү. *Үч ийдирип сааганда Көнөк толо сүт алдың* (Тоголок Молдо).

ИЙИК

Ийик I — *зат.* (веретено) жүндөн, кебезден ж. б. ар кандай буладан жип ийрүүгө ылайыкталып жасалган нерсе, буюм. *Чоң эне ийик эле ийрип отурат* (Сыдыкбеков).

Ийик II — *эт.* (смягчиться, расстрогаться) ийүү, көңүлү жибүү, жумшаруу. *Чородон башка бирөө болсо, Танабай сөзүнө ийигет беле, дүкөндү таштап, жылкыга кетет беле, ким билет* (Айтматов).

ИЙИН

Ийин I — *зат.* (плечо) моюндан кар жиликтин жогорку башы орношкон жерге чейинки аралык, акыректин үстү. *Ошентип эми ат алдыга түшүтү, жүгөндү ийинине арта салып, артында Танабай барат* (Айтматов). *Этек-жеңине кара баркыт көбөлөнгөн аппак кементайы Байтеректин ийининен түшкөнүн сезбеди* (Сыдыкбеков).

Ийин II — *зат.* (нора) жапайы жаныбарлардын (суур, чычкан, түлкү ж. б.) жерди оюп жасап алган баш калкалоочу жайы. *Ийинден аша узабай, Суурлар жүрөт чыңкылдап* (Осмонкул).

ИЙИНДҮҮ

Ийиндүү I — *сын.* (плечистый, широкоплечий) далылуу, ийиндери кең, ийини жазы. *Ийиндүү жигит.*

Ийиндүү II — *сын.* (изобилующий норами) ийиндери көп, ийин көп казылган, ийиндери бар. *Ийиндүү жер.*

ИЙРЕК

Ийрек I — *зат.* (приспособление для очистки кожи) терини өңдөөгө ылайыкталып жасалган орокко окшош, мизи мокок курал; орок. *Түшкөн экен колунан кемпирдин темир ийреги* (Тоголок Молдо).

Ийрек II — *сын.* (зигзагообразный, извилистый) ийри, ийри-буйру, түз эмес, тегиз эмес. *Эркин атага кат жазам деп, кагаздын бетине ийрек сызыктарды чиймелей баштады* («Асаба»).

ИЙРЕКТЕ

Ийректе I — *эт.* (скоблить ийреком) ийрек менен терини кыруу.

Ийректе II — *эт.* (извиваться искривиться, согнуться) ийри-буйру болуп кеткен көрүнүштө, ийрее жыгылган кыймыл-аракетте болуу, ийрең-ийрең этүү.

ИЙРИЛ

Ийрил I — *эт.* (свернуться, согнуться) ийрейген, ийилген абалга келүү, ийри-буйру тартуу, ийриленүү. *Жылан ийрилип*

жатып калды («Асаба»).

Ийрил II — *эт. (страд. от ийри II — прядь, вить, сучить) созо чыйратылып, жип түрүнө келтирүү. Түйдөктөлгөн жүн ийрилип бүттү.*

ИЙРИМ

Ийрим I — *зат. (клубок; количество шерсти, достаточное для намотки на одно веретено) ийикке ийрилген жиптин бир түрмөгү, жүндүн бир түрмөктүк түйдөгү, ушундай өлчөм, чен. Бир ийрим жүн. Бир ийрим жип*

Ийрим II — *зат. (кружок) кандайдыр бир максат, иш үчүн уюшулган адамдар тобу, кружок. Институттун адабий ийриминин мүчөлөрү менен жолугушуу болуп өттү («Агым»).*

ИЙҮҮ

Ийүү I — *к. а. (и. д. от ий III — гнуть, сгибать) ийилген, ийрейген, майышкан абалга келтирүү. Ушундай катуу нерсени ийүү колуңан келер бекен? («Ала-Тоо»).*

Ийүү II — *к. а. (и. д. от ий IV — размякнуть, спустить; расщедриться, раздобриться) сүт келип дирилдеп агып кетүү; жумшаруу, жибүү. Музоосун жыттагылап жалаган сайын, уйдун эмчеги балкылдап ийүүдө.*

ИЛГИР

Илгир I — *сын. (цепкий, хваткий (о ловчей птице); предупредительный, послушный) алгыр, кыраакы (куштарга карата); кыймыл-аракети тез, шамдагай, ыкчам. Аркар түгүл кулжаны Алып учат илгири (фольк.). Чын эле Самар илбирстен илгир (Таштемиров).*

Илгир II — *эт. (поблескивать, выступить на поверхность тонким слоем) куюлуп кетчүдөй болуп көздөн тегеренип аз гана жаш чыгып мөлтүлдөп туруу, кылгыруу. Көзүнүн жашы илгирип турат.*

ИЛЕК

Илек I — *сын. (несметное количество) сан жеткис, эсеп жеткис, сансыз болжолсуз көп. Атамдын арбын дүйнө, илек мал*

Ушул аштан түк калбай Ада болуп калсын деп («Эр Төштүк»).

Илек II — *зат. диал.* (белый тюрбан замужней женщины) элечек.

ИЛЕП

Илеп I—*зат.* (дуновение; энергия, исходящая из чего-л.) күндүн, оттун ж. б. эпкини, таасири, чыккан дем; кайрат, демилге. *Жогорку тоодон кардын суук илеби уруп, аба чыйрыктырма салкын* (Жакыпбеков). *Ысык мештин илебине беттери кызарып, мотурайган балдар отурат* («Агым»). *Темирдин көзү ак тайлактуу топту издейт, жүрөгүнө сызылып качанкы бир, кумарга, жааштык илебине жык толгон аван кирип, аны учуруп келатты* (Касымбеков).

Илеп II — *зат. диал.* (губа) эрин. *Сыйрылган сары илебин жалап, Таңданып, Бышак отурган карап* (Абдыраманов). *Илеби жука көрүнөт, чечен жигит болгудай* (фольк.).

ИЛИК

Илик I — *зат.* (родственник) тууган, жек-жаат, тууган-туушкан. *Алыс жолго чыккан жолоочулар кеч кирерде илик кубалап конору эзелки салт* (Сыдыкбеков).

Илик II — *зат.* (весть, известие) кандайдыр бир кабар, дарек. *Илиги жок жоголду.*

Илик III—*зат.* (верховое животное) унаа, ылоо. *Жалгыз илик көк чолок, Жандоого кантип чабамын* (фольк.).

Илик IV — *зат.* (зацепка) илмек, илгек, илгич.

Илик V — *зат. грамм.* (родительный падеж) жөндөмөнүн аты. *Илик жөндөмөсү.*

ИЛИКТЕ

Иликте I — *эт.* (высматривать, выпрашивать, расспрашивать; разыскивать; исследовать) сурамжылоо, териштирүү, издөө; дайнын, түбүн билүү максатында сураштыруу, изилдөө. — *Султанаалы күтүлбөгөн жерден сөз баштады.* — *Иликтеп, сурамжылабаган жерим калган жок.* *Анжиянда да андай неме жок. Башка жакта да жок* (Каимов). *Табылдынын тегин иликтей келсек: ал Зарылдын атасы*

Бектурдан улуу Кундуз деген эжесинен (Сыдыкбеков).

Иликте II — *эт.* (зацепиться) илмектөө, илик салуу, илмек салуу.

ИРИ

Ири I — *сын.* (крупный) чоң, чоң-чоң, кесек. *Ирилериң өзүнчө бөлүп кой.*

Ири II — *эт.* прокиснуть (о молоке) ачып-кычып кетүү. бузулуп кетүү (көбүнчө сүткө карата). *Ирип калуу. Сүт ирип калды.*

ИРКЕКТЕШ

Иркектеш I — *сын.* (соучастник, единомышленник) өз ара жардамдаш, шериктеш, ортоктош. *Ага деп айтып сырыңды, Ошого бол иркектеш (Жантөшев).*

Иркектеш II — *эт.* (сговориться, объединиться) биргелешүү, жардамдашуу, көмөктөшүү. *Акыры минтип алтындай адамдар менен иркектешип арманы арылды бейм (Өмүрбаев).*

ИЧ

Ич I — *зат.* (живот, брюхо желудок; внутренность, внутренняя часть) адамдын, жаныбарлардын ичек-карын орношкон бөлүгү, курсак; курулуштун, имараттын ж. б. ички бөлүгү, ички тарабы. *Кардым ачып кетти деп бала ичин басып калды («Асаба»).* *Көзүң ооруса — колуңду тый, ичиң ооруса — тамагыңды тый (макал).* *Үйдүн ичи караңгылап турат («Агым»).*

Ич II — *эт.* (пить) суюктукту же суюк тамакты жутуу, тамактануу. *Зайып кымызды түгөтө ичип, жигиттерди чын дити менен алкады (Касымбеков).* *Согушта жүргөндө да ашкере ичкен жан эмесмин (Айтматов).* — *Суутуп ич, бала эмессиң го, — дейт анда аялы кебелбестен (Айтматов).*

ИЧЕГИ

Ичеги I — *зат.* (кишки) адамдын, жаныбарлардын тамак сиңирип жана бөлүп чыгаруучу органдарына кирүүчү узун ичке

жумшак түтүкчө. *Козунун ичегисин сыдырып жаткан Бурма менен дагы бир келин акырын күлүштү* (Аалы). *Апа, бирдемең барбы? — ичегим каарылып кетти* («Ала-Тоо»).

Ичеги II — *зат.* (мелкое топливо) отту тутандыруу, жагуу үчүн майдалап кыска-кыска кесилген ар кандай жыгач отун. *Арчалардын куураган бутактарын ичеги кылып тутантканда гана от алоолонду* (Каимов).

ИЧТЕШ

Ичтеш I — *сын.* (равный с чем-л. по объему, по вместимости) ичи, ички көлөмү бирдей, сыйымдуулугу бирдей. *Ичтеш чара. Ичтеш чака.*

Ичтеш II — *эт.* (взаимн. от ичте—совместно подшивать подкладку) ич салышуу, астарлашуу. *Чепкендин бир өңүрүн сен ичтешип ий.*

К

КАБАК

Кабак I — *зат.* (веко, веки с надбровной дугой) көздүн кирпик, кашты, алардын ортосун камтыган үстүңкү бөлүгү, көз чарасынын үстү жагы. *Сергейдин чачтары кабагына түшүп, сеңселе берет* (Сыдыкбеков). *Саяк кабагын эки кашынын ортосуна чогултуп, көз алмасын тынымсыз диртилдетип, бериле тыңшап турду* (Абдыраманов). *Эрди кабагынан сына* (макал).

Кабак II — *зат.* (рытвина, впадина) суу, сайлардын жээктериндеги, жарлуу жерлердеги, кашаттардагы буйтка, буйгат, ойдуң. *Кабылан Манас баланы, Кабак жерге багалы* («Манас»). *Четин, арча, карагайдын куулары, Кабагында каршы-терши сулаган* (Калык).

КАБАР

Кабар I — *зат.* (весть, известие; сообщение; уведомление) кандайдыр бир окуя, иш ж. б. жөнүндө оозеки айтылган же жазылган билдирүү, маалымат; дайын, дарек. *Таза адабий тил*

менен сабаттуу жазылган кабар максатка батыраак жетет («Шоокум»). *Нурматка Култай ооруп жатат деп кабар бергиле* (Абдукаримов). *Мындан кеткенине бир жыл алты ай болсо да, Алымдан кабар жок* (Жантөшев).

Кабар II — *эт.* (злиться) ачуулануу, каардануу, кыжырлануу, жини келүү. *Каарданып дүпүлдөп, Кабарып төрөң турганы* («Манас»). *Ызага уугуп, намыска чыйралган Казак тиштенип, кабарып араң жүрдү* (Сыдыкбеков). *Айбаны минтип турганда, Кабаргандан түнөрүп* («Сейтек»).

Кабар III — *эт.* (вздуваться, вспухать, например, о водяной мозоли) колу жооруп, каканактап, мөлтүрөп калуу. *Каканактап, канталап, кабармактан кабаргын* (Үмөталиев).

КАБАРДАШ

Кабардаш I — *сын.* (знающий различные сведения, информации) ар кандай жаңылыктардан, өткөн окуялардан көп билген, кабардар. *Амантай апкак сакалдуу, Карылар калды кабардаш* (Маликов).

Кабардаш II — *эт.* (*взаимн. от кабарда* — извещать друг друга; переписываться, сообщать друг другу) кандайдыр бир окуянын, иштин жөн-жайын башкага билдирүү, өз ара оозеки же кат аркылуу маалымат алышуу. *Кабардашар чак болсо, Жылкыны кайта айдатам* («Эр Табылды»).

КАБУУ

Кабуу I — *к. а. (и. д. от кап III* — хватать ртом, зубами (*о собаке*)) өткүр тиштери менен (мисалы, ит) жаралоо, жаралуу кылуу.

Кабуу II — *к. а. (и. д. от кабы* — стегать, простегивать) сырт кийим, жууркан-төшөк ж. б. буюмдар жылуу болсун үчүн ичине пахта, жүн салып шыруу, тигүү. *Жууркан кабуу. Төшөк кабуу.*

КАБЫК

Кабык I — *зат.* (кора; скорлупа) ар түрдүү жыгачтардын, өсүмдүктөрдүн ажыратууга боло турган сырткы катмары. *Кабыгы сайын дан экен, Кымбаты дандын шалы экен* (Тоголок

Молдо). *Сыйда, узун чыбыктын өзөгү жашаң тартып сөлдүү кабыгы жылтырап кочкул* (Сыдыкбеков). *Алма кабык алдырып Алты ай малма салдырып* («Манас»).

Кабык II — *зат.* (строчка, прострачивание, когда материал складывается в два или несколько слоев) ичине пахта, жүн салган жууркан-төшөктүн же сырт кийимдердин шырыгы, узатасынан жол-жол тигилген тигиши. *Жууркандын кабыгы. Көрпөчөнүн кабыгы.*

КАБЫЛ

Кабыл I — *зат.* (согласие) макул болгондук, өтүнүч, суроону же башка көз карашты туура көрүп, бир пикирге келгендик, макул тапкандык. *Кабыл көрсөң көңүлүм жай, Ант айталы айныбай* (Бөкөнбаев). *Кабыл көрбөй жогорудай сөз оңун, Биздин ата өз кылганын жактырат* (Осмонов).

Кабыл II — *эт.* (встретиться, повстречаться; попасть, забраться) кокусунан, капысынан жолугуу, туш келүү, дуушар болуу. *Сапарда уруш кезинде, Саадактын огу кабылды* («Эр Табылды»). *Көр дүйнөгө кабылып, Көк жалым сенин өзүңдөн, Өлгөнү келген экенмин* («Эр Төштүк»).

КАБЫЛДА

Кабылда I — *эт.* (соглашаться, одобрять) башка бир пикир, ой, көз карашты туура деп табуу, ага кошулуу; макул болуу, жактыруу. *Кары кишинин кеби деп, кабылдап койсо кичине болуп калат да беле!* («Чалкан»).

Кабылда II — *эт.* осложняться (*о болезни*), усиливаться (*о боли*) жара, шишик ырбап ашынуу, күчүркөнүү, оорусу күчөө, зилдеп кетүү. *Кабылдап октун орду, жанды кыйнап, Ширидей эрдин дени каткан эле* (Аалы).

КАБЫЛДОО

Кабылдоо I — *к. а. (и. д. от кабылда I* — согласие, одобрение; восприятие) макул табуу, макулдук берүү, жактыруу; жаратылыш кубулуштарын туюп кабыл алуу, айырып билүү, таануу, түшүнүү, өздөштүрүү. *Туюу, кабылдоо жөндөмдүүлүгү бардык адамдарда бар* («Ала-Тоо»).

Кабылдоо II — к. а. (и. д. от кабылда II — осложнение болезни) күчөө, күчүркөнүү, зилдеп кетүү, козголуу, кайра башталуу. *Гайморит курч жана өнөкөт болуп кармайт да көп убакта грипп, өпкөгө суук тийгенден, келтеден, кызамыктан, дифтерия ооруларынын кабылдоолорунан келип чыгат («Ден соолук»)*,

КАБЫР

Кабыр I — зат. диал. (могила; надгробие; мавзолей) мүрзө, кабырстан, бейит; мүрзөгө коюлган эстелик же тургузулган күмбөз. *Эски кабыр. Шах-Фазылдын кабыры.*

Кабыр II — эт. (помять, вдавить, вмять) жука металлдан жасалган буюмду капшыруу, ийүү. *Челекти кабыр. Найды кабыр.*

КАВАЛЕР

Кавалер I — зат. орден, медаль менен сыйланган адам. *Алтын медалдын кавалери.*

Кавалер II — зат. аял менен кошулуп бийлөөчү эркек; кыздарды, келин-кесектерди жандаган жигит.

КАГЫЛЫШ

Кагылыш I — зст. (столкновение; стычка, схватка) уруш, жаңжал, чатак, кармаш. *Өз алдынча кандуу майдан, Кагылыш, Тагдыр талаш — Же бар болмой, Жок болмой!* (Осмонов). *Волганын жээгинде кан күйгөн катуу кагылыш күчөдү* (Бектенов).

Кагылыш II — эт. (взаимн. от кагыл — стукнуться друг о друга, столкнуться; схватиться в драке, в бою) түртүшүп кетүү, тийишүү; мушташуу, урушуу, кармашуу, чатакташуу. *Бир аздан кийин гана алыстан кагылышкан ооздуктун, же чач учтуктун шылдыры угулду* (Аалы). *Бир заматта ажал менен турмуштун кагылышканы эсимди оодарды* (Айтматов). *Ачуулуунун астынан чыкпа деген, каны суюк жааш бала кагылыша кетип жүрбөсүн деп кашатчадан карап олтурду* («Эр Табылды»).

КАГЫН

Кагын I — *зат.* (место, с которого ветер сдул снег) дайыма катуу шамалдын болгондугунан тоонун баштарында, анын ачык беттеринде кар жатпай кара турган жер. *Бирөө кагынга айдап өз жылкысын, Бул жуттан аман багып чыккан малын* (Тоголок Молдо). *Шамалдан ыктоо күңгөйлөр, кагын каккан жерлер карарган* (Жантөшев).

Кагын II — *зат.* (крупозное воспаление легких) катуу суук тийүүдөн пайда болгон өпкө оорусу. *Кагын жаши балдар үчүн өтө коркунучтуу оору* («Кыргызстан аялдары»). *Кан түкүрүп какишиткан Какырыктуу кагынды айт!* (Тоголок Молдо).

Кагын III — *эт.* (*возвр. от как* — отряхиваться, встряхиваться) чанды кетирүү, күбүнүү. *Этек-жеңин кагынып, Эр Төштүккө чамынып, Көкдөө минтип турганы* («Эр Төштүк»). *Мамбеткул күбүнүп, кагынып үйүн көздөй басканда, Карабек аны ээрчиди* (Каимов).

КАГЫРА

Кагыра I — *зат. диал.* (название горькой травы) чөп, чөптүн аты. *Жалаң кагыра чыккан жер.*

Кагыра II — *эт.* (высохнуть, иссохнуть, засохнуть; присохнуть) жакшы кургоо, абдан кургоо (мисалы, отун, көң, тезек, куурай ж. б.); суусу соолуп калуу (мисалы, сай). *Атантай кары куу арчадай кагырап тамыры биротоло чирип, кулап түштү* (Сыдыкбеков). *Ар кай жерде кагырап калган уйдун жампалары жатат* (Элебаев).

КАДА

Када I — *зат. диал.* (жердь; насест для ловчей птицы) тирөөч, түркүк; алгыр куштардын конолгосу, туур. *Кадага тирүү сайды кээсин кошооп* (Абдыраманов). *Каданы келтек менен ургулап көрсөм былк этер эмес* (Касымбеков). *Көкө дулдуюп, кадага сүйөнүп турган эле* (Касымбеков). *Кадаларды жолдогу, Санап бара жатамын* (Үмөталиев).

Када II — *эт.* (вонзять, втыкать, вбивать; клепать; выбивать альчики, наступив левой ногой на круг) учу учтуу, курч нерсе менен матыра саюу, батыруу же илип коюу; бир

нерсенин эки учун, эки жагын бириктирүү; ордо оюнунда тегерете сызылган чекке жакын келип туруп калган чүкөнү, кадамакты сол бут менен чек сызыкты эңкейип басып туруп, аны сызыктын каршы жагына атып чыгаруу. *Чекеме мен, Кызыл жылдыз кадагам* (Турусбеков). *Кийиз кадаган каалгасын бекем жаап алып, тамак бышырып жаткан Ниловна гана эчтеме менен иши жок болчу* (Сасыкбаев).

КАДАКЧЫ

Кадакчы I — *зат. эск.* (весовщик) кадактап өлчөгөн, же азык-түлүк ж. б. кадактап саткан сатуучу. *Хайтахун атасынын кадакчы болуп иштеп жатканын айтты* (Абдукаримов).

Кадакчы II — *зат. эск.* (жестянщик) ар кандай темир, тунуке ж. б. буюмдарды кадап, түзөп бекиткен уста. *Кадакчы менен желимчи, Куюшкан жүгөн өрүмчү* («Кедейкан»).

КАДЕТ

Кадет I — *зат. тар.* революциядан мурдагы кадеттик корпусунун окуучусу, тарбиялануучусу. *Кадет балдар келишти.*

Кадет II — *зат. тар.* революцияга чейинки Россиядагы конституциялык-демократиялык деп аталган 1917-жылы контрреволюциянын башында турган буржуазиялык партиянын мүчөсү.

КАДИК

Кадик I — *зат.* (подозрение; опасение, опаска) кимдир бирөөнүн жасаган ишинин тууралыгына, сөзүнүн адилеттүүлүгүнө, чындыгына, акыйкаттыгына болгон шек, күнөм; бир нерсе же бирөө жөнүндө көңүлү тынбаган, кооптонгон, коркунучту сезген абал. *Кадик кылып турамын, Кайта баштан сурадым* (Токтогул). *Чачпайт деп, эмгегимди эмгек кылып, Кадигиң эч болбосун асты менде* (Бөкөнбаев). *Бул кабарга Базарбек менен Бекен гана шиене алышпайт, же кадик кылуу үчүн шек таба албай, ыргылжың болушту* (Каимов).

Кадик II — *сын.* (ловкий; опытный, знающий) бир нерсени абдан жакшы билген, такшалган, машыккан, адистиги артык.

Бул жолду мындан мурда нече ирет басып өтүп кадик болгон аргымак аттар жулкуна, чүчкүрө таскактоодо (Баялинов). Ошентип кадик мерген ак асканын аркарын атып алып, тоого түнөп калат (Сыдыкбеков). Казак эпчил, кадик мерген атанып калган кези (Сыдыкбеков).

КАДИКТҮҮ

Кадиктүү I — *сын.* (превосходный, отменный) абдан мыкты, өтө жакшы, машыккан. *Кадиктүү баатыр Канчоро, Бурулуп жолго салды эми («Семетей»).* *Агарган көбүк оргуса, Кадиктүү тулпар Чалкуйрук Казанды сүйрөп келгени («Эр Төштүк»).*

Кадиктүү II — *сын.* (подозрительный; опасный) күмөндүү, ишеничтүү эмес. *Капылет жатып түш көрдүм, Кадиктүү жаман иш көрдүм («Курманбек»).*

КАДОО

Кадоо I — *зат.* (прикол для привязи животных) жылкы, уй, төө ж. б. малдарды байлоо үчүн жерге кагылган мамы, казык, же бскем орнотулган эки жыгачтын учтарына туура-сынан бекитилген жыгач. *Кадоого кырка байланган күлүктөр.*

Кадоо II—*зат.* (заклепка, скрепка) сынган, жарака кеткен нерселерди кайра калыбына келтирүүдө же беттештирген жерин эп келиштирип кадаш, бириктириш үчүн колдонулуучу эки учу бөрктөлүп урулган мык же башка металл. *Эки көзү жалтылдайт, Жакуттан кадоо каккандай («Мендирман»).* *Кадоосунуп мыктары түшүп, үкөктүн капкагы да бошоп калыптыр (Сыдыкбеков).*

Кадоо III —*зат.* *эск.* (оковы, кандалы) кишен. *Кордук кылып багамын, Колуңа кадоо саламын («Эр Табылды»).*

Кадоо IV — *к. а. (и. д. от када II — клепать) жип менен тигип бекитүү, тагуу, кадоо салып бекитүү, бириктирүү. Топчу кадоо. Бүчү кадоо.*

КАДР

Кадр I — *зат.* фотопленка, кинопленкага тартылган сүрөт, сөлөкөт. *Марат көздөрүн ирмебей капилеттүү кадрды*

карашын жазбады («Ала-Тоо»).

Кадр II—*зат.* армиянын туруктуу составы; саясий-коомдук уюмдарда, ишканада, мекемелердин Өздөрүндө даярдалган жумушчу, кызматкер. *Тың кадрды ким эле колунан чыгарайын десин* (Бейшеналиев). *Бул мектеп кыргыз кадрларын даярдоонун бирден бир очогу* («Асаба»). *«Кадрлар баарын чечет» деген туура сөз экен, муну биз азыр түшүнүп жатабыз*(«Эркин-Тоо»).

КАДЫР

Кадыр I — *зат.* (уважение; достоинство, ценность; авторитет, престиж) урмат, сый, кадыр-барк, бедел. *Кадырымды билүүчү, Карыя, кемпир чалдан айт* (Тоголок Молдо). *Калктын болбойт кадыры Кайраттуу киши жок болсо* («Олжобай менен Кишимжан»). *Калкы кадыр кылган соң, Карынын болбойт арманы* (Осмонкул).

Кадыр II — *зат. эск. дин.* всемогущий (*эпитет аллаха*) колунан бардыгы келген, эң кудуреттүү, тендешсиз (кудайдын эпитети).

КАДЫРЛАШ

Кадырлаш I — *сын.* (уважающие, почитающие друг друга; возлюбленный) өз ара сыйлашкан, урматташкан, ызатташкан; сүйгөн жар же жигит. *Жайдары жүрчү жаркылдап, Кадырлашым кара көз!* (Маликов). *Кадырлаш болуп жүрөт деп, Теңтуштарым тең билди* (Барпы). *Кадырлашым кантип жүрөт экен деп, Эргип көңүл, бөлүп келем санааны* (Маликов).

Кадырлаш II — *эт.* (*взаимн. от* кадырла — уважать друг друга) сыйлашуу, урматташуу. *Кары да бол, жаш да бол Кадырлашкын тирүүндө* (Бөкөнбаев). *Кейибеймин, эл эскерип өзүңдү, Эмгегинди кадырлашат, сыйлашат* (Осмонкул).

КАЖАТ

Кажат I — *зат.* (нужда, необходимость) зарылдык, муктаждык. *Апам менен талашып туруунун кажаты жок эле* («Асаба»). — *Раис, аны ойлоп отуруунун кажаты жок* (Байтемиров).

Кажат II — *эт.* (понуд. от **кажа** — съедать, грызть) кемирүү, мүлжүү; өйкөлүү, сүрүлүү. *Эчкиге талды кажатып салышты.*

КАЖЫ

Кажы I — *эт.* (расхлябаться, ослабевать) мурдагыдай болбой эби-сынынан кетип, какжырап, жешилип калуу; чаалыгуу, алы, күчү кетүү, тажоо. *Тыным алдырбай кирип-чыгып жүргөн адамдардан эшиктердин каалгалары бат эле кажып кетти (Убукеев). Ошол учурда каалганын кажып калган туруму кыйык этип сала бербедиби, муштумдан жалкып бүткөн жетимдин жүрөгү зыры деп, селейип калды (Касымбеков). Камалдык зоого капталып, Кажыдык жерге тапталып (Аалы).*

Кажы II — *эт.* (глодать; бранить, упрекать) сөөк, жыгач ж. б. кемирүү; кайта-кайта жемелеп, жекирип, эзе берүү. *Аттар арча, кайыңдарды кажышып, тиштерин суулуктарына кайрашат (Абдукаримов). Ач иттердей талашып, Сөөгүмдү кажып жаткыла! (Үмөталиев).*

КАЗ

Каз I — *зат.* (гусь) узун моюндуу, калак таман суу кушу. *Каркылдап каздар көл сактайт, Кара ылачын чөл сактайт (Токтогул). Боз куштан суу куш аз келди, Өрдөк, чүрөк, каз келди (Тоголок Молдо).*

Каз II — *эт.* (копать, рыть) кетмен, күрөк ж. б. куралдар менен жерди чуңкурайтуу, чукуу. *Колунда кетмен жер казган, Берметтей төгүп дан чачкан (Бөкөнбаев). Буурсун чийген чийин жок, Суур казган ийин жок («Манас»). Шахтада итрек казсаң, фронтто окоп казасың (Сасыкбаев).*

КАЗА

Каза I — *зат.* (кончина, смерть) өлүм, ажал. *Жолдошторум жолдо каза болушту («Ала-Тоо»). Өз энеси жазында ошол Каныбектин күйүтүнөн жүрүп каза болду (Жантөшев).*

Каза II — *сын.* (большой, огромный) калдайган, калдайта оролгон, чоң. *Башына чалып ак мата Чекчейтип каза селдени, (Токтогул). Каза элечек.*

КАЗАН

Казан I — *зат.* (котел) көбүнчө чоюндан жасалган түбү чункур болуп ооз жагы жайпагыраак тегерек келген ар кандай көлөмдөгү тамак бышыруучу идиш. *Казан асып эт салган, Канды булоон эл көрдүм* («Эр Табылды»). *Иш башына кайналуу казан болгон, Токчулук жыргалында биздин заман* (Барпы).

Казан II — *зат.* (осенний листопад, осеннее пожелтение трав) күзүндө түшкөн жалбырак, чөптөрдүн күзгү саргаюусу. *Казандап түшкөн жалбырактар.*

КАЗАТ

Казат I — *зат.* (война за правое дело, война) адилет, ак иш үчүн болгон согуш, уруш. *Бузулбай алты ай салышып, Аягы чоң казат болуп атыккан* («Манас»). *Силер казатта жоо менен беттештиңер, биздики карылуу эмгек* (Сыдыкбеков).

Казат II — *зат.* (кончина, смерть) ажал, өлүм, казат. *Кайгылуу кылдың шум жалган, Казаты жетсе ким калган?* («Олжобай менен Кишимжан»). *Карындашым алперим Казатым жетип өлбөсөм* («Олжобай менен Кишимжан»). *Сен үчүн башымды казатка байладым.*

КАЗЫ

Казы I — *зат.* (брюшной и реберный конский жир) жылкынын кабырга, сүбөөлөргө бүткөн калың катмар майы. *Чылгый казы, ширин эт, Жан казанга кайнатып* («Эр Табылды»). *Карандай чайды көп ичсең, Бир кесим казы майдай жок* (Токтогул). *Семиз тай союлуп, казанга казы менен карта толтура салынган* (Жантөшев).

Казы II — *зат. эск.* (кадий, судья, судивший по законам шариата) шарыяттын жоболоруна ылайык сот ишин жүргүзгөн адам. *Атасы казы айтылуу, Адамдан чыккан бу бир куу* (Тоголок Молдо). *Казыга салып жүз камчы балак урдурду* (Жантөшев). *Казы, мутту жонуңдан Каршы чыгып тозбосун* (Тоголок Молдо).

КАЗЫЛЫК

Казылык I — *зат. эск.* (название сказочной однокрылой птицы) кыргыз эпосторунда кездешкен бир канаттуу укмуштуу

куш. *Куштун аты өгөрөк, Казылык дейт кай бирөө* («Манас»).

Казылык II — *зат. эск.* (положение или должность кадия) казынын бийлиги, анын иш жүргүзүүсү. *Казылык кылып, пара жеп, Ачылган жок кулагың* (Барпы).

КАЙКЫ

Кайкы I — *зат.* (небольшая впадина между гор) тоолордогу анча бийик эмес, өңгүл-дөңгүлү жок тегиз, белесчеге окшогон кайкаң, жон, бел. *Тээ алыстагы кайкыда мал жатканын көрүп, Үмөтаалынын санаасы тынчып, үйгө кирди* («Ала-Тоо»). *Немецтер боо жаткандай кыйраганда, Кайкыдан аша берди чуркап бачым* (Үмөталиев). *Кайкыдан дүрбү салдым мен, Калмактан кабар алдым мен* («Эр Табылды»).

Кайкы II — *зат. диал.* (сорт плотной уйгурской маты, обычно цвета бордо, идет на верхнюю одежду) көбүнчө сырт кийим жасоодо колдонулуучу уйгур матасы. *Көк кайкы чепкендин этегинен жылтылдаган кылычтын кындары көрүнөт* (Аалы).

Кайкы III — *сын.* (вогнутый) эки чети, же уч жагы көтөрүңкү келген, кайкайып турган. *Биздин жеңебиз — кайкы мурун, чарчы бойлуу, ташка тийген чагылгандай чартылдап оттон, суудан кайра тартпаган кайраттуу жеңе* («Ала-Тоо»).

Кайкы IV — *эт.* (летать быстро, плавно и ныряя) тез учуу, сызуу, кайкуу. *Көгүчкөн шуу кайкып көздөн кайым болуп кетти* (Бейшеналиев). *Эл көрдү, өрт үстүндө канат кактың, Лаачындай, кайкып учуп өтүп жаттың* (Осмонов). *Жагалмайдай кайкып учуп баралбай, Жаш жүрөккө жагар дары табалбай* (Маликов).

КАЙНА

Кайна I — *зат. эск.* (кушанье) тамактын бир түрү.

Кайна II — *эт.* (кипеть, бурлить) ысып кайноо температурасына жетүү, аябай шарактоо, боркулдоо. *Самоварда чайы кайнап, кызыл чайканалар да ачылды* (Жантөшев). *Кара сууну кайнатып, Каймак алган ким экен?* (Тоголок Молдо). *Мээ кайнаган ысыкта, Пейлиң жайлоо салкындуу* (Осмонов).

КАЙРА

Кайра I — *такт.* (опять, снова, повторно) дагы, дагы бир жолу, бир нече жолу. *Кайра күчөп чоң дайра, Кечинде кирди шар агып* («Эр Табылды»). *Гүлсары жаткысы келип, буттары бүгүлө берди эле, Танабай жаткызбады, бир жатып калса, кайра тургуза албасын билди* (Айтматов).

Кайра II — *эт.* (точить, отгачивать) курчутуу, өткүр кылуу. *Курчутуп орок кайраган Качырып оруп чамдаган* (Барпы). *Кайра бурулду да биздин үйдөгү жаргылчактын ташына бычагын кайрап курчута берди* («Кыргыз Туусу»).

КАЙРАК

Кайрак I — *зат.* (точильный брусок) темир, болот ж. б. металлдан жасалган кесүүчү буюмдарды курчутууда колдонулуучу таш. *Кайрактай тили жаланган, Кадоодой тиши саналган* (Аалы).

Кайрак II — *зат.* (богара; неполивной, богарный) сугарылбаган айдоо аянты, ушундай жерге айдалган эгин. *Өткөн жылы кайракка эгилген 300 гектар бедени эки жолу оруп алдык* («Кыргызстан аялдары»). *Ошол жол менен жүрүп отурсаң, талаа бүтүп, кайрак адыр баиталат* («Ала-Тоо»). *Быйыл кайрак эгин жылдагыдан жаман эмес* (Абдукаримов).

КАЙРАТ

Кайрат I — *зат.* (решимость, доблесть, храбрость) күч-кубат, чечкиндүүлүк, эрдик, каармандык. *Жумушчуга кубат бол, Колхозчуга кайрат бол* (Осмонов). *«Кайраттан өткөн дем жок, эмгектен өткөн эм жок» деген накыл туура экендигин эми түшүндүм* (Ала-Тоо).

Кайрат II — *эт.* (*понуд.* от **кайра II** — точить) курчуттуруу. *Тракторду камдады, Тиштерин чыңап кайратып* (Осмонкул).

КАЙРУУ

Кайруу I — *зат.* (отворот шапки) тумак, тебетейдин кайрылган бөлүгү, калпактын кайырмасы. *Кайруусу кере карыш кундуз тебетейдин төбөсүнө сеңселтип бир тутам үкүнү*

тагып койгон (Убукеев).

Кайруу II—*зат.* (одна из частей мелодии, песни) күүнүн, обондун кайрыгы, бөлүгү. *Кайруусу бирде узун бирде кыска, Окшобойт ар кайруусун тыңшап турса* (Сыдыкбеков). *Кайруудан да комуздун көмөкөйүндө куңгүрөгөн коңур үн дүңүлдөп жаткансыды* («Ала-Тоо»).

Кайруу III — *зат.* (*и. д. от кайыр II* — возвращать) башка жакка буруу; жооп кайтаруу. *Канчоро мындай деген соң, Кан кебине кайруу жок, Кыяз турду «макул» деп* («Сейтек»). *Айылдан эл качышты, Кой кайрууга жарабай* (Жантөшев).

КАЙРЫЛЫШ

Кайрылыш I—*зат.* (поворот) бурулуш, имерилиш жер. *Кайырмакты алышып, Кайрылыш жерге салышып* (Осмонкул). *Эки жолдун айрылыш, Эки суунун кайрылыш* («Манас»).

Кайрылыш II — *эт.* (*взаимн. от кайрыл I* — оказывать помощь) жардам берүү, жардамдашуу, каралашуу. *Качан болсо адамга Кайрылышып жүрчү элем* (Аалы). *Колуңдан келсе кайрылыш, Колунда жок жармачка* (Осмонкул).

КАЙРЫМ

Кайрым I — *зат.* (жалость, сочувственное отношение, отзывчивость) аёо, аягандык, боор ооруу. *Кайрымы жок уулдан көрө дешип, нааразы болушту* («Ала-Тоо»).

Кайрым II — *зат.* (одна из частей мелодии для комуза; припев) комуз күүсүнүн же обондун белгилүү кайруусу, кайырмасы. *Мураталы «Ак тамактын» башкы кайрымын угуп, ошончо бааласа, баарын уккандан кийин эмне дээр эле* (Каимов).

КАЙЫ

Кайы I — *эт.* (сшивать две вещи вместе мелкой строчкой; скользить по воздуху, по поверхности воды) тигиштин өң жагын бири-бирине тыгыз кылып арасын ачык калтырбай жымылдата майда тигүү; кайкып учуу, сызуу. *Баиштыктын оозун эки-үч кайталап шоона менен кайып таштады* (Бейшеналиев). *Эми Гүлсары жалгыз эмес, коштогон тобу менен жапырыла кайыган төп куштай бура салып, тосотту тоготпой кете*

беришти (Айтматов). *Алигинин жаны ачып калганбы, кайып өтчү кебетеси жок* («Ала-Тоо»).

Кайы II — *эт.* обгуляться (*о верблюде*) жыныстык катышуу (төөгө карата айтылат).

КАЙЫК

Кайык I — *зат.* (лодка) жыгач ж. б. материалдардан сууга сүзүүгө ылайыкталып жасалган суу транспорту. *Сууда жүргөн, бадыраңдай кайыкты Жүгүртүшүп билектерин түрүшөт* (Аалы). *Бирге жүрдүк, бирге жайлап, бир айлап, Кайык минсек сен олтуруп мен айдап* (Осмонов).

Кайык II — *зат.* (шов, строчка) жымылдата кайып тигилген майда, тегиз тигиш. *Кайыгы көзгө илинбей, Жымырата тиктирип* (фольк.).

Кайык III — *эт.* (сильно замерзнуть) суукка катуу үшүү, тоно жаздап калуу. *Карга отура берип кайыгып өлөбүзбү, Алыбай* (Жантөшев). *Бурганак бороондо Күзөтөм кайыкпай* (Аалы).

КАЙЫЛ

Кайыл I — *мод.* (полностью согласный, воздающий должное чему-либо) кандай кыйынчылык азап-тозок болсо да бардыгын көтөрүүгө макул, ыраазы. *Рудольф баарына кайыл, иши кылып оорулуу кызыбыз сакайып кеткей эле деп, бардык эси-дарттары баласында* (Баялинов). *Азыраак күчсүз эле биздин айыл Бирок да намыс үчүн болду кайыл* (Аалы).

Кайыл II — *эт.* (*страд. от кайы I*—сшивать две вещи вместе мелкой строчкой, иголкой назад) жымылдата өтө майда тигүү. *Жоолук келди Ошто буткөн шайыдан, Тегереги жибек менен кайылган* (Үмөталиев).

КАЙЫР

Кайыр I — *зат.* (милостыня, подаяние; помощь бедняку, нищему) кайырчыга, тилемчиге берилүүчү садага; бирөөгө карата болгон мээрим, жакшылык. *Бал ачып, кайыр сурап цыган аял, Кыдырып үйдөн-үйгө жөнөгөн кез* (Үмөталиев). *Кайрылып карап койбогон Кайыры жок байдайсың* (Токтогул). *Ачкадан*

бурчтарда өлгөндөр көп, Аларга кайыр кылып кимдер көмөт?! (Турсубеков).

Кайыр II — *эт.* (отворачивать, поворачивать; возвращать) артына же башка жакка буруу, буруп айдоо; кайра кайтаруу. *Кадимки кулук мен элем Кайырган жерден бөлүнгөн (Токтогул). Жылгага кою жайылган, Жылкысын тосуп кайырган (Осмонкул). Эмгек кыл балдар, эмгек кыл, Акыңды эмгек кайырат («Манас»),*

Кайыр III — *сырд.* (прощайте) *кош, кош бол* деген сыяктуу коштошуу маанисинде колдонулат. — *Кайыр, сиз да саламат болуңуз (Жантөшев). Дагы биз көрүшөбүз Варшавада Карья, капа болбо, кайыр, дедик (Шамшиев).*

КАЙЫРМА

Кайырма I — *зат.* (селезень кряквы) өрдөктүн эркеги, короу. *Мерген өрдөктүн кайыrmасын атыптыр.*

Кайырма II — *зат. диал.* (арык) жерди алышынан кайырып, көтөрүп чыгарган арык. *Түштүктө кайырма арыктар арбын учурайт.*

Кайырма III — *зат.* (с отворотом) кайырып коймо, кайрылма (көбүнчө кийимдин жакасына карата). *Кайырма жака түлкү ичик Желбегей салып жамынып («Олжобай менен Кишимжан»).*

Кайырма IV — *зат.* (припев) обонго кошулуп ырдалуучу ар бир куплетинен кийин улам кайталанып туруучу ыр саптары. *Ал ырдын кайыrmасы абдан жакты (Агым).*

КАЙЫШ

Кайыш I — *зат.* (выделанная шкура животного) ийленген, иштетилген тери. *Эки эли кайыш кур менен Досунун белин курчады (Осмонкул). — Константин Макарович, буларыңыз эми качан кайыш болот? (Каимов).*

Кайыш II — *эт.* (гнуться, сгибаться; мучиться) ийилүү, майышуу; катуу азап чегүү, жанга батуу, кыйноо тартуу. *Кайышып эрке желге кыштак багы, Эңилет мөмө бышар кырчын шагы (Абдыраманов). Ата-эне мындай турсун, узатууга келишкен чет кишилер да кайышып, шыпышына кетишти (Сыдыкбеков).*

КАК

Как I — *зат.* (сушеные фрукты, ягоды и дыня) кургатылган мөмө-жемиштер, коон. *Как өрүгү курмадай Чөлү сонун кыргыздын* (Барпы).

Как II — *зат.* (небольшое углубление, оставшееся от высохшего болотца на солончаковой почве; местность, лишённая растительности из-за засухи) күндүн ысыгынан такыр чөп чыкпай калган какыр жер, же жаандын суусу көлмө болуп, кийин күндүн аптабына абдан кургап, топурактары чарчы-чарчы болуп жарылып калган алардын орду. *Кетериңде дүнүйө, Суу жетпеген кактайсың* (Токтогул). *Жөө-жалаң чыйыр кууп, келтеги менен как сайгылап калган кез* (Касымбеков).

Как III — *сын.* (сушеный, сухой) абдан кургак аябай какшып кургаган. *Таш көмүргө таптаган, Как ыргайга саптаган* («Манас»). *Барактагы как тактайлуу, бойро төшөлгөн нардын үстүндө уйку анчалык таттуу болчу эмес* (Сасыкбаев). *Полдон, терезеден, эшиктен как кургай элек сырдын жыты келип турду* (Сасыкбаев).

Как IV — *такт.* (как раз, точь-в-точь) дал, так, дал өзү, так ушундай, дал ошондой. *Жолойдун айткан сөзү деп Как ошондо билесиң* («Манас»). *Каргашанын как жүрөгүн жарууга Таалай үчүн компартия дем берди* (Аалы). *Кабар уксам токтоосуз, Как ошо замат келемин* («Курманбек»). *Көпкө аралаш күлөт сулуу кыз, Как төшүндө сары жылдыз бар* (Абдыраманов).

Как V — *туур.* (карканье) карганы туурап айтууда колдонулат. *Аңгыча карга дагы «как-как» этти, Булбул бутактан учуп кетти* (Борбугулов). *Алар жарым жолго жетип, кук эткен кузгун, как эткен карга жок бир тоонун арасына келе берген кезде чоң кардуу бороон болду* («Ала-Тоо»). *Как этип карга конбосо, Кайрылар киши болбосо* («Ала-Тоо»).

Как VI — *эт.* (вбивать) мык, казык ж. б. учтуу нерселерди ургулап, чапкылап киргизүү. *Таш болуп каткан жерлерге, Туш-туштан шынаа кагыптыр* (Маликов). *Бургусун күндө бекитип, Ыргайдан ыкшап мык кактың* (Токтогул). *Эки көзү жалтылдайт, Жакуттан кадоо каккандай* («Мендирман»).

КАКЫР

Какыр I — *зат.* (сухое место, куда не доходит вода) кургап калган, суу чыкпаган такыр жер. *Какыр, ойбут жерлерден («Манас»). Ор каздырып салайын, Бер жагында какырга («Семетей»). Өтүп барат жашылдантып, Суусуз жаткан какырды (Бөкөнбаев).*

Какыр II — *эт.* (харкать, отхаркивать) какырыкты сыртка чыгаруу, түкүрүп таштоо. *Көмүр түшүрүп бүткөндө какырсаң көмүрдүн ышы чыга берет (Абдукаримов). Ыкшыый жөтөлүп, катуу-катуу какырды (Аалы). Какырып ооз чайкап чылапчынга, Кайрадан аңгемесин улады жай (Абдыраманов).*

КАЛ

Кал I — *зат.* (родинка, родимое пятнышко; пятно на лице) адамдын денесинде тубаса пайда болгон кара, кызыл темгил так. *Сонун келбет, бураңдаган жар сулуу, Ак маңдайда жарашыктуу кал сулуу (Элебаев). Жарашып турса өзүңө, Сулуунун көркү калында («Мендирман»). Карыянын кабагынын үстүндө Калы турат камчы менен чапкандай (Аалы).*

Кал II — *зат. диал.* (парша на голове; человек с паршивой головой) адамдын башындагы чачтардын түбүндө үстү карттанып, асты ириндеп турган жугуштуу тери оорусу, таз. — *Ой, сенин баягы кутурган калиң көрүнбөйт да? — деп катуу зил менен Эсенбай бий зайыптан сурады (Касымбеков). Нүзүптүн көзү жок жерде ким көрүнгөн шакебелеп, атаны окаман калат тилегин көр дешип, күлүп жүрүштү (Касымбеков). — Муслимахун кал деген ушул (Жантөшев). Мейли картайган чал болсун, мейли ырайы суук кал болсун, атасы, калыңды көбүрөөк берген кишиге узатат (Абдукаримов).*

Кал III — *зат. диал.* (четырёхугольная большая яма для хранения зерна) дан, эгин сактоо үчүн төрт бурч кылып казган чуңкур, ороо.

Кал IV — *эт.* (оставаться; отставать) бир жерден, турган орундан кетпөө, башка жакка барбоо. *Жакшылап айткан сөзүмдү, Жактырбасаң мында кал (Токтогул). Белде калды бир балаң, Пейли бузук турумтай! (Тоголок Молдо). Жылкы баласын кор тутсаң жолдо каласың, адам баласын кор тутсаң*

колдо каласың деген (Айтматов). Көк буу бүркүп күшүлдөгөн ат тумшуктары улам бирден артка кала берди (Айтматов).

КАЛА

Кала I—*зат.* (плата за помол) тегирменге дан тарттырганда, салдырганда эгиндей же ун түрүндө тегирменчиге төлөнүүчү акы. *Каласын бербей тартабы, Кудасөөк карындаш?* (Токтогул).

Кала II — *зат. диал.* (зерно) дан, эгин. *Ынтымагы бар элдин Калага карды ток болот* (Барпы).

Кала III—*эт.* (накладывать что-либо в виде круга, одно на другое; прикрывать, защищать) жагууга даярдалган отунду (көбүнчө көң, тезек) тегерете биринин үстүнө бирин тизип, күйгүзүүгө ылайыктоо; калкалоо, тосуу. *Тезектен демеп дагы калап коюп, отту тегеректедик* (Өмүрбаев). *Туурдук ордуна жалаң чөп калап койгон кара алачык Анархандыкы* (Жантөшев).

КАЛАК

Калак I — *зат.* (совок; весло) эки чети, арты кайрылып, бир нерсе сузуп алууга ылайыкталып жасалган буюм, күрөкчө; сууда кайык айдоо үчүн бир учу кол менен кармоого, экинчи учу суу шилөөгө ылайыкталып жалпагыраак жасалган курал. *Дмитрий чыңалган калакты тепшидеги сууга матырды* (Сыдыкбеков). *Бүбүш калагын топуракка сайып кол сырты менен белин басты* («Ала-Тоо»). *Биз кайыкты жеңил гана калак менен айдап жөнөдүк* («Асаба»).

Калак II — *сырд.* (восклицание, выражающее испуг при неожиданном ожоге) байкоосыздан, кокусунан ысык нерселерди кармап же басып алып чочуп кетүүдө айтылуучу сөз, калакай. *Калак ысык экен!*

КАЛАКАЙ

Калакай I — *зат. эск.* калмыцкая шуба особого покроя (*в эпосе*) калмакча тон. *Желмогуз уулу Сарыбай Жаткан экен дардайып, Калакай тонун жамынып* («Сейтек»). *Сарыбайга кабылып, Калакай кара жамынып* («Сейтек»).

Калакай II — *сырд.* (восклицание, выражающее испуг при

неожиданном ожоге) кокустан ысык нерсе, от тийип кетсе, же байкабастан кармап алганда айтылуучу сөз. *Шарип ысык чайнектин чоргосун кармап алып, калакай деп тартып алды* (Бейшеналиев).

КАЛАМА

Калама I — *зат.* (лепешка, печенная в котле, либо на огне) ачытылбаган камырдан жукараак жайып алып, казанга улам которуштуруп, оодарып бышырган же отко кактап бышырган нан, катырма. *Тетиги каламадан эле ооз тийгизгилечи* (Бейшеналиев).

Калама II — *зат. эск.* (овечий загон) таштардан тегерете тизилип, жыйылып жасалган таш короо, кой короо.

КАЛАТ

Калат I — *зат.* (ошибка, неправда) туура эмес, чындыгы жок, ката. — *Айтканыңарда калаты жок, жарыктыгым* (Сыдыкбеков).

Калат II — (*понуд.* от **кала III** — накладывать что-л. в виде круга, одно на другое) биринин үстүнө экинчисин айландыра, тегерете тиздирүү.

КАЛДАЙ

Калдай I — *зат. тар.* (один из чинов администрации синьзянских калмыков, монголов) калмак, монгол элдериндеги административдик бийликте турган адамдын чини. *Калдай буйрук берген соң Бөрк ал десе баш кесем* («Манас»).

Калдай II — *зат. диал.* (название маленькой лепешки) казанга, тандырга жаап бышырылган нандан бир далай жука, чакан жасалган нан. *Таң атса берет бир калдай, Кеч кирсе берет бир калдай, Экөө биригип келип бир нандай* (Барпы).

Калдай III — *эт.* (выпячиваться, вздуться) өтө чоң, көлөмдүү, бараандуу көрүнүү. *Калдайып турган калайык, Кандай айтса ылайык* (Аалы). *Кең жайлоо чатыраган күчкө тлуп, Калдайып колхоз айлы катар конуп* (Мидин).

КАЛТА

Калта I — *зат.* (мешочек; карман) баштык; чөнтөк. *Көтөрүп желкесине куржун, калта, Турмуштан чексиз азап тарта-тарта* (Шамшиев). *Ала коюп Эр Төштүк, Жан калтага салды эми* («Эр Төштүк»).

Калта II — *зат.* неровный, зубцами (*о лезвии плохо отбитой косы*) начар чыңалгандан арсак-терсек болуп калган чалгынын мизи. *Чалгынын мизи калта болуп калыптыр.*

КАЛТЫР

Калтыр I — *сын.* (колеблющийся) калтылдак. *Калтыр баш.*

Калтыр II — *эт.* (понуд. от **кал IV** — отставать) таштап кетүү, албай коюу. *Турмушка бир жаңылык калтырып кет, Өмүрдүн акырында бир күлөрсүң* (Шимеев). *Апам мени үйгө калтырып кетти* («Агым»).

КАЛЧА

Калча I — *сын.* (грозный на вид человек) түрү суук, өңү серт, көрүнүшү каардуу. — *Жок, мен саруумун, сен мени кайдан көрдүң эле? — деди узун бойлуу, кең көкүрөк, калча киши* (Аалы).

Калча II—*эт.* (братъ битки (альчики) всех участников и разбрасывать их, чтобы определить, кому начинать игру) бир нече оюнчунун чүкөлөрүн жерге жая таштап, оюнду ким баштаарын аныктоо; канимдарт (дартикем) оюнунда чүкөлөрдү жая таштап атуу. *Төрт куу чүкөнү тазалаган жерге калчай башташты* (Сасыкбаев). *Баатырды басынтып, асылды кемитип, мыскылдап көнгөн тентек заман өз чүкөсүн терс калчады* (Сыдыкбеков).

КАЛЫҢ

Калың I — *зат.* (калым, выкуп за невесту) күйөөгө кетип жаткан кыздын ата-энесине кудалар тарабынан (кыз алган тараптан) берилүүчү мал-мүлк. *Айтымында калың көп өтүп калган сыяктуу* (Касымбеков). *Куда деп кыздын ата-энесине калың берип, кызын алмак болгон кишини айтат* (Сыдыкбеков).

Калың II — *сын.* (густой, плотный) өтө жыш, сейрек эмес,

жука эмес. Таза чыккан калың эгин шуудур кагып, толкун жамыратып ыргалып калат (Сыдыкбеков). Эки суунун чатындагы тумшуктан имериле бергенде жайнап жаткан калың мал көрүндү (Каймов). Кечмеликтен башка жерде жээк кууш келип, дал ортосуна чейин калың муз менен капталган (Каймов).

КАМ

Кам I — *зат.* (забота) бир нерсеге көрүлгөн даярдык, камылга. *Жакшы адам белгиси, Эл камы үчүн күйүнөт* (Токтогул). *Келерки жылдын түшүмү үчүн эртелеп кам көрө баштадык* («Кыргызстан аялдары»).

Кам II — *зат.* (печаль, тоска) кайгы, муң, зар. *Ленин көзүн жумган ай, Калайык камда турган ай* («Жазгыч акындар»).

Кам III — *сын.* (неспелый, незрелый) бышпаган, чийки, толук жетилбеген. *Арпасын кам оргонсуп, араң дегенде ачуусун токтоткон Мыякан кеп козгоду* («Ала-Тоо»).

КАМА

Кама I — *эт.* (окружать, осаждать; заключать) тегеректөө, ар тарабынан курчоого алуу; кысымга алуу; түрмөгө отургузуу. *Он миң ашык кол менен барып, Нүзүп Коконду камады* (Касымбеков). *Кылычбек жандыктарын тосуп алып, бастырмага камайт* (Жакыпбеков). *Бай, манап калса жашынып, Айдагы барып камагын* (Бөкөнбаев). *Караңгы тамга камады, Какшатып кыйнап жанымды* (Токтогул).

Кама II — *эт.* (вызывать оскомину, набить оскомину) быша элек тон, жемишти, мөмө-чөмөнү (алма, өрүк ж. б.) жегенден улам тиш какшап ооруу, тиштетпей зыркыроо. *Тоң алманы жеп койдум эле тишимди камап зыркыратып жатат* («Ала-Тоо»).

КАМАЛ

Камал I — *зат.* (крепостная стена; осада, окружение, блокада) түрмө, камалып турган, туюкталган абал, оор шарт. *Жамбашымдан сыз өтүп, Жаттым түрмө камалда* (Токтогул).

Камал II — (*возвр.* — *страд. от кама* — окружать, осаждать) курчоого алынуу, камалуу. *Туюкка камалды.*

КАН

Кан I — *зат.* (кровь) кан тамырлар аркылуу денедө айланып, анын клеткаларын тамактандырган жана зат алмашууларды жүргүзүп турган кызыл түстөгү суюк зат, суюктук. *Тилегиңден зап кетет, Төштүк, Жүрөгүңдөн кан кетет Төштүк* («Эр Төштүк»). *Адыл кан жая берген ууртун басып көз жашын төгүп сыртка кетет* (Сыдыкбеков).

Кан II — *зат.* (хан) түрк, монгол элдериндеги эң жогорку бийликте турган адам, хан, бийлик ээси. *Канды кудай урарда, Калкына жаман кас болот* (Токтогул). *Канды тактан кулатып, Торой чалып жыккан ким* (Тоголок Молдо).

Кан III — *эт.* (удовлетворяться; утоляться) суусаганы, чаңкаганы басылуу, суусун ичип эс ала түшүү; бир нерсеге алымсынуу, канааттануу. *Дарбыздан бир чоң тилим жегенде эле суусунуң канат* (Байтемиров). *Эмгекти сүйгөн элим бар, Эмгекке канган жерим бар* (Сасыкбаев). *Элик атып, бой жазып, Аябай ойноп кангыла* («Семетей»). — *Күндүз уйкум канып калган экен!* — *деп, мейман чыканактап тура келди* (Убукеев).

КАНА

Кана I — *зат.* (помещение) көпчүлүк учурда чайкана, ишкана, мейманкана ж.б. сыяктуу бириккен сөздөрдүн составдык бөлүгү катары бөлмө, комната маанисинде колдонулат. *Айрыкча мектеп менен оорукананын, чайхананын имараттары бул айылга көрк берип тургансып көрүнөт* («Ала-Тоо»).

Кана II — *ат.* (где) кайсы, кайда деген маанилерди билдирет. — *Кана — дедим, — китеп окуп көрсөтчү? Начар болсоң кулагыңды бурайын* (Аалы). *Ой жаракөр Дүрдана! Шыңгыр күмүш үн кана?* (Аалы). *Ордону ордо эткен сөөлөтү кана?* (Касымбеков).

Кана III — *эт.* (кровоточить, истекать кровью) каноо, кан чыгуу, кан агуу. *Чаргындын этек-жеңи далба-далба болуп, оң колунун бармагы канап жүрөт* (Сыдыкбеков). *Кой кайтарса бутун тыткан караган, Чарт жарылып согончогу канаган* (Бөкөнбаев).

КАНАТ

Канат I — *зат.* (крыло; полотнище кереге) канаттулардын, чымын-чиркейлердин учууга ылайыкталган органы, мүчөсү жана учуучу машиналардын абада учушуна мүмкүнчүлүк бере турган жалпак бөлүгү; боз үйдүн керегелеринин бирөө. *Ак куу канат каккандай, Ак-Буура жылжып аккандай* (Үмөталиев). *Канатын каккан карчыга, Кайрылып келип илбейби* («Олжобай менен Кишимжан»). *Жүргүнчүлөр вертолеттун канаты токтой электе эле жүктөрүн көтөрүп жетип барышты* (Өмүрбаев). *Мындан ары жүрүп отурсаң он эки канат ак үйгө туш келесиң* («Жомоктор»).

Канат II—*эт.* (*понуд. от кана III — окровавить*) дененин бир жерин айрып, сыйрып алуу, кесип алуу аркылуу кан чыгаруу, кан агызуу. *Солкулдак чырпыктарды камчыланып, көпөлөк кууп, мүдүрүлүп жыгылып, тизесин да Рудольф далай канаткан* (Баялинов).

КАНАТТАШ

Канатташ I — *сын.* (сочувствующий, солидарный; близкий сосед, находящийся рядом) Тилектеш, көңүлдөш, боордош; коңшу, жамаатташ, жанаша. *Эмнени турмуш жактырса, ал мезгил менен канатташ, турмуш менен жашташ өсүүгө үлгүрөт* («Ала-Тоо»). *Коктунун таманын жарып өткөн кашка суу, өр талаша канатташ чыккан карагай, чер бүт бойдон тааныш* («Асаба»).

Канатташ II — *эт.* (находиться близко друг к другу) бири-бирине жакын, чукул болуу, катар жүрүү, жакындашуу. *Канатташып конгон жакын айыл элек* («Ала-Тоо»).

КАНДЕК

Кандек I — *зат.* (общее название собак маленькой породы) иттин кичинекей түрү, тукуму. *Оорукананын бир кара кандеги бар эле* («Ала-Тоо»). *Ак чач кемпир жүнү үксүйгөн кандекти эркелетип отурат* (Бектенов).

Кандек II —*зат. диал.* (яма) там же башка курулуш иштеринде ылай алынган чуңкур, аң. *Ылай жасаган кандек өтө эле чоң болуп кетиптир.*

Кандек III — *зат. диал.* (сорт абрикоса) мөмөсү чоң, таттуу, даамдуу, кочкул кызыл түстөгү өрүктүн сорту. *Кандек өрүк.*

КАНКОР

Канкор I — *зат.* (кровожадный, жестокий) мыкаачы, ырайымсыз, кан ичкич. *Аманкул ошол канкор жырткычтардын бирин жыга чаап берчи — терисин сыйрып алып, атаңа талпак кылып берели,— деп Алима Аманкулдун маңдайынан сылады* (Абдукаримов).

Канкор II — *зат.* (молодец, храбрый, герой) азамат, тайманбас баатыр, эр жүрөк (эпостордогу баатырлардын туруктуу эпитеттеринин бири). *Ээрчитип жүрүп эр кылган, Казыдан кесип жегизген, Өлбөй жүрсө, канкорго Өбөк болот дегизген* («Сейтек»). *Кашында Сыргак, Чубагы, Кайраттанып бу дагы, Канкор төртөө турганы* («Манас»).

КАНТ

Кант I — *зат.* (сахар) кант кызылчасынан жана тростниктен иштетилип алынуучу ак кристалл түрүндөгү таттуу азык зат. *Кары кемпир-чалдарга, Кант салган кара чай кызык* (Токтогул). *Эт, сары май, сүт берип, Кантты, нанды бүт берип* (Үмөталиев). *Сыргажан казган кызылча, Заводдон чыгып кант болду* (Осмонкул).

Кант II — *эт.* (как поступить, что сделать) кандайча иштөө, жасоо, эмне кылуу. *Жакишылап баксаң, энеке, Көңүлүм кантип бузулсун* (Токтогул). *Өлүм орток жан бирге, Сенден калып айрылып, Кантип тирүү турамын* («Эр Төштүк»). *Канткенде айла табылат* («Ала-Тоо»).

КАНТАЛА

Кантала I — *зат.* (клоп) адам, жаныбарлардын канын соруп же өсүмдүктөрдүн маңызы менен тамактанган мите курт. *Кантала, бүргө уктатпайт, Сүлүктөй сорду канымды* (Бөкөнбаев).

Кантала II — *эт.* (покраснеть, получить кровоподтек, налиться кровью) дененин катуу урунду болгонунан, адам

денесинин айрым мүчөлөрүнө күч келгенден кан тээп кызарып чыгуу. *Алымкулдун сол кабагы канталаган бойдон муштумдай болуп ийишип чыкты* (Абдукаримов). *Көзүнүн агы кып-кызыл болуп канталап, ар убак нымдашып турчу* («Ала-Тоо»).

КАНЫК

Канык I — *сын.* (знающий дело, опытный, привычный к чему-л.) иштин жөнүн, негизин терең билген, абдан зирек, тажрыйбалуу, машыккан, такшалган. Акылга *дыйкан, ишке канык адамды ханга аталык бийлигине чакырса болот* (Касымбеков). *Туулгандан сырдаш, канык Тилек да бир, жүрөктөш* (Аалы). *Өз кесибибиздин эрежесине канык болушубуз керек* (Сасыкбаев).

Канык II — *эт.* (привыкать, приобретать навык) такшалуу, тажрыйбалуу болуу, маш болуу, көнүгүү. *Иса Коноевич медициналык илимдин татаал түрлөрүнө каныкты* (Саатов). *Билимге жакшы эле каныктың уулум* (Сасыкбаев).

КАҢ

Каң I — *зат.* (место спайки, соединения) металлдан жасалган идиштердин, үй буюмдарынын тешиктери же бириге турган учтарын данакерлеп бекиткен, ширеткен жери. *Челектин каңы. Чайнектин чоргосунун каңы ажырап кетиптир.*

Каң II — *туур.* (звукоподражание звону) бир нерсени экинчи бир нерсеге катуу какканда, соккондо, урганда чыккан дабыш. *Бала ыргыткан таш чимирилип барып темир дарбазага тийгенде каң деген катуу дабыш чыкты* («Асаба»).

КАҢГЫРА

Каңгыра I — *эт.* (быть совершенно пустым) эч ким, эч нерсе болбоо, бош калуу, ээн калуу. *Ана Бүбүжан каңгырап ээн турган үйдүн эшигин ачты* (Айтматов). *Каңгырап жаткан талаа эле, Карандай шамал чаң эле* (Үсөнбаев).

Каңгыра II — *эт.* (звенеть, греметь, грохотать) көбүнчө, ичи көңдөй же бош болгон металл буюмдар бир нерсеге урулганда чыккандай каңыр эткен дабыш чыгуу. *Коңгуроонун каңгыраганы башыңды маң кылып, кулагыңды дүлөй кылат*

(Горький). *Темир челек каңгыраган бойдон төмөн кулады* («Ала-Тоо»).

КАҢГЫРАТ

Каңгырат I — *эт. (понуд. от каңгыра I — оставить совершенно пустым)* эч ким болбоо, такыр ээн калтыруу, бош калтыруу. *Бул үйдү каңгыратпай, эптеп түтүн булатып турган бирөө болсо, жакшы болор эле* («Кыргызстан маданияты»).

Каңгырат II — *эт. (понуд. от каңгыра II — звонить, вызывать звон)* каңгыр эткен дабыш чыгаруу, каңгыр эттирүү.

КАҢТАР

Каңтар I — *зат. (название одного из периодов зимы)* кыштын бир мезгилинин аталышы. *Жаман болсо алганың, Алдыңан өткөн сызга окшойт, Каңтардагы музга окшойт* (фольк.).

Каңтар II — *эт. (выворачивать, переворачивать)* оодаруу, көңтөрүү, коңторуу, аңтаруу. *Кара жерди каңтарган, Ак болот миздүү күрөгү* (Осмонкул). *Кара жерди каңтарып, Түгөнбөс нечен кен таптык* (Нуркамал).

КАҢЫЛТЫР

Каңылтыр I — *зат. (листовое железо, жесьть)* үйдүн чатырын жабуучу жука темир, тунуке. *Тарсылдаган балка, шаңкылдаган каңылтыр, араа жаңырыгы үн алышты* (Сасыкбаев).

Каңылтыр II — *зат. диал. (вид рыбы)* балыктын бир түрү. *Каңылтыр, сазан, түрпү, чабак менен, Шыкаалап таң калышат, зүңгүп, сойлоп* (Аалы). *Тордун көзү толду эле, Каңылтырга жык-жыйма* (Токобаев).

КАП

Кап I — *зат. (широкий мешок; ножны; мешочек, сумочка)* жүн, пахта, кендирден токулган материалдан тигип жасалган, эгин, ун, талкан ж. б. салуу үчүн колдонулуучу

мешоктон чоңураак келген идиш; бир нерсенин чехолу же баштыкча. *Каптын түбүндө жоолукка оролгон нан болмок эле, эртең менен зайыбы салып жаткан, эми этесе болобу* (Айтматов). *Калый жана башкалары көмүрдү шахтадан капка салып ташыган күндөрү да болгон* (Сасыкбаев). *Сакалы саадак кабындай, Муруту Букар шабындай* («Манас»). *Китеп кабым асынып, Мен барамын акырын* (Осмонов).

Кап II — *сырд.* (возглас сожаления, порицания) өкүнгөндө, кайгырганда, капаланганда айтылуучу сөз. — *Кап, кудайдын күнү, карасаң өчөшкөнсүп* (Жакыпбеков). — *Кап?! Мына бу сары келиндин азабы* (Сыдыкбеков). — *Кап, кечээ сага жолукпай калганымды карачы* («Кыргызстан маданияты»).

Кап III — *эт.* (хватать ртом, зубами) тиштөө, тиштеп алуу, тиш салуу (көбүнчө итке карата). *Ит каппайт сени адам деп, Кыз сүйбөйт сени жаман деп* (Шүкүрбеков).

КАПА

Капа I — *зат.* (печаль, тоска) кейүү сезими, кайгы, убайым, куса, сарсанаа. *Ак көңүл Зарыл капасын унутуп жылмайып койду* (Сыдыкбеков). *Каныбектин ачуусу тарап, капасы жазыла баштады* (Жантөшев).

Капа II — *зат.* (духота) думукма үп, оор аба. *Күн ысыкта канчалык желдетилсе да, палата ичи капа* (Бейшеналиев).

КАПАЛА

Капала I — *эт.* (вызывать духоту) ысыкта, үп болуп турганда жакшы дем ала албай ысылоо, думугуу. *Кышта тоңуп, жайда турсам капалап* (Аалы).

Капала II — *эт.* (огорчать, печалить) капалантуу, кайгыртуу, сарсанаа кылуу, кайгыга батыруу. *Чоң дайраны жакалап, Чымындай жанды капалап* («Сейтек»).

КАПТА

Капта I — *эт.* (двигаться большой массой) ар тараптан жабылып кирүү, жабыла жапырт басып кетүү, жайпоо. *Ала-Тоону каптаса, Тумандын чери жазылат* (Барпы). *Ынтымак ырыс алды деген сөз бар, Душмандын сезин алып селдей капта*

(Калык). *Барган жерин кумайга толтуруп далай жерди суу каптайт* (Байтемиров).

Капта II — *эт.* (насыпать в мешки; покрывать, снабжать оболочкой) кап-кап кылып ташуу, капты толтуруу, каптарга салуу; жабуу, каптоо, тыштоо. *Ак жубаздан күрүчтү Каптан алды басмачы* (Барпы). *Булгаары капталган казак ээр* (Сыдыкбеков). *Пил терисин каптаган, Кабар салчуу доолбас Добушун уксаң оолак бас* («Манас»). *«Кыягым үндүү болсун» деп, Кургатып шири каптадың* (Осмонкул).

КАПТАЛ

Каптал I — *зат.* (боковая часть, бок; склон горы) дененин же нерсе, буюмдардын оң жана сол жак бөлүгү, тарабы, капшыты; тоонун жантайма боору. *Кыштан арык чыккан малдар күнгө капталын кактап магдырады* (Убукеев). *Кой көң жагылган темир мештин бир капталы чоктой кызарды* (Убукеев). *Керез акырын жылып барып Атайдын капталына кынала олтурду* (Бейшеналиев). *Капталды каптал билбей артынан чапмай* (Сыдыкбеков). *Капталдын куму эшилет, Кайберендин изиби?* (Токтогул). *Зооканын алды жалама аска, кежиге капталга таянган борчук таш* (Каимов).

Каптал II — *эт.* (возвр. страд. от **капта I** — быть окруженным, охваченным со всех сторон) ар тарабынан бүт жабылган, туюкталган абалда болуу. *Бүткүл Фергана өрөөнү кар менен капталып, карарып туңгуюк* (Сасыкбаев). *Суу терең жана дал ортосуна чейин калың муз менен капталган* (Каимов).

КАР

Кар I — *зат.* (снег) кыш мезгилинде атмосферада пайда болгон ак түстөгү майда, жумшак музча, жаан-чачын, анын жер бетин каптап жаткан ушундай массасы. *Карарып жылкы өзөндө, Кар тээп, калың чөптү оттойт* (Маликов). *Бир күнү кыламыктап кар жаайт* (Жантөшев). *Этектеги кар кетип, аң-жардын тескей түптөрүндө, шабырлуу буйгат жерлерде гана таакысы түшпөгөн бөрү жондонуп, үзүк-үзүк киргил кар жатат* (Айтматов).

Кар II — *зат. диал.* (глухота) дүлөй, керек. *Көр көргөнүн*

койбойт, кар укканын койбойт (Абдукаримов).

Кар III — *сын.* (испытывающий унижение, находящийся в пренебрежении, терпящий оскорбления) кордук, азап, кыйынчылык, оор абал. *Бактылуу заманда жашайм, кар болбойм деп энөө өспө* («Ала-Тоо»). *Бул уулуң чоңойсо, кар болбойсуң, аяш!* (Жантөшев).

КАРА

Кара I — *зат.* (крупный скот) майда жандык эмес, бодо мал, ири мал. *Алтоо сага алты кара берсин, менин берерим башка* (Аалы). *Элемандын сан кара Ушунда жаткан көрүнөт* («Эр Төштүк»).

Кара II — *зат.* (опора, надежда, помощник, спутник) таяныч, тирек, жөлөк, бел тутар адам. *Шарип, сени эле кара тутуп жатам* (Бейшеналиев). *Аттанып жоого чыкканда Ала-Тоодой карасы* («Семетей»), *Жабдык салып ат минип, Жака салып тон кийип, Жанымда болгон карам жок* («Манас»).

Кара III — *сын.* (черный) ак түстүн карама-каршысы, көмүрдүн, көөнүн өңүндөй түс. *Кара туман калың чаң асман бетин, күндүн көзүн жаап калып жатты* (Айтматов). *Тебетейинин кара тармал көрпөсү жаанга суу болду* (Сыдыкбеков). *Килем төшөп, үстүнө кара саңсаңдан жасалган көлдөлөңдү төшөгөн* (Жантөшев).

Кара IV — *эт.* (смотреть, глядеть; осматривать) тиктөө, көрүү, көз жүгүртүү, көз салуу; байкоо. — *Мына, планды кара... мына, бул алган түшүм, кошулган мал, бу болсо төгүлгөнү, мына киреше, чыгаша, мына натыйжасы* (Айтматов). *Динар китептин бетине тикирейип карап калды* (Сыдыков).

КАРАЙ

Карай I — *сын. диал.* (черный) кара, кара түс, кара өң. *Карай көз деп көп ырдап, Дувана болдум быйыл жыл* (фольк.).

Карай II — *жанд.* (взять направление) көздөй, карата. *Кечке жумуш жасап кечинде үйгө карай кайтышты* (Жантөшев). *Тынымсыз изденген адамдар гана алга карай жүрө алат* («Кыргыз Туусу»).

Карай III — *эт.* (чернеть, темнеть, тускнеть) караруу, өңү,

түсү кара тартуу. *Карайган дарак чарбагым, Карааның көрбөй зарладым* (Токтогул). *Кекилик, кыргоол, чил жер карайганга жетти* (Касымбеков). *Мына жер карайды. Көк да чымырады* (Касымбеков).

КАРАЛ

Карал I — *зат.* (надежда, спора) кара тутар, бел кылар, таяныч, өбөк, жөлөк, тирек. *Абабыз элең уялаш, Карал кылдым, бел кылдым, Кан абам, сени шер кылдым* («Сейтек»).

Карал II — *зат.* (раб) кул, малай. *Түлкүбек Каныбекти карал кылып Зуннахунга бергени жатабы?* (Жантөшев).

Карал III — *зат.* (обещанный срок) болжошкон мөөнөт, белгиленген учур, мезгил. *Каралым үч ай өттү деп* (фольк.).

Карал IV — *эт.* (*страд. от* кара II — подвергаться рассмотрению, рассматриваться) караштыруу, текшерүү, карап чыгуу, каралуу. *Бердикенин иши райкомдун бюросунда каралган* (Касымбеков).

КАРАЛА

Карала I — *эт.* (смотреть, посматривать; заботиться) таштап кете албай имерчиктөө, айланчыктоо; көзөмөлдөө, кам көрүү каралашуу. *Сагыналы ата-энесине каралап, ушул Кара-Суу кенинде иштеп калганын айтты* (Сасыкбаев). *Кароосуз каңгырап турган эски тамга каралап, Шекердин көчүп келгенине үч ай чамасы болду* (Касымбеков).

Карала II — *эт.* (порочить, обвинять, чернить) айыпсыз жерден күнөөлөө, жалаа жабуу, каралоо; карага боёо, карартуу, чиймелөө. *Каралап мени залымдер, Кармалап элден кеткемин* (Токтогул). *Карала кылып кагазды Каадалы сөз кыласың* (Тоголок Молдо).

КАРАЛУУ

Каралуу I — *сын.* (носящий траур) эри өлгөн, кара кийген, жесир. *Чыгыш тараптагы жол менен кетип бараткан каралуу калың көч Шамырбек датканыи көчү* (Жантөшев).

Каралуу II — *сын.* (имеющий скот) ири малдары көп, бодо малдуу. *Мал аяган каралуу, Жоо аяган жаралуу* («Сейтек»).

КАРАМЫК

Карамык I — *зат.* (куколь, сорнаятрава) гүлдөрү мала кызыл, уругу уулуу отоо чеп. *Карамыктын гүлдөрү жакшы ачылыптыр.*

Карамык II — *зат.* (название накожной болезни) бүт дене кызарып чыккан, дүүлүктүрүп жиберме тери оорусу. *Баланын этине карамык чыгыптыр.*

Карамык III — *эт.* (поспать, не замечая всего остального) уйкуга алдыруу, катуу уйкусу келүү, уйку менен алпурушуу. *Нечен күндөрдөн бери оор жумушта талыкшыган, уйкуга карамыккан адамдар көп эле (Сасыкбаев). Туруштан ышындыбы, же уйкуга карамыктыбы, Шекер туруп карабады («Ала-Тоо»).*

КАРАН

Каран I — *зат.* (несчастье, беда; оставшийся без присмотра; оставшийся без помощи) өтө оор шарт, азап-тозок, кыйын абал; кароосуз, багуусуз калган, ээн калган. *Кечеге каран турган айылдарга Балбылдайт электрик күйүп-жанып (Бөкөнбаев). Жедеп күнүм каран болгондо келип отурбаймынбы (Маликов). Каран калган малдарың Каарына алса жуттуку, как баш! («Эр Төштүк»).*

Каран II — *эт.* (возв. от кара II — осматриваться, оглядываться) ар жак, бер жагын тиктенүү, карануу. *Болот Айзааданын колуна көтөрмөнү алып так секирген бойдон жалт-жалт каранып алдыга чуркады (Касымбеков). Салык жооп кайтара албай, жан жагына каранып отуруп калды (Каимов).*

КАРАР

Карар I — *зат. эск.* (постановление, решение) токтом, чечим. *Мал зооту Орто Азиядагы улут республикаларынын пайдасына калсын деген карар болду («Эркин Тоо»).*

Карар II — *эт.* (чернеть, темнеть; рассвирепеть) караюу, өңү, түсү кара тартуу; ачуусу келүү. *Доңуз сырты бир заматта карара түштү (Сыдыкбеков). Арадан өткөн үч-төрт күндүн ичинде Акунжан жөнүндө Арзыкулдун ою ого бетер карарды*

(Байтемиров). *Караргандан түнөрүп, кастарын тигип атайы Калган экен Сарыбай* («Сейтек»).

КАРГА

Карга I — *зат.* (ворона) карга, кара ала же бозомук түстөгү ири куштардын жалпы аты. *Сатай каргага таи ыргытканды коюп, тосурайып бирдемени ойлонгонсуп мостоюп басты* (Сыдыкбеков). *Какылдап учкан карга жок, Куркулдап учкан кузгун жок* («Эр Төштүк»).

Карга II — *эт.* (проклинать, клясть, ругать) бирөөнү жаман көрүү, жек көрүү же бирөөгө жаманчылык тилөө маанисинде каргыш айтуу. *Аябай катуу каргасаң керек, Мырзабайдын үйү өрттөндү* (Абдукаримов). *Өчөшкөндөн тилдесең, Каргап кирет бадылдап* (Токтогул). *Ызырынып ичинен каргап токтолот* (Сыдыкбеков).

КАРГАН

Карган I — *сын.* (старый, старик, старуха) кары, картайган, улгайган. *Кол кабыш кылып калың эл, Кор кылба карган апамы* (Токтогул). *Карган уста карсылдатып киргенде, Ширендилер бал-бал этет төгүлүп* (Аалы).

Карган II — *эт.* (произносить заклятия, заклинать) өзүнүн актыгын, айыптуу эмес экендигин билдирүү же актануу иретинде өзүнө карата каргыш сездөрдү айтуу, каргыш кылуу. *Ууру тойгончо жеп, өлгөнчө карганат* (макал). *Арам пейил кээ жаман, Алып жутуп жеп коюп, «Алганым жок» деп карганат* (Осмонкул).

КАРГЫ

Каргы I — *зат.* (ошейник) итти чынжырга, жипке байлоого ылайыкталып кээде кооздук үчүн атайын жасалып тагылган моюн кайыш, моюнча. *Кумайыкты караса, Мойнунда алтын каргы бар* («Семетей»). *Күмүштөн каргы чаптырып, Жез чагарак тактырып, Жезбилекке байлаган* (Токтогул).

Каргы II — *эт.* (прыгать, выпрыгивать) шарт секирип кетүү, так түйүлө секирүү, ыргуу. *Аңгыча алдыдан чоң арык кез келды. Күрөң илинбестен каргып кетти* (Жакыпбеков). *Сары*

бууранын коону илинбей каргып коюшу чынында эле коркунуч туудурду (Сыдыкбеков). Дал ушул арада Сары буура Орто-Жаздан каргыды (Сыдыкбеков).

КАРГЫШ

Каргыш I — *зат.* (сухожилие) адамдардын, жаныбарлардын эт булчуңдары менен сөөктөрүн бириктирип турган тыгыз жана серпилгич келген тарамыш.

Каргыш II — *зат.* (проклятие) жаман тилек кылып айтылган сөз, наалат. *Кузгун болсо карышкырдын досу, Чырчатак, каргыштын жолдошу (Шүкүрбеков). Кара өзгөй сүйлөп, калп сүйлөп, Каргыш алба оозуңа (Осмонкул).*

КАРК

Карк I — *сын.* (обилие) кең-кесири, жетиштүү, мол, арбын, көп. *Жумушчу тап карк болгон, Күжүрмөн колхоз эми бар (Элебаев). Быйыл малчылар аң этине карк болушту (Убукеев).*

Карк II — *сын.* (без примеси) эч нерсе кошулбаган, нукура, таза, чыныгы, аралашмасы жок. *Казына оозун ачпайбы, Карк алтыным чачпайбы (Токтогул).*

Карк III — *сырд.* (звукоподражание громкому и грубому выкрику) карга, каркыра сыяктуу канаттуулардан чыккан үндү, дабышты тууроодо колдонулат. *Сүйгөнү канаттуудан ала карга, Карк этсе булбулум дейт анда-санда (Шүкүрбеков). Бала кез, көктөм убак, жазгы баар, Асманда карк-карк этет каркыралар (Осмонов).*

КАРМАШ

Кармаш I — *зат.* (хватка) жеңишке, ийгиликке жетүү үчүн болгон күрөш, айыгышкан согуш, салгылаш. *Айыгышкан катуу кармаш кай жерде болбосун күчөдү (Бектенов). Ач буурадай чайнашып, Катуулап кармаш болду эми («Сейтек»).* Мындай кармашта бир өзүңө он кишинин күчү пайда болот экен (Сыдыкбеков).

Кармаш II — *эт.* (взаимн. от карма — хватать друг друга, схватываться; совместно держать) салгылашуу, урушуу, бири-бири менен күрөшүү; биргелешип кармоо, жардамдашуу. *Тур,*

большевик! Кармашкын бек. Туу көтөргөм Асманга (Аалы). Биз жаштарга үлгү болуп кармашып, Пролетардын ата-журтун жалгашып (Аалы). Биздин кармашып жаткан душманыбыз амалдуу (Сыдыкбеков). Арканыңыздын учуп мен кармашам,— деди жеңил жигит (Сыдыкбеков).

КАРОО

Кароо I — *зат.* (смотреть, конкурс) спорт, өздүк-көркөм чыгармачылык ж. б. коллективдердин ишинин жыйынтыгын чыгаруучу, мыктысын тандап алуучу конкурс. *Өткөн жылдагы кароого караганда быйыл өздүк-көркөм чыгармачылык коллективдери жакшы даярдык менен келишкендери көрүндү («Кыргызстан аялдары»). Бул чыгармачылык кароо быйыл өзгөчө кырдаалда өтүп, жаш таланттардын аткарган чыгармалары кимди да болсо кубандырды (Кыргызстан аялдары).*

Кароо II — *сын.* (имеющий к чему-л. большое пристрастие; жадный, ревнивый) зыкым, сараң, дүнүйөкор; кызганчаак, ичи тар, кызгана берме. *Айласы жок, акыл жок Малга кароо бай экен («Эр Төштүк»). Аялга кароо сен болуп, Чеке териң тырышсаң, Аттанып азыр кетемин (Токтогул).*

Кароо III — *к. а. (и. д. от кара IV — смотрение)* бир нерсени байкоо, тиктөө, көз жүгүртүү. *Үйүнөн чыкпай караңгы Дилбар, Уялып жерди кароочу жылдар (Абдыраманов). Алгачкы күнкү ишиндеги олдоксондук орчундуу жумушка олуттуу кароого көзүн ачты (Бейшеналиев). Түн караңгы болсо да Танабай аттын көзүн дагы бир кароого даабады (Айтматов).*

КАРООЛ

Кароол I — *зат.* (стража, караул) сакчы, күзөтчү, кароолчу, кайтаруучу. *Кароолдор өз ордунда (Абдукаримов). — Ой, кароолдо ким бар? — деп табыштады (Жантөшев).*

Кароол II — *зат.* (прицел) мээлеген жерге түз тийгизүү үчүн мылтыктын найынын так учуна орнотулган тетик. *Кароолуна кабылтып, Машаны басып тааштады («Семетей»). Чару кароолду мелтирей тиктеп, улактын такыр колтугун мээлеп жатты (Осмоналиев).*

КАРТ

Карт I — *зат.* (затвердевший верх раны, язвы, болячки) жаранын каткан үстүнкү катмары, катып бара жаткан бети. *Карт түшкөндөн кийин да бир топ күнгө чейин кызгылтым так болуп калат* («Ден соолук»). *Мүрүдөгү эски жоор карты сыйрылып, ачылып калган эле, эми ысып-күйүп дуулдап кетет* (Айтматов).

Карт II — *сын.* (старый, старик) карган, жашы жеткен, кары, улгайган, картаң. *Карачы, карт малчынын мүдөөсү каякка серпкенин* (Бейшеналиев). *Кокту, колот, сайларды, Аралады карт Бакай* («Семетей»). *Совхоздун карт садоводу мактап туруп берди* (Сыдыкбеков).

КАРУУ

Каруу I — *зат.* (верхняя часть руки от локтя до плеча; сила, мощь) колдун чыканактан ийинге чейинки бөлүгү; күч, ал, кубат, дарман. *Эки жеңин каруусуна дейре түрүнүп койгон* (Сыдыкбеков). *Түйүнчөктү каруусунун үстүнө койсом тим эле бала көтөргөндөй* (Сыдыкбеков). *Марфа апа Ашырды эки каруудан кармап, силкилдете куттуктады* (Сасыкбаев). *Балдарың карууга кире элек* (Өмүрбаев). *0, бири кем дүйнө! Баягыдай жүзүмдө нур, билегимде каруу бар чагым болгондо...* (Сыдыкбеков). *Айсалкындын курсагы кабырылып, каруусу кетип араң эле отурат* (Каимов).

Каруу II — *эт. (и. д. от кары V* — постарение; стареть) картаюу, улгаюу. *Сиздин оюңузча эмитен эле каруу керекпи?* («Ала-Тоо»).

КАРЧЫГА

Карчыга I — *зат.* (ястреб) жырткыч куштардын тобуна кирүүчү кыска ийри тумшуктуу, тырмак текөөрлөрү узун алгыр куш. *Жарашыктуу жалтыга, Куш учкулу карчыга* (Барпы). *Сен — карчыганын тынары, Мен — кара тоонун улары*, (Тоголок Молдо). *Карчыгага кушуң түшпөсүн, бакишыга ишин түшпөсүн* (макал).

Карчыга II — *зат.* (часть туши (от ребер до ляжек) кол кабыргалардан кийинки кабыргалар жана эти. *Карчыганын үстүнө, Төшөк салып жаткандай* («Семетей»).

КАРЫ

Кары I — *зат.* (верхняя часть руки (от локтя до плечи) колдун чыканактан ийинге чейинки бөлүгү. *Кадимден берки сыр найза, Карыга баатыр илгени («Манас»).* Мусулманкулдун бир колун карысынан артына кайрып карс сындырып жиберешти (Касымбеков). *Айзаада алчадай кызарып, Санем менен кары тийиштирип көрүштү* (Касымбеков).

Кары II — *зат.* (потолочная балка) үйдүн төбөсүнө коюлуучу устун.

Кары III — *зат. дин.* (мулла, читающий коран наизусть) курандын сүрөөлөрүн башынан аягына чейин жатка билген, анын текстин шыр айткан молдо, дин кызматкери. *Саякты адегенде эле курандын сүрөөлөрүн жаттоого отургузган молдо аны «кары болосуң» деп багыттаган* (Абдыраманов).

Кары IV — *сын.* (старик, старуха; старец, старый) картаң, карт адам, карган, жашы келип калган; улгайган. *Өр талашкан кара жолдо эски араба айдаган кары киши келет* (Айтматов). *Уялып, качып жүргөнчө Учураш, балам, карыңа* (Токтогул). *Добушун берип шайлоодо, Жүзгө чыккан кары аман* (Тоголок Молдо).

Кары V — *эт.* (стареть) картаюу, жашы өтүү, улгаюу. *Анча эле карып кеткеним жок* (Сыдыкбеков). *Карып калган атакең Кай жакка барып жан сактайт?!* (Токтогул).

КАРЫЛУУ

Карылуу I — *сын.* (сильный) күчтүү, балбан, алдуу. *Жапаш өзү карылуу болучу* (Жантөшев). *Орусбек баштап карылуу балдардын үч-төртөө Ашымга таканчык болушту* (Сыдыкбеков). *Журт босогосуна ырыс булагын агызган сыйкырчы ачкыч: улуу ынтымак, карылуу эмгекте тура* (Сыдыкбеков). *Жалал палбан Алымкулдун мойнуна карылуу чоң колун арта салды* (Абдукаримов).

Карылуу II — *сын.* (имеющий старика, старца, старого человека) улгайган кары адамдуу, карыган кишиси бар. *Карылуу үй ырымсыз болбос* (макал).

КАРЫЛЫК

Карылык I — *зат.* (старость) картайгандык, улгайгандык, карып калгандык, жашы жеткендик. *Башка карашар кишиси жок, карылыгы жеткен жалгыз энеси* (Сыдыкбеков). *Жашы жетип калса да, байбиченин карылыкка толук моюнсунга койбогондугу көрүнүп турат* (Элебаев).

Карылык II — *зат.* (локтевой сгиб) чыканактын ички бүгүлгөн жагы. *Укуругун карылыкка илип коюп, жылкычылар үйүрдү имерип келе жатышты* («Ала-Тоо»).

Карылык III—*зат. дин.* (профессия чтеца корана) кары милдетин аткаруучулук, куранкана.

КАРЫШ

Карыш I — *зат.* (пядь) колдун бармак менен ортон манжасын кергендеги аралык өлчөмү. *Чолок-Сөгөттүн кайракысы кере карыш баш алып, каты бүткөн эле* (Касымбеков). *«Карыш ажыраган карганча көрүшпөйт!»* — деген ырас экен (Өмүрбаев).

Карыш II — *эт.* (быть сведенным судорогой; ослабнуть, обессклеть; противиться, упрямиться) дене-башы тырышуу, жазылбай жыйрылып калуу; өжөрлөнүү, өчөшүү, айтканынан кайтпоо. *Тарткылашып бир-бирин, жакага колу карышып* («Эр Табылды»). *Тамак жебей карыштык Алыс жерден жарыштык* (Тоголок Молдо). *Көп карышпаңыз, мен Орто-Жонго эле кыштатайын* (Абдумомунов). *Карышкан жоого кол салып, Тийбей турган жер бекен?* («Сейтек»).

КАС

Кас I — *сын.* (враг) ниети бузук, каршылашкан, душмандыгы бар. *Сиздей киши турмуштагы бардык нерсеге кас жаралат* («Ала-Тоо»). *Касынын кыйноодон чырылдаган үнүн уга албай, кычуусу тарабай Касым өз заарына өзү уугуп ордунан тургусу келбеди* (Касымбеков).

Кас II — *сын.* (без примеси, чистый) эч нерсе кошулбаган, накта, таза, нукура, нагыз. *Кас буудан болсо билесиң, Кара чобур минесиң* («Манас»). *Камчы салып тулпарга, Кас баатырлар шаркылдап* («Манас»).

КАСА

Каса I — *зат.* ячки (*вместе с мошонкой*) жылкынын урук беzi, куулугу же ушул без турган жери. *Кара жаак булдурсун Кармай калып имерди, Каң дегизе күрөңдү Касага тартып жиберди* («Сейтек»).

Каса II — *сын.* (особенный, лучший, настоящий) башкалардан өзгөчөлөнүп, айырмаланып турган, мыкты, нукура, накта. *Кабыргасы как Кула, Карап турсам, таапсың, Баатыр сен, каса тулпар — Аккула* («Манас»).

КАСАБА

Касаба I — *зат.* сниженный сугроб (*с заветренной стороны, спускающийся обрывом*) бийик тоо баштарынын, ашуулардын, кырлардын далдаараак каптал жагына шамал учура берип кыр тарта катып калган кар, күрткү. *Тээ касаба мөңгүдөн соккон сыркаар сыдырым төрдүн жашаңынын нымкыл жытын бурк эттирет* (Өмүрбаев). *Кыштай найза бою касаба жаткан өзөн тоборсуй баштаган* (Сыдыкбеков). *Касаба тоодой көрүнгөн, Көрсө кишинин көөнү бөлүнгөн* («Манас»).

Касаба II — *зат.* (знамя) туу, желек, байрак, асаба. *Касаба, найза калкылдап, Аргымак аты алкылдап* («Манас»). *Эл жүрбөстүн чөлүнүн Касаба туусу калкылдап* («Сейтек»).

КАСАП

Касап I — *зат.* (мясник) мал союп, эт сатуучу, касапчы. *Карабек ойлоп отуруп, жалгыз уюн союп, касап болгусу келет* (Каимов). *Бөдөнөнү сойсо да касап сойсун* (макал).

Касап II — *сын.* (жестокий) ырайымсыз, мыкаачы, өтө каардуу. *Жалданып жалгыз тайга жыл айланып, Касапка камчы менен малча айдатып* (Элебаев). *Канчоро касап өлдү деп, Журт кубанып турганда* («Семетей»). *Алар өзү, Дүнүйөнүн касабы, Бир кезекте, Кызыл канды жуткандар* (Турусбеков).

КАТ

Кат I — *зат.* (письмо, грамота) бирөөгө бир нерсени кабарлоо, билдирүү үчүн кагазга жазылган кеп, жазуу, текст; сабат. *Атуу операциясын аяктатып, алар кат жазууга*

олтурушту (Сыдыкбеков). Матрена Петровна балбылдаган шамдын жарыгында отуруп уулуна кат жазды (Сасыкбаев). — Сиз өзүңүз кат билесизби? — дедим (Абдукаримов).

Кат II — *зат.* (пласт, слой, ряд) бир нерсенин бир нече беттен турган кабаты, катмары; катары. *Алтынай төрт кат төшөктүн үстүнө отурат (Сыдыкбеков). Гунурдун белестери кадимки тогузгат өңдөнүп, узакка чейин кат-кат болуп кетет (Абдукаримов). Кат-кат болгон пияз жупжука тууралып биринин үстүнө бири түшүп жатат (Байтемиров).*

Кат III — *эт.* (прятать) көрсөтпөй жашырып коюу. *Кыргыздар ээлеп жаткан жер, Манасты сүйүп каткан жер (Үмөталиев). Арзыбаган буюмду Казына кылып катпагын (Осмонкул).*

Кат IV — *эт.* (твердеть) кагырап өтө кургоодон же тоңуп, муздап кетүүдөн катуу абалга келүү, капкатуу болуу, зыңкыноу. *Суу тоңгон көк жалама муздар катып (Бөкөнбаев). Бирөө жумурткасын, бирөө чүрүшүп каткан өрүгүн базарга сатып, бака-шака түшүп калышчу (Сасыкбаев). Аттын жанына барып, мойнунан сылап, каткан жерлерин кырды (Каимов).*

КАТАР

Катар I — *зат.* (ряд, очередь) бирине-бири жанаша, кырка турган абалы; катарлашкан тизмеги, кезек. *Катар туруп эки-экиден, Дөңдөн ылдый жарышты (Осмонкул). Ошондо катардын аркы четинен олбурлуу бирөө алдыга бир кадам суурулуп чыгып токтоду (Жакыпбеков). Асыл экөөбүз билет алуу үчүн катарга турдук («Ала-Тоо»).*

Катар II — *жанд.* (вплоть, до) карата, карай. *Ал жолду катар элди күлдүрүп жүрүп отурду («Чалкан»).*

КАТТА

Катта I — *эт.* (записывать, вносить в список, в реестр; регистрировать) бир нерсенин учетун жүргүзүү, эсебин алуу үчүн белгилүү бир тизмеге киргизүү, кошуп жазуу, каттоо. *Башта балам! Эки ат, анан бир бука, Акынбайдын салымы деп каттачы! (Аалы). Сени бир бөтөнчө тизмеге каттап койду (Байтемиров).*

Катта II — *эт.* (наслаивать, класть слоями) кабаттоо, биринин үстүнө экинчисин коюу, кат-кат кылып үстү-үстүнө жыюу. *Ысык өтүп кетпесин үчүн балага кийимди каттап, ороп-чулгабай жеңил кийгизүү керек* («Кыргызстан аялдары»). *Астын калыңдап жер төшөктөрдү каттап сала койчу* («Ала-Тоо»). *Соот, чоккут, олокту, Каттай кийип алгыла* («Эр Табылды»).

Катта III — *эт.* (ходить или ездить взад и вперед) бир жерден экинчи жерге барып-келип, келип-кетип туруу, дайыма катнашта болуу. *Карабек жашылчаларын эшегине артып, топулдатып бастырып базарга каттап турат* (Каимов). *Чоң жолдон арабалар, өйдө-төмөн каттаган атчан, жөө кишилер тез-тез учурай баштады* (Абдукаримов).

КАТТАЛ

Каттал I — *эт.* (возвр. страд. от **катта I** — записываться, регистрироваться) тизмеге кирүү, кошулуу. *Тартынуу жок. Кайда болсо Макул дедим, катталдым* (Нуркамал). — *Дурус — деди көтөрмөчөн бүкүр чал,—Мен да бүгүн артель болуп катталам* (Аалы).

Каттал II — *эт.* (возвр. страд. от **катта II** — наслаиваться, складываться слоями, пластами) катмарлануу, кабатталуу, кат-кат болуу. *Кудайназардын богосу менен чүйлүсү катталып турат* (Жантөшев). *Карагайга катталып, үч аркар жылдыз көрүнбөйт* (Жантөшев).

КАТТАШ

Катташ I — *эт.* (участие; сношения; иметь общение друг с другом) бири-бири менен катышуу, байланышып туруу. *Бакашака Биздин жакта Иш башталсын,— Жакындатсын алыс жолдун катташын* (Элебаев). *Жердин алыстыгы курусун, туугандар менен деле көп катташа албайм* («Кыргызстан аялдары»). *Бурулча Мамырды ээрчий басып сөзүн улады. — Башта таттуу элек, маркум энелерибиз өлгөндөн бери катташпай кеттик* (Байтемиров).

Катташ II — *эт.* (взаимн. от **катта II** — совместно записывать, совместно регистрировать) биргелешип жазуу,

каттоо. *Конференциянын катышуучуларын катташып жибергиле.*

КАТТОО

Каттоо I — *к. а. (и. д. от катга I — опись, перепись; регистрация) эсепке алуу, эсептөө, тизмелөө. Калган экен токтолуп, Каттоого пенде жок болуп (Орозбаков). 1959-жылы 15-январда эл каттоо баишалды («Шоокум»).*

Каттоо II — *к. а. (и. д. от катга II — наслаивание, наложение слоями, пластами) кабаттоо, катмар-катмар кылып биринин үстүнө зкинчисин коюу, жыюу. Айзаада жамачысын жүктүн каттоосуна тыга салды да, ордуна леп турду (Касымбеков). Кырк жигит курал-жарагын алып каттоосу менен соот, чопкуттарын кийинип, аттанышты («Эр Табылды»).*

Каттоо III — *к. а. (и. д. от катга III — сношение) байланышта болуу; катышуу. Совет кишилери дайым каттоодо, Эч ким жетпеген уюлдагы жайга (Шүкүрбеков).*

КАТТООЧУ

Каттоочу I — *зат. (составитель списков; регистратор) тизмелөөчү, эсепке алуучу, каттап туруучу. Эл каттоочулар.*

Каттоочу II — *зат. (проезжий, прохожий) келип-кетип байланышып туруучу, кабарлашып, катышып туруучу. Элемандын сырттаны Каттоочудан кат жазсын деп айттырып, Кийинчерээк ала бердиң мазамды (Турусбеков).*

КАТУУ

Катуу I — *сын. (твердый, жесткий; суровый, жестокий; сильный, резкий) жумшак эмес, катып калган; абдан оор, кыйын; катаал, мыкаачы; тез, ылдам. Шахтерлордун кийгени резина өтүк, брезент шым, катуу каска (Сасыкбаев). Узун кыштын оорчулугу кол караган мал түгүл тоодогу айбанаттарга да катуу өткөн эле (Касымбеков). Карышкыр сыяктуу аёну билбеген бул катуу адам ая дегенди билбей өлүмдү карышкырча кабыл алды (Касымбеков). Шахтер катуу чуркагандыктан жалтырак асфальтка тайгаланып, көмөлөнүп*

кетти (Сасыкбаев).

Катуу II — к. а. (и. д. от **кат** — прятание, сокрытие) жашыруу, көргөзбөй коюу. *Өгүздөрдү аң жакка катууга шаштым* (Бөкөнбаев).

Катуу III — к. а. (и. д. от **кат IV** — затвердевание) катып калуу, каткан абалга келүү.

КАТЫК

Катык I—зат. (кислое молоко, кефир, айран) жармага, көжөгө катыкталуучу айран, сүт, жуурат, жалпы эле ак. *Кара катык аш ичсек да, жарыгыраак үйдө олтуруп ичеличи* (Мавлянов). *Көкө үңкүйүп бир аз отурду да, катыгы жок кара жарма куюлган пияланы колуна алды* (Касымбеков).

Катык II — эт. (окрепнуть, закалиться, стать сильным) турмуш-тиричиликке, жашоого, ар кандай ишке такшалуу, кагылып-согулуп бышыгуу. *Дербиш бала эмес, кабыргасы катыгып, капкачан турмуштун кең жолуна чыккан адам* (Каимов). *Бери болчу, Мындай-мындай, Тик карачы өзүмө, Катыгыпсың, Жетилипсиң* (Аалы).

Катык III — эт. (оплата) эсесин кайтаруу, жазасын берүү, жообун мыктылап берүү. *Кыздар түгүл ага орунсуз катыла калган эркек балдар да катыгын алып чыгат* (Өмүрбаев).

КАТЫЛ

Катыл I — эг. (задирать, задевать, нападать) бирөөгө тийишүү, тийиштик кылуу, кол салуу. *Кыздар түгүл ага орунсуз катыла калган эркек балдар да катыгын алып чыгат* (Өмүрбаев). *Балбаны кокус катылса, Адамдын чыгат далдалы («Манас»)*. *Ушуларга катылбай эле койсоң боло,— деди жанында турган бир жигит* (Абдукаримов).

Катыл II — эт. (возвр. страд. от **кат III** — прятаться, скрываться; надеть) көрсөтүлбөө, билинбей жашырышып жатуу, көрүнөө болбоо. *Же катылып жатып бул жерде, Кабарын билбей калдыңбы? («Эр Табылды»)*. *Ашымдын азыркы суроосу анын катылган сырын чукуп алды* (Каимов). *Калкына байлык казыка, Катылып жаткан кен тапкан* (Үсөнбаев). *Ар бир нокто катылган* (Убукеев).

КАТЫР

Катыр I — *эт.* (понуд. от кат IV — сушить, посушить) кургатуу, каткан, зыңкыйган абалга келтирүү. *Аюу талпактар, илбирстин катырган кеби бурчта атырылган калыбында турат* (Касымбеков).

Катыр II — *туур.* (подражательное слово, означающее хрусть) катуураак тамакты чайнаганда же катуу буюмдар биринин урунганда, кагылышканда чыккан дабыш, үн.

КАТЫШ

Катыш I — *зат.* (отношение; общение, связь) өз ара мамиле, байланыш, катнаш. *Ороз ыраматылык март адам эле. Кезегинде катыш элек* (Бейшеналиев). *Катышы жок Курманбек Кашкардагы эл менен* («Курманбек»).

Катыш II — *эт.* (участвовать, принимать участие) кандайдыр бир ишти аткарууга аралашуу, башкалар менен кошо аракет кылуу, жардамдашуу. *Бүгүн аял, Билимдүү ал Бири — инженер, Бири — врач, Миң өнөргө катышат* (Нуркамал). *Исмаилова үч жолу Бүткүл союздук айыл чарба көргөзмөсүнө катышты* («Кыргызстан аялдары»).

КАЧЫР

Качыр I — *зат.* (мул, лошак) эшек менен жылкыдан бүткөн аргын. *Кериги бар, пили бар, Качыры бар, төөсү бар* («Манас»). *Кербенчилер төөгө, качырга жүк артышты* (Абдукаримов).

Качыр II — *эт.* (понуд. от кач — дать возможность бежать, упустить; нападать, набрасываться) башка жакка кетүүгө, жашынууга мүмкүнчүлүк берүү, кетирип жиберүү, токтото албай калуу; кол салуу, асылуу, тиш салуу. *Маматты бирөө арам ой менен качырыптыр* (Каимов). *Бирге жүрөлү десем болбой, апасы Маматты менден бир күнү мурда качырыптыр* (Каимов). *Карабектин жигиттери ызырынышып камчыларын толгой кармап, качырып кире тургандай болуп калышты* (Касымбеков). *Калың жоону аралап Качырып кирди Табылды* («Эр Табылды»).

Качыр III — *туур.* (звукоподражание скрипу, хрусту)

катуу нерселердин сынгандай же бири-бирине катуу өйкөлүшкөн сүрүлүүсүнөн чыккан дабышты билдирүүдө колдонулат. *Аттар анда-санда окуранып, ооздуктарын качыр чайнайт* (Жантөшев). *Эшикти качыр эттире катуу жаап, дабыш сала кирип келе жаткан адамга үйдөгүлөр кулак түрүп калышты* («Ала-Тоо»). *Таштуу отту бүркчүдөй Тиштерин качыр чайнады* («Мендирман»).

КАШ

Каш I — *зат.* (бровь) адамдын көз чуңкурунун үстү жагындагы тилке өскөн кылдар. *Шыңга бойлуу, каш-кирпиктүү, салабаттуу неме эле* (Мавлянов). *Адамдын сыны наз менен, Маңдайдын сыны каш менен* (Токтогул).

Каш II — *зат.* (лука) ээрдин тизгин, чылбыр ж. б. илүүгө, ат үстүндө кармап бастырууга ылайыкталып жасалган, көтөрүлүп турган алдыңкы жана арткы бөлүгү. *Үзөңгүлөр да кайрылып, ээрдин кашына илинген* (Айтматов). *Ашым ээринин кашын камчынын сабы менен бир чапты* (Каимов). *Түркүн чакчаны ээринин кашына торсулдатып урумуш этип, сол алаканын жайып силкти* (Бейшеналиев).

КАШЕК

Кашек I — *зат.* (объедки травяного корма) чөптүн мал жегенден калган катуу сөңгөк, сабактары, калдыктары, шакел. *Колдо болгон анча-мынча чөп, кашектерин сары майдай сакташат* (Абдукаримов). *Колхоздошууга чейин мындагылар чөбүн атына гана берип, атынан арткан кашегин гана уйларына жедирчү экен го!*—деди Сулай (Убукеев).

Кашек II — *зат.* (дверной, оконный косяк) терезе, каалганы төрт тарабынан кармап, дубалга бекитүүгө ылайыкталып калын, тактайдан жасалган рама. *Мышык тырмактарын жаза тытырлатып терезенин кашек жыгачын тырмалады* (Сыдыкбеков). *Арсжан каалганын кашегине жөлөнгөн бойдон босогодо кала берди* («Ала-Тоо»).

КАШКА

Кашка I — *зат.* эск. (глава племени; предводитель) эски убактагы эл башкарган уруу башчысы, билерманы. *Өңчөй казак*

кашкасы, Бир Көкчөдөн башкасы («Манас»).

Кашка II — *сын.* (с белой отметиной на лбу; лысый) малдын же башка айбандардын мандайындагы ак темгил так, тилке; чачы жок, жылмакай, тасыракай. *Ат башын көтөрүп, эки кулагын камыштай кылып, кашкасын жаркыратты (Сыдыкбеков). Казына башы жалтыраган кашка башын бир жагына кыңырта калып, колундагы шамын жогору көтөрө берип дүнүйөнүн тарыхын бежиреп сүйлөп келет (Касымбеков).*

КЕБЕК

Кебек I — *зат.* (шелуха пшеницы, просы, ячменя и т. п. отруби) арпа, буудай, таруу ж. б. эгиндерди сокуга күүшөгөндөн, актагандан, түктөгөн же ун, талкан кылып тартып элегенден кийинки калган кабыгы, түгү, улпак. *Жаргылчакка тартсаң да, Көзүң түшпөйт кебекке (Аалы). Түктөп ийип арпаны, Кебегин атала чалып бергендир («Манас»).*

Кебек II — *зат.* (мясо, жареное на вертеле, шашлык) шишке сайып, чокко кактап бышырган эт, шиш кебек. *Түлкү айтты: амал менен тойгуз мени болбосо кебек кылып жеймин деди (Бөкөнбаев).*

КЕДЕЙ

Кедей I — *зат.* (бедняк, бедный) жарды, жакыр, кембагал. *Кеңеш өкмөтү кедейлердики деп да койду (Байтемиров). Кедей менен жалчынын Ынагы болгон Токтогул (Барпы). Субан илгертен кедей, өз оокаты өзүнө өп-чап (Жантөшев).*

Кедей II — *эт.* (иметь вид очень маленького человека) бою кичинекей болуп кодоюп көрүнүү. *Так ошо көк тал таяк таянган кедейген баланын эки көзү балкан тоодой шишиген (Өмүрбаев). Кедейген кичинекей жигит болуптур, бала кезинде эле чабал болчу («Ала-Тоо»).*

КЕЗ

Кез I — *зат.* (аршин) узундугу 0,71 метрге туура келген өлчөм, чен. *Үч кез дубалы мыктап салынган бак-дарактуу короолор биздики (Айтматов). Сардардын сегиз миң кезден*

ашык ар түрдүү шайылары, баркыты, чыты өрттөнүп күлгө айланды (Абдукаримов).

Кез II — *зат.* (момент, время; случай, удобный случай) белгилүү бир учур, мезгил, маал, оң келип калган оңтойлуу убакыт. *Кедейлер сага сөз келди, Айта турган кез келди* (Тоголок Молдо). *Жаңыдан ыр жазып жүргөн кезим* (Мавлянов). *Канткен менен ошол мезгил Танабайга да, жоргого да күнү тууган кез эле* (Айтматов).

Кез III — *эт.* (бродить, странствовать) тентип жүрө берүү, ай-ааламды кыдыруу, жер арытуу. *Кырк чоросу кырк жерден Журт кезип келген кул экен* (Сыдыкбеков). *Тентидик, кездик, Таманды тешитик. Бүгүн мында, Эртең анда* (Элебаев). *Качып, тентип, сабылып, Кезип кетер бекенбиз* («Сейтек»).

КЕЗИК

Кезик I — *зат.* (продолжительная и неизлечимая болезнь) абдан көп убакытка созулган, айыкпас дарт, илдет. *Кезик, келте жолугуп Албады неге өзүмдү!* («Мендирман»). *Кезик болбой айыкса, Айыкканча азап күн, Айыкканда билинбей, Ачык көңүл азат күн* (Тоголок Молдо).

Кезик II — *эт.* (повстречаться, натолкнуться) кездешүү, жолугушуу, учурап калуу. *Жан кезиксиз чыгалгыс Чөл өткөрүп айдады* («Эр Төштүк»). *Ар дайым бир кыйынчылыкка кезиккенде Жылдызкан энесинин ушул сөзүн ойлоп кубаттана турган* (Байтемиров).

КЕЗҮҮ

Кезүү I — *зат.* (очередь на выпас скота) мал кайтаруунун кезеги, кезмети, ирети. *Кой кайтаруунун кезүүсү бүгүн да мага келди* («Ала-Тоо»). *Мен шашып-бушуп эчкилерди көгөндөн агытып, кезүүгө кошуп мектепке чуркадым* («Ала-Тоо»).

Кезүү II — *к. а.* (*и. д.* от кез II — странствовать, бродить) тентүү, кыдыруу. *Коно түнөп, тоо кезүү ага бир мүнөз көрүнүшү* (Жантөшев).

КЕЙИТ

Кейит I — *зат.* (огорчение) кайгы, капа, кейиш. *Ушинткени менен Жамийланын капаланып, кейит чеккени*

сезилип эле турду (Айтматов).

Кейит II — *эт.* (понуд. от кейи — огорчать, причинять горе) капа кылуу, капалантуу, кайгыруу. *Жароокер жанды кейитсең, Жай чилдеде муз болом* (Маликов). *Кечээ камгак отун кейитти, Тикенге ийишип билегим* (Барпы). *Башка деп баи оорутуп жан кейитпейт* (Абдыраманов).

КЕЙИШ

Кейиш I — *зат.* (огорчение) капа, кайгы, азап, кыйынчылык. *Кемпир бекен кейиш менен сулаган? Келин бекен кашын керип сылаган* (Аалы). *Кейиш башта бар болсо, Мына ушуга чыдагын* (Тоголок Молдо). *Кейишке башым түштү эле, Келин турам атайын* (Токтогул).

Кейиш II — *эт.* (взаимн. от кейи — сопереживать кому-л.) бирөөлөргө кошулуп кетүү, капа болуу, кошо кейишүү. *Эл ыйлашты, эл кейишти* (Бөкөнбаев). *Биз менен кошо кейишер тууган эле сен эмессиңби* («Чалкан»).

КЕЛЕ

Келе I — *зат. эск.* (мишура или канитель, нитка; название дорогой материи) жез, алтын, күмүш менен бууланткан жип; кымбат баалуу кездеме. *Келеден чапан мен түйдүм* (фольк.).

Келе II — *зат. диал.* (рогатый скот, корова) уй. *Желеде келе, уюм бар* (фольк.).

Келе III — *эт.* (дай сюда, дай мне) бирөөдөн талап кылуу, бер деп өтүнүү, суроо. *«Бол эжеке, келе колунду» — деп Зарылды колунан тартып алат* (Сыдыкбеков). *Алымкан келе мага көжө берчи, Ай Нуржан үшүдүң го мында келчи* (Аалы).

КЕЛЕС

Келес I — *зат.* (полевая мышь, крыса) келемиш, кадимки чычкандан чоңураак келген талаа чычканы, чычкандардын бир түрү. *Арс чычкан майда кемируучүлөрдү гана эмес келес чычкандарды да кырат* («Кыргызстан айыл чарбасы»).

Келес II — *сын.* (ненормальный, придурковатый, с придурью) акыл-эси кем, кем акыл, келесоо чалыш. *Кедейлерди зарлатып тартып алган мүлк менен көөп жүргөн келестер да* (Каралаев).

КЕЛИШИМ

Келишим I — *зат.* (соглашение, договор) кандайдыр бир иш, маселе боюнча ар бирине тийиштүү милдеттер, шарттар көрсөтүлгөн, өз ара макулдашылган бүтүм, чечим, договор. *Келишимде көрсөтүлгөн шарттардан тышкары, мен «Ак-Булак» колхозунун председатели жолдош Кармышакка бөтөнчө шарт коюп, жеке жарышка да чакырмакчымын! — деди (Убукеев).*

Келишим II — *зат.* (стройность, статность) сымбат, келбет, көрк, кооз жарашык, чырай.

КЕЛТЕ

Келте I — *зат.* (тиф) адамды калтырштып катуу жыккан жугуштуу оору, кесел; ушундай оорулардын жалпы аты. *Чоң ата, чоң энеси жазында келте оорудан каза тапкан (Жантөшев). Баарыбыз келте менен жыгылганбыз (Элебаев). Баласы болсо жазга маал келтеден өлгөн (Байтемиров).*

Келте II — *зат.* (род старинного ружья) мурда колдонулган эски мылтыктын бир түрү. *Алты сай бараң ак келте Атканын айт, Токтогул (Токтогул). Келтенин огу кеспеген, Бараңдын огу батпаган («Сейтек»). Бараңдын үнү зыркырап, Келтенин үнү чыркырап («Манас»).*

Келте III — *сын.* (короткий) кыска, чолок, узун эмес. *Өмүрүн келте бергенби Өксүп турган кургурдун? (Токтогул). Чынар жашын адамзатка берсечи, Бул табият келте кылып ченебей! (Аалы).*

КЕМЕР

Кемер I — *зат.* (ременной пояс) сырткы бетине көркөмдөлүп, кооздолуп, күмүш чаптырылып жасалган жазы кайыш кур. *Эл акындары кемер курларын жаркылдатышып, өздөрүн эркин сезишип, алдыңкы катарда (Сыдыкбеков). Керимахунга кемер жасатайын дедим эле (Жантөшев).*

Кемер II — *зат.* (подмытый водой берег, круча; вымоина, промоина) суу жеп кеткенден пайда болгон аң, жар. *Биз өтчү кыя касаба, күртүк, кемерибиз жар (Жантөшев). Суу жырып кеткен эски кемер бар эле, музоо ошондон учуп кетти*

(Байтемиров). *Тентек-Сайдагы кемердин ыктоосуна отурган* (Байтемиров).

КЕНЕ

Кене I — *зат.* (клевц) көп буттуу жөргөмүштөр тукумуна кирүүчү кан соргуч мите. *Тулкү менен кене шерик болуп, буудай айдашты* («Жомоктор»). *Кенени төө деп, төөнү тоо деп смета түзүп отурат* («Чалкан»).

Кене II — *эт.* (обратить внимание, заметить; реагировать) көңүл буруу, көңүлгө алуу, эсептешүү. *Анын кенебей отурушу, уюп укпай жатышы жаккан жок* (Байтемиров). *Мунун кенебей сүйлөп турганын көрчү!* (Абдукаримов).

КЕҢЕШ

Кеңеш I — *зат.* (совет) кандайдыр бир нерсенин жөн-жайын, кандай кылуу, кантүү керек экендиги, жол-жоболору туурасында айтылган акыл-насаат. — *Бокемдин бул кеңеши керектүү кеңеш* (Сыдыкбеков). *Мунуң абдан жакшы кеңеш, айланайын Каныбек* (Жантөшев). *Большевиек берип кеңешти, Бактылуу чарба көгөрдү* (Бөкөнбаев).

Кеңеш II — *эт.* (советоваться, совещаться) кандайдыр бир иш, маселе туурасында акылдашуу, пикир алышуу. *Эне менен кыз жолдо келатып кеңешкен* (Байтемиров). *Кеңешип кескен бармак оорубайт* (макал).

КЕП

Кеп I — *зат.* (слово, разговор, речь) адамдардын бири-бирине сүйлөгөн сөзү; речь. *Санем да анда-санда кепке аралашып коюп, ийик ийрип отурду* (Касымбеков). *Нүзүп ордо тартптеринен, тарыхынан кеп тартты* (Касымбеков). *Кеп келгенде айтпаса кеп атасы өлөт* (макал).

Кеп II — *зат.* (маска, чучело) канаттуулардын, жаныбарлардын туюк сыйрып алынган терисинин өзүндөй кылып катырылган кебетеси, ага окшош форма, маска. *Аюу талпактар, илбирстин катырган кеби бурчта атырылган калыбында турат* (Касымбеков). *Катыңкы баш, дулдул жон тартып, нагыз сынакы жоргонун кебин кийип келатты* (Айтматов).

КЕПИЛ

Кепил I — *зат.* (ручателство, порука) ортого түшүп бирөөнүн милдетин алуучу, башка адам үчүн жооп берүүчү. *Токтогул качпайт, биз кепилге алалы* (Бөкөнбаев). *Силердин үй-бүлөңөрдүн мурункусунан жакшыраак турарына мен кепил болоюн деди миң башы анткорлонуп* (Абдукаримов). *Култайдын колунан келбестигине мынабу отурган аксакалдар кепил боло алышат* (Абдукаримов).

Кепил II — *зат.* (прокладка между сшиваемыми полосами) беттештирип тигилүүчү тигиштин ортосуна коюлуучу ичке тилке (сызма же кайыш).

КЕПТЕШ

Кептеш I — *зат.* (горная ложбина с высокими склонами) капталдары тик, жалама келген кууш кокту, колот. *Тиги кептештеги жалгыз аяк жаман жолунан башка эч кайда жол жок* (Жантөшев). *Бул жер дал капчыгайдын берки оозундагы Тушамандагы кептеш, эки тарабы абдан кууш* (Жантөшев).

Кептеш II — *сын.* (наперсник, наперсница) кеби бир, сөзү бир, сырдаш. *Батийна менен Гүлсүн экөө кептеш* (Сыдыкбеков).

Кептеш III — *эт.* (разговаривать, беседовать) өз ара аңгемелешүү, сүйлөшүү, кеп салышуу. *Графигиңер жөнүндө ошолор менен кептешип көрдүңөрбү* («Чалкан»).

КЕПТҮҮ

Кептүү I — *сын.* (стройный, хорошего сложения; хорошей формы) келишимдүү, жарашыктуу, чак. *Чигирим булгарыдан кептүү тигилген* (Сыдыкбеков). *Жумушчулар кооз, бышык жана кептүү бут кийимдер шитеп чыгарууга милдеттеништи* (Сасыкбаев). *Анын үстүнө келини Сабийра кемпирдин өз оюндагыдай көйкөлтүп кең да, узун да бычып, кептүү, жарашыктуу тиккен* (Сыдыкбеков).

Кептүү II — *сын.* (речистый) чечен, сөз баккан, сөзмөр, кыйын сүйлөгөн. *Жаңылбастан кеп айтчу Кептүүлөрдү бир бөлдү* («Манас»). *Адамдан жеңил эң эптүү, Сүйлөп турса бал кептүү* («Эр Төштүк»).

КЕР

Кер I — *сын.* карий, караковый (*о масте лошади*) анча-мынча күрөнүрөөк келген түс (көбүнчө жылкынын түсүнө карата). *Анын көзү тээтиги четте турган кара кереге тигилди* (Абдумомунов). *Сарыбай зайыбы менен да кайырлашпай, кер тайганды ээрчитип, эртелеп төшкө чыгып кетти* (Касымбеков).

Кер II — *сын.* (глухой) керең, кулагы укпаган, дүлөй. *Кулагы укпай кер болуп, Бойдон кетип дарманы, Өнө бою тер болуп* («Манас»). *Кулагың укпас кер кылам* (Токтогул).

Кер III — *эт.* (расправлять, растягивать) чоюу, созуу, чоё тартуу, керилген абалга келтирүү. *Чоң койчу башындагы калпагын оңдоп, көкүрөгүн кере муруттарын сылап койду* (Жантөшев). *Желелерин керип, бээ байлоого камынды* («Ала-Тоо»).

КЕРДЕН

Керден I — *зат.* (фарфоровая чашка, кесе) фарфордон, чоподон жасалган чоң чыны, кесе, аяк. *Аларга керден чыны мелт-калт кымыз сунулат* (Бейшеналиев). *Кеңеш таманын баса олтуруп, калдайган керденге башын калкалатып кымыз шыңгытып жатат* (Бейшеналиев).

Керден II — *зат.* эск. (место соединения, шейка) эки нерсенин бириккен, кошулган жери, моюн. *Алтын керден айбалта Ач билекте чалынуу* («Сейтек»).

КЕРЕ

Кере I — *зат.* (склон горы) тоонун жантайыңкы боору, капталы. *Кереде сары журт болгон соң, Кер жорго калды басынып* («Кыргыз эл акындары»).

Кере II — *такт.* (полностью, в полную меру) бүт бойдон, толугу менен, бүт күчү, турпаты, даремети менен. *Омор аяктагы аш-айрандан бир жолу кере ууртаганында аяк капортосуна жакын бошой түштү* (Сыдыкбеков). *Сасыкбай коңурукту кере тартып уктап жаткан* (Байтемиров).

Кере III — *эт.* (вытянуться в напряжении, зорко всматриваясь) типтигинен тикчие тура калуу, типтик боло

калуу. *Бүркүт шукишурулуп бара жатканда, түлкү кереп тура калды.*

КЕРИ

Кери I —(склон горы) тоонун жантайыңкы боору, капталы. *Керисинде мал жайлап, Кесесинде бал жайнап* («Олжобай менен Кишимжан»). *Чаначымды колтуктап, аркы кериде жаткан коюму карай жөнөдүм* (Өмүрбаев). *Сарыбай менен бүркүт катуу чеңгелдешип, жумгалакташып, кeredен ылдый тоголонушту, бирин-бири ырайымсыз тытты* (Касымбеков).

Кери II —сын. (обратно, в обратную сторону, назад) тетири, тескери, оң эмес, оңго карама-каршы. *Байкабай, сезбей каласың, Атыңа кери мингизет* (Осмонов). *Берди Каныбектердин ишин кериге тартып, Карабекти үч ирет өлүмдөн куткарды* (Жантөшев). *Аялдар, Сонун атын кери тергеп — Аталган Күлбөс делип ошол бойдон* (Осмонов).

КЕРИШ

Кериш I — зат. эск. (схватка) согуш, салгылаш, кармаш, уруш, талаш-тартыш. *Керишке минсең кейибейт, Чалгынга минсең чарчабайт* («Манас»). *Журт бүлдүргөн чорого, Керишти кенен салалык* («Сейтек»). *Кең көкүрөк дардаңын, Кериштен качпас балбанын Чогуу жыйып алды эми* («Сейтек»).

Кериш II — эт. (браниться, бранить друг друга, препираться, ссориться) урушуп-талашуу, бири-бири менен чатакташуу. *Кереге, уугун кыйратып, Керишкенин ыйлатып, Болот найза сунсам деп* («Сейтек»). *Урушпаган уул, кериштеген келин болбойт* (макал).

КЕРҮҮ

Керүү I —зат. (склон горы) тоонун анча тик эмес жайык бети, капталы, түзөң. *Жылкынын бардыгын жогорку керүүгө кар тептирип салып, жылкычылардын бардыгы үйгө келет* (Жантөшев). *Кокус көрө калабызбы деген үмүт менен ар кайсы кумайлардын, аскалардын арасындагы керүүлөрдү караган болушат* (Жантөшев).

Керүү II — к. а. (и. д. от кер III — растягивание) чоюу, созуу, эки жакка тартуу.

КЕС

Кес I — *эт.* (резать, отрезать) өткүр куралдар менен (бычак, кайчы, балта ж. б.) кыркуу, кыюу, чабуу. *Кезеги өтүп кеткен соң, чапсаң да кеспейт кылычың* (Маликов). *Киндик кесип кир жууган, Жерине келди шаңданып* (Тоголок Молдо).

Кес II — *эт. юр-* (осудить, приговорить) күнөлүү адамга сот тарабынан чечим чыгарып, белгилүү мөөнөткө эркинен ажыратуу же чыгым төлөтүү. *Кожо, молдо, эшенди Ажыратып эркинен Кескен элди карачы* (Токтогул). *Сот Аалы уулу Кудайбергенди түрмөгө кести* (Каимов).

КЕСЕК

Кесек I — *зат.* (круглые куски глины, комочки глины) ылайдан томолоктолуп курулуш иштерине колдонууга ылайыкталып жасалган топурак. *Кереги тийчү кесектерди ылгап жыйдым* (Касымбеков). *Дыйкандардын кетмендеринин куу кесектерге тийип шыңгыраганын угуп, кулак түрө тыңшагансыйт* (Абдукаримов).

Кесек II — *сын.* (негодник, мерзавец) митаам, шум, жанкечти, жанбакты. *Үйүндө уктап керилген, Жан багар жалкоо эшек бар, Жашынып жүргөн кесек бар* (Тоголок Молдо).

Кесек III — *бөл.* (сплошь, только, исключительно) өңчөй, ылгый, жалаң. *Кесек жалкоолор чогулуптур. Кесек иттердин кылганын кара!*

КЕСИЛ

Кесил I — *эт.* (*возвр.* — *страд.* от кес I — резаться, отрезаться) кесилүү, кыркылуу, кыйылуу. *Адыр түзөп, тоо кесилип, Андан поезд жүрүптүр* (Бөкөнбаев). *Дасторкондун чети кесилип калыптыр.*

Кесил II — *эт.* (*возвр.* — *страд.* от кес II — быть осужденным, приговоренным) жазага тартылуу, камалуу. *Жыйырма беш жылга кесилип, Чынжырга бутум тешилди* (Токтогул). *Анна менен Галяга сот тарабынан үй түрмөсү кесилди* (Жантөшев). *Күкүк Токоң айдалып, Күнөөсүз жерден кесилген* (Токтогул).

КЕСИМ

Кесим I — *зат. эск.* (судебное решение, определение, показания, судебный приговор) чечим, өкүм, бүтүм. *Болуштун кесимине макул болбоско айлаң барбы?!* («Ала-Тоо»). *Он карадан бир кара Кесими бар дечү эле* (Токтогул). *Манаптын боору эзилди, Кедейлер кылды кесимди* (Тоголок Молдо).

Кесим II — *зат.* (отрезок, кусок) кесилип, ажыратылып алынган бир бөлүк, кесинди. *Ирина Яшанын алдына чоң кесим нан менен бир стакан сүттү койду* (Жантөшев). *Карандай чайды көп ичсең Бир кесим майдай жок* (Токтогул). *Эки кесим этинен, Каныкей менен Айчүрөк, Татып калсын деп койду* («Семетей»).

КЕСТИР

Кестир I — *эт. (понуд. от кес I — заставить резать)* кыйдыруу, кырктыруу, бөлдүрүү. *Уркуйган ташты кестирип, Машина жүрчү жол кылды* (Барпы). *Карагайды кестирдиң, Кара боорун эздирдиң* (Тоголок Молдо). — *Шаардын четинен участок кестирип алдым. Там салыш керек* (Жакыпбеков).

Кестир II — *эт. (понуд. от кес II — заставить, осудить)* жазалатуу, жазага тарттыруу, өкүмүн чыгартуу. — *Бу байкушту чыркыратып кармап берип, кестирип ийгенибиз уят. Балага да убал* (Каимов).

КЕСҮҮ

Кесүү I — *к. а. (и- д. от кес I — резание)* кыркуу, кыюу, бөлө чабуу, жыгуу. *Акырындап жабдыктарды алып карагай кесүүгө киришишти* (Жантөшев). *Кесүүгө тиккен бак да жок, Керсейип жатар чак да жок* («Манас»). *Азыр да башын кесүүгө, Жамгыр, сени турам кыялбай* («Саринжи-Бөкөй»).

Кесүү II — *к. а. (и. д. от кес II — осуждение)* соттоо, эркинен ажыратуу, өкүм чыгаруу. *Түрмөгө кесүү.*

КЕТ

Кет I — *эт.* (удаляться) бир жакка баруу, женөө, кайтуу. *Анан Танабай жылкычы болуп кетти* (Айтматов). — *Күзүндө эмгек тийбесе, өйүзгү колхозго көчүп кетем,— деди таякем*

(Сыдыкбеков). *Бала желдирген бойдон кайта кетти* (Убукеев).

Кет II — эг (отбить край чего-л.) бүтүн нерсенин, буюмдун четинен сындыруу, кетип коюу. *Кантты четинен кетип жеп коюу.*

КЕЧ

Кеч I — зат. (вечер) күн баткандан кийинки кечки мезгил, караңгы учур. *Биздин күткөнүбүз да кеч, коркконубуз да кеч* (Өмүрбаев). *Кеч кирип, күн батты* (Сасыкбаев). *Сен клубда, салкын кечте, Кызыл жоолук салынып* (Маликов).

Кеч II — эт. (переходить вброд, переправляться) агын суунун, дайранын бир жагынан экинчи жагына чыгуу, өтүү, суу каптаган, көлчүк токтогон жер менен жүрүү. *Тепеңдеген кулунчак кишенеп качкан күндү кубалап, куйругун чычайта бадал аралай чаап, кара сууну чачырата кечип өтөр эле* (Айтматов). *Көл кечип, ашуу ашып, жол жүрүүгө, Кабландай кайра тартпай, жоо сүрүүгө* (Осмонов).

Кеч III — эт. (отказываться) кыйылбай, эч нерсеге карабай таштап салуу, мейли деп коюу, такыр жан тартпоо. *Андачы? Танабай бир тууганынан кечсе колхоз деп кечти го* (Айтматов). *Атаңан кеч десе, ал урган кечип кетиштен таюу тартпайт* (Айтматов).

КЕЧЕ

Кече I — зат. (вечер) кечинде өткөрүлүүчү оюн-зоок, таңтамаша, салтанат. *Темир жолчулардын майрамына арнап өздүк-көркөм чыгармачылык кечесин уюштурабыз* (Сасыкбаев). *Окуу жылы аяктаганда мектепте жааштардын кечеси эткөрүлөт* («Кыргызстан аялдары»). *Дем алыш күндөрүнүн алдында кече уюштурулуп, балдардын күчүнөн оюн көрсөтөт* (Сыдыкбеков).

Кече II — сын. (косноязычный, с большим дефектом речи) жакшы сүйлөй албаган. *Кеченин тилин энеси билет* (макал).

КЕЧИР

Кечир I — зат. (хрящ лопаточной кости) далынын аяк ченине туташкан кемирчек. *Как далынын кечирге Кош колдоп тартып жиберди* («Сейтек»).

Кечир II — *эт.* (понуд. от **кеч II** — заставить перейти вброд, правлять вброд; прощать, извинять) агын суунун (дайранын өзөндүн ж. б.) бир жагынан экинчи жагына өткөрүү, чыгаруу, кечтирүү; кечирим кылуу, күнөөсүн кечүү. *Чыгыш жакта агып жаткан сууну кечиргенде, жылкы өзөн бойлоп өр тартып жайылат* (Сыдыкбеков). *Нүзүптүн ичи жаман кутумдары хан туруп Нүзүпкө мурдунан жетелетип калгандыгы үчүн Шералини эч кечире алышпады* (Касымбеков).

КЕЧҮҮ

Кечүү I — *зат.* (брод) суунун, дайранын жайылып аккан тайызыраак жери, кечмелик. *Алаңгыча болбой жолоочулар туура кечүүдөн өтө чыгышты* (Сыдыкбеков). *Көлмө кечүүдөн, өтүшүп, штабга барышат* (Бейшеналиев). *Зарлык эмнеси болсо да ушул жер кечүү чыгар деп бир жайыгыраак жерге келди* (Элебаев).

Кечүү II — *к. а.* (*и. д.* от **кеч II** — переправление) суудан өтүү. *Суу кечүү. Көл кечүү.*

КЕШТЕ

Кеште I — *зат.* (шитый или вышитый узор) кездемеге же башка бир буюмга сайылган, түшүрүлгөн оймо-чийме, сайма. *Айзада үлбүрөгөн кызыл шайыга ничке тартып жашыл кеште сайып, мөңгүнүн түбүнө чыккан жыпар гүлүнүн нымына чыктаган эле* (Касымбеков).

Кеште II — *эт.* (украшать узорами; вышивать, расшивать) саймалоо, оймо-чийме түшүрүү, сайма саюу. *Көк кештеп тиккен жоолугуң, Көп санаа кылат жоругуң* (Токтогул). *Сар кештеп тиккен жоолугуң* (Токтогул).

КИДИР

Кидир I — *зат.* (задержка, помеха, препятствие) тоскоол, жолтоо. *Жолдо кидир болбос үчүн Бул паровоз жар салат* (Аалы).

Кидир II — *эт.* (переждать, приостанавливаться, мешкать) токтоп калуу, кармалуу, буйдала түшүү, кечендөө *Ошондо Сыргак талаадан Кидирбестен жетти эми* («Манас»)-

Кетмек экен табылбай Аз кидирсек кечигип (Осмонкул). Кидирбей шытылдап, ошого жетсем деп, Жүрөгүм тызылдап,. Желмаяндай желе-жорто кетемин (Маликов).

КИЙ

Кий I — *зат.* бильярддын шарларын учу менен түртүп ата турган түз таякча. *Бильярддын кийи.*

Кий II — *эт.* (надевать) кийимди үстүнө салуу, кийимчен болуу. *Ичигин чала кийип карбаластап, селдейген боз калпагын нут таштап (Осмонов). Тукаба беишмантты башка кыз кийсе киер, бирок меникиндей эмес (Сыдыкбеков). Ак калпагын чекесине кийип Мамат жанына келди (Каимов).*

КИЙИН

Кийин I — *такт.* (после, затем, впоследствии) бирөөнүн бир нерсенин соңунда, артында, арт жакта. *Эрегишкен кулүктөр кийин калганда Гүлсары жеңилдене түшүтү (Айтматов). Топту жөөлөй милиционер келгенде, эл кийин боло берди (Каимов). Менин кезегим сизден кийин болсо керек эле деп сурадым (Ала-Тоо»).*

Кийин II—*жанд.* (через некоторое время) белгилүү бир убакыт өткөндө, бир аздан соң, кийинчерээкте. *Бир аздан кийин коңкогой мурун ак жуумал кызматчы Карабаи баштаган манаптарды ээрчитип кирди (Каимов). Бүгүн эртеден бери көрүнбөдү, түш оогондон кийин сазда тезек терип жүргөн Уулжан шаша келди (Каимов).*

Кийин III — *эт.* (возвр. от **кий II** — одеваться, надевать на себя одежду, обувь, головной убор) кийимчен болуу, кийимди үстүнө, бутуна салуу. *Абылкасым заматта кийине коюп, лыжасын алып эшикке чыкты (Байтемиров). Жерге жарык чачыраганда Шейше кийинип, сыртка чыкты («Ала-Тоо»).* *Кызыл-тазыл кийинген Кыз, келиндер бир сонун (Бөкөнбаев).*

КИР

Кир I — *сын.* (грязь, грязный) булганч, таза эмес, шакмар. *Бир кездеги алтын түспөл аксаргыл кейпи азыр кара тер эзген чаңдын кирине кара буурул тартып жонунан, соорусунан*

куюлган кирдүү тер курсагына, саны ылдый шыйрагына, туягына чейин салааланып из салып жатат (Айтматов). Кийимдин калыңы кир көтөрүмдүү, жигиттин калыңы сөз көтөрүмдүү дешет карылар (Сыдыкбеков).

Кир II — эт. (входить, въезжать, влетать) бир нерсенин ичинде болуу, ичине карай багыт алуу, өтүү. *Салам айтып эшиктен Мадыл кирди* (Касымбеков). *Шахтага кирер менен аркырап бетке урган муздак жел да тымыды* (Сасыкбаев). *Биз Токмокко эрте кирдик, дүкөндөр соода менен кызып жаткан кези экен* (Аалы).

КИРИШ

Кириш I — зат. бухг. (приход) эсеп-кысап жумушунда жалпы санга кошулган акча же башка бир киреше. *Кассага кириш кылуу. Чыгым көп, кириш жок* (Айтматов).

Кириш II — эт. (взаимн. от кир II — начать что-л. делать, приступить к делу) бир ишти иштөөгө, иштей баштоого аракет кылуу, иштөөгө баш коюу. *Карабек да кийинки жылы жашылча өстүрүүгө киришет* (Каимов). *Жылдызкан уйду саап коюп, тамак жасоого киришти* (Байтемиров). *Мичуриндин сортторун тигип, мектептин мөмөлүү бак-дарагын гүлдөтүүгө кириштик!* (Сыдыкбеков).

КИЧИ

Кичи I — сын. (младший) кенже, кичүү. *Эң кичине уулу он алтыга жаңы чыккан олбурлуу неме эле* (Жантөшев)- *Эң кичиси Эр Төштүк* («Эр Төштүк»). *Арткараак турушкан улуу-кичи Нүзүптүн оозун карап чук этишпейт* (Касымбеков).

Кичи II — эт. (дай, ну-ка) балдар бир нерсени сураганда колдонулуучу сөз. *Колуңдагыдан кичи.*

КИШ

Киш I — зат. (соболь; соболий мех) кара-күрөң түстөгү суусар тукумуна кирүүчү майда жырткыч айбан; анын баалуу териси. *Ак киштин, жолборстун терилери турат* (Касымбеков). *Карадан жорго тердеткен, Кара киш кийип кирдеткен* (Токтогул). *Жарашыктуу баарына Жабдууларын*

киш кылам («Семетей»).

Киш II — *сырд.* (окрик на овец, ягнят и т. п.) койлорду, козуларды ж. б. айдаганда, кайырганда айтылуучу сөз.

КИШИЛИК

Кишилик I — *зат.* (сидение, седла) ээрдин киши отуруучу, көчүк коё турган жалпак жери, үстүнкү бөлүгү. *Ээрдин кишилиги. Бңырчактын кишилиги.*

Кишилик II — *сын.* (человечность) адамгерчилик, кишичилик. *Колуңда малың турганда, Кишиликти унуттуң* (Осмонкул). *Кишилиги жок наадан тура* («Чалкан»).

КОДОО

Кодоо I — *зат.* (приспособление для ловли рыбы) балык кармоого ылайыкталып, майда чырпыктардан же зымдан согулган чоо. *Тереңдетип кодоосун, Балык аңдып турду эле* (Токобаев).

Кодоо II — *сын.* (коротыш) кодогой, бою жапыс, кыска-кичине. — *Мен ошол чоң чечек жылы туулган экенмин,— деди кетик тиш, жулма сакал, кодоо киши* (Аалы). *Жакындай түшкөндө ботинкасына дейре күрөң кийимчен тыкчыйган кодоо кишинин кол шилтеп корс-корс сүйлөгөнү кулагына шак дей түштү* («Чалкан»), — *Өзүң эстүү ургаачысың, Телегей,— деп кеп баштады жанагы кодоо кара киши* (Өмүрбаев).

КОЗУ

Козу I — *зат.* (ягненок) койдун бир жашка чейинки төлү. *Аралаш кызыл, көгү, кара, бозу Күнүгө көбөйүүдө тармал козу* (Алыбаев). *Козулары төш таяна жайылып калган кез экен* («Ала-Тоо»).

Козу II — *эт.* (возбуждаться) ээлигүү, козголуу, жээлигүү. *Жолун тосуп эр Семең, Тосуп турган кезинде, Кандай кылып ийсем деп, Козуп турган кезинде* («Семетей»). *Үнүңдү угарым менен козуп кеттим* («Ала-Тоо»).

КОЙ

Кой I — *зат.* (овца, общее название) эт, сүт, жүн берүүчү, үй айбандарына кирүүчү майда жандык. *Жылкычылар айт-айттан, койчулар кыроолоп, жылкылар кишенеп, кой мааран,*

жайлоого бет алган көчтүн шаңы өзгөчө (Айтматов). Кара кой да, ак кой да аягы менен турат (макал). Койду серке баштайт, оюнду эрке баштайт (Сыдыкбеков).

Кой II — *эт.* (ставить, класть; оставлять, прекращать) бир нерсени белгилүү бир жерге жайгаштыруу, орнотуу; калтыруу, таштоо. *Кийимиңди илип кой. Столдун үстүнө кой. Катып кой. Ошондон кийин ээнбаштыгын койду (Айтматов).*

КОЙЧУ

Койчу I — *зат.* (чабан, овчар) кой, эчки багуучу, кой кайтаруучу адам. *Бул айылдын малдары бирге жүрөт. Ортодон атайын койчу, падачы чыгарып коюшкан (Абдукаримов). Келиндин аягынан, койчунун таягынан (Жантөшев). Колхоздун койчусу адилет болсо, эгиз козудан алкыш алат (Жантөшев).*

Койчу II — *сырд.* (междометия, выражающее испуг, удивление, недовольство, несогласие) чочуганда, таң калганда бир нерсеге көңүлсүнбөгөндө, же бир нерсени жактырбаганда колдонулат. — *Дагы эмне балени баштап жатасың, койчу нары (Абдукаримов). Койчу, койчу, эстебечи, муңайба (Бөкөнбаев). Койчу, кантип ошентип айтсын («Ала-Тоо»).*

КОК

Кок I — *зат. эск.* (искра) учкун, жалын, чок (эпостук чыгармаларда айтылат). *Асыл энем Каныкей Күйүп-бышып кок болуп («Сейтек»).*

Кок II — *зат.* (грязь) кир. *Кой сааганда челеги, Белчесинен кок болот (Тоголок Молдо). Эрге каршы суук тил, Элечеги кок болот (Тоголок Молдо).*

КОКО

Коко I — *зат.* (надгортанник) кекиртектин алкымга туташкан жогорку бөлүгү. *Тагай узун бойлуу, кокосу оркойгон, чап жаак кара жигит (Жантөшев). Бишкынаалы аркылуу болсо кокосун жулам (Байтемиров).*

Коко II—*зат.* (бодяк, растение) сөңгөгү жоон, көндөй, жалбырактары далдагай тикендүү куурай. *Тунт түшүп коко, камыш токой экен, Андыктан жердин аты делген Сузак*

(Абдыраманов). *Мындай жерге алма жыгачы эмес, төө кокону өндүрсө башына быштак мөмөлөп бербейби* (Сыдыкбеков). *Элемандын бойдогу, Коко куурай чооруңду, Кокуйлатпай ары тарт, Төштүк* («Эр Төштүк»).

КОЛ

Кол I — *зат.* (рука, кисть руки) адамдын эки ийнинен баштап, манжаларынын учуна чейинки кармоого ылайыкталган дене мүчөсү. *Келин эптеп жылоого колу жеткенде ээрге ыргып минди* (Айтматов). *Гүлсары карагерге катарлаша бергенде Танабай ээрден эңкейип, улакка кол сунду* (Айтматов).

Кол II — *зат. эск.* (войска) кишилерден турган согуштук күч, аскер, кошун. *Бул жаңы кабар беш жүз колдун кыйрына толкун түшүрдү* (Касымбеков). *Хан жарлыгы бир! Баягы колго барып жүргөн жигиттер бүт аттанат* (Касымбеков). *Он миң ашык кол менен барып Нузуп Коконду камады* (Касымбеков).

КОЛДОШ

Колдош I — *сын.* (тог, кто несет с кем-л. вместе; оказывающий помощь, поддержку) жардамдашуучу, көмөктөшүүчү, кол кабыш кылуучу. *Бир тиректүү колдошумсуң Бир кемеге мингени* (Аалы).

Колдош II — *эт.* (совместно нести что-л.; помогать друг другу) биргелешип көтөрүү, жеткирүү; өз ара жардамдаш болуу. *Кайсы гана ишиң кымбат, Ишиң кымбат колдошом* (Аалы). *Бирин-бири колдошуп Бузулган ишин оңдошуп* («Кедейкан»).

КОЛДУУ

Колдуу I — *сын.* (имеющий руку) колу бар. *Кобул колдуу. колоң чач, Өрдөк моюн, түймө баш* («Манас»). *Түр жеңиңди чебер колдуу, турба карап бол белең* (Нуркамал). *Кана, кана чебер колдуу комузчу, Черте отурчу, черте отурчу күүңдү* (Бөкөнбаев).

Колдуу II — *сын.* (имеющий войска) аскерлүү, кошундуу. *Жер майышкан колдуудай Кирди кубат-демине* (фольк.).

КОЛКО

Колко I — *зат.* (верхняя -часть гортани) кекиртектин алкым жаккы жоон бөлүгү. *Булкуша кетсе жолборсу, Заманасын куурайын, Колкосун тиштеп суурайын* («Эр Төштүк»). *Коржоюп турган чиркинди, Колго тартып калды эми* («Семетей»). — *Кудай урсун Эсеке, колкосу үзүлөт* (Сыдыкбеков).

Колко II — *зат.* (ответный подарок, подарок) бирөөнүн бергенине, көрсөткөн жакшылыгына карата жасаган жооп, сый. *Тартуу апкелүү сыйлашуунун белгиси, бирок, тартуу зарылын тилеп бирдемеге колко салып келет* (Касымбеков). *Сенин бригадирлигиң мага колко болуп бербейт* (Сыдыкбеков).

КОЛКОЛО

Колколо I — *эт.* (взять за горло) колкодон кармоо, колкодон алуу. *Агаңдан бир малды доолап, колкологонуң уят дейт экен* (Сыдыкбеков).

Колколо II — *эт-* (желать что-л. за подарок, помощь и т. д.) берген жардамы, кызматы, сыйы үчүн бир нерсе үмүт этүү, бир нерсе алгысы келүү. *Бул ишиң үчүн колколой турган жөнүң бар* («Чалкан»).

КОЛО

Коло I — *зат.* (короткое бревно) жумуру, жоон келген кыска устун, жыгач. *Көчөнүн боюнда жыйылып жаткан бир коло терекке минип-түшүп төрт бала ойноп турушкан эле* (Сыдыкбеков). *Мал сарайдын тегереги коло-коло карагайга шыкырайт* («Агым»).

Коло II—*зат.* (бронза) жездин, калайдын, коргошун же башка металл кошулуп эритилген түрү. *Жезди, колону, күмүштү, алтынды эритип, алардан укмуштай сонун буюмдар жасайт* (Абдукаримов). *Шарип анын барбайган манжаларынын аты жогунан сары коло шакекти көрүп калды* (Байтемиров).

Коло III — *эт. эск.* (бояться, страшиться; в страхе бежать) коркуу, коркуп жан далбасалоо, коркконунан качуу, безүү. *Бүлдүрүп сайып киргенде, Бүтүндөй калмак колоду* («Эр

Табылды»). *Колоп калды деп баргын, Кошой баштап карысын, Байлап алды деп баргын* («Манас»).

КОЛОТ

Колот I — *зат.* (лог, продолговатая впадина между двумя возвышенностями; узкая горная долина) эки жагы бийик көтөрүңкү келген узун кокту, эки тоонун ортосундагы өрөөн. *Айыл отурган колоттун ортосундагы сазды шылдыраган булак суусу жарып өтөт* (Каимов).

Колот II — *эт.* (понуд. от коло III — пугать, наводить страх) коркутуу, чочутуу, үрөйүн алуу. *Туулгасы болоттон, Душманды. минтип колоткон* («Манас»).

КОНОК

Конок I — *зат.* (гость) мейман, үйгө келген сыйлуу адам. *Мен сага эмес, мына бул балдарыма айтып жатам, конок Шатениме айтып жатам* (Аалы). *Чүй кыдырып миллионер колхоздордо конок болдум деп, Шамбет олтурат* (Сыдыкбеков). *Кайрылып кайра ар жылы, Конокко келип тура көр* (Үмөталиев).

Конок II — *зат.* (могар, итальянское просо, гоми, кунак) таруу сыяктуу майда дандуу кара эгин. *Жык-жык толгон кампасы Жүгөрү, буудай, арпасы, Таруу, конок, зыгыр бар, Жашылчадан канчасы* (Үсөнбаев). *Конок айдалган ойдуңчадан калың уйду түрө айдаган эки атчан чыкты* (Бейшеналиев).

Конок III — *зат-* (бельмо) көздүн сезгенишинен кийин каректи каптаган жука ак чел. *Көзүнө конок конду.*

КОПШУТ

Копшут I — *зат.* (углубление, впадина) ой, ойдуң жер, чункур. *Коңулунда коён бар Копшутунда жылан бар* («Манас»).

Копшут II — *эт.* (понуд. от копшу — пошевелить, расшатать) кагылган казыкты, мамыны ж. б. кыймылдатуу, ордуна козгоп көрүү. *Козгой албай копшутуп, Кол салалбай окшутуп* («Эр Табылды»). *Каныбек сүйгөн тулпарынын жону сергип турсун үчүн тердиктин алдын копшутту* (Жантөшев).

КОР

Кор I - *зат.* (горячая зола, зола с кусочками горящих утлей) муздай элек, чок аралаш ысык күл. *Талча чайды демдеп, очокту корго коюп койгон* (Байтемиров). *Корго бышыр.*

Кор II — *зат.* (закваска (для бузы, кумыса) бозонун бир нече күн үстү-үстүнө куюлган күчтүү көрөңгөсү. *Бозонун күчүн жетилткен, Корун кандай унуттуң?* (Токтогул).

Кор III — *сын.* (презренный, униженный, тот, к кому или то, к чему относятся с презрением) кем, кемчил, азап, шор. *Улда намыс жок болсо Ата-энесин кор кылат* («Мендирман»). *Чөптү кор санаса көзгө зыян* (макал). *Унаанын корун тартканды айтпа* (Өмүрбаев). *Жылкы баласын кор тутсаң жолдо каласың, адам баласын кор тутсаң колдо каласың деген* (макал).

КОРГОЛ

Коргол I — *зат.* (овечий, козий, верблюжий помет) кой, эчки сыяктуу майда жандыктардын тоголоктошкон кумалагы, кыгы. *Койдун корголу. Эчкинин корголу. Корголум, кыгың жаакшы отун, Бооруңду кактап олтурсаң* (Осмонов).

Коргол II — *эт.* (*страд.* от корго — охранять, защищать) сактоо, коргоо, зыянга учуратпоо. *Короо шамалдан бекем корголгон.*

КОРГОН

Коргон I — *зат.* (крепость; загон для овец) сепил, чеп; мал короо, там. *Көчмөн элеттиктердин урган коргону, тиккен багы барбы? Бир додо кый, көө болгон үч тоголок таштан башка неси калат көчүп кетсе журтунда* (Касымбеков). *Аңгыча тепкичтен кимдир бирөө тарсылдап чуркап коргондун кырына чыкты* (Касымбеков).

Коргон II — *эт.* (*страд.* от корго — защищаться, обороняться, укрываться от преследования) башка бирөөлөрдүн кол салуусунан этият болуу, сактануу, тийгизбөө аракетин жасоо, кайтарынуу. *Коргонуп тирүү жан калды* (Үмөталиев).

КОРДО

Кордо I — *зат. диал.* рисовая похлебка (*на воде или приправленная молоком*) күрүчтөн айран, сүт катыкталып жасалган көжө, жарма. — *Акинтай, кичинекей эле күрүч кордо, нан менен бурдап алагой* («Ала-Тоо»).

Кордо II — *эт.* (относиться с пренебрежением, позорить, оскорблять, поносить) кемтигик, айыбын же башка жактарын айтып ыза кылуу, кемсинтүү, шылдыңдоо. *Сырттан сөөгүн кордобойт* (Касымбеков). *Жолдо бара жатып бүгүн мени бирөө кордогондой көрүнүп көңүлүм иренжиди* (Элебаев), *Тишти кордосоң сөзгө зыян* (макал).

Кордо III — *эт.* подмолаживать (*бузу, кумыс*) улам көрөңгөсүн жаңыртып үстү-үстүнө куюп, күчүнө келтирип ачытуу (мисалы, бозо, кымызды). *Жылдагыдай бозону кордоп таштап, боз балдар тамашаны башташты* (Сыдыкбеков). *Кордотуп бозо салдырыңыз* (Сыдыкбеков).

КОРДОЛ

Кордол I — *эт. (страд. от кордо II* — подвергаться унижениям, оскорблениям) ыза кылуу, ызалантуу, шылдыңдоо. *Кызым жеме укпай, кордолбой турган күйөөгө барса болот эле* (Сыдыкбеков). *Батийна ошентип кордолуп өтмөк* (Сыдыкбеков).

Кордол II — *эт. (страд. от кордо III* — подмолаживаться (*о бузе, кумысе*)) күчүнө келтире ачытуу. *Кордолгон бозого кызыган кошоматчылары анын ураанын чакырып алапташат* (Өмүрбаев).

КОРЕК

Корек I—*зат. диал.* (нераскрывшаяся коробочка хлопка) пахтанын ачылаэлекбашы, кутучасы. *Суукэрте түшүп, пахта-зарда корек жайнайт.*

Корек II — *зат. эск.* (пища, питание, корм) азык, тамак-аш, жем-чөп, тоют. *Коктудан корек табалбай, Көк зоого кийик кашчу экен* («Ала-Тоо»).

КОРОО

Короо I — *зат.* (овечий загон; огороженный дом с огородом; стадо овец, отара) мал киргизүү үчүн тегерете тосулган үстү ачык жай, коргон; дубал тосмо менен курчалган чарбак, огород; бир өңчөй малдын (кой, эчкинин) тобу. *Мыскалдардыкы куба төбөл боз үй — короонун четинде эле* (Сыдыкбеков). *Короо-короо котологон кой, үйүр-үйүрү менен от-от болуп жүргөн жылкы, өтөк-өтөктө жаткан уй,— несин сурай-сың!* (Убукеев). *Аземдей салдырган сонун үйүм, гүлзар короом такыр көзүмө көрүнбөйт* (Абдукаримов). *Бир нече короо кой селонун төшүндө жайылып жатты* (Убукеев).

Короо II — *к. а.* (*и. д.* *от* коро — уменьшение, израсходование; трата) азауу, чыгымдалуу, жок кылынуу, расходдолуу. *Эгин короого учурады.*

КОРОСОН

Коросон I — *зат.* *эск.* (оспа у овец) койдун чечек оорусу. *Коросонго кой союп* (фольк.).

Коросон II — *сын.* (острый, крепкий) курч, өткүр. *Коросон кылыч кын болсо* («Манас»). *Коросон оттук чактырдык Ат жеткен жердин адамын, Койбой баарын чакырдык* («Манас»).

КОШ

Кош I — *зат.* (соха или плуг вместе с упряжкой и животными) соко, соконун унаасы, шайманы, жалпы эле жер айдоо иштери. *Кош жыгылмайын кайдан келсин Дүйшөнаалы,* (Өмүрбаев). *Күжүрмөн күчтүү дыйканга, Жүрүп турган кош жакшы* («Мендирман»). *Алайда кыш узак болот да, кош кеч чыгат* (Жантөшев).

Кош II — *зат.* временная юрта (*в которой временно живут рабочие или юрта, используемая во время дальних перекочевок; кочевка*) талаада иштеп жатканда же жол жүрүп баратканда токтой калган жерге тигилген боз үй, адамдардын убактылуу турагы; көч, бир журттан экинчи журтка жөнөгөн көч. *Жер казгандар кошторду көздөй чубашты* (Сасыкбаев). *Чоң курулушка келгендердин кошторунан уюлгуп түтүн чыгып турду* (Сасыкбаев). *Дан багарлар шаа тыттын түбүнө кош*

курушуп, бапыр-тапыр болушуп калган күн эле (Касымбеков). *Канышжан менен Аламан Кош менен артта калышты («Мендирман»)*. *Сакадай менен Хишияхан коштун башын жетелейт (Жантөшев)*.

Кош III — сын. (пара; парный, двойной) эки түгөй, жуп, эки даана. *Нармамбет датка ак жалдуу чабдар аргымак минип, колунда узундугу бир кулач кош миздүү оор кылыч, аны беталдына бийик кармап, жигиттеринин эң алдында келди (Касымбеков)*. *Алимхан шаарларга мечит, медресе салдырды, кайракы жерлерге кош арык чыгартты (Касымбеков)*. *Жетип барып кең омууроосу менен коюп өттү да, артын сала берип, кош аяктап капталга тепти (Айтматов)*.

Кош IV — сырд. *тря!* (окрик на овцу) койду айдоодо, кайтарууда айтылуучу сөз. *Адыр, белестердт койчулардын «кош, кош!» деп кыйкырган үнүн угасың («Ала-Тоо»)*.

Кош V — сырд. (слова, произносимые при прощании) бирөө менен коштошуу, кош айтышууда колдонулуучу сөз. *Көрүшкөнчө эсен жат кең талаа, келерки жазга чейин кош бол! (Айтматов)*. *Үйдөн чыккан беркилер менен кош айтышып, дагы бир аз кармалды да, анан баары аттанышып, тарап кетишти (Айтматов)*. *Кош, эмесе. Мен шашып баратам (Айтматов)*.

Кош VI — эт. (прибавлять, добавлять) бир нерсеге кошумча кылуу, көбөйтүү, бириктирүү.

КОШОК

Кошок I — зат. (плач, причет, оплакивание в стихах умершего или невесты, когда ее отправляет в дом жениха) өлгөн адамды жоктоо же кызды күйөөгө узатып жатканда коштошуу иретинде айткан ый аралаш аткарылуучу ыр, жамак. *Кошок нenen эрдин жайын жомоктон Үйдөн аял, сырттан акын ырдады (Аалы)*. *Карабаи Алгазынын артында калган жалгыз кызынын кошогу укканда камчысын жерге такап, өбөктөп ыйлаган (Каимов)*.

Кошок II — зат. (ряд овец, коз, связанных за шею друг с другом) кой-эчкилердин, козу-улактын бири-бирине тизмектеп байлаштырылган тобу. *Короо-короо кой айдап, Кошогу менен саткан көп (Осмонкул)*.

КОШТОО

Коштоо I — *зат.* (запасная верховая лошадь для смены, при дальних переездах) алыска жол жүргөндө чарчаган атты алмаштыруу үчүн өзү менен кошо ала жүргөн, коштолгон ат, унаа. *Коштоо атын жетелеп, Курман илгери жөнөдү* (Убукеев). *Колдун баарын аткарып, Коштоосуна ат алып* («Эр Табылды»), *Экиден, үчтөн коштоолору менен самсаалап Кабылдар сууга жөнөп беришти* (Элебаев).

Коштоо II — *к. а. (и. д. от кошто — идти с помощью, в сопровождении, поддержать в чем-то)* бир жакка барууга, бир нерсени алууга, аткарууга жардам берүү, жардамдашуу. *Чекке жакындаганда аларды коштоо керек.*

КОШУУ

Кошуу I — *зат. мат.* (сложение) бири-бирине кошулуучу сандардын жалпы бирдиги канча болсо, ошончо сумма чыгаруучу арифметикалык амал жана анын белгиси [+]. *Ортосуна кошуу кой. Кашаадан кийин кошуу турат.*

Кошуу II — *к. а. (и. д. от кош VI — прибавление, добавление, присоединение)* кошумчалоо, кебөйтүү, бириктирүү. *Дагы кошууга каражатым жетишпейт. Санды санга кошуу. Экини үчкө кошуу.*

КОШЧУ

Кошчу I — *зат.* (сопровожающий в пути.) жол жүргөн адамдарды жандап, жардамдашып, кызматын жасап, тейлеп жүрүүчү адам. *Элчисин жолго салыптыр, Элүү киши кошчу алып* («Манас»). *Жаманга башчы болгончо, Жакшыга кошчу бол* (макал). *Жетимиш жигит кошчу алып, Кулан атып, бөкөн кууп, Салбырынга барыптыр* («Манас»).

Кошчу II — *зат.* (пахарь) жер айдоочу, жер айдоо жумушун аткаруучу дыйкан. *Чайрыкер менен кошчунун Жашы болгон бир кезде* (Турусбеков). *Кыргыз мамлекетинин уюткусу — кыргыз арасынан чыккан батрак, кедей дыйкан, кошчулар* («Эркин Тоо»).

КОЮЛ

Коюл I — *эт.* (густеть) суюк болбой калуу, коюулануу, коюу тартуу. *Кайнаса ашы коюлган, Аалам, журттун баарысы, Даам татып тоюлган* («Эр Төштүк»). *Көпкө кайнай берип коюлуп калыптыр.*

Коюл II — *эт.* (*возвр.* — *страд.* от **кой II** — ставить) буюм эк. б. ордуна жайгаштыруу; маселр козголуу, аткарылуу. *Терезенин түбүнө ыктай коюлган столдун жанындагы орундука олтурушту* (Сыдыкбеков). *Жыйналышка Жазгы айдоо маселеси коюлган* (Турусбеков). *Бизге керектүү жумушкерлерби, жок дыйкандарбы деген маселе көп жерлерде коюлат.* («Эркин Тоо»). *Приказга кол коюлду.*

КОЮУ

Коюу I — *сын.* (густой) жыш, калың; суюк эмес. *Акмал жалжагай оозун ыржайта жылмайып, коюу агыш мурутун чыйраткан болду* (Байтемиров). *Нанды жесең, ысык же Созулган коюу бал менен* (Барпы).

Коюу II — *эт.* (*и. д.* от **кой II** — ставить) жайгаштыруу, аткаруу. *Бул жайлоого чыгуу же коюуну Шамырбек даткадан башка эч ким бийлеген эмес* (Жантөшев). *Ар нерсени орду-орду менен коюу керек.*

КӨБӨЙТҮҮ

Көбөйтүү I — *зат.* (умножение) көбөйтүүчү санда канча бирдик болсо, көбөйтүүчү санды ошончо жолу кайталап арбытуучу математикалык амал жана ошол амалдын белгиси [X]. *Көбөйтүү белгисин коюу.*

Көбөйтүү II — *к а.* (*и. д.* от көбөйт — увеличение, количественное, численное) көп болуу, арбуу, өөрчүү, сан жагынан артуу. *Биздин алдыңкы жумушчуларыбыз эгиндин түшүмдүүлүгүн көбөйтүүгө азыртадан кам көрүүдө* («Кыргызстан айыл чарбасы»).

КӨБӨӨ

Көбөө I — *зат.* подшивка по краям полы и подола или по полям головного убора (*обычно* — *полоска черного бархата или*

плиса, реже — меховая оторочка) баш кийимдин четине, же сырт кийимдин этектерине, жеңдеринин учуна кыдырата бастырылган ар кандай кездеме же аң терисинен тилке, сызма, жээк. Карыяны кубанткан, Карыш көбөө карматып Калдайтын кийген тон болот (Осмонкул). Жээгине кызыл жибек көбөө коюп, Гүл ороп, кол тийгизбей бийик илем (Токтомушев).

Көбөө II — *зат.* (вымоина, нора в береге, углубление в береге) көбөөл, жээктеги жыранды, оюк. *Көбөөсүнөн бийик жардын, үнү угулат бабыргандын (фольк.).*

КӨБҮРГӨН

Көбүргөн I — *зат.* (лук горный) жапайы пияз, тоо пиязынын бир түрү. *Кенже таң эртеңден кыздар менен бирге ышкын, кымыздык, көбүргөн терип ойноду («Асаба»).*

Көбүргөн II — *зат.* (ногтоода) көбүнчө колдун тырмагынын түбүн ириндетип чыгуучу жарат.

КӨГӨР

Көгөр I — *эт.* (синеть, зеленеть) көк болуу, көк тартуу, көк түстө болуу, жашылдануу, бүрдөө, көгөрө баштоо. *Кар кетип, жер көгөрдү (Айтматов). Көлү турат көгөргөн Күзгүдөн тунук мелтирер (Үмөталиев). Какшып жаткан канча жыл Чөл көгөрдү нуруңдан (Бөкөнбаев).*

Көгөр II — *эт.* (упрямиться, противиться) өз оюндагысын бербей, айтканынан кайтпай өжөрлөнүү, кежирленүү. *Капты көтөрүшпөй койгула десе болбой, Алымкул менен Тоозак да көгөрүп жатып кап көтөрүштү (Абдукаримов). Ыйлап жиберүү керек эле, ал көгөрүп койду (Мавлянов).*

КӨГӨРҮҮ

Көгөрүү I — *эт.* (и. д. от көгөр I — становиться синим, зеленеть) көгөрө баштоо. *Жаз келип, жер бети көгөрүүдө.*

Көгөрүү II — *к. а.* (и. д. от көгөр II — упрямиться, противиться) айтканынан кайтпоо, оюндагысын бербөө, кежирленүү. *Акем оюндагысын бербей дулдуюп, көгөргөндөн көгөрүүдө («Ала-Тоо»).*

КӨДӨӨ

Көдөө I — *зат.* (ковыль-волосатик) малга жагымдуу бетеге сыяктуу чөп, от. *Ойдуңдарына тулаң сыяктуу көдөө чөптөр чыгат* (Убукеев). *Бул боз инген азабын Көдөөдөн жулуп чөп берип, Көнөк менен суу берип, Акбала шордуу тартыптыр* («Сейтек»).

Көдөө II — *зат.* болезненная опухоль (у людей и скота; у лошадей ее выжигают каленым железом) күйдүргү, малда, адамда, көбүнчө жылкыда көп учурай турган жара.

КӨЗДӨЙ

Көздөй I — *сын.* (близкий) ишенимдүү, ишенчиликтүү, өтө жакын, кыйышпас, өз адамдай. — *Жүр кокуй, көздөн кайым бололу, милиционер келатат. Коркпой эле кой, ал менин көздөй жээним* («Чалкан»). *Чочубаңыз! Булар биздин көздөй досторубуз* (Жантөшев).

Көздөй II — *жанд.* (по направлению) бир багытты карай, белгилүү жакты *батыттап*. *Ашыккан койчу сөзүн бүтпөстөн тигил үркүп барып токтой калган койлорду көздөй кетти* (Сыдыкбеков). *Жүрүңүз эми, жер үстүнө көтөрүлөлүк!* — *деди Жүкөш, кууш өткөөлдү көздөй сойголотоп* (Сасыкбаев). *Акбар арылап жоор торуну көздөй басты* (Убукеев).

КӨЗӨ

Көзө I — *зат. диал.* (большой кувшин) суюк тамак-аштын түрлөрүн куюуга ылайыкталып карападан жасалган идиш. *Бул айылда Айдараалы жел өпкө мушташпаган киши, ал сындырбаган куму же көзөсү калбагандыр* (Абдукаримов).

Көзө II — *эт.* (просверливать, делать дырявым) бир нерсени тешүү, көзөнөк кылуу, тешик чыгаруу. *Суу кардын арасын көзөп, күрткүлүү күбүрдү көбөйтөт* (Жантөшев). *Бир станокто сом темирди көзөп жатса, дагы бирөөндө килейген курч болотту жылмалап жатат* (Турусбеков). *Кыздын ичинен чыккан ысык дем Алымкулдун жүрөгүн көзөп бараткандай болду* (Абдукаримов).

КӨЗӨЛ

Көзөл I — зат. (красавец, красавица) көрктүү, чырайлуу, сулуу. *Асыл келиндин көзөл экендигин мактоого акындын тили жетер беле?* (Сыдыкбеков). *Жигиттин көркү анча да көзөл, анча да сулуу эмес* (Сыдыкбеков).

Көзөл II — эт. (страд. от көзө II — сверлить) тешилүү, тешик болуу, көзөнөк чыгаруу. *Көзөлгөн така. Көзөлгөн айнек. Эки жагы көзөлгөн жыгач.*

КӨК

Көк I — зат. (нсбо) асман. *Гүлсары көкүлүн көккө сернип, дагы талбай жүрүп берчүдөй каптал салып туйлай басты* (Айтматов). *Көктөн жалгыз жылдыз учту, үнсүз шуулдап түшүп, куйругу үзүлдү, өзү өчтү* (Айтматов). *Каз боор булуттар тиги чыгыштын көк жээгинде каалгыйт* (Айтматов).

Көк II — зат. (кожаная тесьма) бодо малдын, кайберендин терисинин жүнүн жыдыткандан кийин көлөкө жерге керип кургатып, тилип алынган ичке кайыш тасма. *Ичке тилинген көк. Кийиктин терисинен жасалган көк.*

Көк III — зат. (трава) жашыл чөп, от. *Жер көгөрүп, жаңыдан көк кылтыя баштаганга аба тазара түшкөн* (Сыдыкбеков). *Айылдын батыш тарабындагы көккө отурушту.* (Жан-төшев). *Көктүн окуты аңкыйт* (Касымбеков).

Көк IV — сын. (упрямый) өз билгенин кое бербеген, айтканынан кайтпаган, өжөр, кежир. *Айткан кебин бербеген, Адамдан башка көк болот* (Тоголок Молдо). *Бешинчи берен сөзгө бек Камсыкпаган кара көк* (Тоголок Молдо).

Көк V — сын. (синий) заттын булутсуз ачык асман сыяктуу түсү, көгөргөн түс. *Күн кылкылдап, кара булуттуу тоону карай эңкейгенде кемпир көк адырга чыгып кетти* (Касымбеков). *Кечитке жоон топ атчан чаап киргенде күңүрт жылтыраган суу көк буурул болуп кайнап чыкты* (Айтматов). *Ушул азыр көк тулаңдуу жайытта жүрсө, кычышкан жонун төшөп оонап-оонап, шашпай оттоп жүрбөс беле* (Айтматов).

КӨКСӨӨ

Көксөө I — сын. (дряхлый) өтө карыган, карылыгы жеткен. *Аны эс тартып калган балдар да, бизге окшош өрү калган*

көксөө чалдар да билет! (Убукеев). Кетериңде дүнүйө Көксөө болгон чалдайсың (Токтогул). Чүрпөдөй кирбиңдеген майда балдар, Эңкейген эчки сакал көксөө чалдар (Аалы).

Көксөө II — к. а. (и. д. от көксө — желать, сильно желать, стремиться) эңсөө, тилөө, кумарлануу, самоо. *Жүрөгүнүн көксөөсүн тартынбай ортого салды (Касымбеков).*

КӨКТӨ

Көктө I — эт. (зеленеть, покрываться зеленью, зеленой травой, листвой) жалбырагы, сабагы көгөрүп, көпкөк болуп өсүү, чыгуу, жашылдануу. *Көгөргөн талааны, көктөгөн бак-даракты анда-санда гана көрөсүң (Абдукаримов). Кош булак агып түбүнөн, Көктөп турат кош чынар («Олжобай менен Кишимжан»).* — *Жадаса ошол өзү көктөгөн турпан талды да тигип алалбайбыз, — деди Сабыр кейип (Сыдыкбеков).*

Көктө II — эт. (шить, сшивать, подшивать) көк менен тигүү; шоона же башка жип менен чоң-чоң сайып кабаттап тигүү. *Дайым тарамыш чыйратып, жулук көктөгөн адамдын түйтөйгөн кызын ким теңсинмек (Сыдыкбеков). Айылдагы катындардын берген эскисин эптеп, жыртыгын көктөп Каныбекке көйнөк-кече жасаар эле (Жантөшев).*

КӨКТӨӨ

Көктөө I — к. а. (и. д. от көктө I — покрываться зеленью, зеленой травой, листвой; пуск скота на первую весеннюю пастьбу) көгөрүү, жашылдануу, көгөрө баштоо; эрте жаздагы алгачкы көккө малды жаюу, кое берүү. *Жер бети көктөөдө. Бак-дарак көктөөдө. Мал көктөөдө.*

Көктөө II — к. а. (а. д. от көктө II — сшивание, подшивание, скрепление) чоң-чоң сайып тигүү, кабуу; бириктирүү. *Чоккой көктөө. Кереге көктөө. Төшөк көктөө.*

КӨКТӨТ

Көктөт I — эт. (понуд. от көктө I — пускать скот на первую весеннюю пастьбу, проводить со скотом раннюю весну) көктөмдө малды алгачкы чөпкө жаюу. *Жазында сени куба кой Ыраңдуу жерди көктөттүм (Тоголок Молдо). Жаздын күнү сай*

боюна көктөтүп, Жабыраган козу, улагын төлдөтөт (Осмонкул).

Көктөт II — *эт.* (понуд. от көктө II — шить, сшивать, подшивать) кимдир бирөө аркылуу бүтүрүү, тиктирүү. *Кереге көктөтүү. Чоккой көктөтүү.*

КӨЛДӨЛӨҢ

Көлдөлөң I — *зат.* (подстилка из мерлушек, саксака, козьей шкуры) астыга салынып отуруу үчүн көбүнчө койдун терисинен же саңсаң көрпөдөн жасалган үй буюмунун бир түрү. *Акыя төргө көлдөлөң жайды* (Сыдыкбеков). *Кадыр ала кийиз, шырдак, көлдөлөңдөрүн көрсөткөндөй колун жаяя шилтеп койду* (Жантөшев).

Көлдөлөң II — *зат. диал.* (поперек) бир нерсенин карама-каршысы, тушу, туурасы. *Ал Сейилкандын атынын алдына көлдөлөң тура калды* (Мавлянов). *Ачуусу келгенде анын алдынан көлдөлөң чыгуу мүмкүн эмес* (Мавлянов).

Көлдөлөң III — *зат. диал.* (множество чего-л.) бир нерселердин көп болуп жыйылган, чогулган тобу. *Алды жакта жондонуп көлдөлөң жаткан токой дүпүйөт* (Жакыпбеков).

КӨМӨКТӨШ

Көмөктөш I — *сын.* (пособник; оказывающий помощь) жардамдаш, бири-бирине жардам кылуучу, көмөк көрсөтүүчү. *Орозованын окууга жөнөшүнө көмөктөш экеним чын* (Бейшеналиев). *Мен да көмөктөш болоюн* («Ала-Тоо»).

Көмөктөш II — *эт.* (оказывать взаимную помощь, помогать друг другу) өз ара жардамдашуу, бирине бири жардам, көмөк көрсөтүү. *Чана чеккендерге көмөктөшүп кык ташымай* (Бейшеналиев). *Биз бири-бирибизге көмөктөшүп эмгектенемиз* («Кыргызстан аялдары»). *Февраль революциясы учурунда Андрей Питердин нак жүрөгүндө болуп, самодержавиени кулатууга көмөктөштү* (Сасыкбаев).

КӨН

Көн I — *зат.* (выделанная сапожная кожа; простой сорт кожи) бодо малдын терисинен жасалып, анча жетилбеген

төмөнкү сорттогу булгаары, тери. *Бутунда уурттары дулдуйган чоң көн чокой* (Касымбеков). *Тетиги жаман көн чокой, Шерали, ал сенин чокоюң!* (Касымбеков). *Бутунда тумшугу чукчуйган сары көн өтүк* (Касымбеков).

Көн II — *эт.* (соглашаться; привыкать) макул болуу, ынануу, туура көрүү, моюн сунуу. *Жайдыр-кыштыр салкын абага көнгөн Салык ысып баратты* (Каимов). *Бирок кыздын өз башы көчсө ата, энеси бүргөдөй секирет* (Сыдыкбеков). *Айтканыма көнсүн де, Жөө күлүк чаап берсин де!* («Эр Табылды»).

КӨНҮГҮҮ

Көнүгүү I — *зат.* (упражнение) үйрөнүү, такшалуу, машыгуу үчүн иштеле турган иш. *Эс алуу үчүн бир нече гимнастикалык көнүгүүлөрдү жасоо керек* («Ден соолук»). *Бат эле окуп, кыргыз тилинен берилген көнүгүүнү иштөөгө кириштим* («Асаба»). *Сабактан тараарың менен көнүгүүлөрдүн жеңил түрлөрүн аткар* («Асаба»),

Көнүгүү II — *к. а.* (*и. д.* *от* көнүк II — привыкать, приобретать привычку, приобретать навык) машыгуу, каныгуу, такшалуу, адистиги ашуу. *Ишке көнүгүү керек.*

КӨНҮК

Көнүк I — *зат.* (привычка, навык) көнүмүш, көнгөн, үйрөнгөн адат, өнөкөт. *Башында көнүк болбосо, Шыралга деп береби* (Тоголок Молдо). *Кадимден какшык сүйлөп көнүк болгон* (Тоголок Молдо).

Көнүк II — *эт.* (привыкать, приобретать привычку) адатка айлантуу, такшалтуу, үйрөнүү, машыгуу. *Укурук салбас азоолор Жүгөндөп минсең көнүгөт* (Токтогул). *Тиричиликке көнүксүн деп, көпкөн уулду отун-сууга жумшай баштаптыр атасы* (Касымбеков). *Адам табигый шарттар эмес жасалма шарттарга да көнүгүп жатат* («Ден соолук»).

КӨӨЛӨ

Көөлө I — *эт.* (пачкать сажей, очищать от сажи) көө жугузуу; көөдөн арылтуу, көөсүн тазалоо. *Бети-башын көөлөп*

алып, кара ала болгон бойдон үйгө кирип келди («Ала-Тоо»).
Казан көөлө. Меештин кернейин көөлө.

Көөлө II — *эт.* (ковырять, колупать) жерди казуу, чуңкур кылуу, терендетүү, бир нерсенин түбүн чукулоо. *Калың токой ичинде Дүмүрдү көөлөп казамын (Токтогул). Жердин түбүн көөлөшүп, Коркпой терең барышкан (Үмөталиев).*

Көөлө III — *эт.* (перемешивать) талканды майга, каймакка аралаштыруу, көөлө. *Кээси аны каймакка көөлөгөн талкан, жуурат менен коноктойт (Бейшеналиев). Жүгөрү талкан экен, майга көөлөп жейин (Бөкөнбаев).*

КӨӨЛӨН

Көөлөн I — *эт.* (возвр. от көөлө I — пачкать сажей) — көө менен булгануу. *Чукчуйган кичинекей тамдан көөлөнгөн көйнөк кийген катиңки карасур кемпир чыга келди (Ашымбаев).*

Көөлөн II — *эт.* (возвр. от көөлө II — ковырять, колупать) жерди терендетип казуу, чукулоо. *Түбү көөлөнгөн терек.*

Көөлөн III — *эт.* (возвр. от көөлө III — перемешивать) талканды майга каймакка аралаштыруу. *Көөлөнгөн талкан*

КӨӨЛӨ

Көөлөө I — *к. а. (и. д. от көөлө I — очищать от сажии) көөдөн арылтуу, тазалоо. Казан көөлөө.*

Көөлөө II — *к. а. (и. д. от көөлөө II — ковырять) казуу, терендетүү, чукулоо. Жерди көөлөө.*

Көөлөө III — *эт.* (и. д. от көөлө III — перемешивать) талканды майга аралаштыруу. *Талкан көөлөө.*

КӨӨЛӨТ

Көөлөт I — *эт.* (понуд. от көөлө I —(очищать от сажии) тазалатуу. *Казанды көөлөт. Майды көөлөт.*

Көөлөт II — *эт.* (понуд. от көөлө II — ковырять) каздыруу, чукулатуу. *Мом темирден курч берип, Үңкүрдүн ичин көөлөттүм («Манас»).*

Көөлөт III — *эт.* (понуд. от көөлө III — перемешивать) бирөөгө аралаштыртуу. *Талкан көөлөт.*

КӨӨЛӨШ

Көөлөш I — *эт. (взаимн. от көөлө I — совместно очищать от гажы) биргелешип тазалоо, тазалоого жардам берүү. Казанды көөлөш. Найды көөлөштүм.*

Көөлөш II — *эт. (взаимн. от көөлөө II — ковырять) биргелешип казышуу, казууга жардамдашуу. Картөшкө көөлөшүп койчу. Ороону көөлөшчү.*

Көөлөш III — *эт. (взаимн. от көөлө III — перемешивать) биргелешип аралаштыруу. Талканды көөлөш.*

КӨП

Көп I — *сан. (много, множество) саны, көлөмү, салмагы жагынан арбын, аз эмес, мол. Андан бери канаттуу чегиртке-келердей жайнап, акырын жылып келаткан көп аскер даана жатты (Касымбеков). Мурункуга караганда быйыл отличниктердин саны көп («Жетиген»).*

Көп II — *эт. (вздуться, вспухать; стать напыщенным, заняться) көлөмү чоңоюу, көтөрүлүү, мурдагы абалынан чоң болуу; бой көтөрүү, дердейүү, менменсинүү. Карыптын кылычтай келишимдүү мурдунун таноолору бирде көбө түшүп, бирде кайра калыбына келет (Абдукаримов). Көпкөнүңдөн бир балаң, Көлдө калды турумтай (Тоголок Молдо). Барды-жокту ойлонтпой, Көпкөндү алдың карылык (Тоголок Молдо)*

КӨР

Көр I — *зат. (могила) көрүстөн, мүрзө, кабыр. Бир сыйрасы согуштан кайтпады, башкасы өз ажалынан кетти, көзү тирүүлөрү болсо төрүнөн көрү жуук болуп үй-үйүндө (Айтматов). Моюнчаксыз, абзели сыйрылган аттын башы гана калдайып, күүгүмдөгөн ээн талаа бетинде Гүлсары көрдөн турган арбактай болуп көрүндү (Айтматов). Жигиттик өттү ашкан белдей, карылык келди казган көрдөй (макал).*

Көр II — *сын. (слепой) сокур, көрүү сезиминен ажыраган, азиз. Көр болуп калды, Сарыбайдын өзүнө жаман болду (Касымбеков). Аккан жашка чыдабай көзүм көр болду (Аалы). Көзүм көр болуп калсын (Жантөшев).*

Көр III — *этиш.-. (видеть, увидеть) көз жүгүртүү, байкоо,*

кароо, тиктөө. *Түшүм десем көрүп турам өңүмдө, Эркин берген Ильич турат көңүлдө* (Акаев). *Шакылдаган келинди эл көчкөндө көрүп ал, бакылдаган текени суу кечкенде көрүп ал* (макал).

КӨРӨ

Көрө I — *зат. диал.* (кувшин. кумган) көбүнчө жезден жасалган чөөгүн, чайнек, кумган. *Мойнуңуздун жоону Чай кайнаткан көөдөй. Жез көрө.*

Көрө II — *жанд.* (по сравнению, вместо того, чтобы) «буга караганда», «буга салыштырганда» деген маанини туюндурат. *Кел, андан көрө жоокерлерге коштошолу* (Мураталиев). *Миң чарчы метр карагай отундан көрө бир тонна таш көмүр артык* (Сасыкбаев). *Андан көрө Каныбектин өмүрүн тиле* (Жантөшев).

КӨСӨӨ

Көсөө I — *зат.* (ожег) отту көсөшкө, ичкерештирүүгө колдонулуучу кыска таякча. *Асан көсөөнү ала коюп, отту чулгуп койду* (Аалы). *Көсөөнү колуна алып, алдына чок тартты* (Убукеев).

Көсөө II — *сын.* (безбородый) сакал-мурут анда-санда гана кездешкен, же такыр чыкпаган. *Көсөө абышка оңдонуп отурду* (Баялинов). *Муслимахун сакал-муруту жок көсөө* (Жантөшев).

Көсөө III — *к. а. (и. д. от көсө — действовать ожогом, клюкой)* отту ичкерештирүү. *Отту көсөөдө этият болуш керек.*

КӨТӨРМӨ

Көтөрмө I—*зат.* (короткая веревка) кыска аркан, аркандын кыскасы. *Таштан керегенин башындагы орок менен көтөрмөнү алып чыгып кетти* (Жантөшев). *Мен көтөрмө эшип, жүн тыткан түйшүктүн кишици элем* (Сыдыкбеков).

Көтөрмө II — *зат.* (дамба, запруда) сууну, көлмөнү же ташкынды тосуп токтотуш үчүн кырдалган жээк.

Көтөрмө III — *зат. эск.* (ссуда) жумуш иштеп берүү үчүн алынган карыз, насыя; белгилүү мөөнөттөн кийин үстүнө ашыкча бир нерсе кошуп, көбөйтүп берүүгө макул болуп алган карыз. *Бардыгы тең жан талашып байга жалынышат, эч болбогондо арам өлүп жаткан малынын этин көтөрмөгө*

берүүнү да өтүнүп сурашат (Абдукаримов). Байдан алган көтөрмөнү төлөш үчүн, атанын жоктугун билдирбей үй-бүлөнү эптеп багып туруу үчүн кандай амал бар? (Абдукаримов).

КӨТӨРМӨЛӨ

Көтөрмөлө I — *эт.* (оказывать помощь, поддержку) жардамдашуу, жардам берүү, желөп-таяо. *Биздин заман эмгекчи үчүн, Көтөрмөлөйт карыпты (Бөкөнбаев). Өкмөткө ыракмат, ушунча сыйлап, ушунча жылдан бери көтөрмөлөдү (Мавлянов).*

Көтөрмөлө II— *эт.* (брать в долг, занимать) карызга, насыяга алуу. *Токо, бирөөдөн көтөрмөлөп кой таап коем (Бөкөнбаев).*

КӨТӨРҮМ

Көтөрүм I — *зат.* (то, что можно поднять; охапка) отундун, чөптүн ж. б. көтөрүүгө, бир көтөрүп кетүүгө мүмкүн болгон таңгагы, көлөмү, өлчөмү. *Мадалахун деген наабайчыга күнүгө бир чоң көтөрүм куурай көтөрүп барабыз (Жантөшев). Биздин жерде шыбак өтө сейрек өсөт эмеспи, өзүмө чакан бир көтөрүм жыйнап алдым да, үйдү көздөй жөнөдүм (Турусбеков).*

Көтөрүм II — *сын.* (истощенный до того, что не может подняться) абдан арыктаган, арыктыгынан жүрбөй калган, алы-күчү, каруусу кеткен. *Көтөрүм мал илдиреп журуп, үстүгө жеп көккө тоюп, аны ал кылабай шалдырап күнгө жон салып жатты (Касымбеков). Камылгаңарды жакшы көрүп, малыңарды көтөрүм кылбай жакшы баккыла (Абдумомунов). Көтөрүм болгон жылкыдай, Ырдап турам калтырап (Токтогул).*

Көтөрүм III — *зат.* (терпимость, терпеливое отношение) сөзгө, тамашага терчикпеген, оор басырыктуулук, сабырдуулук, токтоолук. *Тамашага көтөрүмү жок. Сөз көтөрүмү жок жеңил адам.*

КӨЧ

Көч I—*зат.* (кочевка, перекочевка) бир орундан экинчи орунга журт, конуш которуу үчүн келе жаткан жүк, кире.

Эртеси Торгойдун көчүн Танабай ашуунун белине чейин узатып кайтты (Айтматов). *Көч алды көк өзөн бойлоп узап, көч баштардын туусу кашка жалдуу ойрума өйдө кылкылдап баратты* (Касымбеков).

Көч II — *эт.* (кочевать переселяться) конуш, журт же орун которуу үчүн бир жерден экинчи жерге карай жүктөрү менен жөнөө, келүү. *Ошо күздө Танабай жылкычы болуп тоого көчтү* (Айтматов).

КУБАР

Кубар I — *зат.* (предок) түпкү ата, ата-баба. *Кубарыңдын куу чокусу! Кубарыңдын акысы барбы?*

Кубар II — *эт.* (бледнеть; желтеть) өңү өзгөрүү, кумсаруу, купкуу болуу; саргаюу, өңү өчүү. *Татыбектин кан-сөлу качып, өңү кубарган* (Байтемиров). *Улуу-Чаттын тоолору чөп чыкпагандай кубарып, мурдагы өңү өчкөн тура* (Жантөшев).

КУДУ

Куду I — *такт.* (точь-в-точь, ни дать ни взять, как есть) дал, так, нагыз, дал. *Болот куду балыктай сүзүп, бассейдин четине тез эле жетип барат* (Каимов).

Куду II — *эт.* (стремительно бросится вниз (о хищной птице); мчатся) октой зымырап бийиктен төмөнгө шукшурулуп түшүү, тийүү. *Карай салса үстү жакта канатын куушурган бүркүт кудуп калыптыр* (Сыдыкбеков).

КУЙ

Куй I — *зат.* (глубокий овраг, расщелина с крутыми высокими берегами в предгорьях, у подножия гор, расщелина, образовавшаяся вследствие землетрясения) жердин жарыгы, чуңкур, жардуу аң, жер титирөөдөн пайда болгон жарака, өтө терең тунгуюк. *Жер куйга түшүп кеткенби, Кайрылып мында келгисиз* («Кожожаш»).

Куй II—*зат.* (нрав, характер) мүнөз, кыял, көрүнүш, иштин ж. б. абалы, кыйшыны. *Күндүзү буркөк түнү ачык, Күндүн кую бузулду* («Манас»).

Куй III—*эт.* (лить, наливать, вливать (о реке) впадать)

суюктукту бир идиштен экинчи идишке куюштуруу, чубуртуп агызуу; бир суу экинчи сууга агып кошулуу, биригүү. *Колго суу куй. Чай куй. Күн күркүрөп, жамгыр куя баштады* (Каимов). *Булактын суусу тиги чоң сууга куят.*

КУЛА

Кула I — *сын.* (саврасый) саргыч бозомук түс (жылкынын түсүнө карата). *Кула бээ. Кула кой, Сапарбайдын сан жылкысы көрүнбөй, Кулансарыктын кула байталы көрүнөт* (макал).

Кула II — (свалиться; рухнуть; провалиться на экзамене) бир нерсенин үстүнөн, бийиктиктен ылдый жерди көздөй тоголонуу, жыгылуу, көмөлөнүп кетүү; экзаменден өтпөй, тапшыра албай калуу. *Темир жолду аскадан кулаган таш басып калды* (Сасыкбаев). *Кулаган кийиктин кайсы жерде экенин издеп жөнөштү* («Ала-Тоо»). *Эсен бир сабактан кулап калды* («Чалкан»).

КУЛАК

Кулак I — *зат.* (ухо) адамдардын, жаныбарлардын угуу органы. *Чынбы кулак укканы Ата деген үнүңдү* (Бөкөнбаев). *Кулун эки кулагын тикчийтип, ого бетер кошкурунуп жер чапчыйт* («Ала-Тоо»).

Кулак II—*зат.* (разветвление арыка) суу жаюу, жыгуу үчүн арыктан тарам-тарам болуп кеткен жөөкчөлөр, арыкка туурасынан коюлган бөгөт, байлоо. *Суу жайып жаткан Байгазы жаңы кулак ачып коюп, Абылга кыйкырды* (Осмоналиев). *Күчүң барда иштеп көн, Кулак байлап, жер жибит* (Токтогул).

Кулак III — *зат.* (кулак) эзүүчү тап, батрактарды кедейлерди эзген жеке менчиктүү бай дыйкан, бай, манап. *Айылда Тулөберди деген кулак бар эле* (Байтемиров).

КУЛАН

Кулан I — *зат.* (онагр, лошадь Пржевальского) бою жапыз, буттары жоон, жал-куйругу дүкүйгөн кичинекей жапайы жылкы. *Жайылып жүргөн өзүнчө, Кулан көрдүм Элеман* («Төштүк»). *Кулан атып, бөкөн кууп Салбырынга барыптыр*

(«Манас»).

Кулан II — *эт. (возвр. от кула II — свалиться; упасть)* төмөн карай жыгылуу, тоголонуу, төмөн түшүү. *Тоодон кулан. Боордон кулан.*

КУМАЙ

Кумай I — *зат. (снежный гриф)* бийик тоолордо жашоочу жорунун бир түрү.

Кумай II — *зат. (песчаный; песчаная почва, песок)* кум, кумдуу жер. *Айланасы боз кумай, Мээ кайнаткан чөл болот (Жантөшев).*

КУНДАК

Кундак I — *зат. эск. (временное ложе (из овечьей или верблюжьей шерсти или скрученное жгутот одвяло), на котором лежит новорожденный до того, как его кладут в колыбель)* жаңы төрөлгөн баланы бешикке бөлөгөнгө чейин убактылуу жаткырып турууга ылайыкталып койдун, төөнүн жүнүнөн жасалган төшөк. *Ал алачыкка кирер менен, балага жасалган кундактын башындагы түйүнчөктү ала койду (Аалы).*

Кундак II — *зат. (ружейный приклад, ложа ружья)* атылуучу (мылтык, пулемет ж. б.) куралдардын ийинге такап, мээлеп атууга ылайыкталган арткы бөлүгү. *Казак аюуну кундак менен тумшукка коюп жыккан (Сыдыкбеков). Арчадан кундак ойдурган, Алмадан шыйрак жондурган (Тоголок Молдо).*

КУР

Кур I — *зат. (пояс, ремень, большой платок или кусок материи, употребляемый вместо пояса; кушак)* белди курчаныш, буунуш үчүн ылайыкталып, көбүнчө кайыштан же узун кездемеден, сызма сыяктуу материалдан жасалган буюм, белге курчала турган жоолук. *Кайыш кур. Жазы кур. Эски боз кур.*

Кур II — *сын. (попусту, в пустую) курулай, куру бекер, эч нерсесиз, бош, бекер. — Аке, хан жээниңиз, тагам казынадан кур чыкпасын дейт! (Касымбеков).*

Кур III — *сын. (жирный, упитанный) абдан семиз, эттүү,*

ылайдай. *Кысыр эмди кур тай. Кур бука.*

Кур IV — *такт.* (время, раз; ровня, сверстник) курдай, ирет, жолу; тең, бир катар, бир кылка, жашы бирдей. *Үч кур келдим. Биз бир кур балдар жаңыдан мектепке барып жүрөбүз («Ала-Тоо»).*

Кур V — *эт.* (ставить, строить, воздвигать) бир нерсени жасоо, коюу, тургузуу, салуу. *Кыштак салсак, бак орнотсок, ГЭС курсак (Осмонкул). Имерилиштин төмөн жагына суу өтүүчү ноо курдук (Сасыкбаев).*

КУРАК

Курак I — *зат.* (лоскут) ар кандай кездемелердин кесилген, өөнөлгөн бөлүктөрү, кесиндиси, кыйыктары жана ошондой өөндөрдөн, кыйыктардан кооздоп, түрдөп курап жасалган буюм. *Курак төшөк. Курак туш кийиз.*

Курак II — *зат.* (время, момент; возраст) белгилүү мезгил, учур; жаш, белгилүү бир жаш өлчөмү. *Бирок, жүрөгүнүн өртү өчө элек курагы, жеңиштин тагдырына санаркоо болбоду (Касымбеков). Силер эс алуу куракка келдиңер (Мавлянов). Танабай үй-жайлуу киши, анын курагында бирөөгө ашык болуш жарашпай турган жорук (Айтматов).*

КУРАКТУУ

Курактуу I — *сын.* (имеющий лоскут, сделанный из лоскута) курагы бар, куралып жасалган. *Курактуу төшөк.*

Курактуу II — *сын.* (находящийся в возрасте) жашташ, куракташ, бирдей курактагы, жаштагы *Сен курактуу балдар кечинде келип окушат («Ала-Тоо»).* *Шакирдин өзү курактуу бир бала дарбазадан уй жетелеп чыкты (Абдыраманов).*

КУРАЛ

Курал I — *зат.* (оружие, орудие) ар кандай эмгек шаймандары жабдыктары же согуш шаймандары. *Эмгек куралы. Согуш куралы.*

Курал II — *зат. диал.* (возраст) белгилүү бир жаш өлчөмүн билдирүүчү курак, жаш. *Жыйырма бешке келгенсийт, Ак келин сенин куралың (Токтогул).*

Курал III — *эт.* (*страд.* от кура — собирать, копить) чогултуу, жыйналуу, үстү-үстүнө кошулуу көбөйүү, улануу. *Оокатыбыз, мал-мүлкүбүз куралып, тыңый баштадык* («Ала-Тоо»).

КУРАН

Куран I — *зат.* (коран) мусулман дининин негизги эрежелери, шарият жоболору жазылган китеп; өлгөн адамга багышталып окулуучу арабча диний текст. *Кожонун көрчү куралын, Койнуна катып куранын* (Осмонов). *Саяк экөө баш кошкондон бери ата-энесине куран окутушту таптакыр унутуп калган* (Абдукаримов).

Куран II—*зат.* (самец косули или джейрана) эликтин же жейрендин текеси. *Каптал жактан эликтин кураны бакырды* (Каимов).

КУРБУ

Курбу I — *зат.* (ровесник, сверстник) курдаш, теңтуш, курбалдаш, жашташ. *Мен өткөн жылы класшташ курбумду жолуктурдум* (Абдыраманов). *Курбу кыздарынын ичинен Суусарды Жылдызкан ысык көрүүчү* (Байтемиров).

Курбу II — *зат.* (выступ, карниз; терраса, горная ступенька) бир нерсенин кыр болуп чыгып турган бөлүгү, жээги, кыры, секиче. *Ала барчын түнөгөн Аскалуу курбу кызыл таш* (Токтогул).

КУРУШ

Куруш I — *сын.* (сморщенный, изборожденный морщинами; ссохшийся) дененин же башка нерсенин (каткан тери, жаргак ж. б.) катып чүрүшүп, тырышкансып турган жери, чүрүш, бырыш-тырыш. *Четтери катып калган куруш тери. Куруш чокой. Керилип кетмен чаппасам, Курушу кетпейт далымдын* (Маликов).

Куруш II — *эт.* (сжиматься, стягиваться) кургап чүрүшкөн, курушуп катып калган абалга келүү, бүрүшүп-чүрүшүп калуу. *Курушкан жаргак шымы куудур-куудур* (фольк.). *Бүткөн боюм курушуп турат.*

Куруш III—эт. (взаимн. от кур V — совместно строить) биргелешип тургузуу, жардамдашуу. *Окуу жылы аяктап, каникулга чыкканда айылга барып, атам менен сарай куруштум («Агым»).*

КУУ

Куу I — зат. (лебедь) сууда жашоочу, көбүнчө ак түстөгү өрдөк тукумуна кирүүчү моюну узун, кооз келген келгин куш. *Балыгы сууда чалкыган, Куулары көлдө калкыган (Токтогул).*

Куу II — зат. (трут) оттук чагып жандыруу, тутантуу үчүн атайын даярдалган тез тутануучу зат. *Токтогул кууну түтөтүп жаткан жигитти тиктеди (Аалы).*

Куу III — сын. (хитрый, пронырливый) амалдуу, айлакер, шум. *Жолдош болсоң куу менен, Өмүр өтөр доо менен (Токтогул). Ар башка ар адамда ар кыл кыял, Бирөө куу, бирөө — момун, бирөө — кыяр (Осмонов).*

Куу IV — сын. (сухой; высохший) такыр суусу калбай как кургаган, какшыган кургак. *Куу карагай. Куу шыбак. Куу арча. Куу отун.*

Куу V — эт. (гнать, прогнать, преследовать) кубалоо, кетирүү; куугунтукка алуу, артынан түшүү. *Кууп чык. Кууп жибер. Шашкеге чейин из кууп өзөндүн башына чыктык (Жантөшев).*

Куу VI — сырд. (возглас птиц) таптаган ителгини чакырууда, үндөөдө, жөжө алган жырткыч канаттууларды же эгинге конгон таранчыларды учурууда колдонулуучу кыйкырык.

КУУЛУК

Куулук I — зат. анат. (шулятные яички вместе с мошонкой) ача туяктуу жаныбарлардын урук беги орношкон калтасы.

Куулук II — зат. (хитрость, пронырливость) куулангандык, амалдуулук, айлакерлик. *Куулукту билбеген өтө момун адам («Ала-Тоо»).*

КУУР

Куур I — *зат.* (засохший, высохший; заскорузлый) каткан, куудураган, өтө эски, эскилиги жеткен. *Куур тон. Куур шым.*

Куур II — *эт.* (жарить, поджаривать) эт, балык, картошка ж. б. тамактарды казанга, табага салып, майга кызытуу аркылуу куурулуп бышкан абалга келтирүү жана эгинди талкан кылуу үчүн казанга салып кызытып, какшытып ушундай жол менен даярдоо, *Талкан куур. Бадырак куур.*

КУУШ

Кууш I — *сын.* (тесный, узкий) эни тар, ичке, энсиз. *Кууш жол. Кууш кокту. Кууш бөлмө.*

Кууш II — *к. а. (взаимн. от куу V — совместно преследовать). Из кууш. Кун кууш.*

КУШ

Куш I — *зат.* хищная птица, ловчая птица, сокол (*общее название*) канаттуулардын жалпы наамы; таптап ууга салына турган жырткыч, алгыр канаттуулардын ургаачысы (эркеги чүйлү деп аталат). *Сайроочу куштар. Жырткыч куштар. Мүнүшкөр болгон адамга Алгыр чыккан куш жаскыш (Жантөшев).*

Куш II — *сын.* (веселый, радостный) көңүлү ачык, жайдары, куунак. *Эзилип көңүл куш болуп, Элиң алга талтынды (Тоголок Молдо).*

КУЮЛУШ

Куюлуш I—*зат.* слияние (*рек*) суулардын бири-бирине куюлган, кошулган жери, куйма. *Эки суунун куюлушу.*

Куюлуш II — *эт.* (быть складным, соразмерным; рифмоваться) уйкашуу, бири-бирине төп келишүү, биринин артынан бири куюлуп келе берүү. *Сен уккулуктуу күү, куюлушкан ырлардын ээси турбайсыңбы (Сыдыкбеков).*

КУЮН

Куюн I — *зат.* (вихрь, смерчь) уйгу-туйгу болуп, уюлгуп тик көтөрүлгөн шамал. *Ар кайсы жерден куюн ойноп, боз то-*

пурак асманга көтөрөт (Жантөшев).

Куюн II — *эт.* (обливаться, окатываться водой) үстүнө суу куюп жуунуу, өзүнө өзү куюу. *Бир сыйра муздак суу куюндум. Атыр куюн.*

КҮБӨ

Күбө I — *зат.* (свидетель) болгон окуянын, иштин чын-төгүндүгүн аныктап далилдей турган адам. *Карыя чын айтат, чындыгында мен да күбөмүн (Жантөшев). Күбөлөр катарында жыйырмадан ашык кишинин аты аталды (Абдукаримов).*

Күбө II — *зат.* (моль) жүндү, андан жасалган кийим-кечени, буюмдарды кырчып жеп зыян келтирүүчү көпөлөк курту жана анын көпөлөгү. *Пальтомду күбө жеп коюптур.*

КҮБҮР

Күбүр I — *зат.* (попынья, покрытая ледяной коркой) асты көңдөй калып, үстүнкү бетин калың муз каптаган жер. *Кыргоол күп этип, чоң суунун күбүрүнө түштү (Каимов). Сайдагы күбүрдөн өтүп, кырга чыга бергенде, жолоочулар аттык оозун кое беришти (Элебаев).*

Күбүр II — *зат.* (шепот; пересуды) угулар-угулбас кылып өз ара акырын сүйлөшкөн кеп, астыртан айтылган ушак-айың, күңкүл сөз. *Кыштактын кемпирлери, катын-калачтары арасында кызуу күбүр жүрдү («Ала-Тоо»). Күбүрүн угуп экөөнүн, Көк жал Манас баатырдын Күлкүсү келип калганы («Манас»).*

КҮЗГҮ

Күзгү I — *зат.* (зеркало) бет маңдайындагы ар кандай нерселерди кайра чагылдырып көрсөтүүгө ылайыкталып жасаган айнек. *Супура кичине тегерек күзгүсүн алып көрүндү да, жылмайып койду (Байтемиров).*

Күзгү II — *такт.* (осенний) күздөгү, күз мезгилиндеги, *Бугимовдун өңү күзгү чөптөй кубарып, эки таноосу кыпчыла баштады (Сасыкбаев). Мобу каны ичине тартылган күзгү суусак жерге, аның кеп болбой калды (Жусупов).*

КЫБАЧЫ

Кыбачы I — *зат.* (человек опытный, умудренный опытом; человек, сведущий в *чем-л.*, имеющий сноровку) тажрыйбалуу, дасыккан адам; көптү билген, көптү көргөн чебер, устат киши. *Сапар кыбачы сугатчыдан бетер сөөмөйүн суна көзүн жүлжүйттү* (Жантөшев).

Кыбачы II — *зат.* знак смягчения (в реформированном арабском алфавите и в первоначально принятой форме латиницы) реформаланган араб алфавитинде жана латын тамгасы кабыл алынган алгачкы учурларда тыбыштын жумшак айтылышын көрсөтүү үчүн колдонулуп келген белги.

КЫДЫР

Кыдыр I — *зат. миф.* пророк Хизр (якобы нашедший источник живой воды) элдик ишеним боюнча: ар кандай жамандыктан сактап, жакшылыкка жеткирүүчү, ишти оң жолго баштап, онунан чыгаруучу, колдоочу Кызыр (Хизр пайгамбардын атынан улам келип чыккан). *«Жети кишинин бири кыдыр» дегендей, биз да бирдемени билип сага айтып жатабыз* (Бөкөнбаев). *Кыдыр чалган жерибиз, Чабылган журтка барыңыз* («Сейтек»). — *Колдогонуңар кыдыр, жолуңар шыдыр болсун* (Жапаров).

Кыдыр II — *эт.* (шататься, бродить; бродить в поисках) көп жерлерге баруу, көп жерлерди көрүү, аралап жүрүү, басып өтүү. *Шамбет тигинтип келатканда, Чаргын үй-үйдү кыдырып колхоздун карыяларын, жакшы саналуу кишилерин чакырып жүрөт* (Сыдыкбеков). *Ал шаарды кыдырып өзүнүн эң жакын кишисин издеди* (Бектенов). *Колхоздун карыя адамдарын кыдырып сүйлөшүңүз* (Убукеев).

КЫЗМАТТАШ

Кызматташ I — *сын.* сотрудник (*работающий вместе с кем-л. или помогающий кому-л.*) кызматы, иштеген иши бирге, бирге иштешкен. *Кызматташ адамдар. Кызматташ достор келип калыптыр.*

Кызматташ II — *эт.* сотрудничать (*работать вместе с кем-л. или помогать кому-л.*) бирге иштешүү, бири-бирине

жардамдаш болуу, өз ара кызматташтык мамиледе болуу.
Иштин кызыкчылыгы үчүн өз ара кызматташуу керек.

КЫЗУУ

Кызуу I — *сын.* (горячий; разгоряченный; подвыпивший) кызыган, ысыган абал, дүркүрөп өнүккөн, өөрчүгөн, күчөгөн (иш, көңүл, сезим ж. б.); анча-мынча мас, кызымтал. *Кызуу темир. Кырманда бака-шака иш кызуу жүрүп жатат («Чалкан»).* *Кызуу менен тердеп келатышкан комсомолецтер азыр тез чыйрыгышты (Сыдыкбеков).* *Саша да, Рашид да тигинин кызуу экендигин байкап, андан эчтеме өнбөстүгүнө көздөрү жетти (Сыдыкбеков).*

Кызуу II — *к. а. (и. д. от кызы —* накаляться, нагреваться*)* өтө ысып кетүү, кыпкызыл болуп чыңалуу (темирге карата).

КЫЗЫК

Кызык I — *сын.* (интересный, забавный, занимательный) кызыктырган, көңүлдү өзүнө тарткан, адам суктанарлык, сонун, мыкты. *Кызыл-ала жагоо тагып желбиреп, Кызык күн-Оюн кызыктары биз элек (Осмонов).* *Кызык күнүң өткөрүп Койбогула, кыздар ай! (Токтогул).* *Өмүр эмгекке, турмушка байланыштуу болсо гана кызык болот (Сасыкбаев).* *Чоң энем далай кызык жомокторду айтты. Мен тажабай уга бердим («Асаба»).*

Кызык II — *эт.* (заинтересоваться, проявить интерес, разохотиться) бир нерсеге өтө кунт коюп көңүл бөлүү, суктануу сезиминде болуу, жакшы көрүп жактыруу. *Зкр өпкөгө кызыгып, Бул кемпирден жай болдум! («Эр Төштүк»).* *Мен көрөр замат ал китепке кызыгып кеттим (Сыдыкбеков).* *Эки достун ацгемесин кызыгып угуп отурушту (Каимов).*

КЫЗЫЛЧА

Кызылча I — *зат.* (свекла) кант өндүрүп алуу максатында же тоют катары колдонулуучу чоң-чоң сүйрү жалбырактуу, тамыры тоголок же сүйрүрөөк келген айыл чарба өсүмдүгү. *Айланайындар, жакшы балдар экен, кызылчаны шалап жиберишти,— деп экинчи аял бизге жалына кетти*

(Турусбеков). *Биздин өлкө кант кызылчасын өндүрүүдө ири жогорулашка жетишти («Шоокум»)*. *Колхоздордо иш жакшы болсо, кы-зылча, жашылча — бардыгы көп болот* (Убукеев).

Кызылча II — *зат. мед.* (корь) денеге майда-майда кызыл бүртүкчөлөр турүндө чыгып, температура көтөрүлүп, ооздун ичи, дем алуу жолдору сезгенип ооруй турган балдардын жугуштуу оорусу, кызамык. *Кызылчага каршы эмдөө.*

КЫЙ

Кый I — *зат. диал.* (навоз, овечий помет) койдун корголу, малдын кургаган кыгы, тезек. *Көчмөн элеттиктердин урган коргону, тиккен багы барбы? Бир додо кый, көө болгон үч тоголок таштан башка неси калат көчүп кетсе журтуна* (Касымбеков).

Кый II — *эт.* (резать, срезать, рубить) курч куралдар менен кесүү, бөлө чабуу, ажыратуу. *Алыстан арча кыйып бул жерге жеткириши эки, үч күндүк жумуш* (Жантөшев). *Жазыксыздын, Бир чырпыгын кыйбайбыз* (Маликов).

Кый III — *эт.* (не пожалеть, пожертвовать чем-л., рискнуть) кандайдыр бир нерсени бирөөгө берүүгө, бир иштин, маселенин бирөөнүн пайдасына чечилишине макул болуу, көнүү, ыраа көрүү, жаманчылыкка барууга моюн сунуу. — *Канча кылганы менен кыйбайт экенсиң, Татыбек. Ыракмат!* (Байтемиров). *Рудольф шымды алуудан уялса да, досунун өтүнүчүн кыя алган жок* (Баялинов).

КЫЙМА

Кыйма I — *зат. мед.* (рожа, рожистое воспаление) сезгенүүдөн пайда болгон, шишип кетүүчү, көбүнчө, колго чыккан туюк жара, тилме. *Колуна чыккан кыйма.*

Кыйма II — *зат.* (кайма, okayмение) кийимдин этек, жеңдеринин же башка буюмдардын четине салынуучу ичке тилке, кооз тасма; кыюусу салынган, четине кыюу кармалган. *Плакаттар, ураан, ардак такталар, Кызыл кыйма, портреттер. Мына бул Канттын мыкты адамдары мактанар* (Аалы). *Кыйма тон. Кыйма калпак.*

КЫЙЫК

Кыйык I — *зат.* (обрезки материи) кездеменин кесиндиси, өөнү. *Шайынын кыйыгы.*

Кыйык II — *сын.* (упрямый, неслух) өз билгенин бербеген, өжөр, кежир, тил укпас. *Үкү деген ыйык бар, Тил билбеген кыйык бар* (Тоголок Молдо). *Арабанын артына байланган кыйык өгүздөй артка тартынганы бөтөнчө даана сезиле баштады* («Чалкан»). *Айткан тилди албаган, Кыйык эле Сары хан* («Семетей»).

КЫЙЫЛ

Кыйыл I — *эт.* (упрямиться, не соглашаться, противиться) бир нерсеге макул болгусу келбөө, көңүлсүнбөө, тарткынчыктоо. *Арык киши кыйылып болбоду* (Жакыпбеков). *Кыз анча-мынча кыйылса, назданганын, анысына караба* (Мавлянов). *Кылычбек тайды көзү кыйбай кыйылат* (Жакыпбеков).

Кыйыл II — *эт.* (*страд.* от кый II — быть изрезанным, искромсанным) кыркылуу, кесилүү, кыйылуу. *Көчөнүн боюнда кыйылып жаткан бир коло терекке минип, түшүп төрт бала ойноп турушкан эле* (Сыдыкбеков). *Кыялай өсүп бүрдөгөн Кырчындар куурап кыйылды* (Бөкөнбаев).

КЫЙЫР

Кыйыр I — *зат.* (край; грань, предел) мейкиндиктин чеги, чекеси, жеткен точкасы, бүткөн жери. *Тоо карааны мунарыктан, жер кыйыры көк жээк өчүп, караңгы түн каптап келет* (Айтматов). *Кумсарган күн жер кыйырына тытылган булуттардан салаңдап түшүп баратты* (Айтматов). *Кызырлуу кыйын биздин журт Кыйырын жоодон багуучу* («Сейтек»).

Кыйыр II — *зат. диал.* (горный хребет, гребень горы; возвышенность, холм) тоонун жону, кыр; адыр. *Кыйырдын кызыл түлкүсү.*

КЫЙЫШ

Кыйыш I — *зат.* (соединение, скрепление) буюмдун, заттын бириккен жери, жиги, эби. *Тигиштин кыйышы*

билинбейт. Сөзүнүн кыйышы жок.

Кыйыш II — *эт. (взаимн. от кый II — совместно резать, срезать) кесишүү, кыркышуу. Арча кыйыш. Отун кыйыш. Жыгач кыйыш.*

Кыйыш III — *эт. (взаимн. от кый — совместно отделять) кыюулашуу, биргелешип кыюулоо.*

КЫЛ

Кыл I — *зат. (волос хвоста, гривы) адамды чачынын, сакал-мурутунун, кээ бир айбандардын жалынын, куйругунун ар бир талы же ошондой жалдардын тобу. Кыл чайнап, балбан Тиштээк кайраттанган (Маликов), Султаның Табыл унчукпайт, Оң колун карап ыргытып, Бир тутам буурул кыл таштайт («Эр Табылды»). Бирок канчалык туйлаган сайын кыл аркан ошончолук кылкындыра берди (Айтматов).*

Кыл II — *сын. (отменный, отличный) . эң мыкты, өңчөй, нагыз, накта жакшы. Биздин заман учкул заман — Замандардын кыл алды (Бөкөнбаев). Кырк жигитти карачы, Кыл баатырдан кураган («Курманбек»).*

Кыл III — *эт. (делать, совершать действие) иш аткаруу, жумуш жасоо, аракеттенүү. Жамгыр базарга түшкөндө мал айдабай эле барып, ошол кудаларынан кызыл жабар базарлыгын кылып келет дейт (Касымбеков). Темирдин эң акыркы зыяпатын да ошол угузган маалында аш аты кылып ошол жерде өткөрүштү (Касымбеков). Мол түшүм үчүн көп эмгек кылдык («Агым»).*

КЫЛДА

Кылда I — *эт. (выбирать волос) жүндүн, тыбыттын кылын терип таштоо, кылын тазалоо, кылын бөлүп алуу. Бир жоолуктук тыбыт кылдадым.*

Кылда II — *эт. (разделять на сорта, сортировать) топ-топка бөлүү, сорттоо, тандоо. Замана бойго жетет айлап, жылдап, Өзүңө эрлер канбайт тандап, кылдап (Осмонов).*

КЫЛДАТ

Кылдат I — *сын. (искусный мастер; тактичный) бир нерсени иштөөгө, жасоого өтө чебердик, билгичтик менен*

мамиле кылган, устат, чебер. *Кылдат экен Момунжан Кырма кызыл дарыны Кырк жол сыйнап салганы* («Сейтек»).

Кылдат II — *эт. (понуд. от кылда I — выбирать волос от шерсти) кылын тазалатуу, кылын тердирүү. Ак кийиз басып кылдаттып.*

Кылдат III — *эт. (понуд. от кылда II — сортировать, разделять на сорта) топ-топко бөлдүрүү, тандатуу, сорттотуу.*

КЫЛДЫР

Кылдыр I — *туур. (подражание негромкому грохоту, тарахтению) кылдырттаган, кылдыр-кылдыр эткен анча катуу эмес дабышты билдирүүдө колдонулат. Бир кезде арт жактан кылдыр-кылдыр эткен арабанын үнү чыкты* (Баялинов).

Кылдыр II — *эт. (понуд. от кыл — заставить сделать) бир ишти, жумушту жасатуу, тапшырып айтып милдеттендирип аткаруу. Чегинен адам өтпөскө Ченемсиз бекем кылдырган* («Эр Табылды»).

КЫЛОО

Кылоо I — *зат. (название болезни телят; возглас, которым подзывают телят-сосунков) музоо, торпоктордун тилине чыгуучу илдет, дарт; жаңы туулган музоолорду ырымдоодо колдонулат. Кылоо-кылоо торпогум, Алдыга барсаң бөрү жейт, Артта калсаң ууру алат* (Тоголок Молдо).

Кылоо II — *зат. (сточенный краешек режущего предмета (то, что после точки снимают, выправляя на оселке) бычак, кылыч ж. б. кесүүчү куралдардын курчутулгандан кийин бүлөнө элек, жаныла элек миздеги үлбүрөгөн майда, жука, тилкечелер, жапыракчалар. Канжарымдын мизинен кылоосу да түшкөн* (Сыдыкбеков). *Бычактын кылоосундай да шылтоом калбайт* (Касымбеков).

КЫМЧА

Кымча I — *зат. эск. (шелк, шелковая материя) жибек, жибек кездеме. Кымыз менен жуудуруп, Кымча менен буудуруп Кыйындан бакты чорону* («Сейтек»).

Кымча II — *сын. диал. (стройный, тонкий, изящный)*

кыпча, ичке, ийилген ичке белдүү. *Бар чыгар, же болбосо ант-ташканы Кымча бел, таң чолпону, келишкен бир* (Үмөталиев). *Сулуунун кымча бели бар, Суктантып коёр жери бар* (Барпы). *Айсалкындын эки кашы карлыгачтын канатындай чийилген, кымча бели мажрүм талдын ноодасындай ийилген* («Ала-Тоо»).

КЫНА

Кына I — *зат.* хна (красящее растение, употребляемое для окрашивания ногтей и рук) боёк алуу үчүн өстүрүлүүчү өсүмдүк жана ушул өсүмдүктөн алынган чачты, тырмакты боёо үчүн колдонулуучу зат. *Идаяткандын бетине уна, колуна кына сүртүп, кашына осмокоюп жүрө турган адаты бар* (Жантөшев). *Жасалгаларды сурап келген аялдардын колдору назик келип, бармактары түз, тырмактарына кына коюлган* (Абдукаримов).

Кына II — *зат. диал.* (украшения на хвосте коня) аттын куйругуна тагылуучу жасалга.

Кына III — *эт.* (плотно прикладывать, пригонять) кандайдыр бир нерсени экинчи бир нерсеге эптештирип жанаштыра коюу, чеберчилик менен жигин билгизбей жанаштыруу, бириктирүү, улоо. *Кызыл-Суунун кыясын Кынап таштай бекитти* (Барпы). *А кокуй, кесекти да ушинтип кынайбы!* (Касымбеков). *Султаналы кирпичти ирети менен кынап тизип жатты* («Кыргыз Туусу»). *Ташты чегип кынаган, Бир-бирине улаган* (Үмөталиев).

КЫНЫК

Кынык I — *зат.* (привычка, повадка) бир нерсенин кызыгына, кынуусуна баткан абал, адат, өнөкөт, көнүмүш. *Кат аркылуу билет салганга Абылдын кынык таап калган жайы бар болчу* (Шамшиев). *Койчу ошондон кийин кынык алып, таш көмүрдү үйүнө ала келип жүрдү* (Сасыкбаев). *Кыламык түшсө кыңшылап, Кынык алган тайганың* (Токтогул).

Кынык II — *эт.* (приохотиться, войти во вкус, повадиться) көнүгүп кетүү, көнүмүш адатка айлануу, бир нерсенин кызыгына батуу, кыныгын алуу. *Киши жеп кыныгын калган жырткычтардын дайыма кишини аңдып жүрүшү мүмкүн*

(Абдукаримов). *Кыныгып алсаң уйкуга, Алдамчыдай азгырап* (Үмөталиев).

КЫҢАЙ

Кыңай I — *сын.* (неплотно, косо) бир жагына саал кыйшайыбыраак, кыйгачыраак. *Эшик кыңай ачык калган* (Мавлянов).

Кыңай II — *эт.* (завалиться на одну сторону) бир жагына бир аз ооп кыйшайган, кыйгачыраак абалда болуу. *Атка кыңай отурду. Ай төбөдөн кыңайды* (Элебаев).

КЫР

Кыр I — *зат.* (горный хребет; гребень горы) тоонун, адырдын узун тартып кеткен жону, кырка тартып жондонуп турган үстүнкү бөлүгү. *Темирчилер капчыгайдын жолунун тарлыгынан көч аяңына карашып жай бастырышып, о көпкө кашка ойрумадан нары чыгышты* (Касымбеков). *Аттуулар кыр өйдө келип жакындаганда Алыбек Темировду тааныды* (Жантөшев). *Жамгырым, жамгырым, Көгөрт тоонун ой, кырын* (Осмонов).

Кыр II — *эт.* (скоблить, соскабливать; уничтожить) бир нерсени сүргүлөө, сүрүп тазалоо; жок кылуу, кыргынга учуратуу. *Энеси кыргыз менен какыратып казан кырат* (Байтемиров). *Табак, аяк кырат, кашык жасайт* (Аалы). *Аттын жанына барып, мойнунан сылап, каткан терлерин кырды* (Каимов). *Жыргалга кастык кылганды Жыландай жанчып кырамын* (Бөкөнбаев).

Кыр III — *туур.* (звукоподражание хрипению) кыркыраган, кырылдаган дабышты билдирүүдө колдонулат. *Айзаада түркүн кыялдарга батып, абышка менен кемпирдин тамагынан кыркыр этип дем тартып жатышканын угуп, көп түндөрдү кирпик какпай да өткөрчү* (Касымбеков). *Тамагын кыркыр дегизип, алсыз жөтөлүп отуруп Ажыбай датка жай сүйлөдү* (Касымбеков).

КЫРК

Кырк I — *сан.* (сорок) 40 саны, эсеби. *Кыркыңа кылдым кырк чопкут* («Манас»). *Кууту кырк, тууту кырк — ушул эки*

кырк малчылар үчүн жооптуу учур (Убукеев). Бара турган жерибиз кырк чакырым (Бөкөнбаев).

Кырк II — *эт.* (стричь; отсекачь, пересекать) койдун жүнүн, жал-куйрукту, сакалды, чачты ж. б. кыскарта алуу, кесүү, кесип таштоо; чырпыкты, жыгачтын бутактарын, тамырын же ар кандай нерселерди кесүүчү куралдар (балта, керки, бычак ж. б.) менен кесүү, кыюу, бөлө чабуу. *Тал кыркуу. Чырпык кыркуу. Чач кыркуу. Электр менен кой кыркат, Сен турган колхоз айылың (Маликов). Зарыл учукту түбүнөн такай тиштеп кыркып койду (Сыдыкбеков).*

КЫРКААР

Кыркаар I — *зат.* (ряд) катарлаша кеткен ирет, катар. *Тоолор ак мөңгү чалган баштарын созуп, кыркаар тизиле аларга кол булгап жатышкансыйт (Жакыпбеков). — Жаңы полк! Шаңданып, кыркаар тартып алдыга жүр! (Турусбеков).*

Кыркаар II — *зат.* (настричь) кыркылып жаткан, кыркылып алынган жүн. — *0, кыркаар көбөйсүн! — деп Темиров обочодон айтканда: — Айтканыңыз келсин! — дешип кой кырккандар чуулдашты (Жантөшев).*

КЫРКМА

Кыркма I — *зат. диал.* (лапша) кесме.

Кыркма II — *сын.* (резаный; стриженный) кесилген, кыркылган; алынган, тегизделген. *Акман жээрдени дарбазадын оң босогосундагы кыркма талга байлоочу (Сыдыкбеков). Түгөл Васильевдин кыркма мурутунан көзүн айырбай туруп сүйлөй баштады (Бейшеналиев). Анын кыркма мурту серпиле түшүп, үлүрөйгөн көзүнөн кандайдыр бир жамандыктын белгиси байкалгансыйт (Абдукаримов).*

КЫРКЫНЧЫ

Кыркынчы I — *сан.* (сороковой) кырктын иреттик саны. *Кыркынчы размер өтүк. Кыркынчы жыл.*

Кыркынчы II — *зат.* (стригаль) кыркмачы, кырккан адам. *Кыркынчылар бүгүн кыркынды башташты.*

КЫРС

Кырс I — *сын.* (вспыльчивый, обидчивый, капризный) кыялы терс, мамилеси орой, кежир. *Батыш, сен Бишкынаалынын кырс киши экенин билесиң* (Байтемиров).

Кырс II — *туур.* (звукоподражание хрусту) тырс-тырс, тырс-тырс этип чыккан дабышты билдирүүдө колдонулат. *Чигитин кырс эттире тиштеп көрүп, Бир четте пахта жаят картаң Капар* (Абдыраманов).

КЫРСЫК

Кырсык I—*зат.* (беда, бедствие, несчастье) балакет, балаа, бактысыздык, күтүлбөгөн жерден болгон кокустук. *Чет кырсыктар сактаса, кыштай эки бээни байлап кымыз ачытып бербесем* (Сыдыкбеков). — *Иван Алексеевич, абалыңыз ушул, бир кырсыктан аман калдык* (Сасыкбаев). *Кырсыкты кайдан деп айтууга болбойт* (Байтемиров).

Кырсык II — *эт.* (капризничать, упрямиться) кырс кыялын карматып, кежирленүү, каршыгып калуу, айтканынан кайтпоо. *Туугандар буга кырсыгып, Кемчонтойдон чыр чыгып* (Тоголок Молдо).

КЫРУУ

Кыруу I — *зат.* (край, кромка) бир нерсенин кырданып турган жээги, чети, курбусу. *Башында кыруусу көзүнө түшкөн чоң фуражкасы бар* (Сасыкбаев). *Кыруусуна шакектин Берметтен сирке төктүргөн* («Мендирман»). *Сакалчан киши калтагынын кыруусуна туруп калган тыпынды какты* (Жантөшев).

Кыруу II — *к. а.* (*и. д. от кыр* — уничтожить) жок кылуу, жоюу. *Тамырын таарып жулууга, Баш көтөртпөй кырууга* (Осмонкул).

Кыруу III — *туур.* (возглас, которым призывают жеребят) кулунду чакырууда колдонулат. *Кыруу, кыруу, ак боз бээ. Оң туруп бер желеңе!* (Осмонов). *Кардыгач буудандарды кыруу-кыруу деп айкын бөксө жол менен абасынын алдын госуп жөнөп бара жатты* («Эр Табылды»).

КЫРЧ

Кырч I — *эт.* (резать) кыркуу, кыюу, кыркылган абалга келтирүү. *Чегиртке жердин чөбүн бүтүрдү, желени кырчты, кулунтайдын жал-куйругуна асылды* (Сыдыкбеков).

Кырч II — *туур.* (звукоподражание скрипу) кырчылдаган, кычыраган дабышты билдирүүдө колдонулат. *Тоңголок кар бутту оордогонсуп кырч-кырч этет* (Сасыкбаев).

КЫРЫМ

Кырым I — *зат. эск.* (даль, дальняя страна) алыскы жер, алыскы өлкө. *Куш баласы кырымга карайт, ит баласы жырымга карайт* (макал).

Кырым II — *сын. эск.* (хорошо сделанный, отличного качества) мыкты жасалган, сапаты дурус, жакшы. *Кытайдын кызыл кырым дарысын Мылтыгына салыптыр* («Манас»).

КЫСА

Кыса I — *зат. эск.* (рассказ, повествование) аңгеме, баян. *Кыздан чыккан тынары Кызматын кыса кылалы* (Тоголок Молдо).

Кыса II — *зат. эск.* (присяга в верности показаний) айткандары, келтирген маалыматтары чындык, туура экендигин билдирген ант, касам.

Кыса III — *зат. эск.* (отмщение, возмездие) бирөөнүн кыянатчылыгына карата өч алуу, кек алуу аракетин. *Кыса кыяматка жетпейт* (макал).

КЫЧЫ

Кычы I—*зат.* (цыпки) жуунуп, таза жүрбөгөндүктөн көбүнчө колдо, бутта пайда болгон туурук сыяктуу кир катмары. *Тырмагы өскөн, муундарын кычы баскан колу менен көзүн жанып-жанып алды* (Осмоналиев). *Колдорунда сезилбейт, Мурдагыдай кычысы* (Аалы). *Бүткөн бой кычы, карачы Терге бою жешилип* (Токтогул).

Кычы II — *зат.* (сурепка) сары гүлдүү уругунан май алуучу өсүмдүк, ыңдоо. *Кычы менен зыгырды Бейше, картөшкө менен капустаны Асан ташыды* («Ала-Тоо»).

Кычы III — *сын.* (капризный, придирачивый) кежир, өзүнчө эле болбогон жерден талаш-тартыш чыгарып турган, жөн жүрбөгөн, чыр. *Кычы сөз издеп чукулап, Эл көп жерде кутурат* (Шүкүрбеков). *Кычы кылып калыска, Сүйрөп турат балалык* (Токтогул).

Кычы IV — *эт.* (закисать, бродить) абдан ачып кетүү. *Бозо кычып кетиптир. Камыр кычып калыптыр.*

КЫЧЫК

Кычык I — *зат.* (угол, образуемый схождением двух предметов; расщелина, щель) эки нерсенин кошулган жериндеги жылчык. *Бектур колун чоң эшиктин кычыгына салып, тээкти чыгарды да ээн бөлмөгө кирди* (Сасыкбаев). *Бул кычыктан Жоону тороп тосом деп, Окко учуп, Көмүлбөстөн калган эл* (Турусбеков). *Аскалар анча бийик деле эмес, бирок жалама тик, араларында ит секирип өткүдөй кычыктары бар* (Жакыпбеков)

Кычык II — *зат.* (шепетильность, щекотливость) кыжырга тие турган, жинди келтире турган тийиштик сөз. *Эсен кээде калп эле кычык сүйлөп жападан жалгыз өзүнө кол көтөрбөгөн кайраттуу карыяны жапырганга курсант* (Бейшеналиев). *Өмүрбек да тигинин шылдың аралаш тамашасына карата кычык сүйлөдү* (Турусбеков).

КЫШ

Кыш I — *зат.* (кирпич) үй курууда пайдаланылган сүйрү төрт бурчтук түрүндө чополуу топурактан атайын иштетилген же жөнөкөй даярдалган курулуш материалы. *Жаз алды менен дагы киши жалдап, кыш куйдурду* (Жакыпбеков). *Алты миң эркеч бир кыркып, Кыш кайнатып бек салдым* («Манас»).

Кыш II—*зат.* (зима) жылдын төрт мезгилинин бири, күз менен жаздын ортосундагы мезгил. *Кыш кечигип түштү, жумшак түштү* (Айтматов). *Катаал кыш, кынжыйткан жутамчылык болбогондой* (Айтматов).

КЫШТАКТАШ

Кыштакташ I — *сын.* (односельчанин, житель того же аула) айылы бирге, айылдаш, бир айылдан. *Ал жигит биз менен*

кыштакташ.

Кыштакташ II — *эт.* (перейти к оседлости, начать жить в селении) кыштак салып отурукташуу. *Кечээ көчмөн айылым Кыштакташып жаңырган* (Бөкөнбаев). *Анда эл колхоздошкон менен кыштакташа элек* (Каимов).

КЫШТОО

Кыштоо I — *зат.* (зимовка, зимнее стойбище, зимнее пастбище; зимнее жилище) кышкысын мал кыштата турган жайыт, мал менен кыштап чыга турган жер. *Эл кыштоолордон ташынып күнгөй конуштарга чыгып конгон кез* (Касымбеков). *Дан багарлар аа бөксө жайыттарынан төмөндөп, кыштоолорунун тегерегине алда качан кыркалай конуп отурушуп алышкан эле* (Касымбеков).

Кыштоо II — *к. а. (и. д. от кышта — зимовать)* кыш өткөрүү, кыш мезгилин белгилүү бир жерден өткөрүү. *Быйыл кай жерге кыштообуз керек экендигин эмитен ойлонушубуз керек.*

КЫЮУ

Кыюу I — *зат.* (отделка на подоле шубы, края потника, одеяла, шляпы и др.) калпактын кырына, тондун этегине бастырылуучу же төшөктүн четине ж. б. тегерете кармалуучу ичке тилке. *Макмал кыюу ак калпак* (Тоголок Молдо). *Көк ноотудан тигилген шымдарынын кырбууларына кызыл манаттан кыюулар салынган* (Баялинов).

Кыюу II — *к. а. (и. д. от кый — резать)* кесүү. *Жыгач кыюу. Карагай кыюу.*

КЫЯР

Кыяр I — *сын.* (ловкий) көптү көргөн, башынан көптү өткөргөн куу, кексе, митаам, кыйды. *Ар башка, ар адамда, ар кыл кыял, Бирөө — куу, бирөө — момун, бирөө — кыяр* (Осмонов). *Кылымдан чыккан кыяры, Ааламдан чыккан аяры* («Манас»).

Кыяр II — *эт.* (поспевать, слегка краснеть; изменяться, принимать другой вид) бышып жетиле баштоо, анча-мынча

кызарып бышканга жакындоо; маалынан, учурунан өткөрүү, башкача боло баштоо. *Кыярып бышкан ак эгин, Арам колдон аман бол* (Осмонов). *Кызыктуу кайран жаштыктын, Кыярарын билбедим* (Осмонкул). *Кыярып кетип баратат, Кымбаттуу кайран кырчын жан* (Осмонкул). *Кызгалдактай кайран жаши, Кыярбас бойдон турбаспы* (Осмонкул).

Л

ЛАВА

Лава I — *зат.* жанар тоо атылышынан жер бетине агып чыккан зат; вулкан атылган кезде жер үстүнө чыккан ысык масса. *Лава катмары.*

Лава II — *зат.* кен казылып алынуучу забой, жер астындагы кен казмасы. *Тепкичсиз лава жолу аркылуу ылдый көздөй сойголотодук* (Сасыкбаев).

ЛАВКА

Лавка I — *зат.* Чоң, узун скамейка. *Лавкага отуруу.*

Лавка II — *зат.* чакан дүкөн, кичирээк соода точкасы. *Сокулук райондук керек-жарак коомунда бул киши төрт жылга жакын убактан бери лавканы башкарып келе жатат* («Кыргыз Туусу»).

ЛАК

Лак I — *зат.* (лак) жука кабык пайда кылуучу заттардын органикалык эриткичтердеги эритмеси. *Лак тиричиликте керектелет.*

Лак II — *туур.* (подражательное слово: о чем-л. большом, значительном) чоң нерсени таштап жибергендеги же бир нерсеге барып урунгандагы дабышын билдирүүдө колдонулат. *Терезенин кырына Түркүндүн көкүрөгү лак бир тийип, эки колу артына чабыла түштү* (Бейшеналиев).

ЛЕГЕНДА

Легенда I — *зат.* картография жана топография иштеринде, пландарда ж.б. шарттуу белгилердин түшүндүрмөсүнүн жыйындысы. *Легенда картанын мазмунун ачып көрсөтөт.*

Легенда II — *зат.* (легенда) уламыш, реалдуу адамдар жөнүндө же турмушта билген алардын негизинде келип чыгып, айтуучу жана угуучу тарабынан чындык катары кабыл алынган, фантастикалык образга же түшүнүккө ээ элдик оозеки аңгеме. *Легендалардын негизинде жазылган чыгарма. Легендага айлануу.*

ЛИГА

Лига I — *зат.* адамдардын, уюмдардын, мамлекеттердин союзу, коомдоштугу, бирикмеси. *Бир лигага баш кошуу. Улуттар лигасы.*

Лига II — *зат.* Нота жазууда бир нотанын экинчисинен ажыратпай байланыштуу ойноо керек экендигин көрсөткөн жаа сызык түрүндөгү музыкалык белги. *Бирдей бийиктиктеги эки нотаны бириктирген лига.*

ЛИРА

Лира I — *зат.* байыркы гректерде чертилип ойнолуучу музыкалык аспап; көркөм чыгармачылыктын, акындык шыктануунун символу. *Лира менен чоорду, керней менен сурнайды чалып, барабандарды кагыштырамын (Аалы). Талантка лира күүсү сиңген, иним (Аалы).*

Лира II — *зат.* (лира) кээ бир мамлекеттердеги мисалы, Италиянын, Турциянын акча бирдиги.

М

МАА

Маа I — *ат. сүйл.* (мне) мага. *Маа десе он жылдан кийин ремонттоңуз* («Чалкан»).

Маа II — *туур.* (подражание бляению овцы) койдун маараганын билдирүүдө колдонулат.

МАЙ

Май I — *зат.* (жир; масло) жаныбарлардын этинде, сүтүндө бир катар өсүмдүктөрдө жана минералдык заттарда болуучу жана алардан ажыратылып алынуучу сууда эрибей турган зат. *Кой майы. Каймак май. Эфир май.*

Май II — *зат.* (название месяца) календарлык жыл эсебинин бешинчи айы. *Башка күндөн майрамы көп ушул ай, Баарыбызга бакыт ачкан сулуу май* (Осмонов).

МАЛ

Мал I — *зат.* (домашний скот, имущество, богатство, ценности) жылкы, уй төө, кой-эчкилердин жалпы аты; мүлк, дүнүйө, товар. *Кара малдан төөсү көп, карды салык бээси көп* (фольк.). *Несин айтасыз, жайыттын көркү мал эмеспи* (Убукеев). *Малды көрүп пайгамбар жолдон чыгыптыр* (макал).

Мал II — *эт.* (погружать, обмакивать; вонзать) суюктукка чөгөрүү, матыруу; батыра саюу. *Куржундагы нандан бир сындырып, арыкта кулдурап агып жаткан сууга малып жеди* (Жакыпбеков).

МАЛА

Мала I — *зат.* (борона) кыртышты жумшартып майдалоодо колдонулуучу айыл чарба шайманы. *Азыр соко, мала, кетмен, күрөк сыяктуу шаймандарды ремонттоп жаткан кези* (Бейшеналиев).

Мала II — *сын.* (светло-рыжий, рыжеватый, светло-серый, светло-синий) анчалык ачык эмес кызгылтымыраак же көгүш

түс. *Түркүн чөптөр, жапайы беделер мала кызыл гүл ачып турат* (Касымбеков).

МАЛГА

Малга I — *зат. диал.* (курт — шарики или лепешочки из отжатога и засушенного творога) сүзмөдөн даярдалган азык, курут. *Малтаны эздиңби?*

Малга II — *эт.* (грузно двигаться, хлюпая, шлепа) бат түшүү, бат түшүп буйдалып араң кыймылдоо. *Алдыда Жапар баратты, Ак кардай малтап ылайды* (Бөкөнбаев).

МАҢ

Маң I — *зат.* (гашиш) нашаа. *Маң тарткандай кейбиреп, Мас болгондой кеңгиреп* (фольк.).

Маң II — *сын.* (растерявшийся, опешивший, проявляющий нерешительность) эмне кыларын билбей дал болгон абал. *Кубандын таякесинин кеби көкүрөгүндө. Кандай экенине көзүм жетпей башым маң* (Өмүрбаев).

Маң III — *эт. диал.* (идти) бир жакты карай басуу, жайынча жөнөө. *Ак тайлак капкара көздөрүн жайнатып, башын чулгуп, сеңселип маңган сайын маңдайындагы жылаажын шыңгырлап барат* (Касымбеков).

МАҢГИ

Маңги I — *сын. эск.* (вечный) түбөлүк. *Маңги эстелик.*

Маңги II — *сын.* (одурманенный наркотикам; наркоман; придурковатый, недотепа; головотяп) апийим ичүүчү жана нашаа тартуучу; дөдөй, макоо, келесоо. *Кар айтат деп ким айтат? Нашаа тарткан маңги айтат* (Тоголок Молдо). *Адам болбой баарыбыз, Маңги болгон экенбиз* («Эр Төштүк»). *Ай талаада оттогон, Маңги экени чын экен* («Эр Төштүк»).

МАҢДАЙЛАШ

Маңдайлаш I — *сын.* (находящиеся один против другого) жүз тиктешкен, бет карашкан абалда. *Маңдайлаш турат.*

Маңдайлаш II — *эт.* (столкнуться, натолкнуться друг на

друга; схватиться в поединке) бет маңдай келип салгылашуу; беттешүү; бетме-бет келүү. *Баатырлар маңдайлашат, чечендер таңдайлашат* (макал). *Арыстан Манас баатырга Маңдайлашып калганы* («Манас»).

МАҢЫЗ

Маңыз I — *зат.* (сироп, сок; смысл, содержание, суть) жемиштин, мөмөнүн ширеси; маани, бир нерсенин негизги мазмуну. *Тамактын маңыздары организмге тароодон мурда боорго барат* («Ден соолук»). *Башкы маңыз мына ушул жагында* (Абдыраманов).

Маңыз II — *сын.* (пустомеля, болтун; надоедливо болтливый) эзме; маанисиз көп сүйлөгөн бабыр. *Пайдасы жок кеп айтып, Маңыз сөздү чиритет* (Токтогул).

МАРА

Мара I — *зат.* (финиш) жарышта, мелдеште чыгып келгендиги белгиленүүчү акыркы чек, белги. *Марага кадимкидей тизгин кагышып келесиңер* (Бейшеналиев). *Гүлсары эч качан марага минтип кыбырап жеткен эмес* (Айтматов).

Мара II — *эт.* (впиться взглядом; уставиться на жертву, готовясь к прыжку) мадала тиктөө, көз албай, тикирейип караган абалда болуу, теше тиктөө. *Качыруучу жолборстой, Марап турган сен кимсиң?* («Манас»). *Бухгалтер көз айнегинин үстүнөн марап тиктеди* (Абдыраманов).

МАРТ

Март I — *зат.* (название месяца) календарлык жыл эсебинин үчүнчү айы. *Март айы болсо да, азыр бул жерде жаз белгиси жок* (Жантөшев).

Март II — *сын.* (щедрый) берешен, колу ачык, колдо болгонун аябаган жоомарт. *Берген март эмес, алган март* (макал).

МАРШ

Марш I — *зат.* катарда ыргагы менен бир калыпта басуу; аскердик жүрүш тартиби менен бир орундан экинчи орунга жылуу; марш ритми менен жазылган музыкалык чыгарма. *Пионердик салтанаттуу марш ойнолду* («Асаба»). *Жаш аскер маршын ырдаган, Ойдуңдан үндөр угулат* (Турусбеков).

Марш II — *сырд.* (междометие) жөнөө, ордунан козголуу жөнүндө берилген буйрук. *Командирлер аларга, Ар күнүгө марш берет* (Барпы). *Өндүрүшкө, курулушка, Марша-марш!* (Турусбеков).

МАТА

Мата I — *зат.* (хлопчатобумажная ткань кустарного производства) пахтадан өрмөктө согулган кездеменин бир түрү. *Матаны киет түрлөнтүп, Бачайы көйнөк кийгендей* (Тоголок Молдо). *Керимбек калың гүлдүү мата менен капталган диванда жатат* (Мавлянов).

Мата II — *эт.* (гнуть, сгибать, кривить; крепко привязать, связать; помыкать, третировать, туркать) матоо менен ийүү; жылбас кылып байлоо; кекетүү, жекирүү. *Асантайлар Асекти жигиттери менен матап алышат* (Сыдыкбеков). *Эмитен сесин алып коёюн дедиби, Көкө түсүн үйрүп, кыр көрсөтө минтип матады* (Касымбеков).

МАТОО

Матoo I — *зат.* (приспособление для сгибания унин и кереге; способ привязывания, связывания) кереге, ууктун ийилген жери; кереге, уукту ийүү үчүн ылайыкталган курал; байлоо. *Өрүш толгон жылкым бар, Матoo толгон төөм бар* («Эр Төштүк»).

Матoo II — *к. а. (и. д. от мата II — гнуть, сгибать)* матап ийүү; жылбас кылып байлоо.

МАШ

Маш I — *зат.* (маш — бобовое растение) чанактуулар тукумундагы бир жылдык дан өсүмдүгү, буурчактын бир түрү.

Маш II — *зат.* (в игре в карты — в масть, под масть) карта оюнунда бирдей өңдүү карталардын чоңу менен кичинесин басууга туура келген мүмкүнчүлүк, шарт. *Ачага маш тийип, басып чыгып кеттим.*

Маш III — *сын.* (приспособленный, ловкий, приведенный в соответствии) кандайдыр бир нерсени иштөөгө көнүгүп калган, машыккан; кыймыл-аракети тез. *Жоокерликке маш кылган, элине калыс жан деген* (Сыдыкбеков).

МАША

Маша I — *зат.* (курок; запал у фитильного оружия) атылуучу куралдарда атуу үчүн сөөмөй менен басып жиберүүчү тетиги; эски мылтыктын кууга от коюучу, от алдыруучу тетиги. *Машасын тартып алды дейт, Тарс дедирип салды дейт* (фольк.). *Милтесине чок коюп, Машасына от коюп* (фольк.).

Маша II — *зат.* (комар) чиркейдин бир түрү. *Машанын мурду батпаган, Чиркейдин мурду өтпөгөн* («Манас»).

МАШТА

Машта I — *эт.* (упражнять, тренировать; подготовливать; приводить в порядок) үйрөтүү, такшалтуу, маш кылуу. *Үлгү берип маштадың, Өспүрүм келин-кыздарды* (Осмонкул).

Машта II — *эт.* (в игре в карты — умастить, дать под масть) карта оюнунда окшош карталардын кичинесин чоңу менен басууга туура келгендей кылып берүү, бастым.

МАШЫК

Машык I — *зат.* (ловкость, умелость) маш болгондук, көнүккөндүк, такшалгандык. *Кылычка машык аскер.*

Машык II — *эт.* (упражняться, приобретать навыки; наловчиться) үйрөнүп-көнүгүп калуу, такшалуу, маш болуу. *Дирижердун машыккан колдору көл үстүндө кайкып учкан ак чардакты элестетет* («Агым»).

МЕКЕ

Меке I — *зат. диал.* (кукуруза) жүгөрү. *Меке, беде айдады* (Барпы).

Меке II — *зат.* (кровь, которая появляется на коже лошадей, когда они засекаются) жазында, жайында гана сууган жылкынын моюнунун кээ бир жеринен чыгып туруучу кан. *Аттардын мекесинен чыккан кан менен келиштире боёшту* (Жантөшев).

МЕЛДЕШ

Мелдеш I — *зат.* (соревнование, состязание) балбандардын, баатырлардын ж. б. артыкчылыгын билүү максатында уюштурулган сынак, оюн; эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн көтөрүлгөн демилге, күрөш, жарыш. *Аттары күлүк, жигити эр, Жарышса чыккан мелдештен* (Осмонкул). *Октябрь майрамы алдындагы мелдеш. Социалисттик мелдеш.*

Мелдеш II — *эт.* (держать пари; соревноваться, состязаться) жүзөгө ашкан же аша элек иштин аныгын билүү же жарышта артыкчылыгын көрсөтүү максатында бир нерсе сайып убадалашуу; ар кандай ишти тез, ылдам бүтүрүү, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн күрөшүү, демилге көтөрүү, күрөшкө чыгуу. *Алдырып ийдим мөрөйдү, Мелдеше кетип, атын чаап* («Эр Төштүк»). *Кой багуудан экиндуулүк көргөзөт, Көбөйтүүгө Асан менен мелдешет* (Осмонкул).

МЕТРИКА

Метрика I — *зат.* ыр түзүлүш закондорунун жыйындысы.

Метрика II — *зат.* баланынтуулгандыгы тууралуу күбөлүк. *Паспортту да метрикасыз эч ким мага берген жок* (Аалы).

МЕШ

Меш I — *зат.* (печь, печка) үйдү жылытуу, тамак бышыруу үчүн ылайыкталган, ичине от жагылуучу жасалга. *Үчөө мешти тегеректей үңкүйүшүп отурушат* (Сасыкбаев). *Чал мештин жанында чот кагып жаткан эсепчинин сөзүнө алаксып кетти*

(Элебаев).

Меш II — *зат. диал.* (шкура козы, снятая чулком; бурдюк для доставки кумыса, воды и сыпучих тел) көбүнчө эчкинин туюк союлган терисинен жасалган кымыз, суу ж. б. нерселерди куюуга, сактоого, ташууга ылайыкталган үй буюму, идиш, чанач. *Сүт, кымыз куйган меш.*

МИЙЗАМ

Мийзам I — *зат. эск.* (закон) закон. *Кана, кеңеш өкмөтүнүн мийзамына ким каршы, ким? («Ала-Тоо»).* *Мийзамдын жолун өзүң билесиң («Чалкан»).*

Мийзам II — *зат.* (тенётник — паутина, летающая в начале осени) күзүндө жел менен кошо учкан ак түстүү желе сыяктуу үлпүлдөк нерсе. *Мийзамдын гүлүндөй үлпүлдөк экен («Кыргыз Туусу»).*

МИН

Мин I — *зат.* (недостаток, дефект) кемчилик, жетишпегендик, мүчүлүш. *Иштеген ишинен мин табылбайт.*

Мин II — *эт.* (садиться верхом, ездить верхом) көлүккө, атка эки бутун эки жагына арта сала отуруу, транспортко түшүү, орун алуу. *Күрпөң-күрпөң жүгүртүп, Күлүктү минсең бир кызык (Токтогул).* *Биймырза кагылайын, мин тайды (Касымбеков).*

МИСАЛ

Мисал I — *зат.* (пример) үлгү кылып көрсөтө турган далил, үлгү. *Казый көп мисалдарды бир баштан санады (Касымбеков).*

Мисал II — *сын.* (похожий, подобный) сыяктуу, окшош. *Короого камалган койлор мисал туткундар бирде чуру-чуу, бирде гүү-гүү (Жакыпбеков).*

МОМУН

Момун I — *зат.* бубны (*в карте*) кызыл түстөгү төрт бурчтук сүрөтү бар ойнолуучу картанын бир түрү. *Момундун*

тузу. Момундун балтасы.

Момун II — *сын.* (воздержанный, скромный; смиренный) куулук-шумдугу жок, кишиге жамандык ойлобогон, жоош. *Жаманкулдун балдары өзүнөн бетер момун экен* (Касымбеков).

МОР

Мор I — *зат.* (труба глиняная и кирпичная) очоктун, мештин кирпичтен же топурактан жасалган түтүн чыгуучу трубасы. *Мордон түтүн бурулдап, үйдө зайыбы түшкүдөн алып койгон тамакты жылытып жатты* (Айтматов).

Мор II — *зат.* (полусгоревший овечий помёт; вид тёмно-коричневой краски) кой көңүнүн чогу, кору; кара-күрөң түс. *Убактында жуунбай, мор боло турган болдук* («Чалкан»).

МОЮЛ

Моюл I — *зат.* (черемуха) башында сабак-сабак болуп чыккан жыттуу гүлү бар бадал өсүмдүгү. *Токойдогу моюлдар куду ак сирень өңдүү* (Сасыкбаев).

Моюл II — *зат.* (толстый сук) жоон, уюлгуй чыккан бутак. *Чыгып жаткан арчанын моюлуна көчүк коюп олтуруп алды* («АГЫМ»).

МОЮНДАШ

Моюндаш I — *зат.* (сверстник, друг) замандаш, курбалдаш, ынтымактуу, татуу. *Кайыр экөөбүз моюндаш өскөнбүз* (Аалы).

Моюндаш II — *эт.* (обниматься, обнимать друг друга за шею; жить в любви и согласии) бирин бири моюндан кучактоо, кучакташуу; ынтымакта жашоо. *Манастын уулу Семетей, алган жарым болсо деп, аз гана ойноп көрсөк деп, Моюндашып жүрсөк деп* («Семетей»). *Үйлөнөрүн үйлөндү, бирок бир ай толук көңүл сүйгөн жары менен моюндашып чер жаза элек* (Өмүрбаев).

МОЮНЧА

Моюнча I — *зат.* (подтёлок; однолетки, ровесники) сүт эмизбей калган бир жаштан эки жашка караган музоо, торпок; курбу, замандаш. *Ири бодолордон туура ону моюнча торпокко айланып, үчөөнө акты жазылды го...* (Сыдыкбеков). *Бейше менен Шарше моюнча өсүшкөн.*

Моюнча II — *зат. диал.* (хомут) музоонун, торпоктун мойнуна тагылган жип, моюнтурук. *Мукаш музоосун желеден бошотуп, моюнчасын түрүп жатты («Асаба»).* *Ат коштун моюнчасын жоготкондугуң үчүн деп, байлар чейрекердин акысынан кармап алат* (Абдукаримов).

МӨКҮ

Мөкү I — *зат.* (сапоги из грубой кожи с загнутыми кверху носками, на мягкой подошве и без каблуков) териден башын учтуу кылып кайкалата тигилген такасыз бут кийим. *Бутуна мөкү кийген аксакал абышка* (Жантешев).

Мөкү II — *зат. диал.* (челнок швейной машины; челнок ткацкий) токуу станогунун же тигүү машинасынын жип түрүлгүчү. *Мөкүгө оролгон жиптер.*

МӨЛ

Мөл I — *сын.* (прозрачный, чистый; честный) тунук, кирсиз, көк кашка; куулук-шумдугу (арамдыгы) жок, ниети калыс. *Кааласам оргуп аскадан, Мөл булак болуп ойносом* (Аалы). *Оргуштап чыккан мөл булак, Колоттон ылдый кулдурап* (Аалы).

Мөл II — *сын.* (очень влажный, сырой) ным (кургак эмес). *Сени ок өткүс бек кылсам да, чок өткүс мөл кылсам* (Сыдыкбеков).

МУНАР

Мунар I — *зат.* (башня, минарет) бийик, кууш салынган архитектуралык курулуш, бурана, мунара. *Айчылыктан көрүнгөн Мунарым аман бар бекен* («Курманбек»).

Мунар II — *зат.* (легкая мгла, мутная белизна воздуха,

дымка, белёсое марево) күнүрт, бозомук тарткан аба, мунарык, боз. *Кыштак үстүн көгүлтүр мунар каптаган* (Абдумомунов).

Мунар III—*зат.* (марить, покрываться мутноватой белёсостью, покрываться лёгкой дымкой) айлана көзгө даана көрүнбөө, боз түшкөндөй тунарган көрүнүштө болуу. *Жер мунарып дуу болуп, Дүнүйө жүзү түн болуп* («Манас»).

МУҢ

Муң I — *зат.* (печаль, тоска) күйүт сезими, зээн кейиткен оор кайгы, капа. *Кыргыздын өткөн күнү муң менен зар, Бул күнгө теңей турган эмнеси бар* (Үмөталиев). *Муң биздин журттун башына канчама кара казанын көмкөрдү* (Сыдыкбеков).

Муң II — *эт.* (тупеть; выдерживать; выносить, сносить) чыдоо, түтүү; кыйналып азап көрүү. *Кантип кайра жашарбасын муңган жан* (Аалы).

МУРУН

Мурун I — *зат.* (нос; ноздря) адамдын, айбандын жыт алуу, дем алуу жана дем чыгаруу органы. *Кырдач мурун жаш Каныбек таягына сүйөнүп ырдап турат* (Жантөшев). *Зал ичинде тердин жыты мурунду жарат* (Жакыпбеков).

Мурун II — *такт.* (раньше, прежде) илгери, башта, өткөн учурда; адегенде, ириде, мурда. *Мындай сонун теңчилик, Кылымда мурун болбогон* (Жантөшев). *Мурун мындайды көрбөгөн жаным а дегенде апкаарыгансып сестене калдым* (Сыдыкбеков).

МУРУТ

Мурут I — *зат.* (усы) эркектердин үстүңкү эрининин үстүнө чыккан кыл, мойлоо. *Кыроо түшүп кар басты, Кыл мурутум агарып* (Осмонкул).

Мурут II — *зат.* мюрид (последователь духовного руководителя, духовного наставника) имамдын айткандарын орундатып, динге кызмат кылган адам. *Ажыдан кайтканда ак*

эшендин муруту Шадыбек калпа Шадыбек ажсы аталды (Аалы).

МУУН

Муун I — *зат.* (сустав, сочленение; поколение, потомство) адамдын жана жаныбарлардын сөөктөрүнүн же чемирчектеринин кыймылга келип туруучу кошулган жери; ата-бабанын укум-тукуму. *Жүрөгү сыздап, муундары калтырап чыкты* (Сыдыкбеков). *Айтчы, биздин муундар жөнүндө сенин оюң кандай* («Ала-Тоо»).

Муун II — *эт.* (удавиться; задохнуться) тартылган жиптен, алкымдоодон ж. б. тамагы кысылып, кан жүрбөй, дем ала албай калуу; деми кысылуу. *Жумагүлгө аба жетишпей муунуп баратат* (Байтемиров). *Муунуп бараткан жорго кармаган адамдардан качам деп, кайра аларды көздөй секирди* (Айтматов).

МУУНАК

Муунак I — *зат.* (сочленение; коленце; зарубка *вокруг чего-л.*) шакек сыяктуу муун-муун болгон бөлүкчө, омуртка сөөктөрүнүн, жиликтердин кошулган жери. *Омурткаларды муунактарынан ажыратуу. Жыгачка муунак белги салуу.*

Муунак II — *эт.* (сильно ослабеть; не быть в состоянии двигаться) ажыроо, шайы кетүү. *Айша башын көтөргөн бойдон үнсүз муунагып турганда түп этип бирөө аттан тушуп, каалганы түктүк муштады* (Өмүрбаев).

МУШТАШ

Мушташ I—*зат.* (драка, схватка) бирин-бири муштап койгулашкан жанжал, уруш. *Күрөштө, мушташта өз чөйрөсүндө буга тең чыкчу эмес* (Сыдыкбеков).

Мушташ II — *эт.* (драться) бирин-бири муштап, койгулашып урушуу. *Жеңди чечип ыргытып, Сен эми мушташа турган окшодуң* (Шүкүрбеков).

МҮЛК

Мүлк I — *зат.* (имущество; достояние, собственность; богатство) дүнүйө; байлык; үй оокатына керектүү буюмдар. *Сан кара боз жылкың бар, Сандыгың толгон мүлкүң бар* («Эр Табылды»). *Жоомарт бекен элге мүлкүн үрөгөн? Дыйкан бекен бермет данын күрөгөн?* (Аалы). *Жакшы атанын кашык менен жыйнаган мүлкүн жаман уул чөмүч менен чачып түгөтөт деген ырас* (Сыдыкбеков).

Мүлк II — *зат. диал.* (десны, десна) тиш эти, бүйлө. *Тишимдин мүлкүн дарылаттым.*

МҮРҮ

Мүрү I — *зат.* (плечо) ийин менен колдун сөөгүнүн бириккен жериндеги ийиндин бери чыгып турган бөлүгү; ийин; канаттуу куштардын моюнунан ылдый ийин сыяктанып ийилип кеткен бөлүгү; ошол бөлүктүн бир азыраак алдыга чыгып, көтөрүлүп турган уч жагы. *Билгендерге бир шумдук, Мүрүдө кундак токтолуу* («Манас»). *Кар жиликтин түбү деп, Канаттын анык мүрү деп* («Семетей»).

Мүрү II — *зат. диал.* (пятак, пять копеек) беш тыйын. *Тумшугу жок өлгөн жан, Беш мүрүчө пайда жок, Бекерге жатып калат деп* («Манас»).

МҮЧӨ

Мүчө I — *зат.* (часть тела, орган, член; член организации) дененин айрым бөлүктөрү; бүткүл дене, дене түзүлүшү; кандайдыр бир уюмдун, коомдун, адамдардын тобунун составына кирген киши. *Арстан Манас баатырдын, Ар мүчөсү башкача* («Манас»), *Орто бойлуу, мойну бир аз кыска дебес мүчө түзүлүшү сыйда* (Сыдыкбеков). *Ошол жылы Танабай текшерүү комиссиясына мүчө болуп шайланып калган* (Айтматов). *Башкарманын мүчөлөрү ферма башчысынын сунушун бир добуштан кабыл алды* (Каимов).

Мүчө II — *эт.* (достигать года своего рождения по животному циклу) мүчөлгө толугу, мүчөлү толуп жетилүү. *Он үчүндө мүчөдү, Андан кийин күчөдү* (фольк.).

МҮЧҮЛҮШ

Мүчүлүш I — *зат.* (недостаточный, в малом количестве) кем, чала, кемчил, кемтик. *Башка аткаруучулар да мындай майда-чүйдө мүчүлүштөрдөн куру эмес* («Агым»).

Мүчүлүш II — *эт.* (быть недостаточным) бир аз жетишпөө, кемчил болуу. *Бала катты окуп жатат, Кезек-кезек мүчүлүшүн токтоп да калат* («Ала-Тоо»).

МЫК

Мык I — *зат.* (гвоздь) бекитип кагуу үчүн колдонулуучу кичинекей таякча металл, чеге. *Жыгач уста вагондун алдына төшөлгөн тактайга мыкты житире кагып жатат* (Сасыкбаев).

Мык II — *сын. диал.* (замечательный) мыкты, эң сонун. *Кызматың, үйүң мык экен.*

МЫКЫЙ

Мыкый I — *зат.* (затылок, загривок) желке, кежиге. *Мыкыйына колун тийгизди.*

Мыкый II — *зат.* (неясыть) күндүз жакшы көрбөгөн, ууга көбүнчө күүгүмдө же түнкүсүн чыгуучу жырткыч канаттуу, үкүнүн бир түрү. *Толуп жатыр тоосунда, Туйгун менен чынары, Турумтайы, мыкыйы* («Манас»).

Мыкый III — *зат.* (усы) мыйык, мурут. *Биле коюп шум Кыяз, Мыкыйынан күлүптүр* («Сейтек»).

Мыкый IV — *эт.* (ёжиться, поджигаться) жыйрыла мыкчыюу; тыңсынып кекирейүү. *Мыкыят «мен» дегендей сырын ачпай* (Абдыраманов). *Мүнөзү жумшак, кең пейил ачык, Мыкыйбайт ичке сырларын катып* (Абдыраманов).

Н

НААЛЫ

Наалы I — *зат.* (подковка на каблуке) бут кийимдин же шилип кетпес үчүн таманына урула турган темир. *Наалысы алтын, жез өкчө Айдаркандын баласы, Ала көөдөн эр Көкчө («Манас»).*

Наалы II — *эт.* (стонать, рыдать; жаловаться на судьбу, на свое положение) кейип-кепчүү, капалануу, кайгыруу. *Капитан бирөөнүн капаланганын, наалып сүйлөгөнүн өлгүдөй жек көрөт (Жантөшев).*

НААМА

Наама I — *зат. диал.* музыкальный инструмент (в эпосе) эпостордо, музыкалык аспап. *Дүйнөдөгү нааманы түрдүү-түрдүү чалган бар (фольк.).*

Наама II — *зат.* священная книга (в эпосе) эпосто, ыйык китеп. *Наама китеби.*

Наама III — *сын.* (неграмотный, темный) сабатсыз, караңгы. *Окубаган наама адам.*

НААР

Наар I — *зат.* (пища) тамак, азык, оокат. *Эртеден бери наар ала элекмин (Жакыпбеков). Салима экөөбүз бакка кирип жеңил наар алдык да, көлөкөдө аркы-терки басып жүрдүк (Жакыпбеков).*

Наар II — *зат.* (тиснение по коже; тиснённый орнамент; мелкие линии на внутренней стороне пальцев и ладоней; красота лица) көбүнчө булгаарыга ныгыра басып түшүрүлгөн оюу, орнамент, түр; алакандагы, колдогу майда сызыктуу издер; беттин сулуулук ажары. *Жүз жылда да бетке түшкөн наары жок (Аалы). Шааркандын купкуу бетине наар чачылды, жайдарылана берди (Мавлянов).*

НАБАТ

Набат I — *зат.* леденцы (*сахар в кристаллах*) жемиштин маңызы менен канттын кошундусунан даярдалган татты. *Дасторконго курут, набат, кант коюлду* (Сыдыкбеков).

Набат II — *зат.* кандайдыр бир коркунучтуу (өрттү, суу ташкынын ж. б.) билдирүү үчүн коңгуроо аркылуу берилген сигнал.

НАК

Нак I — *сын.* (наличный, наличность) накта. *Сүйрөп жүрбөй нак берем* («Эр Табылды»).

Нак II — *сын.* (чистый; настоящий; действительный) нагыз, таза, эч нерсе кошулбаган. *Уктап кеттим кызарып эки бетим, Тура албадым, нак кымыз койгон жыгын* (Шүкүрбеков).

Нак III — *такт.* (как раз, точь-в-точь) туптуура, дал, так. *Жети жыл болду нак быйыл, Жер азабын көргөнүм* («Эр Төштүк»).

НАР

Нар I — *зат.* (одногорбый верблюд) жалгыз өркөчтүү төө. *Жүктүн оорун нар көтөрөт* (макал).

Нар II — *зат.* (нары) полдон бир аз бийик кылып, тактайдан төшөп жасалган, жатуу үчүн ылайыкталган секиче. *Бойро төшөлгөн нардын үстүндө уйку анчалык таттуу болчу эмес* (Сасыкбаев).

НАРК

Нарк I — *зат.* (цена, стоимость; ценность) акча бирдигинин өлчөмү туюнтулган бир нерсенин баасы. *Базардагы сооданын Наркын билбейт балалык* (Токтогул).

Нарк II — *зат.* (традиция, обычай; достоинство, авторитет) салт, адат; нуска. *Көчтүн алдын тосуп абал сурап, оогон жүгүн оңдошуп, улоо айдашып коюш бабадан калган нарк эле* (Касымбеков). *Дагы эле болсо сиз менен биз сакалыбызды сүйрөп наркты тутунабыз* (Касымбеков).

НАРЫ

Нары I — *такт.* (дальше; по ту сторону) кандайдыр бир нерсенин, чектин, орундун ж. б. экинчи жагы. *Танабай аттын нары жагына бир чыгып, бери жагына бир чыгып, күйпөңдөй берди* (Айтматов).

Нары II — *бөл.* (или, и... и, как..., так) да, ошону менен бирге. *Адылбек — Кадырбектин айылдашы, нары классташы* (Мавлянов). *Ак-Талаа аймагында Дүйшө өңдүү нары жоомарт, нары калк камына бүлүнгөн жогорку маданияттуу бригадирлер арбын* («Кыргыз Туусу»).

Не I — *ат.* (что) эмне. *Не деп жатат?*

Не II — *байл.* (не..., не...; или..., или...) же. *Не изи, не тарпы жок* («Ала-Тоо»). *Өзү жыйырманын не төртү, не алтысында* (Өмүрбаев).

НОТА

Нота I — *зат.* музыка жазууда колдонулуучу графикалык шарттуу белги. *Ал азыр өз колу менен нота үйрөткөн окуучусунун концертинен кетип бара жатат* («Агым»).

Нота II — *зат.* эл аралык укукта (дипломатиялык мамиледе) бир мамлекеттин өкмөтүнүн экинчи мамлекеттин өкмөтүнө кат жүзүндө официалдуу кайрылуусу.

НУСКА

Нуска I — *зат.* (образец; пример, достойный подражания; народная мудрость) үлгү, таалим, өрнөк; акыл-насыят. *Акылдуунун сөзү — кыска, айта салса — нуска* (макал). *Карымын деп жүрбөстөн Калкыма нуска чачамын* (Тоголок Молдо).

Нуска II — *зат.* (экземпляр) даана. *Азыркы учурда адистештирилген басмада 3 миллион нускадан ашуун ондогон наамдагы окуу китептерин чыгарып турат* («Агым»).

Нуска III — *зат.* (показывать, показывать рукой; давать знак) жаңсоо, жаңсап шилтөө. — *Эң жакшы болду — деп күлүңдөп, Кереч колун нускады* (Жантөшев).

НЫМ

Ным I — *зат.* (влага; влажное место; сырость) сыз, кургак эмес, нымдуу абал. *Тып этип тамчы тамбаган мындай учурда соккон жел жердин нымын кургатып, ого бетер какишытты* («Кыргыз Туусу»).

Ным II — *такт.* (полностью, целиком, абсолютно, совершенно) такыр, бүт. *Ал аңгыча күн батты, Элдин алды ным жатты* (Токтогул).

О

О

О I — *ат.* (он, тот) ал, тиги деген шилтеме ат атооч маанисинде колдонулат. *Бирок да бактың туюк бейм, жигит, Не десең о да буйрук бейм, жигит* (Осмонов). *О дүйнө кеткен Манастын Арбагына жалынып* («Манас»).

О II — *сырд.* (возглас, выражающий удивление, горе, сожаление) кайгыруу, өкүнүү, таң калуу, жактыруу же жактырбоо сыяктуу ички сезимди билдирүүдө колдонулат. *О чиркин, баатырлардын жүрөгү кандай!* (Жантөшев). *О карыя, канча жашка келдиңиз* (Аалы).

ОБОО

Обоо I — *зат.* (сап) жылкынын жугуштуу ылаңы, жылкынын маңкасы. *Обоого шыйпаң үйүр* (макал).

Обоо II — *зат.* (холм из камней, гряда камней) дөбөчө кылып үйүлгөн таш, көбүнчө белги катарында таштан үйүлгөн дөбөчө.

ОЙ

Ой I — *зат.* (мысль, помысел) акыл жүгүртүп ойлоо процесси, ойлоо натыйжасы, пикир. *Ойго чөккөн Аккыз өзү да эзелки көп сөздүн учугун издеп, оюн алаксытты* (Сыдыкбеков). *Бул оюн Салык чайдан кийин жайма-жай отуруп айтып берди* (Каимов). *Ал Канчоро капырың Той кылышка ой кылып*

(«Сейтек»).

Ой II — (низина, впадина) айлана-чөйрөсүнө салыштыра караганда төмөнүрөөк келген жер, чуңкурураак жер, ойдун. *Жылкыны жолго салалы, Кең Балгарттын оют, Калтырбай айдап баралы* («Эр Табылды»). *Аны туурап бир чоң уруу эл бүт ойдон конуш алган* (Сыдыкбеков). *Үйлөрү тетиги ойдо, баргын дешти* (Осмонов).

Ой III — *эт.* (выдалбливать, делать углубление; гравировать, делать резной орнамент) казып чуңкурайтуу, оюк, чуңкур абалга келтирүү; бир нерсеге оюу, түр салуу. *Арыктын жээгине кемеге ойду* (Сыдыкбеков). *Келин музду оюп, андан көз жашындай сызылып чыккан сууну аңдый карап жай отурган экен* (Убукеев).

Ой IV — *сырд.* (восклицания ах, ой, эге) чочугандыкты, таң калгандыкты билдирүүдө же бирөөнү чакырууда, бирөөгө кайрылууда колдонулат. *Ой, Танабай, уктап калгансыңбы, эмне унчукпай калдың?* — *деп жолдоштору аны кайра кызуу сөзгө аралаштырат* (Айтматов). *Ой сен, жылкычы чал! Эне көрүп энтеңдедиң мынча* (Сыдыкбеков).

ОЙНОО

Ойноо I — *сын.* (резвый, шаловливый) ойногонду жакшы көргөн, оюнга берилген, оюнкарак, ойноок. *Ойноо бала секелек, Он төрткө жашы жете элек* («Семетей»). *Анда мен жандан тентек ойноо кезим, Жүрөктө кайдан болсун акыл-сезим* (Турусбеков).

Ойноо II — *к. а. (и. д. от ойно— играть)* кандайдыр бир нерсе, оюнчук ж. б. менен илээшип алаксуу, көңүл ачуу, шоок кылуу. *Кышында балдар ойноого Күзгүдөй жалтыр муз кызык* (Осмонкул). *Чүкөнү мен Кетерде эле төккөмүн. Ташта, энеке! Чүкө ойноодон өткөмүн* (Турусбеков).

ОЙРОН

Ойрон I — *зат.* (богатырь, господин) баатыр, оён, эр, мыкты, берен. *Ойрон Бакай абаңдын Өйдө турар деми жок* («Сейтек»). *Ойронум абам барында Оозумдан сүтүм кете элек*

(«Эр Табылды»).

Ойрон II — *зат.* (разрушенный, то, что разбито, разрушено) кыйраган, бузулган абал, таш-талканын чыгарып кыйратуучулук, катуу талкаланган кыргын, бүлгүн, дүрбөлөң. *Ошо барган боюнча Ойронду Манас салыптыр* («Манас»), *Мылтыктын кундагынан кармап алып, Алымкул ишилтеп жүрөт ойрон салып* (Аалы). *Ойрон кылат беттешсек* («Эр Табылды»).

ОК

Ок I — *зат.* (стрела, пуля, снаряд) жаанын жебеси, мылтык, автомат сыяктуу атылуучу куралдардын патрондорунун ичиндеги коргошун, патрон, замбиректердин снаряды. *Чоктолуу мылтык, жебелүү ок Маңдайын көзөп кетпесин* (Жантөшев). *Сен ок кую турган май сурап келчи* (Аалы). *Ок төгүп токсон замбирек Оодарып жерди чаңытты* (Бөкөнбаев).

Ок II — *зат.* (ось) дөңгөлөктөрдүн, машиналардын айлануучу бөлүктөрүнүн айлануу борборуна коюлуучу жумуру темир. *Өз огуна коюлган дөңгөлөктөр.*

Ок III — *сырд.* (восклицание, выражающее неодобрение, порицание) жагымсыз сөз айткан же жаман кабар угузган кишиге карата айтылып, чочугандыкты, корккондукту билдирүү иретинде колдонулат. — *Ок! Ал эмнеси экен!* (Сыдыкбеков).

ОКТОЛ

Октол I — *эт.* (порываться вперед) алга карай катуу обдулуу, атырылуу, окторулуу. *Ордунан турду октолуп, Олтура албай токтолуп* («Манас»).

Октол II — *эт.* (*страд. от окто* — быть заряженным, заряжаться) ок салынып даярдалган абалда болуу. *Сырлары түндүн сонун да, Октолгон мылтык жсонумда* (Аалы).

ОКУУ

Окуу I — *зат.* (чтение; обучение; учеба; учение) билим алуу, билимге ээ болуу процессинин жана билим берүүгө байланыштуу иштердин жалпы аталышы; ошондой эле

теориялык жоболордун жыйындысы, кандайдыр бир окумуштуунун, ойчулдун ж. б. негизги жоболорунун, көз караштарынын жалпы жыйындысы, системасы. *Окуу сабагы. Жалпыга милдеттүү окуу. Окуунун отличниктери. Материалисттик окуу. Дарвиндин окуусу.*

Окуу II — к. а. (и. д. от **оку** — читать, учиться) мектеп же башка окуу жайларында билим алуу; жазылган нерсени ирети боюнча үн чыгарып же көз жүгүртүп билүү, айтуу. *Китеп окуу. Ичинен окуу. Мектепте окуу.*

ОКШОШ

Окшош I — сын. (похожий, одинаковый) кебетеси, көрүнүшү, ар кандай сапаты ж. б. жагынан бирдей. *Үйлөрү окшош биздин бийик аскага (Осмонов). Бир үлгүдө тигилгендей окшош кийимдер (Сыдыкбеков).*

Окшош II — эт. (взаимн. от **окшо** — быть подобным, похожим) мамилеси, кебетеси, көрүнүшү ж. б. жагынан бирдей болуу. *Кыргызга күйкө окшошот, Учса баары топтошот (Барпы).*

ОЛЖОЛОШ

Олжолош I — сын. (участник в доле добычи, имеющий право на часть добычи) олжо табууга катышкан, көмөктөш, олжону биргелешип бөлүшүп алууга акылуу. *Кошулган адам олжолош Талаадан олжо тапканга (Тоголок Молдо).*

Олжолош II — эт. (взаимн. от **олжоло** — захватывать в качестве добычи, трофея) олжону биргелешип алууга катышуу, олжону бөлүшүп алуу. *Олжолошуп бөлүштү.*

ОЛОҢ

Олоң I — зат. (задняя подпруга) малдын чаткаякка жакыныраак жеринен алып тартылып, ээрдин арткы эки капталына бекитилүүчү кайышы. *Ат олоңун бекиткен болуп, Абыл эшик алдында селейип турган Батийнаны карады (Сыдыкбеков). Айланайын жоокерлер Олоңуңду оңдогун (Жантөшев).*

Олоң II — *сын.* (в эпосе: многочисленный) эпостордо: калың, эң көп деген маанилерде колдонулат. *Ордолуу шаар, олоң журт, Кайрылып кайра барууга Эки көзүм төрт болду* («Сейтек»).

ОЛОНДО

Олондо I — *эт.* (подтянуть заднюю подпругу) олоң тартуу, олоңун тартып бекитүү. *Кош олоңдоп бекитти.*

Олондо II — *эт.* (косить одним глазом; набрасываться, вращая глазами) сокурундап караган же олурандаган, оройлонгон абалда болуу. *Олоңдогон ал аюу Орго түшкөн кез экен* («Эр Төштүк»).

ОҢ

Оң I — *зат.* (правый, подходящий, удачный) дененин жүрөк орношкон тарабына карама-каршы келген жагы, сол жагына карама-каршы келген жагы; ылайыктуу, туура, дурус, жөндүү. *Зуулдап машинада кара жолдо, Караймын көзүм тойбой оңго, солго* (Шүкүрбеков). *Колхоздун иши оң болсун, Азык-түлүк мол болсун* (Осмонов). *Биздин эмдиги жүрөр жолубуздуң оңу да ушул тарап* (Сыдыкбеков).

Оң II — *зат.* (линять, выцветать) күндүн, абанын таасири менен өңү өчүү, мурдагы түсүн жоготуу. *Кызыл оңбос болсочу, Кыз бурулбас болсочу* (Токтогул). *Оңгон мала көйнөкчөн, Он-он бирде жаштагы* (Осмонкул).

Оң III — *эт.* (быть удачным, удачливым; наладиться) оңолуу, түзүк болуу, жакшы оңтойлуу абалга келүү. *Уурдап алган, кымтып алган жук болбойт, Андайлардын карды тойбойт, иши оңбойт* (Осмонов). *Бригадир минген ат качан оңчу эле* (Жакыпбеков). *Турмуш-шартыбыз оңолуп, оңуп калдык* («Ала-Тоо»).

ОО

Оо I — *эт.* (свешиваться на одну сторону, переваливаться) бир жагына кыйшайган абалда болуу, оодак тартуу. *Көчтүн алдын тосуп абал сурап, оогон жүгүн оңдошуп коюш бабадан*

калган нарк эле (Касымбеков). *Каныбек атынан ооп баратып тапанчасын кармап берди* (Жантөшев).

Оо II — *сырд.* (возглас, выражающий удивление и сожаление) таң калуу, өкүнүү, сыяктуу ички сезимди билдирүүдө же бирөөгө кайрылууда колдонулат. *Оо асыл досум! Бир атыңа тең боло албайм* (Каимов). *Оо балам, жоготконуң эмне? Жоолаганың ким эле?* («Эр Төштүк»).

ООДАРЫШ

Оодарыш I — *зат.* (состязание всадников, состоящее в сталкивании друг друга с коня, выбивание из седла) ат үстүнөн бири-бирин тартып түшүрүүгө тийиш болгон улуттук спорт оюну, эңиш. *Ошол күнү да жеңген Оодарыш менен сайышта* (Жантөшев). *Айылда той болсо, баатыр оодарышка түшөт десе, ага ким даап чыгуучу эле* (Сыдыкбеков).

Оодарыш II — *эт.* (*взаимн. от оодар* — переворачивать, сваливать) кандайдыр бир нерсени оодарууга жардамдашуу, бирин-бири оодара тартууга аракеттенүү. *Эки жигит күрөшүп жатса, алардын ары жагында экөө оодарышып жүрүшөт* (Жантөшев).

ООЗ

Ооз I — *зат.* (рот; входное отверстие; начало входа в ущелье) адамдын жана жаныбарлардын тамактануу үчүн кызмат кылуучу органы: идиштердин же башка нерселердин моюн жагындагы же баш жагындагы ачыгы; короонун, коктунун, капчыгайдын ж. б. кире бериш жери. *Оозун чайкап, колун жууп, Он чакты ууртап алды эле* («Эр Табыл-ды»). *Оозу кайрылган чаначты улам бири көтөрүп жутуп коюшуп, алар көпкө отурушту* (Касымбеков). *Үңкүрдүн оозунан созолонуп чыгып турган көк түтүндү көрүштү* (Касымбеков).

Ооз II — *зат.* (небольшой искусственный водоем для хозяйственных нужд, хауз) суу токтотулган кичирээк көлмө, хауз. *Мындай жасалма көлмөлөрдү жергиликтүү калк ооз же хауз деп айтат* (Абдукаримов).

ООРУ

Оору I — *зат.* (болезнь; больной) организмдин нормалдуу калыпта болбой, илдетке, дартка чалдыккан абалы; кесел, ноокас, сыркоо. *Окуу менен билишип, Оорунун атыш табышкан* (Осмонкул). *Карып оорусунан жакшы болду* (Жантөшев). *Бир күн оору бир күн соо, Алымкан, азабың тартсам билбейсиң* (Токтогул).

Оору II — *эт.* (болеть, хворать) дененин бир жери ооруксунуу, сыздоо; сыркоолоп, ноокастап калуу. *Кагылайыным сага эмне болду? Бир жериң ооруйбу?* (Каимов).

ОР

Ор I — *зат.* (вырытая в земле глубокая яма, ров) кандайдыр бир максатта терендикте казылган чуңкур, зындан. *Ор түбүнө арканды Оён Төштүк салды эми* («Эр Төштүк»). *Оокат үчүн сен дагы Күнтүн орду сактайсың* («Кедейкан»).

Ор II — *эт.* (жать, косить) эгинди, чөптү ж. б. орок менен же машина аркылуу түп жагына жакындата кыркып алуу, чаап алуу. *Ударник экен дедиртип Экөөбүз орок оролу* (Осмонкул). *Беш сугарып, үч оргон Беде сонун турбайбы* (Барпы). *Комбайндар оруп, басат эгинди* (Калык).

ОРДО

Ордо I — *зат,* (*ист.* ханская ставка; ханский дворец, ханская юрта; богатая юрта феодала) хан сарайы, хандын үйү; жасалгалуу, асемдүү кооз үй. — *Таксыр,— деди бек акырын,— ордодон жарлык келди* (Касымбеков). *Как майдандын түбүндө Хан Манастын зор ордо Как ортого тигилген* («Эр Төштүк»). *Бекиттирет мыктылап Кийизден боз үй ордосун* (Каралаев).

Ордо II — *зат.* (национальная игра в альчики) тегерек сызык менен курчалган аянттын борборуна чүкөлөрдү салып, эки жаат болуп, абалак же томпой менен чүкөлөрдү чийинден сыртка атып, чертип ойноочу улуттук оюн. *Кырк таман чийип ордону Атып жаткан кези экен* («Манас»). *Мусулманкул бир жагы он беш таман чүкө ордо салдырып, бектерди, аскер*

кишилерди эки бөлүп, мелдештирип ойнотуп жатты (Касымбеков).

ОРОЙ

Орой I — *зат.* (лицо, цвет лица, выражение лица) адамдын бети, жүзү, ыраңы. *Оройон көргөн чочуган Ойрон Кошой дагы бар («Манас»).* Мындай оройу суук өңдү көрүп, Эмилбектин жүрөгү оозуна тыгылат (Осмоналиев).

Орой II — *сын.* (вспыльчивый, грубый) кыялы, мамилеси жагынан корс, сылык эмес, одоно. *Одоно сүйлөп күрсүлдөп, Орой болбо жашыңда (Калык).* Кээде эси жоктук кылып орой сүйлөйсүң, Татыбек (Байтемиров).

ОРОЛ

Орол I — *зат.* (удобный момент, подходящее обстоятельство) оңтойлуу, мерчемдүү учур, ыңгайлуу шарт. *Оролуң барда ойноп күл, Өткөн соң оозуң карманба (Осмонкул).* Бурма элүү жаштагы оролуна келген (Каимов). *Оролу келбес сөздөрдү Оңоп Токоң улады (Токтогул).*

Орол II — *эт.* (быть завернутым, обвёрнутым, закутанным, замотанным; возвратиться, вернуться) бир нерсе менен сыртынан чулганып капталган абалда болуу; кайра айланып келүү, кайра бир кайрылуу. *Дасторкондо оролуп турган нандын бирөөнүн жарымын сындырып алды (Байтемиров).* Кунан кетенчиктеп, баланын чылбыр оролгон билегин оорутту (Бейшеналиев). *Убадасын унутпай, Оролуп элин тапты де (Осмонкул).*

ОРОО

Ороо I — *зат.* (яма для хранения зерна) анчалык терең болбогон, үстүн кайрадан жаап көөмп коюу үчүн ылайыкталып казылган көбүнчө эгин сактоочу чуңкур. *Ороо толо даны бар Кадими дыйкан болоюн («Манас»).* Оюлтуп ороо казганым, Олжону кабат тапканым (Тоголок Молдо).

Ороо II — *зат.* (пеленка; обёртка) баланы ороп-чулгай турган шейшеп, жалайк же дагы башка ар кандай орой турган

материалдардын жалпы аталышы. *Калтыраган арык колу менен ороосун самтыратып эки колдоп баласын көкөлөтө көтөрдү* (Аалы).

ОРТОКТОШ

Ортоктош I — *сын.* (соучастник, товарищ в деле, в каком-л. предприятии) шериктеш, пайда-зиянын, кубаныч-кайгысын ж. б. тең көрүп, тең бөлүшө турган тең орток. *Апел кары Бубуштүн жанында Кайрат айтып, кайгысына ортоктош* («Ала-Тоо»).

Ортоктош II—*эт.* (совместно участвовать в чем-л.) тең орток болуу, кандайдыр бир ишке тең катышып, болгон натыйжасын бирге көрүп, тең бөлүшүү, үлүштөш, шериктеш болуу. *Ортоктошуп дан айдап, Көксөөсүн көк жал басканы* («Манас»).

ОТ

От I — *зат.* (огонь) тутанып күйүп турган жалын, ар кандай отундун, күйүүчү нерсенин күйгөн абалы. *Ана, ал от жагып, казан асып, кызын жуунтуп, тамак берет* (Айтматов). *Куу жыгачтан каршылап Улуу кылып от жакты* (Жантөшев).

От II — *зат.*-(трава) жашаң чөп, мал же жапайы жаныбарлар оттогудай көк, жашыл ыраң, чөп. *Жайлоо отуна не жетсин, арыган ат аптада семирет* (Жакыпбеков). *Быйыл от кандай? Мал семирдиби?* (Жакыпбеков). *Аттар отко коюлду* (Сасыкбаев).

ОТОО

Оттоо I — *зат.* (маленькая походная юрта, которую берут с собой на летовку, юрта пастухов; юрта для новобрачных) жайлоого чыкканда тигилүүчү кичирээк боз үй; жаңы үйлөнгөндөргө арналган өргөө. *Катарындагы жумурткадай оттоо кызыныкы* (Сыдыкбеков).

Оттоо II — *к. а. (и. д. от ото* — пропальвание; прополка) дан эгиндерин, жашылчаларды же башка өсүмдүктөрдү зыяндуу чөптөрдөн тазалоо, арылтуу. *Сугат, оттоо, апийимди суюлтуу,*

Кандай сонун, кандай кызык чөп чабык (Осмонов). Апийим отоосунда мен он чакты күн жүрүп калдым (Элебаев).

ОТТУУ

Оттуу I — *сын.* (огненный, жгучий) жалындаган; ысык; өткүр, курч. *Калдым оттуу түтүндө (Токтогул). Жүрөгү оттуунун колу да шоктуу (Сыдыкбеков). Жылдызкан оттуу көзүн ирмебей тигилип тиктейт (Байтемиров).*

Оттуу II — *сын.* (покрытый травой) жашыл ыраң чөп өскөн, малга жайыттуу, жашаң чөптүү, мал оттоого ылайыктуу. *Бул жерлердин эли өйдөлөп, малга жайлуу, оттуу жайыттарга көчүп кетишкен экен (Касымбеков). Мен кеткенде койдо калган Альйман бая мен байыр алган оттуу төргө кайра барбаптыр (Өмүрбаев).*

Ө

ӨГӨӨ

Өгөө I—*зат.* (напильник) темирди, катуу нерселерди сүрүп тегиздөө, жылмалоо, учтоо, курчутуу үчүн колдонулуучу курч металлдан жасалган аспап. *Темирдин көркү өгөөдө, Жыгачтын көркү мөмөдө (Токтогул). Алтын сандык түбүндө-Болот өгөө бар экен («Эр Төштүк»).*

Өгөө II — *к. а. (и. д. от өгө —* пилить, стачивать напильником, подпилкой) тегиздөө, жылмалоо, курчутуу, максатында өгөөлөп сүрүү. *Тынымсыз өгөө. Өгөөдөн улам түшкөн өгөндү кыпындар.*

ӨКСҮ

Өксү I — *зат.* (недостаток, нехватка) жетише бербегендик, кемчил болуп жетпей турган абал, өксүк. *Тамактан өксү болбосун жана мүмкүн болушунча көбүрөөк ичишсин (Каймов).*

Өксү II — *эт.* (не хватать, быть недостаточным) жетишсиз болуу, кемчил болуп жетише албай туруу. *Огород суудан да*

өксүптүр (Касымбеков). *Оокаттан өксүсөңүз ден соолугуңуз бузулат* (Каимов).

ӨКҮМ

Өкүм I — *зат.* (приговор, решение, распоряжение) милдеттүү түрдө аткарылууга тийиш болгон буйрук, буйрук иретиндеги чечим. *Дал ушул өкүмдү уккан соң, Жусуп Батийнаны чакыртып, жалына сүйлөдү* (Сыдыкбеков). *Үч күндө барып кел деген Өкүм кылган кебиңиз* («Эр Табылды»).

Өкүм II — *сын.* (несдержанный, вспыльчивый, решительный; резвый, горячий) сүйлөгөнү, мамилеси өктөм, тартынбаган өткүр; курч; камчы салдырбаган ыкчам (жылкыга карата). *Мамбеткулду өз күчүн сезген өкүм адам деп болжоого болот* (Каимов). *Жанаша чуркаган күрөң ат озуп кетпесе да өкүм келатат* (Жакыпбеков).

ӨКЧӨ

Өкчө I — *зат.* (каблук, задник *обуви*) бут кийимдин такасы, апкыт бөлүгү, *Өкчөсү карыш көк жеке Бутума берчи киейин* («Манас»).

Өкчө II — *эт.* (при игре в альчики бросать свой биток, стараясь поставить его на выигрышной стороне) сакасын алчы тургузуу же каршысынан жогорку абалга жетүү максатында үйрүп калчай таштоо. *Өкчөп койсом ат болгон Алтын сакам кошо бар* («Эр Төштүк»).

ӨЛ

Өл I — *сын.* (сырой, влажный *о коже*) чийки, ийленбеген, ийи жеткире иштетилбеген. *Өл тери.*

Өл II — *эт.* (умереть) өмүр сүрүүсү, жашоосу токтолуу, дүйнөдөн кайтуу. *Ачкалыктан Курбум өлүп бул жерде Калган эле Көмүлбөстөн денеси* (Турусбеков). *Өлөйүн десем жан таттуу, Кирейин десем жер катуу* (Токтогул).

ӨЛӨҢ

Өлөң I — *зат.* (осока) саздак жерлерде өсүүчү ичке узун жалбырактуу көп жылдык чөп. *Өзү көк өгүздүн мурунтугун бош коюп, анын өлөңдү бурдап, жулунуп оттогонунга таң калат* (Осмоналиев).

Өлөң II — *зат.* песня (обычно казахская) обондотуп аткарыла турган ыр көбүнчө казак ырларына карата колдонулат). *«Өргүсөң өлөң айт, сууп каласың» дечи эле* (Аалы).

ӨЛҮҮ

Өлүү I — *сын.* (мертвый) тирүү эмес, өлүп калгай, жансыз. *Ошол бойдон Бегайымдын өлүү же тирүү экени дайынсыз* (Жантөшев).

Өлүү II — *к. а. (и. д. от өл —* умирание, смерть*)* жашоосу токтолуу, өлүмгө учуроо, дүйнөдөн өтүү. *Өлүүгө болгон өңдүү катуу буйрук Учкучтар самолёттон бөлүнгөн жок* (Үмөталиев). *Мындан көрө өлүү керек,— деп акем катуу намыстанды* («Агым»).

ӨНДҮР

Өндүр II — *зат.* (ложбина; долина реки) кокту сыяктанып кеткен жайыгыраак жер, суу же сай бойлоп өрдөп кеткен кичирээк өрөөн. *Жазы талаа, кең өндүр, Жарыктыгым кең Балгарт* («Эр Табылды»). *Өндүр сайын өрдөгөн Адам жүрөт канчалык* («Эр Табылды»).

Өндүр II — *эт.* (понуд. от он — растить, выращивать, производить) өсүмдүктүн уругунан, үрөндөн ж. б. өстүрүп алуу, өстүрүү; келтирип чыгаруу, иштетип чыгаруу, пайда кылуу. *Түрлүү-түрлүү өсүмдүк Өндүрүп алып көчүрдүк* (Тоголок Молдо). *Келин колу — өндүрөт дейт эгинди* (Бөкөнбаев).

ӨНӨКТӨШ

Өнөктөш I — *зат.* (партнёр в игре; соучастник, пособник в общем деле) жаат-жаат болуп ойноп жаткан оюнчулардын бир тарабына алар менен бирге кошулуп ойногон оюнчу; бир тарап

болуп катышып жаткан шериктеш. *Үчтөн-төрттөн өнөктөш болушуп вагондон жүк ташышат экен* (Бейшеналиев).

Өнөктөш II — *эт.* (играть, разделяясь на две партии) оюндун же башка иштин бир тарабына кошулуу, шериктешүү, бир өнөк болуу. *Кармыштын группасындагылар эки топко бөлүнүшүп өнөктөшкөн* (Бейшеналиев).

ӨҢ

Өң I — *зат.* (лицо, цвет лица; цвет) адамдын жүзү, бет ажары; бир нерсенин түсү, ыраңы. *Бирок улам каттын аягына жакындаган сайын, өңүндөгү оту соолуп, ийилген кашы сустая түшөт* (Айтматов). *Татыбектин сары чийкил өңү өзгөрдү* (Байтемиров). *Чычырканак, шилби, четин, долоно, Өңү өчпөс өмүрү узун арча бар* (Осмонкул).

Өң II — *такт.* (сплошь, исключительно) өңкөй, өңчөй, жалаң, чылк. *Кыз-келин менен өң боз бали көлдүн кылаасына чыгышты* (Сыдыкбеков). *Өрүлүк кылды Ашымды Өңкедейлер жыйылып* (Осмонкул).

Өң III — *эт.* подкрадываться (*об охотнике*) эңкейип, боюн жашыра көрүнбөстөн жакын барууга аракет кылуу. *Аккулжа болсо мен өзүм Акмалап барып өңөйүн* («Семетей»). *Мерген корум менен корум боло өбөктөп, улактуу эчкини өңүп жөнөйт* (Осмоналиев).

ӨҢДӨШ

Өңдөш I — *сын.* (имеющий одинаковый с кем-чем-л. цвет; похожий, подобный) өңү-түсү окшош, өңү-түсү бирдей. *А түгүл тактанын үстүндөгү бүт бөлмөнү ээлеп жаткан өңдөш эки палас дагы жаңы* (Мавлянов).

Өңдөш II — *эт.* (*взаимн. от өңдө* — оказывать помощь в выделянии овчины, очищая мездру) ашатылган терини бордоп, челин алып таштоого, териге ак түс берүүгө жардамдашуу, биргелешип иштешүү. *Тери өңдөшүп кол кабыш кылуу.*

ӨҢКӨЙ

Өңкөй I — *такт.* (сплошь, исключительно) өңчөй, жалаң, чылк. *Өңкөй баатыр ээрчиген Эр Манастын кашына* («Манас»). *Баи кошуп жаңы турмуш куруп жатат Эзилген ал күндөгү өңкөй шордуу* (Турусбеков).

Өңкөй II — *эт.* (наклоняться вперед) эңкее бөкчөйүү, далысын бүкүрөйтүп, өбөктөгөндөй абалда болуу. *Экөө тең өңкөйүп отура калышты* (Жантөшев). *Казак өңкөйүп жер карап басат* (Сыдыкбеков).

ӨҢӨР

Өңөр I — *зат.* (слизистый налет) көбүнчө суюк тамак куюлуучу, ачытылуучу идиштердин ичине, ички бетине жыйналып пайда болгон же акырындап жыйылып жука катмар калыңданып калган жук, кыртыш. *Тиштин өңөрү эртең менен көп болот* («Ден соолук»). *Челектин өңөрү. Чаначтын өңөрү.*

Өңөр II — *эт.* (вести кого-что-л. впереди себя на верховом животном; посадить кого-л. или положить перед собой на седло)атка же башка унааларга мингенде баланы же башка бир нерселерди астына алган абалда алып жүрүү. *Азыр эле атасы өңөрүп барып апасына берип кеткен Азатбек атасынан көзүн албай ээрчип үн салууда* (Сасыкбаев). *Мылтыгын алдына бош өңөргөн калыбында эки жак бийик беттерге чабыттай келе жатты* (Сыдыкбеков).

ӨӨН

Өөн I — *зат.* (разного рода мелкие (*негодные*) обрезки кошмы, кожи, материи недостаток) кийизден, териден, кездемеден же башка материалдардан кыйыктап кесилип ташталган майда-чуйда кесиндилер; кемчилик, жетишсиздик. *Өөн бириксе тон болбойт* (макал). *Жаңы кийиминен энеси өөн таба албады* (Каимов).

Өөн II — *зат.* (горная ложбина; продолговатая впадина в горах; равнина среди гор) узун кокту, тоо арасындагы тилке жайык же жанаша кеткен эки жылганын аралыгы. *Машыран чымын-куюн болуп өөнгө түштү* (Абдукаримов).

ӨР

Өр I — *зат.* (пологий, некрутой подъем) айдөөш тарткан, улам жогорулаган сайын бийиктеген жер, улам жогору жагы бийиктеген жантайма. *Тиги өрүнөн аттын аты тарта албай, Шордууларды далай ирет кыйнаган* (Турусбеков). *Жылкы өзөн бойлоп өр тартып жайылат* (Сыдыкбеков).

Өр II — *эт.* (вить, плести) чачты, кайышты, жипти үчтөн же андан көп кылып бөлүп алып, бири-бирине айкалыштыра эшүү, чырмаштырып бир өзөккө бириктирүү. *Алтынайдын өргөн жаак чачтары тизесинен өтүп турат* (Жантөшев). *Көсөл атамдын учтары чыгып кеткен камчысына чейин өрүп берди* (Каимов). *Айымбача саймалап ычкыр өрүп жүк бурчунда* (Жантөшев).

ӨРҮҮ

Өрүү I — *зат.* (отдых, остановка, днёвка) узак жол жүргөндө бир жерге токтоп дем алуу, эс алуу, тыныгуу абалы. *Жайлуу айылга бир күнчө өрүү болуп алсак кантет,— деди Серкебай жолдошторуна* (Сыдыкбеков).

Өрүү II — *к. а. (и. д. от өр — заплетание)* чачты, жипти ж. б. өрүп, бир өзөккө бириктирүү. *Жалтылдаган кара чачын Жайып салган өрүүгө* (Бөкөнбаев).

ӨТ

Өт I — *зат.* (жёлчь) боордон бөлүнүп чыгуучу саргыч жашыл түстөгү ачуу суюктук жана ошол суюктук жыйналуучу каканак сыяктуу баштыкча. *Өтүн эзип хандын кызына ичирди «(Жомоктор)».* *Бирдеме десем коркутту, Аламын деп өтүңдү «(Семетей)».*

Өт II — *эт.* (проходить, миновать; перейти) бир жерден, бир орундан экинчи бир жерди, орунду карай басуу же кандайдыр бир унаа, транспорт аркылуу жүрүп кетүү; бир жерден же бир тараптан экинчи жерге же экинчи тарапка которулуу, оошуу; кандайдыр бир чектен ашып түшүү. *Рудольф көпүрөдөн өтүп, бери белеске чыкты* (Баялинов). — *Байбиче, келиниңиз көрсөткөн орунга өтүңүз* (Сыдыкбеков). *Аралап*

басып өтүп нечен жерди, Түндүктөн чыккан кеме Донго келди (Үсөнбаев). Ийне өткөн жерден шоона өтөт (макал). Ошентип, арадан бир аз убакыт өттү (Убукеев).

ӨТӨ

Өтө I — *зат.* (то, что дано взамен чего-л., отплата в благодарность за что-л. (*напр. за помощь*)) кандайдыр, качандыр бир көрсөткөн жардамы, кызматы ж. б. үчүн ыраазылыгын билдирген жооп катарындагы сый, алкыш, өтөлгө. *Адатта дос күтпөгөн киши болбойт, бирок анын өтөсүнө чыгуу баарынын эле колунан келе бербейт* (Каимов). *Алган милдеттенмесинин өтөсүнө чыгуу үчүн бардык күчүн жумшоодо* («Кыргызстан аялдары»).

Өтө II — *бөл.* (очень, крайне, весьма) эң, абдан эле, аябай, эң эле. *Ошентсе да ошолордун ичинен Темир экөө өтө ынак* (Сыдыкбеков). *Каныбек кийинки күндөрдө өтө ойчул болуп кетти* (Жантөшев).

Өтө III — *эт.* (исполнять, выполнять) кандайдыр бир милдеттүү болуп калган ишти аткаруу, белгилүү бир мөөнөт ичинде кызмат кылып тийиштүү милдетин актоо. *Өтөбөй калайыктын бир кызматын, Жүрбөйүн жер бетинде адамсынып* (Бөкөнбаев). *Ошентип айрылышкан муңдуу энем, Канткенде мээнетинди өтөп берем* (Аалы). *Акматов армиялык милдетин өтөп келгенден кийин өз курбуларына келип кошулат* («Агым»).

ӨЧ

Өч I — *зат.* (месть, мщение; злоба) качандыр бир кезде көрсөткөн кордугу, ызасы ж.б. үчүн алынуучу кек; жек көргөн мамиле; кас. *Ажалым жетип өлбөсөм, Акыры бир күн алармын Керимбайдан өчүмдү* (Токтогул). *Кыялап өткөн көч элек, Кыз экөөбүз өч элек* (Тоголок Молдо).

Өч II — *эт.* (гаснуть, стираться) күйүп турган от, жанып турган шам ж. б. күйүүдөн, жарык берүүдөн токтолуу; өң, түс, бир нерсенин бетине түшүрүлгөн из, жазуу ж. б. мурдагысындай болбой көөнөрүп, эскирип жоголо түшүү оңуу, билинбей калуу.

Очоктогу от өчүп, үстү бозоруп, уламдан-улам габы кетип баратат (Байтемиров). *Көйкөлгөн көк шибердин өзгөрүп өңү өчөт* (Убукеев). *Чычырканак, шилби, четин, долоно, Өңү өчпөс, өмүрү узун арча бар* (Осмонкул). *Тигине тоолордун карааны өчтү* (Айтматов). *Айгашканын дүбүртү алыстан барып өчтү* (Жакыпбеков).

П

ПАЙ

Пай I — *зат.* (пай) кандайдыр бир иштин кызыкчылыгы үчүн анын катышуучулары, тарабынан чогултулуп, мезгил-мезгили менен төгүп турууга тийиш болгон үлүш. *Кооперативдик пай. Кируү пайы.*

Пай II — *зат. диал.* (сухожилие) толорсук, тарамыш. *Кызыталак Бото ууру Кескен экен пайымды* (Барпы).

ПАР

Пар I — *зат.* (пара; ровня) эки нерседен турган бир жуп, түгөй; бири-бирине барабар келген теңдеш, бири-бирине теңтуш, тең. *Терилген баштарга каптар толуп, аларды кырманга ташып баруу үчүн пар ат чегилген араба атайы келатты* (Сыдыкбеков).

Пар II — *зат.* (птичье перо) куштун, канаттуулардын жүнү. *Кайсы убакта кирсем, алдында калың төшөк, чыканагына пар жаздык* («Ала-Тоо»).

ПИОНЕР

Пионер I — *зат.* ачылбаган, изилденбеген белгисиз өлкөнү биринчи болуп ачып, анда жашай баштаган адам; илим, маданият жагынан же кандайдыр бир иш боюнча жаңылык киргизип, биринчи ирет жол салган, эң биринчилерден болгон киши. *Гагарин — космостун пионери болду* («Ала-Тоо»).

Пионер II—*зат.* балдардын ыктыярдуу коммунисттик

уюмунун мүчөсү. — *Агай, пионерлер музео-торпокторду шефке алышмак болду* (Убукеев).

ПРОСПЕКТ

Проспект I — *зат.* кеңири, чоң түз көчө. *«Айчүрөк» универмагы Фрунзе шаарынын Ленин атындагы проспектинде.*

Проспект II — *зат.* бир нерсенин алдын ала түзүлгөн болжолдуу планы, кыскача мазмуну көрсөтүлгөн долбоору. *Иштин проспектисин түзүп алуу. Проспект боюнча иштөө.*

Р

РАДИКАЛ

Радикал I — *зат.* чечкиндүү иш-аракеттерди, көз караштарды жактоочу.

Радикал II — *зат.* белгилүү бир сандын тамыр табуу амалын жана андан келип чыккан натыйжаны белгилөөчү белгиси.

РЕАКЦИЯ

Реакция I — *зат.* Ар кандай аракетке, таасирге карата кандай маани берилгендигинин натыйжасы, жообу. *Кошулуу реакциясы. Ажыроо реакциясы.*

Реакция II — *зат.* Жок болуп бара жаткан же революция тарабынан жеңилген эзүүчү таптын өз табын, бийлик жүргүзгөн үстөмдүгүн сактап калуу жана аны калыбына келтирүү үчүн революциячыл кыймылга жана ар кандай прогресске каршы аёосуз күрөшүү үчүн жүргүзүлгөн саясаты. *Сталыпиндин реакциясы. Реакцияга каршы күрөш.*

С

САА

Саа I — *ат.* (разг. форма дат. падежа от местоимения: **сен** — ты) **сен** деген жактама ат атоочтун барыш жөндөмөсүндөгү оозеки айтылышы. *0, Коной, саа ыракмат, сыйладыңыз, Тамак мол, дасторконду жыйбадыңыз* (Аалы).

Саа II — *эт.* (доить) сүт берүүчү малдын эмчегин сыга кармап тартуу, сүт чыгарып алуу. *Жылдызкан уйду саап коюп, тамак жасоого киришти* (Байтемиров). *Койчу карала эчкини кармап алып оорсок саай баштады* (Сасыкбаев).

СААЛ

Саал I — *такт.* (чуточку, чуть-чуть, немножко) бир аз, анча-мынча, азыраак. *Саал бара түшкөндө Чоро кайра токтотту* (Айтматов). *Жоон бутактары саал төмөн ийМлип, бүчүрлөрү ийнедей сайылып калың* (Сыдыкбеков).

Саал II — *эт.* (*страд от саа II* — доиться) саап алынуу. *Албетте уйлар үч мертебе саалып турушу керек* (Убукеев).

СААТ

Саат I — *зат.* (помеха, препятствие) кандайдыр бир иштин жүзөгө ашышына мүмкүнчүлүк бербей, тоскоолдук кылган каргашалуу себеп, жолгоо, кесепет. *Ишке саат кылбасаңарчы, нормам орундалбай калмак болду,— деп тракторчу нааразыланды* (Убукеев). *Ажыраштым, энеке, Ар кимге тийген саатыман* («Кедейкан»).

Саат II — *зат.* (часы; час) суткалык убакытты өлчөө үчүн колдонулуучу прибор; 60 минутага барабар убакыт өлчөмү. *Билегинен алтын саатын бурады* (Аалы). *Самолёт бийиктикке көтөрүлгөнүнө, мына, бир саатка жакын мезгил өттү* (Сыдыкбеков).

САБА

Саба I — *зат.* (большой кожанный бурдюк, в котором готовят кумыс) көбүнчө төөнүн, бодо малдын иштетилген

терисинен жасалган кымыз ачытылуучу идиш. *Эми ар бир үйдөн сабага бышылган пишкектин дабышы күпүлдөдү* (Каимов). *Сабадагы курч кымыз Бал кошкоидой кайнаган* (Барпы).

Саба II — *эт.* (бить, колотить, хлестать, стегать) камчы, сабоо, чыбык ж. б. менен чапкылоо; уруп-согуу, токмоктоо. *Жасады чыбык кыркып элүү сабоо, Жүн сабап, кийиз жасар күз келгендей* (Үмөталиев). *Күндө ылоо бергин деп Жасоол келип сабады* (Турусбеков).

САБАК

Сабак I — *зат.* (стебель, стебелек) өсүмдүктөрдүн гүлү, мөмөсү, жалбырактары ж.б. туташып өскөн негизги бөлүгү. *Бир сабактан эки чанак ачылып калган* (Байтемиров). *Барактын этегирээк жагына кандайдыр бир сабактан ачылган беш ача гүлдүн сүрөтү тартылган* (Сыдыкбеков).

Сабак II — *зат.* (урок) окутуу ишинде өтүлүүчү ар кандай предметтер; окутула турган билим тармагына карата ыйгарылып бөлүштүрүлгөн сааттар, окуу иши; таалим, үлгү, өрнөк; кандайдыр бир окуянын туура эмес болуп кеткендигинен кийин кайталабоо максатында эске ала жүрүүгө туура келген ой, жыйынтык; ырдын бир түрмөгү. *Орус тилинен сабак берүүчү Нина Леонтьева да бар* (Сыдыкбеков). *Сабактанчыккандан соң иш кылышат Колхоздун багында ушул кечке тынбай* (Үмөталиев). *Эстүү бала сабакка эрте туруп камынат* (Осмонкул). *Замандаш болуп бирге окуп, Сабак алган мен элем* (Токтогул). *Революционерлерден сабак алганын эч ким айтпаса да билип турам* (Жантөшев). *Айгырдын уурдалышы бизге чоң сабак болду* (Байтемиров). *Акийма адатынча бир сабак ырын кайта-кайта ырдоодо* (Жантөшев).

САБАТ

Сабат I—*зат.* (грамота, умение читать и писать; грамотность) өз алдынча окуп жана жаза билгендик. *Карысаң да бизге, энеке, керексиң. Сабатыңды Ачып кетем, окусаң!* (Турусбеков). *Сабаты жок кедей, дыйкан, Сурап жетет дайнына* (Аалы).

Сабат II—эт. (понуд. от саба II — бить, колотить, хлестать, стегать) уруп-сабаганга мажбур кылуу, бирөөгө урдуруу. *Алдынан туура бастырсаң, Сабатып кылчу көк челек* (Маликов).

САБОО

Сабоо I — зат. (тонкие палочки из крепкого дерева, служащие для взбивания, трепания шерсти, ваты) жүн, кебез сабай турган ыргай, табылгы сыяктуу катуу жыгачтардан жасалган чыбык. *Жүк бурчундагы табылгы сабоону ала сала жон талаштыра чапса да, Батийна тиштенип чыдайт* (Сыдыкбеков).

Сабоо II — к. а. (и. д. от саба II — взбивание; избиение) жүндү сабоо менен чапкылоо; уруп-согуу, токмоктоо. *Талпакта жүн сабоодо, чийге салып чабактоодо келиндер жапырт катышты* (Сыдыкбеков).

САЗ

Саз I — зат. (болото, мочажина, мокрые луга) дайыма суу жаткандыктан топурак кыртышы сормо балчыкка айланган же былкылдак болуп калган суулуу жер, саздак жер. *Былкылдаган кара баткак, калың сазга кабылдык* (Каралаев).

Саз II — сын. диал. (хорошо; хороший, налаженный) жакшы, дурус, мыкты. *Аз болсо да, саз болсун* (макал). *Аз жазсаң да, ушул баштан саз жазууга үйрөн* (Мавлянов).

САЙ

Сай I — зат. русло реки (может быть высохшим или пересыхающим) суу жүргөн кумдуу-таштуу нук; кээде кургап кала турган өзөн. *Чыгыштан батышка карай созулуп Кызыл-Суунун сайы жатат* (Жантөшев). *Кар эрип сайларда суу көбөйгөн кез, Кай бир жер жашыл тартып көгөргөн кез* (Үмөталиев).

Сай II — сын. (выдающийся, знаменитый) мыкты, нагыз, ашкан, чыгаан (көбүнчө жылкыга карата). *Астындагы сай тулпар Басканы сырттын желиндей* («Манас»). *Сай буудандын*

баарысын Кермеге аса байлады («Сейтек»).

Сай III — *эт.* (колоть, вонзать, втыкать; сажать черенком; вышивать; ставить на кон; делать ставку на пари) учтуу нерсени матыра уруу, батыра кийирүү; калемче, чырпык түрүндө ж. б. жерге батыра тигүү; саймалоо; байгеге коюу. *Атышты бирге салалы, Найзаны бирге саялы* («Эр Төштүк»). *Сайып жүрүп бак кылды, Салып жүрүп там кылды* («Семетей»). *Турпан талдын бутагын кертип-кертип арыктын жээгине сайып койсоң болду, чырпыктарын дүпүйтүп көктөй берет* (Сыдыкбеков). *Зарыл жибек жип учуктаган ийнеси менен илип, тез-тез саят* (Сыдыкбеков). *Элемандын Төштүгү сайган мөрөй баарысын Алат деген эмне?* («Эр Төштүк»).

САЙЫН

Сайын I — *жанд.* (послелог) аныктоо, тактоо, белгилөө маанисинде колдонулат. *Дүйнөнү кеңири тааныган сайын ал илимге берилди* (Сыдыкбеков). *Күн өткөн сайын акырындап Жылдызкандын мүнөзү өзгөрүп баратат* (Байтемиров).

Сайын II — *эт.* (возвр. от **сай III** — утыкаться; нацепить на себя) ар кандай кооз нерселерди, жасалгаларды тагынып алуу. *Кызыл-тазыл кийинип, Кыздар үкү сайынган* («Курманбек»).

САЙЫШ

Сайыш I — *зат.* (ист. бой всадников на пиках (иногда на дубинках)) жоолашкан эки тараптын ат үстүнөн найзалашып беттешкен урушу; ат үстүнөн бирин-бири көбүнчө бакан менен сайып түшүрүү мелдешти. *Чолпонкул өлдү чабыштан, Кара черүү, ак черүү Кара аламан сайыштан* (Тоголок Молдо). *Сайышта: Чүйдөн барган Тиштээк деген Беттешмек Ак-сакалдай балбан менен* (Маликов).

Сайыш II — *эт.* (взаимн. от **сай III**) бири-бири менен найзалашуу, бакан сайып беттешүү. *Сапарга чыкса ак жолтой, Сайышкан жоого сан колдой* («Эр Табылды»). *Баатырлар чыгып сайышса, Бакандары майышса* (Маликов).

САК

Сак I — *сын.* (здоровый) соо-саламат, оору-сыркоосу жок, дени-карды таза, аман-эсен. *Качан дениң сак болсо, ошондо гана колуңдан иш бүтөт* (Сыдыкбеков).

Сак II — *сын.* (осторожный, чуткий) абдан этит, тез туюп-биле койгуч, сезгич. *Уйкусуз жаткан сак кайнене кара күчкө жөтөлөр эле* (Касымбеков). *Аттар да, балдар да кулак түрүп сак* (Жакыпбеков).

САЛ

Сал I — *зат.* (плот; сплав леса) ар кандай жүктөрдү суудан алып өтүү үчүн ылайыкталып, чиркештирип бириктирип байланган жыгачтардын тобу. *Тээктеп байлап сал кылып, Ушул сууга салабыз* (Жантөшев).

Сал II — *эт.* (класть, помещать внутрь чего-л.; стлать, расстилать; ударить) бир нерсенин ичине же үстүнө жайгаштыра коюу; жаюу, төшөө; шилтей уруу, чабуу. *Жамгыр казанга эт жиликтеп салып жатып күлүп калды* (Касымбеков). *Төшөгүңдү Сайра жеңем алачыктын оозуна салып берди* (Мавлянов). *Нүзүп кылычтын сырты менен дагы бир салды* (Касымбеков). *Танабай эч качан жоргого камчы салып көргөн эмес* (Айтматов).

САЛГЫЛАШ

Салгылаш I — *зат.* (битва, схватка, сражение; потасовка) катуу кармашкан уруш, согуш; бирин-бири чабышкан, бири-бири менен айыгышып каршылашкан жаңжал. *Кызуу салгылаш жүрүп жаткан* (Сыдыкбеков). *Жыйнактап эл күчүнүн баш-аягын Алган соң баиталбайбы чын салгылаш* (Үмөталиев).

Салгылаш II — *эт.* (*взаимн. от салгыла* — бить друг друга) бири-бири менен аябай урушуу, катуу таймашуу; айыгышкан кармашуу. *Баатырлар кан майданда салгылашып, Кубалап мыкаачыны алактатып* (Турусбеков). *Чабыштың, салгылаштың, ок атыштың, Айыгышкан жоого кирип эчен-эчен* (Нуркамал).

САЛЫК

Салык I — *зат.* (подать, налог; поборы) налог; бийлөөчү таптын өкүлдөрү, манаптар тарабынан аш-тойлордун, жыйындардын чыгымдарын жабуу максатында элге салуучу, төлөтүүчү каражат, чыгым. *Кечээ түшкөн Азимкан салыгын кандай салчу эле* (Токтогул). *Улуктарыбыздын салыгын биз алардан артык тартпасак, кем тартпайбыз* (Элебаев).

Салык II — *сын.* (отвислый; спустившийся; опущенный) төмөн түшө салаңдап турган; челкейген. *Кабагы салык бул Үрбү Баатырдыгы дагы бар* («Манас»). *Жалдуу энесинин салык курсагына жөлөнүп, тумшугу менен эмчекти эринге түрткүлөп коюп турганды жакшы көрчү кулунчак* (Айтматов).

САН

Сан I — *зат.* (бедро, ляжка) буттун жамбаштан тизеге чейинки бөлүгү. *Жолой атым сурасаң, Бука моюн, буура сан Булкушканды куураткан* («Эр Төштүк»). *Аны жолборс чалып салган тура, байкушту, — деп кемпир санын чаап алганда, кишилер мени издеп жөнөшүптүр* (Сыдыкбеков). *Камчы салды атына Кара санга катыра* («Манас»).

Сан II — *зат.* (число, количество, счёт; несметное количество; номер газеты, журнала) эсеп ишин жүргүзүүдө, бир нерсенин эсебин, канча экенин көрсөтүүдө колдонулган түшүнүк; эсепсиз, өтө көп; газетанын, журналдын кезектеги номери. *Асыл тукум мал заводунун коллективи малдын санын өстүрүүдө бир кыйла ийгиликтерге ээ болгон* («Кыргыз Туусу»). *Төбөбүздө сан жылдыздар карашат, Ай да асмандан алыс кетип баратат* (Бөкөнбаев). *Ар күнү газетанын жаңы саны колдон колго өтөт* (Сыдыкбеков).

Сан III — *зат.* (почёт, авторитет) кадыр-барк. *Кейитермин жаныңды, Кетиремин саныңды* («Семетей»).

САНА

Сана I — *эт.* (считать устно) эсептөө, бир нерсенин санын, эсебин чыгаруу. *Курман камчысын кекеңдетип кой санады* (Убукеев).

Сана II — *эт.* (думать, помышлять; замышлять) ойлоо, ниет кылуу, самоо; эстөө. *Жесем дейт жолборс жүрөгүн Мындан башка санабайт («Манас»). Алтыбай аны карабайт, Айыын деп санабайт («Эр Табылды»). Күндө жатып санасаң, Түшкө кирер болсочу (Барпы). Көркөм сөздү ок катары карайбыз, Күчтүү сөздүү мыктуу курал санайбыз (Турусбеков).*

САНАТ

Санат I — *зат.* (поучение, мудрое изречение; обычай, установление; слава, известность) үлгү болорлук насыят сөз, акыл-насаат; айтылып кала турган окуя, атак-даңк. *Ар санатты келтирип, Акын болсоң айтканда (Токтогул). Жыйындын ортосунда мени баалап, Бир менен эчен түркүн айтты санат (Барпы). Аш берем деп атама Санатын журтка даң кылып («Семетей»).*

Санат II — *зат.* (счёт, число) бир нерсенин жалпы эсеби, эсепке, учётко алынуучу саны. *Он эки миң санаты Ордо багар баатыры («Манас»). Айлынын санаты, Алты миң түтүн жаны бар («Эр Табылды»). Аمانы канча калды деп Санатын менден сурадың (Токтогул).*

Санат III — *эт.* (*понуд.* от **сана I**) бир нерсенин санын, эсебин алдыруу, эсептетүү, санактан өткөрүү. *Көз алдынан өткөрүп Шумдуктун баарын санатты (Жантөшев).*

САНДАЛ

Сандал I — *зат.* (очаг-грелка) ичине чок салып, чуңкур оюгуна бутту жылытып отуруу үчүн ылайыкталган бөлмөнүн ичиндеги атайын очок. *Сандалга отурсаң бутуң ысыйт да мурдуң какшыйт (Мавлянов).*

Сандал II — *зат.* (сандалии) такасыз жайкы жеңил бут кийим. *Сандалымды бутума салдым да, Эсенгелди абышкага жөнөдүм («Агым»).*

Сандал III — *зат.* *диал.* (плетёные носилки) топурак, ылай ж. б. ташуу үчүн көбүнчө чырпыктан согулган көтөргүч, замбил. *Кубанар бекен укса деп, Колума сандал кармадым (Маликов).*

Сандал IV — *эт.* (бродить, бесцельно бродить; плестись, с

трудом идти) белгилүү бир жерде баш калкалап байыр алып тура албай, туруктуу жай таба албай тентиреп жүрүү; азып-тозуп, чарчап-чаалыккан абалда, далдыраган, сенделиңки тарткан кейипте болуу. *Ала-Тоо кыргыз элимди Араң таптым сандалып* (Токтогул). *Жөө бастым сандалып Ат жетпеген жолуна.* (Токтогул). *Сандалып кой кайтарып жүргөн күнүм Байлардын запкысында күйгөн күнүм* (Барпы).

САП

Сап I — *зат.* (рукоятка, черенок) ар кандай куралдардын (күрөк, балта, бычак), буюмдун ж. б. кармай турган туткасы. *Зарыл күрөгүнүн сабына таянып бир саамга токтой калды* (Сыдыкбеков). *Кетмендин сабын оңдоп Жолой отурат* (Жантөшев).

Сап II — *зат.* (ряд, строй; строка) бир нерсенин кырка тарткан тизмеги, кыркалай тизилген катары; ар кандай тексттин, ырдын, жазуунун ар бир жолу. *Эң алдыңкы сапта бараткан Шамбетин көргөндө жаш келин көтөрүлө түштү* (Сыдыкбеков). *Карасам, канатында төрт сап ыр бар, Эсимде ал төрт сап ыр мындай делет* (Осмонов).

Сап II — *сын.* (чистый) таза; анык, чыныгы. *Алдыңа келген адамды күнөөсүнөн сап кылдың* (Токтогул).

САРАТАН

Саратан I — *зат.* (название четвертого месяца солнечного календаря, соответствующего периоду с 22 июня по 21 июля; зной, жара) жайкы ысык убак, жай чилдеси. *Жай саратан мээ кайнатып келгенде, Как төбөдөн Күн чакыйып тийгенде* (Маликов). *Саратанда токтобой Сайгак кууган торпогум* (Тоголок Молдо).

Саратан II — *зат.* (майский жук) жай айларында, күн катуу ысый баштаганда чыгуучу коуздун бир түрү. *Жолдун маңдай-тескейинде чырылдаган саратандар кулактын кужурун алып ырдап жатышат* (Аалы). *Аңызда иш кызып, саратаң, чырылдап күн кайнады* (Айтматов).

САРЫ

Сары I — *зат.* (осведомленный о происходящем вокруг; знаток общественных событий) өткөн-кеткендерден, болгон окуялардан кабары бар, көптү билген адам. *Көптү көргөн кары бар, Куйма кулак сары бар* («Манас»).

Сары II — *зат.* (коршун) кулаалынын бир түрү. *Чычкан аңдыган сарыдан бетер тикиреет* (Жантөшев).

Сары III — *сын.* (желтый; рыжий, русый) күн караманын гүлү, ышкын түп, алтын өндөнгөн түс, өң. *Күпшүйгөн жаңы сары тону, кара кийиз чокою, түлкү тумагы барында мындай суук ага кеппи?* (Байтемиров). *Кыпкызыл экен чайыңар, Курч экен сары майыңар* (Маликов). *Асанбек олбурлуу, мурду коңкойгон, көзү чуңурөйгөн маңдайы жазык сары киши* (Жантөшев).

САРЫК

Сарык I — *зат.* (желтуха) денени саргайтып жиберүүчү жугуштуу боор оорусу. *Жугуштуу оорунун бири — сарык* («Ден соолук»).

Сарык II — *эт.* капать, вытекать (об оставшейся жидкости) кичинеден тамчылап же сызылып, жыбылжып агып туруу (көбүнчө идиштин түбүндө калган агып же куюлуп бүтө элек суюктукка карата). *Мырсалынын көздөрүнөн аккан жаши нымдалган буурул сакалынан сарыгып, таштын үстүнө тамчылай баштады* (Жаймов). *Асмандан кар сампарлап, аттардын ысык сооруларына түшөр менен эрип жатты, тер кошулган сары суу аяк астына сарыгып жатты* (Айтматов).

СЕБИЛ

Себил I — *зат.* (в эпосе: пуленепробиваемое или стрелоне-пробиваемое одеяние; оружие) эпостордо: ок өтпөс жоо кийими; курал-жарак. *Белдемчи деген себилди Беш кабырга темирди Белине бекем бууду дейт* («Олжобай менен Кишимжан»). *Сүмбөң кызыл табылгы, Үйрөндүң мылтык себилди* (Тоголок Молдо).

Себил II — *эт.* (страд. от сеп II — сыпать, посыпать;

сеять; брызгать) майда же суюк нерсе бириндетилип чачылган абалда, себеленген абалда болуу. *Аянты өсүп, Дандар толуп себилет, Эчен жаңы осумдуктөр эгилет* (Турусбеков).

СЕП

Сеп I — *зат.* (приданое) кызды күйөөгө бергенде кошо берилүүчү үй-мүлк, кийим-кече, үй оокаттары, ар кандай жасалгалар. *Кызына өргөө тигип, сеп камдашыптыр* (Сыдыкбеков). *Жалгыз кызымдын себин жакшылап жасоого жардамдаш* (Жантөшев).

Сеп II — *эт,* (сыпать, посыпать; сеять; брызгать) майда нерселерди же суюктукту чачуу, себелөө. *Колуна күрөк алып кайрат менен Көмүүгө баласына кумду септи* (Бөкөнбаев). *Ак буудай септик, пахта эктик, Ар көрдүк бекер жатканды* (Бөкөнбаев). *Алым короонун ичин шыпырып, чакалап чаңдаган жерлерге суу септи* (Жантөшев).

СЕРЕ

Сере I — *зат.* (навес; помещение, закрытое только сверху; возвышенное место) үстүнкү бети жабык, туш тарабы ачык болуп, түркүктөргө орнотулган бастырма; секиче, көтөрүңкү жер. *Эки бала үйдүн алдындагы середе жатышат* (Жаш ленинчи). *Бурул чоң сазга жеткенде айлана дайын көрүнгөндөй сере жерге көчүк басты* (Осмоналиев).

Сере II — *зат.* (ширина слегка раздвинутых четырёх пальцев) төрт манжанын салааларын анча бириктирбей, ачыгыраак коюп өлчөгөндөгү жазылык энди билгизген чен өлчөмү. *Такыянын кыруусу Он эки карыш сере экен* («Сейтек»).

Сирке I — *зат.* (гнида; украшения в виде выпуклых точек) биттин жумурткасы; сайманын же башка кооздук буюмдарынын бүдүрлөнгөн ак чекиттерден турган жасалгалоосу. *Чачы куучуюп, сирке басты, жаш Күмүшкан жаны ачынды* (Бөкөнбаев). *Кыруусуна шакектин Берметтен сирке төктүргөн* (Жантөшев).

Сирке II — *зат. диал.* (уксус) ачык суу, уксус.

СОГУШ

Согуш I—*зат.* (война, сражение) мамлекеттер, айрым элдер, уруулар арасында болгон куралдуу жаңжал, уруш. *1941-жылы каардуу согуш баиталып, өлкөбүздүн башына коркунучтуу күн түшкөн* (Сасыкбаев). *Атаң кечээки болуп өткөн согушта каза тапты* (Сыдыкбеков). *Куба чыккан жоо болсо, Аянбай согуш салат дейт* (Тоголок Молдо).

Согуш II—*эт.* (взаимн. от сок — драться, сражаться) бири-бири менен кармашуу, салгылашуу, урушуу. *Согушар болсоң кол мына* (Бөкөнбаев).

СОЗ

Соз I — *сын. диал.* (смирный, тихий) жоош, куулук-шумдугу жок, тынч, момун. *Соз адам.*

Соз II — *эт.* (протягивать, вытягивать) жүндү, кебезди ж .б. узарта же чубай чоюу, көпкө созолонтуу, создуктуруу; сунулган абалга келтирүү. *Аштык айдар уулум бар, Жибек созор кызым бар* (Тоголок Молдо). *Өзүнчө бешик ырын созуп коёт Аппак чач, арык кемпир бешик термеп* (Аалы). *Омор шадылуу колдорун созуп журналды коомай кармады* (Сыдыкбеков). *Буура жибектей жумшак чуудаларын сеңселтип мойнун илгери созот* (Сыдыкбеков).

СОЛ

Сол I — *зат.* (прокос; дорожка на маковом поле для прохода работающего на нем человека) чалгы менен жүрүп кеткен айрым жол, сап же жөөк тартып, катар-катар эгилүүчү жашылча, бакча өсүмдүктөрүнүн орто тилкеси, катар сабы. *Чалгычы аялдар солдун аягына чыгып, кайра тартышты* (Баялинов). *Келатып айдоо бойлоп көзү чалды, Тердиктей ала болуп калган солун* (Турусбеков).

Сол II — *сын.* (левый) дененин жүрөк жаккы тарабы, оңго карама-каршы тарап. *Оюндун эрежеси боюнча тоорумакчы сол буту менен чийинди так басып, оң бутун сол бутуна чалып туруп, жер таянбас үчүн сол колун сыртына кайрып, анан*

чүкөнү тооруш керек эле (Касымбеков). Оңго шилтеп чабамын, Солго шилтеп чабамын (Үмөталиев).

СООЛУК

Соолук I — *зат.* (овца, давшая приплод; овцематка) төл берген чоң кой, тубар кой. *Онтоп жаткан соолуктан Төл төрөлдү кыбырап (Аалы). Анда-санда кенже тууган соолуктардын маараган үндөрү угулат (Жантөшев).*

Соолук II — *эг.* (утихать, замолкать, успокаиваться; вытрезвляться, трезветь) тынчтанган, жоошуган абалга келүү, көңүлү тынчуу; масы тарап, соо абалга келүү. *Ошенттим, өксөп ыйлап алгандан кийин бир аз ызам тараган өңдөнүп соолугуп калдым (Убукеев). Жолоочу бир аз соолуккандан кийин ташка таяна ордунан турду (Абдукаримов).*

СОЮЛ

Союл I — *зат.* (дубина, палица) чабуу, уруу үчүн колдонулуучу жыгач таяк. *Союл үчүн эчен талдар кыркылды (Аалы). Колуна союл кармап тыштан атам кирип келди (Жантөшев).*

Союл II — *эт.* (*страд. от сой* — быть зарезанным) союп койгон абалда болуу. *Кой союлуп, эт желди (Жантөшев). Тойго эмне союлат, келинчегим не кийет, аны өзүм билем. (Сыдыкбеков).*

СОЮШ

Союш I — *зат.* (животное или скот, предназначенные для убоя) союуга камдалган, союла турган мал. *Атай Султаналыга союш менен кант-чайды үзбөй берип турат (Каимов).*

Союш II — *эт. взаимн. от сой*— совместно сдирать кожу, резать (*животное*) мал союуда кол кабыш кылуу, жардамдашуу. *Согумга арнаган жылкысын союшуп берди.*

СӨГҮШ

Сөгүш I — *зат.* (выговор, порицание) бирөөнүн ишке карата болгон мамилеси, жүрүш-турушу, башка жоопкерчилиги

боюнча начар жактары, кемчиликтери бар экендигин белгилеп официалдуу түрдө берилген жазалоо чарасы; жеме сөз, *Биринде уят, экинчисинде башкарма сөгүш алган* (Байтемиров. *Өңү суук залымдин Сөгүшү менен кеби жейт* (Барпы).

Сөгүш II — *эт.* (взаимн. от **сөк** / — бранить друг друга, браниться, ругаться) бирин-бири тилдөө, бири-бирине карата жаман сөздөр айтышып тилдешүү. *Бирин-бири өбүшөт, Анан бирин-бири сөгүшөт* (Шүкүрбеков). *Аял-буял кылбастан Ачууланып сөгүштү* (Тоголок Молдо).

СӨК

Сөк I — *эт.* (бранить, ругать) жаман сөз менен тилдөө. *Шордууларды жекире карап боктоп сөккөн кошоматчы куулар келишкен бейм,—дейт Казак* (Сыдыкбеков). *Акарат кылып бирөөнү Сөкпөгүлө, балдар ай* (Барпы).

Сөк II — *эт.* пороть, распарывать (шов) тигишти ыдырата ажыратуу; сойгон малдын кабыргаларын ыдырата омуруу. *Арыдан-бери куржунду сөгүп жибериишти.* (Байтемиров). *Манек жаңы союлган койдун кабыргасын сөгүп жаткан* («Ала-Тоо»).

СУЗ

Суз I — *сын.* (хмурый, замкнутый, мрачный) жайдары эмес, түнт, көңүлсүз, кабагы бүркөө, сумсайыңкы тарткан капалуу, томсорункү. *Алардын мындай сумсайып суз отуруш тарында кандайдыр бир терең сыр бардай* (Жантөшев). *Суз гана маектешкен кемпир-чалдар, Ар кимде үмүт менен мүдөөсү бар* (Аалы). *Айсалкын курбуларынан четтеп, жайдары мүнөзү өзгөрүп, суз болду* (Каимов).

Суз II — *эт.* (черпать) чөмөрүп алуу (суюктукту), батыра сайып көтөрүү (мисалы, чөптү, саман-топонду ж. б.) *Казанга эмне салсаң, сузганда да ошол болот* (макал). *Сакадай чаканын жарымынан сууну сузуп алып кайра кетти* (Жантөшев). *Күрөктү алам, буудай сузуп ыргытам* (Осмонов).

СУЙСАЛ

Суйсал I — *зат.* (шнурки из черной шерсти или шёлка с металлическими украшениями, вплетаемые в косу, чтобы удлинить её) кара жибек жиптен же жүндөн чыйратылып, учу аялдардын чачына кошо өрүлүүчү чач учтук.

Суйсал II — *эт.* (двигаться плавно и кокетливо) келишимдүү көрүнүштө кылыктана басуу. *Суйсалып ойноп жүрчү элем, Сымбатым артып келинден* (Тоголок Молдо). *Желтине чыгып жаркылдап Суйсаласың өзгөчөм* (Барпы).

СУК

Сук I — *сын.* (завистливый; завистник; зависть) ар нерсеге көз арткан сугалак, көзү тойбогон ач көз; суктануучулук; сугалактык. *Уруу байыбайт, сук тойбойт* (макал). *Молдолор сук, доорандарын бөлүштү* (Аалы). *Атасынын албаган акы бардай Сугу түшүп карады бут дүйнөгө* (Үмөталиев).

Сук II — *эт.* (втыкать, вонзать) учтуу нерсени батыра саюу, батыра уруу. *Аркамдан бири келип кармарында, Кайрылып жүрөгүнө найза суктум* (Үмөталиев).

СУР

Сур I — *зат.* (дух, душа) көңүл жагдайын билдирген кебете-кешпир, айбат; үрөй, сүр. *Маманазар кызыл чиедей жаш балдарлуу суру качкан аялды көргөндө зээни кейип кетти* (Жантөшев). *Сурум бар, айбатым бар иреңимде* (Үмөталиев).

Сур II — *сын.* (серый; мрачный) акчыл саргыч тарткан түс, бозомук сургулт өң; көңүлсүз, катаал. *Ай, сур атчан сугатчы, Унутпа сугат убакты* (Осмонов). *Сур булуттар ары-бери көчүп алда кайда кетип жатты* (Жантөшев). *Айылдагылар үчүн табигаттын көрүнүшү сур* (Жантөшев).

СУУ

Суу I — *зат.* (вода; река) булак, өзөн, көлдөрдү пайда кылуучу түссүз суюктук; өзөн, дарыя. *Жутсаң көңүл ачылган Жайлоонун суусу көк кашка* (Осмонов). *Көк деңиздей толкутуп Эгиндин көркүн суу берет* (Аалы). *Туура суунун баарысын*

Коштон алып аккан суу (Тоголок Молдо).

Суу II — *эт.* (охлаждаться, остывать); становиться поджарым, подтянутым (*о коне, которого тренируют к скачкам*) илеби кайтуу, муздоо, салкын тартуу; тери алышып тапталып, мыкты чуркай турган абалга келүү (жылкыга карата). *Кечки оттун чогу өчүп, табы кайтып, үй сууп калыптыр* (Касымбеков). *Ошондон бери эл көңүлү Садыктан ого бетер сууп калды* (Байтемиров). *Аттар сууп калганда Таңга суна салганда* («Эр Табылды»).

СУУР

Суур I — *зат.* (сурок) ийинде жашап, кышкысын чээнге кирүүчү кемирүүчүлөр тобуна жаткан жапайы айбан. *Үч-төрт суур аңкыштап ийине кире качты* (Баялинов). *Каишулак менен суурдун Жемшии — чөптүн тамыры* (Барпы).

Суур II — *эт.* (вытаскивать, вытягивать, выдёргивать) кындан, катылуу жерден же бир нерсенин ичинен тартып чыгаруу. *Каарданып эр Төштүк Жанында болот кылычты Кабынан сууруп алды эми* («Эр Төштүк»). *Анархан куржундагы көөнөрүп калган шайы көйнөктү сууруп алды* (Жантөшев).

СУУТ

Суут I — *зат.* (выстойка, охлаждение (*потной лошади*)) тери алынып, чабууга, мыкты чуркоого даярдалуучу абал, сууп тапка келгендик. *Суутун жакшы кандырган, Көк шиберге чалдырган* (Тоголок Молдо).

Суут II — *эт.* (*понуд. от суу II*—охлаждать, остужать: ставить потную лошадь на выстойку; тренировать лошадь) ысык нерсени сууган, муздаган абалга чейин жеткирүү, ысык илебин кайтаруу; терин алып, таптап, мыкты чуркай турган абалга жеткирүү. *Суутуп ич, бала эмессиң го,— дейт анда аялы кебелбестен* (Айтматов). *Күлүктүн көркү ачылат Суутуп чапкан тер менен* (Токтогул).

СҮЗ

Сүз I — *эт.* (бодать) мүйүзү менен челип алуу же кагып жиберүү; башы, чекеси менен бир тийүү. *Жанагы уй жолосо эле сүзөт* (Бейшеналиев). *Сырын билген Шарип жакшы эле сактанайын дегенче болбой, каңк эттире чекеге бир сүздү* (Бейшеналиев).

Сүз II — *эт.* (плавать) сууда калкып жүрүү, чабак уруу же кайык, кемеде ж. б. жүрүү; калкып сызган абалда болуу. *Балыгы сүзүп көлүндө, Суунун кени Ала-Тоо* (Тоголок Молдо). *Көлдө ойногон балыктай, Кубалашып сүзөлү* (Маликов). *Тең келе албай көктө сүзгөн ак булут Уялгандай тоодон тоого сүрүнөт* (Аалы).

Сүз III — *эт.* (цедить, фильтровать) коюусу менен суюгун бири-биринен бөлүп ажыратуу үчүн же суюк нерселерди тазалоо үчүн чыпкалоо, сүзгүчтөн, электен ж. б. өткөрүү. *Какылдак жапма челегин ачып бозо сүздү* (Сыдыкбеков).

СҮЗДҮР

Сүздүр I — *эт.* (*понуд.* *от сүз I*) мүйүзү менен челип алууга жол берүү, сүзүп кетишине кабылуу. *Музоосунда сүздүргөн өгүз болгондо да коркот* (макал).

Сүздүр II — *эт.* (*понуд.* *от сүз II*) кайык, кеме ж. б. менен суудан сүзүп өтүү, сүзүп өтүүгө дуушар кылуу. *Күркүрөп аккан шарыңдан Суучулдар өтөт сүздүрүп* (Барпы).

Сүздүр III — *эт.* (*понуд.* *от сүз III*) сүзгүч аркылуу же чыпкалатып коюусу менен суюгун бири-биринен бөлдүрүп ажыратуу же тазалатуу. *Бозо сүздүрүп ичүү. Бир сыйра сүздүрүп ий.*

СҮЗҮЛ

Сүзүл I — *эт.* (продырявиться, изодраться, изрешетиться) эскирип, күчү кетип, жукарып жыртыла баштоо. *Алиманын көйнөгү жаңыдан жамаачы талап кылгансып, көп жери сүзүлүп калыптыр* (Абдукаримов). *Ала кийиздер да сүзүлүп жыртыла баштаган* (Байтемиров).

Сүзүл II—*эт.* иметь спокойный и красивый вид (*когда*

человек не смеётся, ие открывает рта) көзүн сүзүп созулуу, көшүлгөнсүгөн назик көрүнүштө болуу, көзү жумулуп бараткансыган созулунку көрүнүштө болуу. Сүрөттөй сүйкүм сүзүлгөн жеңе (Осмонов). Чопо Чоголович сүзүлө карап, мага бир нерсени айтуучудай обдулуп турат (Каимов).

СҮЗҮШ

Сүзүш I — *эт. (взаимн. от сүз I — бодать друг друга) бири-бирин сүзүү. Бирин-бири сүзүшөт Музоо-торпок чырлашып (Осмонкул).*

Сүзүш II — *эт. (взаимн. от сүз III — совместно цедить, совместно фильтровать) сүзгүчтөн өткөрүүдө, чыпкалоодо, бозо сүзүүдө кол кабыш кылуу, жардамдашуу. Бозо сүзүшүп колу тийбөө.*

СҮР

Сүр I — *зат. (грозность, грозный и важный вид; величие; важность) бирөөгө сестүү, таасирлүү сезилген көрүнүш, айбат, сес. Душманың жазганабы, сүр болбосо (Барпы). Омордун сүрүнөн корккон кыз тез жооп берди (Сыдыкбеков).*

Сүр II — *зат. вяленый (о мясе) туздап кургатылган, сүрсүтүлгөн эт. Баканды жакшы көргөзгөн Башында майлуу сүр болот (Осмонкул). Колго суу куюлуп, ортого сары жөрмө аралашкан сүр келди («Ала-Тоо»).*

Сүр III — *эт. (тереть; строгать (рубанком, фуганком), скоблить; гнаться за кем-чем-л.; преследовать кого-что-л.) сүргү же башка нерсе менен кырып-жонуп тегиздөө, жышуу, жылмалоо; кууп чыгуу, кубалоо, куугунтукка алуу. Өгөөнү колума алып чачпакка керектүү калайларды сүрө баштадым (Абдукаримов). Абылкасым атынын жонун чөп менен сүрө кетти (Байтемиров). Арт жагынан качырып Сүрүп кетти зор Манас («Манас»).*

СҮТ

Сүт I — *зат. (молоко) эмчектен чыккан ак түстөгү суюк зат, азык. Агызып ак сүтүңдү берген энем, Алпештеп, жандан*

артык көргөн энем (Аалы). Мал жарыктыктын сүтү да, майы да — бардыгы жакшы (Убукеев).

Сүт II — *зат.* (лихва; недозволённый процент прибыли; рост проценты) карыз, берип, кийин үстүнө кошуп эселеп төлөтүп алуучу процент, пайда. *Карыздар болбо сүткордон, Бардык малын сүт кылат, Бир жылда эки туудуруп, Жарым сомун бүт кылат (Токтогул). Жарды-жалчы баарыңды Карыздар кылган сүт менен (Токтогул).*

СЫЗ

Сыз I — *зат.* (сырость) муздак ным, нымдуулук, муздак жер. *Алдымдан нымдуу сыз өтөт, Айласыз жатам жалдырап (Токтогул). Курсагы тоюп турса, жамбашынан сыз өтпөсө, кой жарыктык кыштын суугуна да моюн бербейт (Убукеев).*

Сыз II — *эт.* (чертить, проводить черту) кагаздын же башка нерсенин бетине сызык, чийин түшүрүү, чийүү. *Күнүгө камылгасы дагы күчөп, Картаны сызып күндө план түзөт (Шамшиев). Же көпкүлөң, алаңгазар шайтандай Эч максатсыз сызып кетип калгандыр (Аалы).*

Сыз III — *эт.* (двигаться ровно, плавно) каалгыган, зымыраган абалда болуу. *Көтөрө сермеп канатын Көкөлөп сызды, талбады (Бөкөнбаев). Кылкылдады кара булут Учту сызып асманга (Аалы). Самолёт шаарды бир аз айланды да батыш-ты көздөй сызды (Баялинов).*

Сыз IV — *эт.* (сочиться, просачиваться с маленькой струйкой) жылжып чыгуу; сарыгып агуу. *Канатынан кан сызат, Чалгынынын кээси жок (Аалы). Семетейдин башынан Сызып-сызып кан кетти («Семетей»).*

СЫЗУУ

Сызуу I — *эт.* (*и. д. от* **сыз II** — черчение, чертить) сызган, чийген керүнүштү билдирген абалда болуу. *Элестеп көзгө Фантазия жазуу, сызуулар керек Жазып калуу керек, демек (Шүкүрбеков).*

Сызуу II — *к. а. (и. д. от* **сыз III** — плавно двигаться; плавное и ровное движение) каалгып зымырылган керүнүштү

билдирген абалда болуу. *Канатым болсо учууга, Калкымы көздөй сызууга* (Токтогул).

СЫЗЫК

Сызык I — *зат.* (черта, линия, графа) сызуу, чийүү аркылуу түшүрүлгөн чийин, графа. *Орусбек түз-түз кош сызыктар менен колхоздун үч көчөсүн картага түшүрдү* (Сыдыкбеков).

Сызык II — *зат.* (шкварки, вытопки) малдын чийки майын сызгырып эриткенден кийинки калган калдык. *Биз жаңыдан жеп киргенбиз Бөлкө менен сызыкты* (Аалы). *Күйүк даам экен деп Ал карабай калат сызыкты* (Шүкүрбеков).

СЫЗЫКТУУ

Сызыктуу I — *сын.* (имеющий линию; линейный) сызык түшүрүлгөн, сызыктары бар. *Ал кызыл дерматин менен мукабаланган бир сызыктуу калың дептер* (Сыдыкбеков).

Сызыктуу II — *сын.* (со шкварками) сызыгы бар, сызык аралашкан (сызгырылган майга карата). *Чарада сызыктуу май турат* («Ала-Тоо»).

СЫЙ

Сый I — *зат.* (подарок; уважение, почтение, почёт) белек, сыйлык; сыйлоо иретинде көрсөтүлгөн мамиле, кадырлоо, урматтоо белгилери. *Баалуу сыйдан тышкары Кошумча эмгек кошо алган* (Осмонкул). *Эчтеме жок ата менен энеден кымбат Аларга дайым сый менен урмат* (Борбугулов). *Унутпаймын көпчүлүк, Урматтаган сыйыңды* (Осмонкул).

Сый II — *эт.* (вмещаться) бир нерсенин ичине батуу, батып жайгашууга ылайык келүү; жөндүү, ылайыктуу болуу. *Кызыл үйгө эл шыкалып зорго сыйып отурат* (Элебаев). *Мында атамдан башка мен гана сыя турганмын* (Абдукаримов).

СЫЙЛЫК

Сыйлык I — *зат.* (дар; премия; награда) бирөөнү урматтоо иретинде сый кылып берилген белек; эмгегине, талантына,

көрсөткөн эрдигине карата берилген ар кандай түрдөгү сый, орден, медаль ж. б. *Ак иштеген иши үчүн Сыйлык алды ушул ай* (Осмонов). *Сайдин кен башкармасы тарабынан акчалай сыйлык жана алкыш алды* (Сасыкбаев). *Закирдин эрдигин төшүндөгү өкмөттүк сыйлык айкындайт* (Бөкөнбаев).

Сыйлык II — *эт.* (сдвинуться, подвинуться) кысылып батуу, кысылыш менен орун алуу, жайгашуу же жылышуу. *Калмак качып сыйлыгып, Дүргүн кетип баратыр* («Манас»).

СЫЙЫНТ

Сыйынт I — *зат.* (прикрытие, убежище, прибежище, приют) баш калка болуучу жай, калканч. *Сарайдын эшиги ачык. Жол жүрүп кечигип калган киши жалгыз мына ушул кербен сарайдан өзүнө сыйынт табат болучу* (Абдукаримов).

Сыйынт II — *эт.* (заставить поклоняться) ыйык деп эсептелген кандайдыр бир нерсеге табындыруу, кулдук урдуруу. *Мазарларга сыйынтып жер кыдыртуу.*

СЫЙЫР

Сыйыр I — *зат. диал.* (корова) уй. *Саласыңар чыгымды, Кордуктан кедей коркушуп, Сатты го жалгыз сыйырды* (Токтогул).

Сыйыр II — *эт.* (сдирать, обдирать) терини же кабыкты ажыратуу, этинен ажыратып алуу; жамынчыны, кийимди ж. б. алып таштоо, чечиндирүү. *Жолборсту атып алды деп, Терисин сыйрып салды деп, Боор, жүрөк, башка эти Кош жанында калды деп* («Манас»). *Дагдаңдап бул катарда Келгенбай бар, Боо чечип, үзүк сыйрып жүгүн таңган* (Турусбеков).

СЫН

Сын I — *зат.* (испытание; внутреннее качество; достоинство; критика) сапатын, жалпы абалын, баасын ж. б. жактарын аныктоо максатында жүргүзүлгөн талдоо, айтылган пикир; келбет, сымбат. *Анын ортосунда айрым жигиттерди да сындан өткөрүшкөн* (Байтемиров). *Айылда бир жаш кыз бар гүлдөй болгон, Сыналып бойго жетип сынга толгон* (Осмонов).

*Чокчоңдоп кээде ал дагы Чочугансын сын жазган (Маликов).
Тунук мүчө тулпар сын Дубанды бузган күлүктө (Токтогул).*

Сын II — *эт.* (ломаться, биться) урулуудан, кагылышуудан ж. б. бүтүн нерсе бөлүнүп-жарылып калуу, сынык пайда болуу. *Бутагы көк, бири сынса, бири чыгат, Былк этпей качан көрсөң, чынар турат (Үмөталиев). Жакшы устага алып барсаң, Сынып калган буюмуң Калыбынча жасалат (Осмонкул). Колу сынып кокуйлап Боздоп жаткан андан көп («Эр Төштүк»).*

СЫНЫК

Сынык I — *сын.* (сломаный, разбитый, треснувший; осколок, обломок) сынып же жарака кеткен жери бар, бүтүн эмес; нерсенин сынып чачырап же ажырап кеткен бөлүгү. *Эшиктен чоргосу сынык чөөгүндү бир келин көтөрүп кирди (Баялинов). Сыныктын жаманы — кыйшык таңылганы (макал). Ашыр кумуранын майда сыныктарын сыйпалап издей баштады (Сасыкбаев).*

Сынык II — *эт.* (смягчаться) мурдагысындай болбой бир аз жумшай түшүү, ийигүү, мизи кайтуу, басаңча тартуу (мисалы, суук жөнүндө). *Күн сыныгып айлана мелүүн тартып жымжырттык жышанасы келип калган (Сасыкбаев).*

СЫР

Сыр I — *зат.* (краска) ар кандай буюмдарды, машиналарды, курулуш материалдарын ж. б. сырдоо үчүн колдонулуучу турдүү түстөгү боёк зат. *Пол саргыч күрөң сыр менен сырдалып, үстүнө эскирээк килем төшөлгөн (Жантөшев).*

Сыр II — *зат.* (тайна, секрет) ичте сакталган, башкаларга, ар кимге айтыла бербей турган жашырын ой-пикир, маалымат. *Жакшынын сыры ичинде, жамандын сыры сөзүндө (макал). Касым сыр алдырбаганы менен, ал деле кейиштүү үшкүрөт (Айтматов).*

Сыр III — *зат.* (сыр) атайын жолдор менен ачытуу, уютуу аркылуу сүттөн жасалган азык.

СЫРДАШ

Сырдаш I — *зат.* (наперсник, наперсница) бири-биринин сырын билишкен, бири-биринен сыр жашырышпаган адамдар. *Сыр алышып, сыр түйгөн Сырдашың келет саламга* (Токтогул). *Кайненеңдин кебин ук, кайын сиңдиңе сырдаш бол* (Сыдыкбеков).

Сырдаш II — *эт.* (делиться друг с другом секретами, тайнами, беседовать по душам) бири-бирине ички сырын айтуу, өз ара сыр айтышуу. *Теңтууш элек экөөбүз Тенкедей кезде сырдашкан* (Токтогул). *Балким алар бир класстан өскөндүр, Болгон, сезген, көргөндөрүн сырдашты* (Аалы).

Сырдаш III — *эт.* (*взаимн. от сырда* — совместно красить, окрашивать) биргелешип сырдоо, сырдаганга, боёгонго жардамдашуу, боёшуу. *Терезелерди сырдашты. Парталарды сырдашты.*

СЫРДУУ

Сырдуу I — *сын.* (крашенный) сыр менен боёлгон, сырдалган; сыр жуккан. *Алтын ээр, сырдуу каш* («Олжобай менен Кишимжан»). *Ушул адам, ушул сырдуу кийимчен, Бул дүйнөнүн үстүндөгү каймагы* (Осмонов).

Сырдуу II — *сын.* (таинственный, покрытый тайной) жашырын сыры бар, табышмактуу. *Көрүнгөнгө айтпагын Жашырын сырдуу кебиңди* (Жантөшев). *Экөөнүн арасындагы сырдуу көз караштар, түйүндүү сөздөр көбөйт* (Жантөшев).

СЭЭР

Сээр I — *зат.* (*ист.* денежная единица) *тар.* Чыгыш Түркстандагы бир кездеги акча бирдиги. *Күмүштүн жарым сээрин бүтүн сээр деп Шумдары качкындарды алдап жеди* (Шайбеков).

Сээр II—*зат.* (место соединения шеи с холкой у животных) жылкынын өркөчүнүн алды жагы. *Соорусу бийик, сээри бас* («Семетей»).

Т

ТААНЫШ

Тааныш I — *сын.* (знакомый) мурдатан көрүп билип жүргөн, мурдатан белгилүү. *Үнүңүз тааныш, бирок ким экениңизди эстей албай турам* (Мавлянов). *Гүлсары тааныш жолго түшүп, өзөн үстүндөгү конушка бет алып жөнөйт* (Айтматов).

Тааныш II — *эт.* (знакомиться, ознакомляться) бири-биринин аты-жөнүн, ким экендигин ж. б. билишүү, бир нерсе жөнүндө алгачкы түшүнүк, маалымат алуу. *Таанышып койгула, өзүбүздүн оштук жигит* (Абдукаримов). *«Манас» эпосу менен таанышты* («Ала-Тоо»).

ТАБА

Таба I — *зат.* (злорадство) бирөөнүн уят болуп калышына, иши оңунан чыкпай калышына моокуму кангандык, өзүнчө ыраазы болгондук. *Ага бул сөздөр табадай угулду, көңүлү ооруду* (Касымбеков). *«Тур ошондой четте» деп таба кылып, салабат менен сөзүн уланта берди* (Касымбеков).

Таба II — *зат.* (сковородка) нан бышыра турган табак сыяктуу металл идиш, көмөч казан. *Табага бышырылган нан.*

ТАБЫТ

Табыт I — *зат.* (носилки для покойника; гроб) өлгөн адамды мүрзөгө көтөрүп баруу үчүн колдонулуучу замбил, *Күн эрте бешим кезде кепинге алып, табытка салып, он чакты адам Дарыяхандын сөөгүн көтөрүп жөнөп калышты* (Жантөшев).

Табыт II — *зат.* (тренированность, тренировка; дрессировка) тапталгандык, табына келгендик (мисалы, күлүк ат, алгыр куш). *Табытына келген ат. Табытына жеткирүү.*

ТАБЫШ

Табыш I — *зат.* (легкий стук, тихий звук, шорох, топот). басканда, урганда ж. б. учурда чыккан дабыш, үн. *Ар бир шырып*

эткен табышка кулак түрүп, дем тартпай тыңшачу (Касымбеков). *Кийинди да каалганы табыш чыгарбай ачып мышыкча жылып тышка чыкты* (Өмүрбаев). *Алда кайдан ат табышын алдыбы, эки ит абалап тоо койнун жаңыртат* (Өмүрбаев).

Табыш II — *эт.* (сговориться, примириться) өз ара таарынычын, каршылашканын, араздашканын токтотуп ынтымакка келүү, жарашуу, элдешүү. *Эки тууган урушат, Эрте-синде табышат* («Эр Табылды»).

ТАЙ

Тай I — *зат.* (родство по материнской линии) эненин ага-тууганы, жек-жааты (баласына карата). *Жаман тайын тааныбайт* (макал).

Тай II — *зат.* (крупное животное в возрасте одного года; лошак-жеребенок по второму году) бодо малдын бир жаштан эки жашка караган төлү (баласы), курагы. *Жайдак тай минип, буларды ээрчип жүргөн бала бырс күлүп жиберди* (Сыдыкбеков). *Кичинемде мага энчилеп жабагы сатып бербедиңерби. Кийинки жазда ал тай болду* (Жакыпбеков).

Тай III — *зат.* (кипа, тюк, связка) таңылчак, таңгак, таңылган нерсе. *Ар кандай маталар тайы бузулбай жатат* (Касымбеков).

Тай IV — *эт.* (скользить, соскальзывать) сыйгалануу, жылмышуу, тайгалануу. *Буту тайып жыгылды.*

ТАЙПА

Тайпа I — *зат.* (кисея; саван) жука ак кездеменин бир түрү. *Тайпа жоолук.*

Тайпа II — *зат.* (род, племя, группа) уруу бирикмелери. *Калың тайпа журттун тагдырына ойлук кылганыңызда бул чоккой дайым маңдайыңызда болсун* (Касымбеков).

ТАК

Так I — *зат.* (пятно; шрам) бир нерседеги из. *Ошол алаамат сырларын өзүнө катып, бетине так калтырган ушул*

терең-терең коолор (Сыдыкбеков). *Башында айрык тагы бар* («Эр Табылды»).

Так II—*зат.* (трон, престол) кандын, падышанын кабыл алуу, шаан-шөкөт учурунда отура турган орду; креслосу; бийлик абалы. *Эсен кандын алтын так, Тегереги чынар бак* («Манас»).

Так III — *сын.* (нечет) жуп эмес, жуп сандын карама-каршысы. *Такпы же жуппу?*

Так IV — *сын.* (точный, четкий, аккуратный; определенный; как раз) анык, ачык-айкын, даана; натуура жактары жок; ашык же кем эмес; туптуура. *Так айтып, таамай иштеп, кыска мөөнөттө узун ишти бүтүрүш керек* (Сыдыкбеков). *Бир аз жүрө түшкөнүбүздөн кийин, так каршыбыздан душман тобу бизди көздөп ок чыгарды* (Сыдыкбеков).

Так V — *эт.* (приколоть, прицепить, нацепить, привесить) бир нерсени бир орунга кадоо, илүү, тигүү. *Курмөсүнө топчу такты* (Жантөшев).

Так VI — *туур.* (стук, звукоподражание) катуу нерсеге урулуудан, согулуудан чыккан дабышты билдирүүдө колдонулат. *Так-так эткен үн чыкты* (Сыдыкбеков).

ТАКА

Така I — *зат.* (подкова; каблук) ташыркабоо, тайгаланбоо үчүн аттын туягына кадалуучу иймек темир; бут кийимдердин согончок жагындагы бийиктелип жасалган бөлүгү. *Кер кашка ат дагы обдулуп секирди эле үч эмчектүү такасы, жерге бата түштү* (Баялинов). *Бутунда бийик така туфли.*

Така II — *эт.* (придвинуть вплотную, приставить) бир нерсени экинчи бир нерсеге тыкыс тирелген абалда коюу; жөлөнгөн, таянган абалга келтирүү. *Ок жыгачты ящиктин кырына такап орнотуп жатат* (Сыдыкбеков), *Жийдегүл чекесин бешиктин кырына такап ыйлай берди* (Сасыкбаев).

ТАКАЙ

Такай I — *зат.* (ослёнок) эшектин кодиги. *Курган эшек сур такайын эмизип, Жашаңчага жатмак болуп бүжүңдөйт*

(Аалы).

Такай II — *такт.* (вплотную, близко; упорно, настойчиво) ар дайым, үзгүлтүксүз, ар качандан бир качан. *Колхоздо жумуш кылбаган, Бир жерде такай турбаган* (Шүкүрбеков).

ТАКТА

Такта I — *зат.* (доска, төс) жүк жыюу үчүн жыгачтан жасалган секиче; камыр жаюуга ылайыкталган жапыз жыгач текче. *Асты такта, шыбы фонер, туш тарабы терезе* (Мавлянов). *Китеп издегендери текчелерге, шахмат ойногону тактага үңүлүп калышат* (Жакыпбеков). — *Болду Айым. Тактаңдын алдында го, кыл арканды алып бергин эми* (Сыдыкбеков). *Кымкап жүк тактасынын алдына кол узатып, эки кулач кыл арканды сууруп чыкты* (Сыдыкбеков).

Такта II — *эт.* (уточнять, делать точные расчеты) аныктоо, айкындоо, так эсеп-кысабын алуу. *Кампанын эсеп-кысабын тактап жатам* (Бейшеналиев).

ТАКЫР

Такыр I — *сын.* (голый, без растительности; такыр) өсүмдүк өспөгөн, чөп чыкпаган жер; чачы, түгү жок, такырайган. *Орто-Жар кашаттары бирде чийлүү, бирде такыр терең коо* (Сыдыкбеков). *Мал көп жатып чаңдап калган такырларды үйлөп майда жел жортмолойт* (Сыдыкбеков).

Такыр II — *такт.* (в отриц. обороте абсолютно, совершенно) эч качан, эч бир, эч убакта, түк. *Камчы чапканды Гүлсары такыр жактырчу эмес* (Айтматов). *Эми менде такыр ал жок* (Байтемиров).

ТАЛ

Тал I — *зат.* (ива, тальник, ракета) бутактары ийилчээк келген ичке жалбырактуу жыгач өсүмдүктөрүнүн жалпы аты. *Безенди күкүк, булбул аземдентип, Көкөлөп учуп-конуп талдан талга* (Бөкөнбаев). *Союл үчүн эчел талдар кыркылды* (Бөкөнбаев).

Тал II — *зат.* (штука, о предметах продолговатой формы)

тарам-тарам болуп кеткен чий же чөп сыяктуу нерселердин, чачтын, ширеңкенин ж. б. айрым бир даанасы. *Огородунда бир тал арам чөп жок* (Байтемиров). *Беденин бир тал сабагын Аманкул кармай кирди* (Абдукаримов).

Тал III — *эт.* (замереть, онеметь; падать в обморок) абдан чарчап талыгуу, эси ооп калуу. *Үч саатча өттү белем көздөрү талды көрүнөт* (Мавлянов). *Гулсары өпкөсү үзүлүп кеткендей болду, талып калды* (Айтматов).

ТАЛАШ

Талаш I — *зат.* (спор, препирательство) кандайдыр бир маселе, иш, аракет боюнча белгилүү бир айкын тыянакка келе албай ар ким өз оюн билдирген тартыш. *Бул талаш төгүнүнөн чыккан жок* (Бейшеналиев).

Талаш II — *эт.* (спорить, препираться; оспаривать) кандайдыр бир маселе, иш, аракет боюнча айкын тыянакка келе албай, ар ким, ар тарап өз пикирин билдирип айтышуу; бир нерсени өзүнө ыйгарууга, бөлүп алууга аракет кылуу. *Алым дагы эле болбой сөз талаша берди* (Каимов). *Бул дүйнөнү менден талаша тургандай кандай акың бар?* («Ала-Тоо»).

ТАМ

Там I — *зат.* (дом, стена) дубал тургузулуп киши жашоо үчүн курулган үй, турак жай. *Бирди-жарым там салгандар, алар да болсо мал сатып, картөшкө сатып, базарын күчөткөндөр, иштин көзүн тапкандар* (Айтматов).

Там II — *эт.* (капать) тамчы түрүндө агуу, тамчылоо. *Кыз ырдап кубулжутуп күүгө салды, Көзүнөн жааш тамчылап көлгө тамды* (Бекөнбаев).

Там III — *эт.* (загораться, зажигаться) тутануу, күйүү. *Өчкөн отум тамгандай, Бир укмуш көзгө көрүндү* (Жантөшев).

ТАМАК

Тамак I — *зат.* (пища) жашоодо тамактануу үчүн зарыл болгон азык-түлүк, оокат. *Ана, ал от жагып, казан асып, кызын жуунтуп, тамак берет* (Айтматов).

Тамак II — *зат.* (глотка, горло) ооз көндөйүнүн ичиндеги аш-оокат жутула турган алкым бөлүгү; ээктин алдындагы моюндун түбү, алкым. *Тамактан өткөндүн баары тамак* (макал). *Ак тамагы балкылдап, Айдай бети жаркылдап* («Семетей»).

ТАМЫЗ

Тамыз I — *эт.* (*понуд.* *от* там II — капать, лить по капле) тамчы-тамчы түрүндө тамчылатуу, бир аз таамп же анча-мынча куюлуп, төгүлүп кетишине жол берүү. *Тамызба көздөн жашымды* (фольк.).

Тамыз II — *эт.* (разжигать) от тутандырып күйгүзүү, жандыруу. *От тамызып, үйдү лапылдатып, жылытып жиберди* (Байтемиров).

ТАМЫЗГЫ

Тамызгы I—*зат.* (капельница, пипетка) көзгө, мурунга, кулакка дары тамчылата турган кичинекей түтүкчө. *Колуна тамызгыны алды.*

Тамызгы II — *зат.* (растопка) отту тутантуу үчүн а дегенде жагыла турган — бат күйүүчү кургак куурай, чамышды, ичке чырпык сыяктуу ичеги. *Койчу тамызгыны терип келип, кара таиштын үстүнө от жакты* (Сасыкбаев).

ТАНА

Тана I— *зат.* (телка по второму году) бир жаштан өткөн эркек торпок. *Жалчы жүрүп тапканың жалгыз тана* (Тоголок Молдо).

Тана II — *эт.* (делать сборки на одежде) кийимдин белин, жеңин же кээ бир буюмдарды жарашыктуу кылуу үчүн ичке-ичке өөнөп тилүү, кыналып тигүүгө ылайыктоо. *Көлкөйүп тоң болобу, белин үпчүп танаса* («Мендирман»).

ТАНДЫР

Тандыр I — *зат.* (глиняная печь для выпечки лепешек и пирожков) ичине (көңдөй жагына) от жагып, абдан ысытып нан

же башка камырлуу тамактарды чоктун табына бышыра турган атайын очок. *Кызыл кыздар нан бышырат тандырдан* (Осмонов).

Тандыр II — *эт.* (понуд. от тан — отрицать, не признавать за собой, отказываться) жокко чыгарууга, танып кетүүгө мажбурлоо. *Албетте, аны танууга тырышсаңыз да, биз тандырбайбыз* («Ала-Тоо»).

ТАҢ

Таң I — *зат.* (рассвет, утренняя заря) түн караңгылыгы тарап, жер бетине жарык кире баштаган убак. *Дал ушул жерде нечен ирет таң атырып күтөрүн ал азыр билбеди* (Айтматов). *Таңдын эре-сересинде эрөөлдөн кайткан элек* (Сыдыкбеков).

Таң II — *зат.* белое пятно ниже хвоста, под хвостом (*у некоторых животных*) ача туяктуу жапайы жаныбарлардын куйругунун алды жагындагы тикесинен узата кеткен ак тилке.

Таң III — *мод.* (удивление, изумление; не знаю; а кто его знает!) бир нерсенин жөн-жайын, ачык-айкындыгын так ажыратып биле албай, күмөндөр абалда калгандыгын билдирип, «билбеймин, ким билет» деген мааниде колдонулат; кызыксынып таңыркаган абал, айран-азыр калгандык, таңдангандык. *Аккыз биротоло уламышты ээрчип өз кайгысын алыстатканыбы? Таң* (Сыдыкбеков). *Темир ага кантип жарылып кетпей чыдап жүргөнүнө таңбыз* (Жакыпбеков). *Өмүрүндө басып өткөн жолуна көптөн бери кылчайып карабаганына таң калды* (Айтматов).

Таң IV — *эт.* (привязывать, связывать, завязывать, усиленно рекомендовать, навязывать) ороп, чырмап байлоо; жип, аркан ж.б. менен капшыра бириктире байлоо; эркине койбой асылып сунуш кыла берүү; тануулоо. *Балбандар аттан түшүп даярданды, Бооруна, аркасына тердик таңды*(Маликов). *Кызын албайм курулай мага таңа бербесин,— деди* («Ала-Тоо»).

ТАҢДАЙЛАШ

Таңдайлаш I — *зат.* (об орнаменте: симметричный и красивый) таңдай-таңдай болуп сайылган оюу, сайма. *Көк топу*

сайдым таңдайлаш, Көрүнө жүрдүк маңдайлаш (фольк.).

Тандайлаш II — *эт.* (состязаться в красноречии и мудрости) чечендигин, акындыгын, сезгө чеберчилигин билгизип айтышуу, жаакташуу. *Чеченине тийишип, Таңдайлашып жүрбөйлү* («Курманбек»).

ТАП

Тап I — *зат.* (*полит.* класс) коомдук өндүрүштүн белгилүү бир тарыхый системасында өздөрүнүн ээлеген орду, өндүрүш каражаттарына карата өздөрүнүн мамилелери, эмгекти коомдук уюштуруудагы ролу, демек, коомдук байлыктын өздөрүнө болгон үлүшүн алуунун жолу жана анын көлөмү боюнча айырмалана турган адамдардын чоң топтору. *Кээде жыйналышта Танабай туруп алып, душман менен айыгышкан тап күрөшүндөгү Чоронун кечиримсиз жумшактыгын аябай сынга алчу* (Айтматов). *Эзүүчү тап өз үстөмдүгүнөн кетпес күчтүүдөй көрүнчү эле* (Сыдыкбеков).

Тап II — *зат.* (куски материи или кошмы, предназначенные для сшивания) шырдак сыяктуу кээ бир үй буюмдарын жасоо үчүн түрдүү түстөгү кийиз, чүпүрөк катталып тигилип, бетине белгилүү бир оюу, чийме түшүрүлгөн жиктүү из; ошол из (трафарет, пластика, кагаз) боюнча кесилип алынып кыналыштыра тигилүүчү кийиздин, чүпүрөктүн бир катмар бети, курагы. *Шырдакка ылайыктап тап чийүү. Тап кесүү. Табы менен тигүү.*

Тап III — *зат.* (время, момент) белгилүү бир мезгил; убакыттын ошол тушка туура келген учуру. *Муну угуп турган мен ошо тапта шалдая түштүм* (Өмүрбаев). *Ошо тапта үймөк астынан дагы бирөө чыкты* (Өмүрбаев).

Тап IV — *зат.* (жар, тепло) ысыктыктын, жылуулуктун илеби. *Дагы эле күндүн табы жыттанат* (Касымбеков).

Тап V — *зат.* (сила, здоровье) саламаттык, ден соолук; күч-кубат, дарман, чама. *Гүлайым, сен мынча чүнчүп баратасың балам, табың жокпу? — деди энеси* (Абдукаримов). *Карман берер табым жок* («Эр Табылды»).

Тап VI — *зат.* (тренировка, подготовка коня к скачкам или

ловчей пtiцы к охоте) күлүк жылкыны, алгыр тайгандын мыкты жүгүрө ала турган абалга жеткендиги, алгыр куштардын агыткан нерсесин алууга маш болгон абалы. *Табына келген күлүк ат, Талыкпай жолго жүгүрөт* (Осмонкул).

Тап VII — *эт.* (находить; отгадывать; открывать) издеген, жоготкон буюмун, малын же башка нерсесин кезиктирүү; табышмактын жообун, жашырын сырды же мурда белгисиз болгон нерсенин бар экендигин айкындоо, белгилөө, баяндоо. *Тиги айылга барып, Кулбатыр акеңи тап* (Касымбеков). *Тапкан сүйүнөт, тааныган алат* (макал).

Тап VIII — *туур.* (*звукондр.* шлеп-шлеп) бир нерсе менен чапканда, уруп койгулаганда, бир нерсе кулап түшкөндө чыккан дабышты белгилөөдө колдонулат. *Көз ирмемде мылтык үнү тап этти* (Касымбеков).

ТАПТА

Тапта I — *эт.* (тренировать; настраивать) табына келтирүү (мисалы, күлүктү, тайганды, кушту ж. б.); шыктандыруу, демилге берүү, үйрөтүп даярдоо. *Эгер макул десең, ушул байгеге Айгашканы мен таптайын* (Жакыпбеков).

Тапта II — *эт.* (гладить, поглаживать). тегиздөө, бырышын жазуу, ныктоо. *Жылдызкан түнү менен көйнөк-көнчөгүн жууп кургатып, таптады* (Байтемиров).

Тапта III — *эт.* (замкнуться, нацелиться) шилтеп, чаап жиберүүгө даяр турган, обдулган, умтулган абалда болуу. *Колун урганы таптап баратып, кайра тартып алды.*

ТАРАН

Таран I — *зат.* таран (*дубильный корень*) тери үйлөөдө, малмага салууда колдонулуучу чөптүн тамыры. *Таранга салуу.*

Таран II — *эт.* (*возвр. от тара* — причесываться) чачын иретке келтирүү. *Чачын таранды.*

ТАРП

Тарп I — *зат.* (остатки трупа; падаль) жаныбарлардын өлүгү, өлүгүнүн калдыгы. *Жорулуу жерде тарп калбас* (макал).

Тарп II — *туур.* (звукондр. шлепаны о чего-л. грузного) бутка чак келбеген кенен бут кийим баскандагы дабышты билдирүүдө колдонулат. *Сарыбай тарп-тарп баскан болуп, жөтөлгөн болуп, келатканын туйдуруп үйдүн эшигине жетти* (Касымбеков).

ТАРТМА

Тартма I — *зат.* (полоски материи, служащие для закрепления женского элечека-тюбана сверху; выдвигной ящик) ээктин астынан алынып элечекти бастыра оролуучу жазылыгы төрт эличе келген элечектин бир бөлүгү; столдун суурмасы, тартып чыгарып алма яциги. *Казандай оролгон элечегине ак жибек тартма тартынган Күмүш чубалжыган көчтүн алдында келе жатат* (Жантөшев). *Тартмадан бир топ кагаз сууруп алды* (Үмөталиев).

Тартма II — *зат. диал.* (войлочные чулки подшитые внизу сыромятной кожей) кайыш тамандалган кийиз байпак. *Тартма кийүү.*

ТАРТЫШ

Тартыш I — *сын.* (дефицитный, пользующийся большим спросом) жетиштүү эмес, кемчил; оңойчулук менен табылбаган. *Жакада отун да тартыш* (Мавлянов). *Анда кездеме тартыш кезек* (Өмүрбаев).

Тартыш II — *эт.* (взаимн. от тарт — тянуть, тащить; возить) өзүнө тартып алууга аракет кылуу, бир нерсени кошо тартууга катышуу. *Ал улакты такымга баскыча узатпай эки жагынан экөө жетип барып тартышып калды* (Жакыпбеков).

ТАРЫК

Тарык I — *сын. диал.* (скряга, скупец) сараң, битир, зыкым. *Карынбай тарык бай болгон.*

Тарык II — *эт.* (чувствовать стесненность, затруднение; страдать от недостатков, от нужды). *Сары оору менен алышып көңүл тарыккан кезде, Теңирберди аке, сиз менен бизгг тууган кубат* (Касымбеков).

ТАТУУ

Татуу I — *сын.* (мирный, дружный) ынтымактуу, өз ара мамилелери жакшы. *Силер татуу болсоңор, биздин көңүлүбүз куунак* (Байтемиров).

Татуу II — *к. а. (и. д. от тат — проба на вкус)* ууртап-татып даамын билүү. *Даам татуу.*

ТАШ

Таш I — *зат.* (камень) катуу зат, тоо теги. *Сайдан кырга чабат, кырды кырдай зымырылып, туягынан майда таштар зыркырайт* (Айтматов).

Таш II — *зат. эск. (ист. мера длины, примерно равная восьми километрам)* сегиз километрге барабар келген аралык өлчөмү. *Жети таш жерге тигилген, Жетимиш уруу тал калды* («Манас»). *Жан келгендин баарысын Жарым таш жерден өкүртүп* («Манас»),

ТАШТА

Ташта I — *эт.* (бросать; оставлять, прекращать) колдок түшүрүп же ыргытып жиберүү; калтырып коюу, көңүл бурбай коюу. *Жок, ээн жолго атты таштап кете албады* (Айтматов). *Айзааданы тумчуктуруп баскан капкара аза кийимин отко ташташты* (Касымбеков).

Ташта II — *эт.* (очищать от камней) ташын тазалоо, ташын иргеп алуу. *Күрүчтү таштан тазалоо.*

ТАШТЕК

Таштек I — *зат.* (волосные очки для защиты глаз от солнца; очки, в эпосе) көздү күндүн күчтүү жарыгынан сактоо үчүн, күчтүү жарыктан карыгып кетпес үчүн кылдан жасалган калканч; көз айнек. *Көзүндөгү таштеги, Тегирмендин ташындай* («Семетей»).

Таштек II — *зат.* (небольшой металлический таз, который подставляют, когда поливают на руки) кол жууганда колдон аккан сууга коюла турган идиш. *Таштекти жолдон ал.*

ТАШЫ

Ташы I — *эт.* (выходить из берегов; выливаться через край) ташкындап ашып кетүү, көбөйүп кетүү. *Дарыя ташып, деңиз толкуду* (Жантөшев).

Ташы II — *эт.* (носить, возить, переносить, перевозить) нерсени бир жерден экинчи жерге алып баруу, жеткирүү. *Кышкысын отун ташып алыс сайдан, Канча кордук көрдүм залым байдан* (Барпы).

ТЕЗ

Тез I — *зат.* (правилка, употребляемая при изготовлении кереге и унины) боз үйдүн уук-керегелерин жасоочу станок, жыгач устанын куралы. *Ийри жыгачтын сындырганын сындырып, сындырбаганын түзөгөн тездин шыкоору сымактанат* (Жантөшев).

Тез II — *такт.* (быстрый, скорый, быстро, скоро) бат, ылдам, арыдан бери, ыкчам. *Каныбек өтө кубанычтуулук менен тез жооп берди* (Жантөшев). *Жол көрүнбөй күүгүм кирип баратат, Аркы өйүзгө тез өтөйүн кечүү бер* (Осмонов).

ТЕК

Тек I — *зат.* (происхождение; порода) түпкү чыгышы, негизи, катмары, түбү. *Билбеймин ата-тегиңди, Аныктап айтчы кебиңди* (Токтогул). *Теги жасаман мал эмес, Токо, Ардактап жакшы багып ал* (Токтогул).

Тек II — *такт.* (смирно, спокойно; зря, напрасно) жөн, тим эле, жайынча, анчейин гана, бекерге. *Аталык аны байкады, тек бол дегендей кичине кабак чытып койду* (Касымбеков). *Эми элде калсын айтканым, Эмгегим текке кетпесин* (Осмонкул).

ТЕЛИ

Тели I — *зат.* название болезни лошадей от которой скрючивает корпус и лошадь крутится) тегеренип темтендеген абалга алып келген жылкы оорусу. *Тели болгон жылкыдай, Тегеренип жатканда* (Токтогул). *Мына эми тели болгон жылкы мисал, Алсырап жыгылганы турат зорго* (Үмөталиев).

Тели II — *эт.* (принять, подпустить к себе чужого детеныша) жаш төлдү башка энеге эмизүү, жалгоо. *Самат атындагы колхоз музоолорду уйларга телип өстүрүп келе жатат* («Кыргыз Туусу»).

ТЕЛКИ

Телки I — *зат.* (самка косули) эликтин ургаачысы. *Телкисин кууган куранбы, Бүркүттөн качкан уларбы* (Жантөшев). *Куланы төрдөн ышыкырып, Кубалашкан телкиден* (Тоголок Молдо).

Телки II — *зат.* (часть, доля) бир нерсенин бир бөлүгү, үлүшү. *Алтыдан бир телки.*

ТЕМИН

Темин I — *зат.* (группа животных, которые ногами молотят хлеб на току) эгин бастыруу үчүн кырдандын ортосундагы мамыга катар байлаган өгүздөрдүн, аттардын, эшектердин тобу. *Айда темин, теминим, Айда алты атым темимгин* (Осмонов). *Жакшы убак... Кызыл кырман, темин маалы, Көңүлдү кубандырып жаңы даны* (Осмонов).

Темин II — *эт.* (*возвр. от* теп — ударять ногами в бока лошади, прищпоривать) минген унааны батыраак бастыруу үчүн бут менен капталга тепкилөө, ургулоо. *Жигиттер атын теминип өтө беришти* (Касымбеков). *Зайып ак каймалдын буйласын чоюп, бээсин теминди* (Касымбеков).

ТЕН

Тен I — *зат.* (тело) дене, ден. *Ызылдап, ыргыштанып. таңкы бороон, Жин төктү, ысык тенге октор атып* (Бөкөнбаев). *Терметип чексиз кыялды, Тениме шаттык кыналды* (Бөкөнбаев).

Тен II — *сын.* (принадлежащий, относящийся) бирөөгө таандык экендигин, тиешеси бар экендигин көрсөтүүдө колдонулат. *Эскертүү өзүнө катуу тийсе да, тен берип калды* (Касымбеков). *Теңирберди жер тиктеп, кирпигин кыбыратып. Абил бийдин сөзүнө тен бергенсиди* (Касымбеков).

ТЕҢДЕШ

Теңдеш I — *сын.* (равный, ровня; один из четы: муж, жена, жених, невеста) бири-бирине барабар, бири экинчисине тең келген эрди катындын бири же тең курбу. *Теңдеши жок куу турмуш, Теңирдин ишин карачы* (Токтогул). *Теңдеши жок кандай күчтүү болсо да, Коркпойбуз да, жалтанбайбыз эч качан* (Элебаев). *Кайраттан канат серме көккө, теңдеш* (Бөкөнбаев), *0, Каныкей деген кыз, Бу Манаска теңдеш дейт* («Манас»).

Теңдеш II — *эт.* (взаим. от теңде — разняться, уравниваться; приравниваться) тең келишүү, тең боло алуу, кем калбаган абалда туруу. *Чап кетменди, эпкиндегин мелдешкин, Түзүп чарба, жакшыларга теңдешкин* (Бөкөнбаев).

ТЕПКЕ

Тепке I — *зат.* (кобылка) комуздун кылдарын көтөрүп турган кичинекей жыгач тээк. *Анан тепкесин жыгып, комузун ордуна жөлөйт* (Сыдыкбеков).

Тепке II — *зат.* (тляпка с длинной рукояткой для прополки опийного мака) апийим өсүмдүгүн отоо үчүн жасалган кичинекей кетменче. *Тепке менен тоо чөптөрүн арылтуу.*

ТЕР

Тер I — *зат.* (пот) тери астындагы бездерден бөлүнүп чыгуучу суюктук. *Бүткөн боюбуздан тер кетип, беттерибиз ысып чыкты* (Сыдыкбеков). *Гүлсары болсо сыртта тери курган, жүнү жабышып, чыйрыккандан ооздугун кемирип турду* (Айтматов).

Тер II — *эт.* (собирать) бир нерсени, бириндеген нерселерди чогултуу, жыйноо, бир нерсени экинчи бир нерсенин арасынан алып таштоо. *Экөөбүз талаадан куурай терип көтөрүп келебиз* (Касымбеков). *Ташы жүрөт, ташын бирден терейин, Мыя жүрөт, мыяларын элейин* (Осмонов).

ТЕРИМЧИ

Теримчи I—*зат.* (сборщик хлопка) пахта жыйноочу, пахта териминде иштөөчү. *Бири келсе, бири кетип теримчилер, Жан*

кирет кең кырманга таң атпастан (Абдыраманов). Эки эсе норма толтуруп, Теримчи жеңем сен сулуу (Үмөталиев).

Теримчи II — *зат.* (шорник, изготовляющий плетёную сбрую) кайыштан, булгаары тилкелеринен камчы, жүгөн сыяктуу ат жабдыктарын же башка буюмдарды терип өрүүчү устат. *Кош айдаган эгинчи, Камчы өрүүчү теримчи («Кедейкан»).*

ТЕТИК

Тетик I — *зат.* (части механизма, деталь) машиналардын, техникалык куралдардын, ар кандай механизмдин бир бөлүгү; кандайдыр бир нерсенин ички сырын, жөн-жайын билдирген түйүнү. *Тракторист культиватордун айрым тетиктерин жөнгө салып, ишин уланта берди («Кыргызстан аялдары»).* *Жумабүбү келип крандын тетигин электр тогу менен байланыштырды («Асаба»).*

Тетик II — *сын.* (расторопный, ловкий, сообразительный) көңүлдүү, жадырап-жайнаган жайдары мүнөз. *Акинтай кичинесинен эле тетик (Сыдыкбеков).* *Бул экөөнүн көңүлү тетик (Жантөшев).*

ТЕШЕ

Теше I — *зат. диал.* (тесло) үй буюму, чоң керки. *Карып үйгө кирип тешени алып чыгып, дөңгөчтү сүйрөгөн бойдон бастырмага алпарды да, жара баштады (Абдукаримов).*

Теше II — *зат.* (десятина) метрдик система киргизилгенге чейин колдонулуп келген жер аянтынын 1,09 гектарга барабар келген өлчөмү, чени. *Мактаганы эки тешеге жетпеген жер айдачу (Элебаев).*

ТИГИШ

Тигиш I — *зат.* (шов) кездеменин, кийимдин ж. б. тигилген, тигип бекитилген жери. *Көйнөгүн чечип, колтугунун тигиштерин карады (Касымбеков).*

Тигиш II — *эт. (взаимн. от тик III — шить)* кийим-кече тигүүдө жардамдашуу, кол кабыш кылуу.

ТИЙИШ

Тийиш I — *эт.* (касаться; заигрывать) бири-бирине жанашып тийип туруу; бир нерсени шылтоолоп кыйыткан сөз айтуу, тийиштик кылуу. *Тийиштим кымтый качып кол жоолугун, Ашыктым сөз айтууга элден мурун* (Үмөталиев).

Тийиш II — *мод.* (необходимо, должно) оюн, пикир айтууда зарыл экендигин, керек экендигин билдирүү үчүн колдонулат. *Колхоз борбор шаардын калкын жашылча менен камсыз кылууга тийиш* («Кыргыз Туусу»).

ТИК

Тик I — *зат.* тик (ткань) кендирден, пахтадан тыгыз согулган жол-жол кездеме. *Тик менен тышталган матрац.*

Тик II — *сын.* (отвесный, вертикальный; прямо) жантайыңкы эмес, тике, тикесинен турган абал, кыйшайыңкы эмес, түз. *Өзөн тик жана кууш, бодур таштуу болгондуктан, суу таштан ташка тийип шаркырап агат* («Асаба»). *Тикилдеген сөзү бар, Тик караган көзү бар* («Эр Табылды»).

Тик III — *эт.* (ставить; шить) тургузуу, орнотуу (мисалы, үйдү); бак-дарак отургузуу; кийим-кече жасоо. *Алтыбай, Эрмек баатырлар, Үстүндө тиккен чатыр бар* («Эр Табылды»). *Сен, балам, бул дүйнөгө келген күнү, Сага арнап тиккен элем түркүм дарак* (Аалы). *Келини Сабира кемпирдин көйнөгүн өз оюндагыдай көйкөлтүп жарашыктуу тиккен* (Сыдыкбеков).

ТИЛ

Тил I — *зат.* (язык) адамдын жана айбандардын ооздун ичиндеги даам сезүү органы; сүйлөө органы; байланыш жасоо системасы. *Тигине карышкырлар тилдерин ууртуна жанып боортоктоп келе жатат* (Абдукаримов). *Карынын тили жатык, укканга сөзү түгөнбөйт дейт* (Сыдыкбеков). *Аял-эркек, кары-жаш, Тили чыгып булбулдай, Сайраган элди карачы* (Токтогул).

Тил II — *эт.* (разрезать на узкие полоски, на ломтики) миздүү нерсе менен тилик тарта кесүү, тилкелей из түшүрө кесүү. *Кабыгын тилсе сүт аккан жыгач өнөт дейт*

(Сыдыкбеков). *Кыйратып карагайдан тактай тилдим* (Маликов). *Таш тилип таманымды ириң агып, Айыкпай ырбап көпкө жараланып* (Үмөталиев).

ТИЛДЕШ

Тилдеш I — *эт.* (находящийся в сговоре с кем-л.) биринин сөзүн экинчиси жакшы түшүнгөн, биринин сөзүнөн экинчиси чыкпаган, пикирлеш. *Председателге тилдеш, бармак басты, көз кысты адамдардан* («Кыргыз Туусу»).

Тилдеш II — *эт.* (*взаимн. от* тилде — бранить друг друга; ругаться, браниться) сөгүшүү, бирин бири тилдеп урушуу. *Теңтуштун көөнүн калтырып, Жаман айтып тилдешип, Жакалашпа жалганда* (Токтогул).

ТИР

Тир I — *зат.* (приманка, привязываемая к сети при ловле ловчих птиц) куш кармоо үчүн жайылган тордун ичине байлап коюлуучу таан, көгүчкөн ж. б. байлооч. *Бирок өзү коруй түштү, Тир өңдөнүп тордогу* (Аалы). *Ак көгүчкөн тир алып* («Манас»).

Тир II — *зат.* (тир) бута коюп атууга ылайыкталган жай. *Алар бактын арасындагы тирге келишти* («Кыргыз Туусу»).

ТИРАЖ

Тираж I — *зат.* заем же лотерея ойнотуудагы утуш. *Кыргыз ССРинин акча-буюм лотереясынын утуш тиражынын официалдуу таблицасы.*

Тираж II — *зат.* басылып чыккан китеп, журнал, газета ж. б. нускаларынын жалпы саны. *Мезгилдүү басма сөздүн (газета, журналдардын) тиражы жазылуучулардын санына жараша белгиленет* («Кыргыз Туусу»).

ТИТАН

Титан I — *зат.* самолет, кеме ж. б. курууда колдонулуучу күмүш түстүү катуу ак металл, химиялык элемент. *Титан — Менделеевдин мезгилдик системасынын IV тобундагы химиялык элемент.*

Титан II — *зат.* өзгөчө түзүлүштөгү суу кайнатуучу чоң идиш. *Титандан ысык суу алды.*

ТОБУРЧАК

Тобурчак I — *зат.* (хорошая большая лошадь; боевой конь) көбүнчө жоого минилүүчү келишимдүү мыкты өкүм ат. *Саяпкери жарашса, Тобурчак неге басынсын!* (Жантөшев).

Тобурчак II — *зат.* (еловые шишки) сырты кабырчык менен капталган сүйрүсүнөн келген карагайдын ашы. *Карагайдын башында отурган тыйын чычкан тобурчакты жулуп алды* («Кыргыз эл жомоктору»).

Тобурчак III — *зат. диал.* (град) мөндүр. *Бүгүн тобурчак жаады.*

ТОЗ

Тоз I — *зат.* (наплыв на коре березы, березовый наплыв, чага; вода, текущая поверх льда) кайындын кабыгына турган кебер, кайындын кебери; кузгундап муздун үстүнөн ашып жайнап кеткен суу. *Суулар бүгүн кузгундап, тоз жайылып кеткен* (Жантөшев).

Тоз II — *зат.* (мелкая пыль; бус, раструска — мучная пыль) майда чаң, тозоң. *Топурак учуп тоз каптап, Букардын ичин эл каптап* («Манас»). *Топурак учуп тоз болду* («Семетей»). *Кара кийип катыны, Тукуму тарап тоз болсун* (Тоголок Молдо).

Тоз III — *эт.* (распыляться; совершенно искоситься) тозоңго айлануу; туш-тушка тарап качып-бозуп кетүү; эскирүү. *Элемандын тогуз уулу, Тозуп кеткен жылкынын, Тосорун билбей калыптыр* («Эр Төштүк»). *Ынтымагы жок элдин, Тозуп качат баарысы* (Барпы). *Дүнүйө мүлкүң тозбосо, Тонуңдун кана жакасы* (Токтогул).

ТОЙ

Той I — *зат.* (пир, пиршество; празднество) кубанычтуу жагдайга (кыз чыгарганда, уул үйлөндүргөндө ж. б.) байланыштуу тамак-аш берүү жолу менен өткөрүлгөн салтанат, үлпөт, майрам. *Бирөөнүн аялы эркек төрөп, ата ырасминде*

бешик тоюн өткөрсөм деген маал болду (Сыдыкбеков). Эраалы да баламды сүннөткө отургузамын деп, бир айылга той берип калды (Сыдыкбеков).

Той II — *эт.* (насыщаться; пресыщаться) тамак-аш ичип-жеп курсагын тойгузуу, тамактанып ачкалыгын басуу; канааттануу. *Ашка конок болоюн, Абдан этке тоёюн («Эр Табылды»).* *Тойгондо токтунун эти топурак татыйт (макал).*

ТОКОЛ

Токол I — *зат.* (младшая жена) эки же андан көп аялдуу кишинин байбичеден кийинки аялы. *Байыңарга айткыла, жылкы багам десе жашыраак токол алсын (Айтматов). Кулубай байбичеден болсо, Танабай токолдон туулганы жалганбы? (Айтматов).*

Токол II — *сын.* (безрогий, комольй) мүйүзү жок, мүйүзсүз, мукур. *Токол эчки мүйүз сураймын деп, кулагынан ажыраптыр (макал).*

ТОКУ

Току I — *эт.* (ткать) эриш-аркак кылып жиптен таар, килем ж. б. согуу. *Станок айландырат ийрип жибек, Артелде килем токуп, сайма тигет (Бөкөнбаев). Бедери жок торкодон, Бек токуган бөз жакшы (Тоголок Молдо).*

Току II — *эт.* (седлать) унаага ээр, токум ж. б. салып минүүгө даярдоо. *Алима Сейитти чакырып, атты Кулбашка токуп берүүгө кошту (Абдукаримов). Аттарды атам өз колу менен токуду («Ала-Тоо»).*

ТОЛТО

Толто I — *зат.* (колечко, которое скрепляет лезвие ножа и рукоятку) бычактын, канжардын ж. б. сабы ашталган жерине кийгизилген металл алкак. *Чарыкчы толтосу коло, учтуу шап бычакты алып, «хон!» деп башын ийкеди (Сасыкбаев).*

Толто II — *зат. диал.* (осадок при вытопке масла) каймакты кайнатып, майы бөлүнүп чыккандан кийинки түбүндө калган калдык, чөбөгө. *Нанды толтого малып жешти.*

ТОМПОЙ

Томпой I — *зат.* (альчик от крупного рогатого скота) мүйүздүү ири малдын чүкөсү. *Жаиш хан жакын келип жатып калган чүкөнү тоорумакчы болуп, томпойду кармап чийинге барды* (Касымбеков).

Томпой II — *эт,* (быть выкупным, выдаваться выпуклостью) үстү жагы көтөрүлүп дөмпөйүп туруу, томпок абалда болуу. *Жөтөлүп кыйык көзүн жүлжүңдөтүп, Орсок тиш, томпой ооздон мүлжүңдөтүп* (Аалы). *Томпоюп чекелери бет айрылган* (Үмөталиев).

ТОМУК

Томук I — *зат.* (надколенная чашечка; бабка — кость) кашка жилик менен жото жиликтин бириккен жериндеги кичинекей сөөк. *Томугуң жара ок тийип, Толгоно албай турганда* («Эр Табылды»).

Томук II — *эт.* (сильно замерзнуть, окоченеть от холода) катуу үшүү, сенейип тоңуп калуу. *Түнкү аяз күчөп, мен томугуп барам* (Өмүрбаев). *Бутуң томуккан жокпу?* (Жантөшев).

ТОН

Тон I — *зат.* (овчинный тулуп; верхняя одежда) өңдөлгөн, иштелген кой терисинин жүн жагын ичине келтирип жасалган сырт кийими, жалпы эле сырт кийим. *Тонун жерге чечип таштап шашып атын чыгара кетти* (Айтматов). *Тоолук жаатынын өтө барктуу даткалары гана кызыл кымкап тон, төбөсү кызыл бөрк кийишкен* (Касымбеков).

Тон II — *зат.* (в музыке) абанын термелишинен пайда болгон белгилүү бийиктикке ээ үн, музыкалык үн; сүйлөөчүнүн үнүнүн бийиктиги, күчү. *Татаал музыкадагы абдан эле басыңкы тон негизги тон деп аталат.*

ТОНҢ

ТонҢ I — *зат.* (мерзлота; мерзлый) сууктан муз болуп калган, катуу түргө өткөн көрүнүш. *Кышкысын жер тоң, арык казылбайт, элди кыйнай албайсың* (Айтматов). *Дүйшөнөлы*

болсо баягы трактири менен алек, тоң чыкканы талаада (Өмүрбаев). Элеттин шумдукту билбеген тоң адамы (Касымбеков).

Тоң II—*эт.* (замерзать, мерзнуть, твердеть от холода) суукка кабылуу, катуу үшүү. *Болбосо силер бул түрүңөр менен тоодо тоңуп өлөсүңөр (Айтматов). Кандай, Эшен, тоңо элексиңби? (Сыдыкбеков).*

ТООРУЛ

Тоорул I — *зат.* (разведка, дозор) каршы тараптын ал-абалын, жөн-жайын билүү максатында жүргүзүлгөн байкоо, чалгындоо иши. *Торкобек алып берем деп, Тоорулга барып келем деп, Токтотуп койду кошунду («Эр Табылды»).*

Тоорул II — *эт.* (*страд.* от тоору — подкарауливать; выслеживать разведывая, ходить вокруг; целиться, примеряться взглядом) тегерене басып, айланчыктап байкоого алган, аңдыган абалда болуу. *Тоготмек таптап тоорулуп, Эрмек элең Карай көз (Барпы).*

ТОП

Топ I — *зат.* (мяч) катуу нерселерге урулганда серпилип ыргуучу тоголок шар, тоголок нерсе. *Торго тепкен тобу түшүп турган сайын анын атак-даңкы көтөрүлө берет (Айтматов). Кечээ гана көчөдө топ кубалап жүргөн балакай бир эле күнү күйөрмандардын сүймөнчүлүгүнө жетип, жарданган көпчүлүктүн оозуна илинет (Айтматов).*

Топ II — *зат. сейр.* (нушка) узун стволдуу артиллерия куралы, замбирек.

Топ III — *зат.* (выжимки, остающиеся в цеделке при процеживании бузы) бозону сүзүп алгандан кийинки калган шак, *Чоң чарада толтура болуп эртең мененки сүзүлгөн бозонун тобу турат (Касымбеков). Бозо турмак тап коёт, Тобун салган чарага (Токтогул). Бозонун эле тобу жыттанат (Маликов).*

Топ IV — *зат.* (группа) адамдардын, айбандардын ж. б. бир кыйласынын топтолушкан, чогуу болгон жыйындысы,

группасы. *Тигил чоң өстөндөн суу чыгарып, арык казып, жоон топ адам жүргөн* (Сыдыкбеков). *Топто ырдалуучу ыр башка* (Сыдыкбеков). *Жакында жакадан келген топ бала чурулдан четте турат* (Айтматов).

ТОПЧУ

Топчу I — *зат.* (пуговица) кийимдин топчулуктарын илип бүчүлөп туруучу сөөктөн, мүйүздөн, металлдан же башка нерселерден жасалган бүчүлөгүч. *Топчуңду кармап көргөнүм, Ал менин — жүрөгүң асыл дегеним* (Осмонов). *Кара топчу бойдо жок, Кармалып кеткен кургурум, Кайрылат деген ойда жок* (Токтогул).

Топчу II — *зат. эск.* (пушкарь) замбирекчи, замбирек атуу.

ТОТУ

Тоту I — *зат.* (попугай; сказочная птица) тоту куш, тропикалык өлкөлөрдө токойдо жашоочу жүнү кооз, айрым сөздөрдү окшоштуруп айтууга жөндөмү бар куш, куштардын бир түркүмү. *Тоту жүнү менен, булбул үнү менен* (макал). *Тогуз түрдүү тоту бар Адамдын тилин сүйлөгөн* (фольк.).

Тоту II — *зат.* (лошадь тибетской породы) жапызыраак келген тибет тукумундагы кичинекей ат.

ТӨЛӨ

Төлө I — *зат. диал.* (землянка; сложенный из камней шалаш, где скрываются охотники, которые ставят сеть на ловчих птиц) жер кепе, жер үй, аңчылар, саятчылар тор жайып куш кармоодо жанында жашырынып андып жатуу үчүн ылайыкталып таштан алачык сыяктанып жасалган кепе. *Көк-Тайпаңга барганы, Төлөнү куруп салганы* («Манас»).

Төлө II — *эт.* (платить, выплачивать) сатып алган нерсенин акчасын, алган карызын, мүчөлүк акыны ж. б. берүү; жоготкон буюмдун ж. б. ордуна акча же дагы башка бир нерсе берип эсептешүү, кутулуу. *Төлөй албай салыктарын, Жашынганбыз куугундан* (Аалы).

ТӨРӨ

Төрө I — *зат.* (*господин*) кадырлуу мырза, кадырман улук. *Төрөм Манас барында, Дөөлөтүм мол чагында* («Манас»). *Апта сайын бир төрө, Көрүп келет кыдырып* (Токтогул).

Төрө II — *эт.* (родить) боюнан бошонуу, көз жаруу, жарык дүйнөгө перзент алып келүү. *Эр төрөгөн эне өлбөйт* (макал). *Эне төрөйт баланы Жарайт деп түрдүү намыска* (Жантөшев).

ТӨРӨТ

Төрөт I — *зат.* роды (*у женщины*) аялдын көз жарышы, перзент көрүшү. *Тогуз ай толгонуп, төрөттөн алда эмне болом деп* (Жантөшев).

Төрөт II — *эт.* (*понуд.* от төрө II — оказывать родов споможение, исполнять обязанности акушерки, акушерка) аялдар бала төрөөдө акушерлик милдетти аткаруу, жардамдашуу. *Үйдө беш-алты байбиче калып, Кундуз эжени төрөтүшкөн* (Сыдыкбеков).

ТУБАР

Тубар I — *зат.* (сорт китайского шелка) гүлдүү жибек кездеменин бир түрү. *Туугандыгым билгизем, Тубардан сарпай кийгизем* («Сейтек»). *Назгүл жашыл тубар көйнөгүнүн этегин делбиретип, кыраңда жападан жалгыз* (Бейшеналиев).

Тубар II — *сын.* (самка животного, созревшая для расплода) төл бере турган, төрөй турган (малга карата). *Карачач эне туут убагында тубар койлорду такай өзү көзөмөлдөйт* («Кыргызстан аялдары»). *Өткөн жылы өзүнүн карамагындагы 360 тубар койду жүйүр туутка өткөргөн* («Агым»).

ТУЗ

Туз I — *зат.* (соль) тамакка татымал катарында колдонулуучу кристалл түрүндөгү зат, минерал. *Буттуу узун аштоого кезек-кезек жылтыр көк туз салат* (Айтматов). *Отуз эки даамды, Ширин кылат туз деген* (Барпы).

Туз II — *зат.* (туз) ойноочу картанын ичиндеги эң чоңу. *Туз менен басты.*

Туз III — *зат.* (при игре тогуз коргол — положение, когда в одной из лунок противника оказываются два катышка) тогуз коргол оюнунда каршы тараптын чуңкурунун биринде эки корголдун (кумалактын) калган абалы.

ТУЙГУН

Туйгун I — *зат.* (белый ястреб-тетеревятник; положительный эпитет богатыря, молодца) алгыр куштун кырааны; тайманбаган баатырдыктын, өткүрлүктүн, мыкты даанышмандыктын эпитети катары колдонулат. *Куш төрөсүн туйгун дейт, Туйгундан кийин тунжур дейт* (Тоголок Молдо). *Тулпардан калган туягым, Туйгунум иним аманбы* (Бөкөнбаев).

Туйгун II — *сын.* (спокойный, безмятежный) эч нерседен капарсыз, тынч, бейпил. *Туйгун жаткан эл чаптым, Турпандан эчен олжо алдым* («Эр Табылды»).

ТУКУР

Тукур I — *зат.* (рабочая лошадь) кара жумушка чыдамдуу, карапайым жөнөкөй ат. *Кайсы тукур атты соёрун билбейт* («Ала-Тоо»).

Тукур II—*эт.* (науськивать, натравливать; подзадоривать, подзуживать; провоцировать) айдактоо; бирөөгө каршы көкүтүү, кайраштыруу. *Алыбек үч кара итин тукура ийниндеги мылтыгын ала койду* (Жантөшев). *Кой дедим кечээ, Коңурбай, Черүүнү чактап тукурбай* («Манас»).

ТУН

Тун I—*зат.* (первенец) эң алгачкы, тунгуч, биринчи. *Көз ачып көргөн тун баласын салт менен үйлөнтсө кантет* (Сыдыкбеков). *Алыбектин тун баласы быйыл жыйырма алтыда* (Аалы).

Тун II—*эт.* (стать чистым, прозрачным, отстояться; получить что-л. в изобилии) суюктуктун, суунун ж. б. ичиндеги ар кандай заттары түбүнө чөгүп, тунук түскө айлануу; туйтунуу, кең-кесири, мол болуу, карк болуу. *Ал жерде суу туна турган көлмө бар* (Абдукаримов). *Ушунун баары ачылып берсе, быйыл*

биз пахтага тунабыз (Байтемиров). *Дындыгый жигит дагы сүйлөдү эле, үй ичи дуу этип күлкүгө тунду* (Байтемиров).

ТУР

Тур I — *зат.* Бир нече заттан, баскычтан турган шайлоонун, мелдештин, оюндун ж. б. түрдүү чаралардын бир бөлүгү, айрым айлампасы.

Тур II — *эт.* (стоять, вставать, находиться, пребывать; обитать; жить, остаться в живых; иметься, наличествовать; стоить; быть в услужении; работать по найму; состоять из *кого-чего л.*) тикесинен келген абалда болуу; белгилүү бир жерде жашоо, жайгашуу. — *Тур! тур дейм! — деп бакырып ийип, жүгөн менен атты башка салып калды* (Айтматов).— *Туугандарың менен бирге турат экенсиң, турмушуңар кандай өтүп жатат?* («Агым»). *Ала-Тоо турат заңкайып, Терең сырды түйгөндөй* (Жантөшев).

ТУТАШ

Туташ I — *такт.* (сплошной; сплошь; все, целиком) катары менен удаалаш, жапырт, бүтүндөй тутамдаш, жалпы. *Булардын кыштоосунда бир бөлмөлүү там, ага туташ салынган жапыз малкана турат* (Абдукаримов). *Мурда катсабатсыз калкыбыз азыр туташ сабаттуу болушту* («Кыргыз Туусу»).

Туташ II — *эт.* (примыкать, прилегать; становиться сплошным) тутумдаш, танапташ болуу; биригишип туруу. *Карышам сыным туташып, Кайкайган ташка корголоп* (Барпы). *Тула боюң туташкан, Чың ширетип койгондой* (Калык).

ТУТУУ

Тутуу I — *зат.* (войлочный покров юрты) боз үйдүн уук-керегесин жаап турган жабуусу. *Тутууларын самтыратып эки кара үй турат* (Жантөшев). *Алачыгынын тутуусунан башка эч нерсеси жок* (Жантөшев).

Тутуу II — *к. а. (и. д. от тут — держание, задержание)*

кол менен кармоо, кармаган абалда болуу; белгилүү бир абалда сактоо, күтүү, кармоо. *Үй ичин таза тутуу. Өзүн токтоотутуу.*

ТУУ

Туу I — *зат.* (знамя, стяг) мамлекеттин, аскер бөлүгүнүн, мекеменин, уюмдун ж. б. эмблемасы катары эсептелүүчү байрак. *Тууну алып кан майданга киргенде эрлер, Кылчаңдап, үрөй учуп, сескенди жер* (Турусбеков). *Улуу, кичүү туу кармап, Урматтоочу май келди* (Осмонкул).

Туу II — *сын* (яловая) кысыр, кысыр калган. *Мүйүздөрү аркайган не бир семиз текелер, туу эчкилер жүрөт* («Кыргыз Туусу»). *Аралап туу сандаган жылкыларды, Бараттык кумар канып, көңүл сергип* (Үсөнбаев).

Туу III — *эт.* (родить; родиться, нарождаться) төрөө, тукумдоо, жумуртка берүү. *Эчки тууйт эгизди Эки жылда сегизди* (Токтогул). *Кызматын көрөм дечү элең, Кызымдан тууган баламдын* (Үсөнбаев).

ТУУРА

Туура I — *зат.* (ширина; поперек; правая и левая стороны, боковые стороны) бир нерсенин эни, эки капталынын аралыгы, жазылыгы; каптал жагы, эки тарабы. *Туурасы кенен казылган* (Калык). *Туурасы бийик чоң коргон, Туйгунумдун калаасы* («Курманбек»). *Туурадан шабыр-шубур табыш чыкты* (Сыдыкбеков).

Туура II — *сын.* (прямо, правильно; прямой, правильный) жалган эмес, чындыкка негизделген; адилет, калыс; жаңылыш эмес; ылайык, дурус, жөндүү; дал, нагыз, так. — *Туура курбум! — деди Качкынбай да ага* (Сыдыкбеков). *Элет адамдары көзү көрүп турган иштин туурасын туура деп, туура эмесин туура эмес деп, көзгө карабай айтып коё беришет* (Касымбеков). *Жигиттен туура эки жыл дайын чыкпайт* (Осмонов).

Туура III — *зат.* (мелко резать, крошить) майдалап кесүү, майда бөлүкчөлөргө бөлүү. *Тиши жок кемпир, чалдарга, Туурап берген май жакшы* (Жантөшев). *Жанболот нан туурап отурат*

(«Кыргызстан аялдары»).

Туура IV — *эт.* (подражать, воспроизводить, имитировать) башка бирөөлөрдүн, бир нерсенин кыймыл-аракетин, сүйлөгөнүн окшоштуруу. *Ал башкаларды туурап, чоң чыгарма жазгысы келет* («Кыргызстан аялдары»). *Оюнга көңүл бура албай, Жаштыкты кайдан туурадың* (Тоголок Молдо). *Ал чымчыктын үнүн туурады* («Агым»).

ТУШ

Туш I — *зат.* (противолежащее место; направление; время, момент) бир нерсенин каптал жагы, танапташ тарап; белгилүү бир мезгилге туура келген учур. *Тигил атчан ошол туштан өтүп баратып бирдеме деп койду* (Сыдыкбеков). *Бул эки кабат имарат Ашымовдун тушунда курулган* (Мавлянов).

Туш II — *зат.* (туш) салтанаттуу кырдаалда (урматтоо, куттуктоо ж. б. учурда) аткарылуучу кыска музыкалык пьеса. *Туш, адатта, бир музыкалык кайрыктан турат. Тушту көбүнчө үйлөмө аспаптар оркестри ойнойт.*

ТУШОО

Тушоо I — *зат.* (пути ремённые на передние ноги; пути, ниточки на передние ноги ребёнка) тушамыш; бат бассын деген тилек менен элдик салттын негизинде жаңыдан өз алдынча кадам коюп келе жаткан баланын бутуна байланып кесилүүчү жип. *Аттарын кармай албай, тушоосун чече албай жаткандар да жок эмес* (Жантөшев). *Мендейлердин ушул газета бетинде тушоолору кесилген* (Мавлянов). *Мусапыр жүрүп кутулдум, Бутумда тушоо чидерден* (Токтогул).

Тушоо II — *к. а. (и. д. от туша — спутывание передних ног) Атты тушоо менен убараланууда.*

ТУШТУК

Туштук I — *зат.* (богато орнаментированный войлочный или бархатный настенный ковёр) боз үйдүн керегесине, там үйдүн дубалына тартуу үчүн оймо-чийме түшүрүлгөн же саймаланган буюму, туш туурдук, туш кийиз. *Туштуктарды*

туш тарапка илишкен («Чалкан»).

Туштук II — *сын.* (соответствующий, приличествующий) өзүнө ылайыктуу, өзүнө туура келген. *Ар бир жылдын өзүнө туштук милдети бар* («Ала-Тоо»).

ТҮЗ

Түз I — *сын.* (прямой; ровный, равнина; честный, правильный) өөдүк-сөөдүк эмес, тегиз, ийри-буйру эмес; туптуура, тикеден-тике; тегиз жер; адилеттүү, ак ниет, туура. *Асфальтталган сүмбөдөй түз көчөдө Сонун үйлөр жаралышкан кайрадан* (Аалы). *Жакындаган сайын алар түздү, адырды каптаган калың төө экени таанылды* (Сыдыкбеков). *Ушак айтпай түз жүрүп, Уят болбой оокат кыл* (Токтогул).

Түз II — *эт.* (налаживать, устраивать; составлять) кандайдыр бир системаны, түзүлүштү, уюмду, эрежени ж. б. жаратуу, куруу, уюштуруу. *Атабыз түзүп берген жыргал доору Өстүрдү арманы жок баарыбызды* (Нуркамал). *Чап кетменди, эпкиндегин, мелдешкин, Түзүп чарба, жакшыларга теңдешкин* (Бөкөнбаев).

ТҮЙҮН

Түйүн I — *зат.* (узел) жип-шуунун, жоолуктун ж. б. байланган, түйүлгөн жери; жолдордун, байланыш каражаттарынын ж. б. топтолушкан жери; кандайдыр бир иштин, аракеттин ж. б. топтошкон жери, негизи, маңызы. *Түйүлгөндүн түйүнүн, Чечип турган ким болот?* (Тоголок Молдо). *Көрсө, иштин түйүнү башка жакта экен* (Жантөшев). *Үй-бүлө коомдун эң кичине, башталгыч түйүнү болуу менен бирге коомдун өсүшүнө орчундуу таасир тийгизет* («Кыргызстан аялдары»).

Түйүн II — *эт.* (возвр. от түй — завязаться узлом; завязать узлом на себе или для себя) жип-шуунун, чачтын, жоолуктун ж. б. учун түйүштүрүп байлоо, өзү-өзүнө байлоо. *Олоңдой болгон кара чач, Төбөсүнө түйүнүп, Эркектин киймин кийинип* («Семетей»).

ТҮК

Түк I — *зат.* (волос на теле человека; короткая шерсть животных) адамдын, жаныбардын денесиндеги майда кыска жүн, майда кылчык. *Келиндин балапан түгү түшө элек сары жүзү кыпкызыл болуп кетти* (Касымбеков).

Түк II — *такт.* (в отрицательном обороте абсолютно не..., никак, никогда) такыр, эч качан, эч убакта. *Ыйлаак бала энеге түк тынчтык бербейт го* (Байтемиров). *Менин көңүлүмдө түк эчтеме жок эле* (Аалы).

ТҮЛӨӨ

Түлөө I — *зат.* (жертва, умиловительная, искупительная, благодарственная; просьба, желание, пожелание) кандайдыр бир жакшылык тилек менен мал союп өткөрүлгөн курмандык. *Бүгүн да бир кой союп, түлөө өткөрүштү* (Убукеев). *Тезирээк түлөө кылып, думанакайырчыларга садага бер, — деди* (Абдукаримов).

Түлөө II — *эт.* (и. д. от түлө — линиять (о птицах, животных); лупиться (о коже на лице)) жан-жаныбарлардын, канаттуулардын эски жүндөрү түшүү. *Канаты түлөө. Бети түлөө.*

ТҮЛҮК

Түлүк I — *зат.* (мука, мучение, беда, трудность) азап, кыйынчылык, оор түйшүк. *Меники бир эле үйдүн түлүгү* (Өмүрбаев). *Ичти-тышты болуп жонуман бек баккан оор түлүк, оору-сыркоо мени биротоло очорултуп салат беле?* (Өмүрбаев).

Түлүк II — *зат.* (домашний скот) малдын төрт же беш түрүнүн жалпы аты. *Түлүк төлдөп, күнгө көлбөп дырдыйса, Мал ээлери кемпир менен чал күлөт* (Аалы).

ТҮНДҮК

Түндүк I—*зат.* (верхний деревянный круг остова юрты, держащийся на верхних концах ууков) боз үйдүн төбөсүндөгү ууктун учтары сайылып тирелген каршы-терши чамгарак

өткөрүлгөн тегерек жыгач алкак. *Жалгыз чамгарактуу жаман түндүк* (Жантөшев). *Түндүк, бакан каскакка, Жуушаң темир ашталды* (Тоголок Молдо).

Түндүк II — *зат.* (северный) түштүк тарапка карама-каршы келген жер шарынын төрт тарабынын бир жагы, багыты. *Эгерде түндүк тарап менен айланып бара турган болсок, он үч километр жол басып өтүшкө туура келет* (Сыдыкбеков). *Бөлмөнүн түндүк тарабына тактайдан секиче жасалган* (Жантөшев).

Түндүк III — *зат.* (ночной; длительность в одну ночь) бир түнчөлүк, бир түнгө туура келген убакыт өлчөмү. *Бир түндүк жол.*

ТҮП

Түп I — *зат.* (низ; дно; корень; основание, основа; род, происхождение) нерсенин төмөн жагы; өсүмдүктөрдүн тамыр алган бөлүгү; ата-бабасынын, укум-тукумунун чыгыш теги. *Дөңдүн түбүн жакалай келип жамырап орун алган эл дуул-дап коштоду* (Касымбеков). *Тамырын түптөн жулайын* («Эр Табылды»). — *Учу бирге айрылат, Түбү бирге кошулат, — деп кебин улады Бекназар* (Касымбеков). *Түп нускадан туура көчүрүлгөн* («Чалкан»).

Түп II — *туур.* (бух! подражание глухому отдаленному отрывистому звуку) дүп этип кыска жана ачыгыраак чыккан дабышты билдирүүдө колдонулат. *Айша башын көтөргөн бойдон үнсүз муунагып турганда түп этип бирөө аттан түшүп, каалганы түк-түк муштады* (Өмүрбаев).

ТҮР

Түр I — *зат.* (вид, форма; орнамент) нерсенин, заттын ж. б. тышкы көрүнүшү, кебете-кешпири, формасы, ыраңы; нерсенин бетине түшүрүлгөн оюу-чийме, орнамент. *Бекназар башын ийкеп, сура дегендей түр кылды* (Касымбеков). *Кыргыз оюндарынын түрлөрүн айтып бериңиз, Омор аке* (Сыдыкбеков). *Иструменттердин бардык түрү бар* (Борбугулов), *Килемдин көркү ачылат Кооздоп сайган түр менен* (Осмонкул).

Түр II — *эт.* (заворачивать; засучивать; поднимать) нерсени түрмөктөп ороо, тоголоктоп жыюу; нерсенин, заттын ж. б. четин, учун, этегин бүктөө кайруу. *Акжибекти созултуп, Түргөндүрсүң, перизат* (Аалы). *Туурдук түрүп шыкаалап, Тушунан комуз кагалы* («Курманбек»). *Темир да, Иса да билек түрө белсенип жумушка киришти* (Сасыкбаев).

ТҮРҮ

Түрү I — *зат.* (плоский напильник; терпуг, рашпиль) ири быдырлуу көбүнчө жыгач сүрүү үчүн колдонулуучу өгөө. *Жайдары жан азыгы, Жандын мүлкү, Кайчыны өгөй кетер өткүр түрү* (Аалы).

Түрү II — *зат.* (чебак (*рыба*), чешуя (*у растений*)) майда балыктын бир түрү; кээ бир балыктардын, айрым өсүмдүктөрдүн катталышкан майда кабырчыгы. *Чабагынан түрү көп* («Сейтек»).

ТҮТ

Түт I — *эт.* (выдерживать, терпеть; быть достаточным) чыдоо, туруштук берүү, чыдамдуулук көрсөтүү; чак келүү, жетишерлик болуу. *Сарыбай көңүлү түтүп отура албай, айылдын үстү жагындагы калың арчалуу кадууга чыкты* (Касымбеков). *Томугуп бараткан жолоочуларды кондурбай коюуга Айша түтө албады* (Өмүрбаев).

Түт II — *сыр.* (окрик на курицу) тоокту айдоодо колдонулат. *Түт десең, өзүңдү көздөй чуркап, колуңдагы нанды жула качат* (Шүкүрбеков).

ТҮТӨК

Түтөк I — *зат.* (горная болезнь, высотная болезнь, удушье, спазмы в горле) бийик тоолуу жерде кычкылтектин жетишсиздигинен дем кысылган оору. *Топоз түтөккө чыдамдуу келет* («Кыргызстан айыл чарбасы»).

Түтөк II—*эт.* (страдать высокогорной болезнью, испытывать удушье; задыхаться, быть не в состоянии говорить) тоолуу, бийик жерде кычкылтектин жетишсиздигинен деми

кысталып азап чегүү, кыйналуу. *Акбар «түтөгүп баратамбы» деп чочулады (Убукеев). — 0, дүйнө тентек! — деди Чаргын өз алдынча түтөгүп (Сыдыкбеков).*

ТҮШ

Түш I — *зат.* (полдень) күн чыккандан күн батканга чейинки мезгилдин орто чени. *Татыбек эшикке чыкканда күн түш эле (Байтемиров). Түш оой эгин аңызда көкбөрү баишалды (Айтматов).*

Түш II — *зат.* (сновидение, сон) уктап жатканда өңүндөгү сыяктуу болуп көрүнгөн, сезилген элестер. *Ашырым келе жатасыңбы? Өңүмбү, түшүмбү, айланайын (Сасыкбаев). Бир күнү Манас түш көрөт, Түшүндө сонун иш көрөт («Манас»).*

Түш III — *эт.* (спускаться, опускаться; падать) тоодон, ар кандай бийиктиктен төмөндөп жөнөө, ылдыйлоо; ат үстүнөн, транспорттон ж. б. жер баскан абалга өтүү; бирге турган абалдан ажырап бөлүнүү. *Эртеңден баштап кырманчылардан башкалары тоодон жакага түшөт (Бейшеналиев). Силерди кубантыш үчүн атайылап күлүп түшүтүк (Мавлянов).*

ТЫБЫТ

Тыбыт I — *зат.* (пух) жаныбарлардын, канаттуулардын денесиндеги жумшак, назик жүн, түк. *Күнөстө эчкилердин тыбытын кылдап байбиче отурат (Сыдыкбеков). Керенелүү тыбыт жоолук салынган Сүлөөсүндөн көркөм ичик жамынган («Ала-Тоо»).*

Тыбыт II — *зат. диал.* (осадок при вытопке масла) каймакты кайнатканда май бөлүнүп чыккандан кийинки түбүндө калган калдык, чөбөгө. *Тыбытын балдарга беребиз.*

ТЫЙЫН

Тыйын I — *зат.* (копейка; деньги) бир сомдун жүздөн бир бөлүгүнө тең келген акча бирдиги жана ошол баадагы акча, монета; теңге, пул, акча каражаты. *Кыйналып азаптарды тыйын таптым, Ач жүрүп, жегеним жок, бекем каттым (Шамшиев).*

Тыйын II — *эт.* (возвр. от тый— удерживать себя, воздерживаться) өзүн токтотуу, токтолуу. *Кан төгүшпөгүлө, акырын тыйынгыла* (Касымбеков).

Тыйын III — *зат.* (белка) куйругу тыбыттуу келип барпагай тарткан териси баалуу кемирүүчү айбан, тыйын чычкан. *Аралап арчаларын шимишип жойлоп, Кармалып коён, тыйын болгон жеми* (Бөкөнбаев).

ТЫК

Тык I — *зат.* (острый конец, острый наконечник) найзанын, учтуу нерселердин өткүр, курч учу. *Найзага болот тык кылган, Тыгын өткүр курч кылган* (Тоголок Молдо).

Тык II — *такт.* (резко, сразу, вдруг; твердо, крепко) көз ачып-жумганча, ошол эле замат, кескин түрдө, дароо тез. *Нүзүптүн катаал үнү түнөргөн куралдуу кишилерди тык селдейтти* (Касымбеков). *Алиги жигит тракторун тык токтотуп, биз менен келип саламдашты* («Кыргыз Туусу»).

Тык III — *эт.* (тыкать, втыкать, совывать) тешикке, жылчыкка, коңулга ж. б. бир нерсени шыкай кийирүү, толтуруу. *Анжиянга жете электе эле селдени куржунга тыга салдым* (Аалы).

Тык IV — *туур.* (звукоподражание отчетливому постукиванию) басыңкы, ачык дабышты белгилөөдө колдонулат. *Кишиге жык болсо да аудиториянын ичинде тык этип сыя челекке малынган калем учтан башка дабыш чыкпады* (Бейшеналиев). *Терезе тык-тык этип: — Эже! — деген үн чыкты* (Сыдыкбеков).

ТЫМПЫЙ

Тымпый I — *зат.* (игра в молчанку) өз ара мелдешип, белгилүү убакытка чейин сүйлөбөй, күлбөй, унчукпай отуруп жеңишке жетүү максатын көздөгөн оюн. *Балдар тымпый ойношту*.

Тымпый II — *эт.* (хранить полное молчание, молчать, непроронить ни слова) унчукпай отуруу, сүйлөбөө, ооз ачпай, унчукпай коюу. *Шааркан өз бөлмөсүнө кирип, эч нерсени*

укпаган кишидей тымпыйды (Мавлянов). Касым 200 сом алып келип, Айымдын эстелигин тургузууга каралашканда да тымпыйып сыр бербеди (Айтматов).

ТЫН

Тын I — *зат.* (дыхание, вздох) алган же чыгарган дем. *Эки муру көтөрүлүп дирилдеп, Жай суналып тын алышы токтолду (Аалы).*

Тын II — *эт.* (дышать; отдыхать; останавливаться, прекращаться) дем алып, дем чыгаруу; тынчуу, жайлануу; тыныгуу, токтоо. *Кыштак элинин буту менен басып, мурду менен тынгандары бүт келишти ('«Ала-Тоо»).* *Силердин да көңүлүңөр тынат, өзүмдүн да көңүлүм тынат (Касымбеков).* *Тил албасты жумшаганча, тына-тына өзүң бар (макал).* *Күн кечтеп тоо артына барган убак, Ал жерден поезд тынбайт убап-чубап (Шүкүрбеков).*

ТЫНДА

Тында I — *эт.* (приводить в порядок) тың, түзүк абалга келтирүү; иреттөө. *Алың менен күч керек, Азык, оокат тыңдашка (Токтогул).* *Жайында аны тыңдагын («Агым»).*

Тында II — *эт.* (слушать, подслушивать) угуу, кулак салуу, кунт коюу. *Белсенип жүрөк ырдаса, Берилип көп эл тыңдаса (Осмонкул).* *Балам, Төштүк, кеп тыңда, Кеп тыңдасаң бек тыңда («Манас»).*

ТЫРМОО

Тырмоо I — *зат.* (грабли) чөп, саман ж. б. тырмап чогултуучу айыл чарба шайманы, тырмооч. *Темир тырмоо чегилген Тигиники сур кашка (Аалы).* *Тырмоо алып бол-бол деп, Дорбо жүрдү чапкылап (Осмонкул).*

Тырмоо II — *к. а. (и. д. от тырма — боронование; чесание, почесывание)* тырмооч менен айдалган жердин топурагын майдалоо; чөптү, саманды ж. б. айыл чарба шаймандары менен тырмап жыюу, чогултуу; тырмап кашылоо, тырмап алуу. *Тырмооч менен жер тырмоо. Чогултуп чөп тырмоо.*

ТЫРЫШ

Тырыш I — *зат.* (морщина) организмдин солунку тартышынан улам пайда болгон майда-майда бырыш. *Карымы десе катыгун Маңдайында тырыш жок* («Эр Табылды»). *Беттерин тырыш басты* (Мавлянов).

Тырыш II — *эт.* (корчиться, корёжиться; моршиться; стараться, прилагать большие усилия; жаться, скупиться) тарамыш булчундар жыйрылып карышуу, тартылып кыскарган абалга келүү; жыйрылып кабатталган бырыш пайда болгон абалга келүү; ынтаасы менен аракет кылуу, көшөрүү. *Оорунун бул түрүндө бала эсинен танып, тарамыштары тырышат* («Кыргызстан аялдары»). *Бардык өнөрдү үйрөнүүгө тырыш, балам* (Жантөшев). *Чыңкожого өзүңдү, Бербес болуп тырыштым* («Семетей»).

ТЫТ

Тыт I — *зат.* тут (*дерево и ягода*) жалбырагы менен жибек курту азыктануучу, мөмөсү желе турган жыгач өсүмдүгү. *Жибектер кайдан болот тыт болбосо* (Барпы).

Тыт II — *эт.* (трепать, растрепать; раздирать) айрып-жулуп тытмалоо, тыткылап ажыратуу, бөлүп айруу; тырмагын батыруу. *Эне жан сүрөттөрү мынакей деп, Алдына таштай салды тытып-тытып* (Осмонов). *Сакадай Эркинге шым согуп берүү үчүн төрдө жүн тытып отурган* (Жантөшев). *Чаңырып Айымбубу бетин тытат* (Үмөталиев).

У

УБАЙ

Убай I — *зат.* (добро; милоеть, любезность) пайдалуу натыйжа, бир нерсенин ийгиликтүү үзүрү, жыргалы. *Убайын журтка көрсөтөр, Кулунум, улугумсуң, шеримсиң* («Манас»). *Малыбыздын убайын журт менен чогуу көрсөк дейбиз* (Өмүрбаев).

Убай II — *зат.* (страх, боязнь; беспокойство, забота,

печаль) адамды санааркаткан, тынчсыздандырган кайгы-капа, күйүт, убайым. *Ар кимибиз өз башыбыздын убайын тартып бөксөрө берсек, биздин эмнебиз адам* (Айтматов). *Күнү-түнү тыным жок Жүрдүңөр терең убайда* (Бөкөнбаев).

УБАК

Убак I — *зат.* (время) белгилүү бир мезгил аралыгы, маал, учур, убакыт. *Азыр бирок убак башка* (Мавлянов). *Туут убагы баиталып калгандыктан, койчулар коюн алыс жайбай төлдөтүү сарайына жакын жайышат* (Жантөшев).

Убак II — *сын.* (мелкий, размельченный) майда, майдаланып күкүмгө айланып калган.

УЗАК

Узак I — *сын.* (долгий; долго) бир кыйла убакытка чейин, көпкө созулган; алыс, ыраак. *Учурашууга келгендер узак отуруп кеч кайтышты* (Убукеев). *Эр Жунуш узак жолго жөнөп кетти* (Аалы).

Узак II — *эт.* (затянуться, долго длиться) создугуу, бир кыйла убакытка созулуп кетүү. *Даша атасын күтүп турган эле. Өтө узагып бара жаткандыктан каалгадан баш бакты* (Сасыкбаев). *Ой кургур, кекиртегиң узарып, Кетти го ооруң узагып* («Чалкан»).

УЙКАШ

Уйкаш I — *зат.* (согласованность в рифме; рифма) ыр саптарынын аяккы сөздөрүнүн, адам аттарынын ж. б. тыбыштык түзүлүшү жагынан бири-бирине окшошуп келиши, үндөшүү окшоштугу, уйкаштык. *Жыпар жыты аңкып турган жайлардан Үн созулат, уйкаш берип жаңы ырга* (Үмөталиев).

Уйкаш II — *эт.* (быть складным, соразмерным; рифмоваться) ыр саптары, сөздөр тыбыштык жагынан бири-бирине үндөш болуп чыгуу, окшошуу. *Өзүнөн-өзү ар качан Уйкаша түшөт ырдам* (Үмөталиев).

УЛАМА

Улама I — *зат.* (человек, много слышавший и впитавший в себя слышанное; человек, хорошо знающий страну) эски окуялар, өткөн-кеткендер жөнүндө кеп угуп, көптү билген, көп нерселерден кабары бар адам; диний жөрөлгөлөрдү жакшы билген адам. *Нүсүп айылдагы аксакалдарды, көптү билген уламаларды чогултту* (Касымбеков). *Кары улама курандан хутба сүрөнү түшүрдү* (Касымбеков).

Улама II — *сын.* (надставной) бирин-бирине улап кураштырылган, жамаштырылып куралган жасалма. *Кемтигине курама, Сыныгына улама, Он тиш соко шай болсун* (Осмонкул).

УЛАН

Улан I — *зат.* (холостой парень, паренёк) үйлөнө элек жаш жигит, жалпы эле бой тартып калган жаш өспүрүм. *Ышкындай солкулдаган уландар, кызыл гүлдөй ыргалган кыз-келиндер* (Жантөшев). *Кечээ эле коломто башында күл челип отурган тентек, бүгүн он төрткө чыгып, бой тарткан улан болду да мени жүгүмөн бир топ жеңилтип таштады* (Өмүрбаев).

Улан II — *эт.* (*возвр. от ула* — продолжаться) улам жалганып созула берүү, андан ары жалганып кетүү, үзүлүп же токтолуп калбай андан ары бири-бирине улай өнүгө берүү. *Үзүлгөнү уланып, Ушинтип кыргыз кубанып* («Манас»). *Арышка арыш уланып, Кийиктей ыргыйт суналып* (Аалы).

УЛУУ

Улуу I — *зат.* (год дракона, название пятого года двенадцатилетнего животного цикла) он эки мүчөл жыл эсебинин бешинчи жылынын аты.

Улуу II — *сын.* (великий; старший) бардык жагынан алып караганда айрыкча жогору, өзгөчө көрүнүктүү, артыкча белгилүү; жашы, мансабы, даражасы ж. б. жагынан жогору. *Ар бир элдин эне тили өзүнө улуу* (Айтматов). *Ана шаңкайган улуу тоолор* (Касымбеков). *Өзүнөн улуу кишиден, Адеп сактап уялат* (Барпы). *Бой көтөрбө эр жигит, Кичүү менен улууга* (Калык).

Улуу III — *к. а.* (*и. д. от улу* — выть) улуган абалда болуу.

УНУТ

Унут I — *зат.* (забвение; забытьё) эстен чыгып, унутулган жагдай, эстен чыккандык. *Ушул күндөр унут болор бекен? — деп Бурмаке өзүнчө кобурайт* (Элебаев).

Унут II — *эт.* (забывать) эсинде сакталбай калуу, эстен чыгарып коюу, эстен чыгып кетүү. *Шералы ошол өткөн күнүңдү, ошол карыптыгыңды эч качан унутпа* (Касымбеков),

УР

Ур I — *зат.* нарост; наплыв, гриб (*на дереве*) дененин уркуюп чыгып турган бөлүгү; жыгачтын уюлу. *Желкесинде уру бар. Кайыңдын уру.*

Ур II — *эт.* (ударять, бить) чаап-шилтеп жиберген, коюп жиберген аракет жасоо, атып ыргытуу, койгулоо, токмоктоо, сабоо. *Ысмайыл, ушул шумдук байкасаңчы, Атына кайта-кайта урат камчы* (Турусбеков). *Уруптур кычкач менен тура калып* (Турусбеков). *Айсулуу карап туруп арт жагынан, Бир кезде алма менен уруп качты* (Үмөталиев). *Ур барабан, Тарт сурнай* (Үмөталиев). *Адилет болсоң текшерчи, Кедейди байлар урганын* (Токтогул).

УРУУ

Уруу I — *зат-* (род, племя; вид, род, сорт) теги жагынан өз ара жакындыгы, тууган-туушкандык мамилеси бар адамдардын тобу; түр, түркүм. *Мен билемин булардын Сокучу дешет уруусун* (Токтогул). *Ар уруу өз бетинче болуп, бийлери эптеп ордого жакындашуу аракетине өтөт* (Касымбеков). *Бир өзөктөн тараган бакта ар уруу жемии гүлдөгөнүн бул өзөндө жашаган кыргыз баласы көргөн эмес* (Сыдыкбеков).

Уруу II — *к. а* (и. д. от ур II — битьё; истязание) уруп согуу; сабап коюу. *Катуу уруудан жабыркоо.*

УРУШ

Уруш I — *зат.* (драка, ссора; сражение, война) өз ара чатакташуудан, нааразылыктан улам келип чыккан талаш-тартыш, мушташ, жаңжал; бири-бирине каршы кандуу

кармашка чыккан, кол салышкан согуш. *Уруштун башы* — тилдешүү (макал). *Күндө коога, күндө уруш Көрбөдүм жандын жыргалын* (Токтогул). *Токтолбой бойлоп сени өтүп барам, Жоо жолун тосуп кандуу уруш менен* (Үмөталиев).

Уруш II — *эт.* (драться; ссориться; воевать, сражаться) бири-бири менен чатакташып чабышуу, мушташуу, жемелешип тилдешүү; бири-бирине каршы кандуу кармашка чыгуу, согушуу. *Жаатташып урушуп, Аягында соттошуп* (Маликов). *Кебек карыя азыр барып Барпы менен уруша тургандыгын айтты* (Байтемиров). *Ошол сонун жылдыз жанган түн үчүн Жоону кырып, канды кечем, урушам* (Үмөталиев).

УУ

Уу I — *зат.* (яд) ууктуруучу, ууландыруучу зат. *Улам чалга толгонуп Жылан уусун жиберди* (Аалы). *Бир аякка бал чайка, Бир аякка уу чайка* («Семетей»).

Уу II — *зат.* (охота) аңчылык, мергенчилик. *Атышып аркар-кулжа үч бир тууган, Ар күнү уу уулашты ойдон-кырдан* (Үмөталиев). *Жусунтар из кубалап ууга чыгышкан* (Сыдыкбеков).

Уу III — *зат.* (приёмы, секреты) кандайдыр бир нерсенин, иштин ыгы, ички сыры. *Устанын уусун билгиче, темирдин суусун бил* (макал). *Жердин уусун билгендик кылып Алдияр тоосунун чокусуна карата чыга качып баратышат* (Жантөшев).

УУК

Уук I — *зат.* унина (*жердь купола юрты*) боз үйдүн түндүгү менен керегелеринин ортосуна тирелип коюлуучу узун таякча. *Бекназар боз уйгө уук, кереге жасайт* (Сыдыкбеков). *Жамгыр үй ууктарын гана тикелеп, башын бириктирип байлап, үстүнө түндүк жабуу жаап, сайма алачык кыла койгон* (Касымбеков).

Уук II — *эт.* (отправляться; огорчаться) уулануу; жаны күйгөн, чыдабай кеткен абалда болуу. *Бардыгы уугуп калгансып жымжырт* (Жантөшев). *Кылычбек ызага уукту* (Жакыпбеков).

УУЛА

Уула I — *эт.* (охотиться) ууга чыгуу, аңчылык кылуу. *Ээрчитип жалгыз уулун Кула мерген, Аң уулап мында келди, жаасын тарта* (Осмонов).

Уула II — *эт.* (отравлять; задевать за живое) уунун таасирине кабылуу, ууландыруу; жан кейитүү. *Шербетке Бакай дууласын, Заар ичип жетим ууласын* («Семетей»). *Бул жорук Букен байбиченин жүрөгүн уулады* (Сыдыкбеков).

УЧ

Уч I — *зат.* (конец, остриё) кандайдыр бир нерсенин бүткөн жери, аягы же эң башы, жогорку чети. *Кана, мындай болгула, — деди Ашыр, учу бөрү тил, узун бургуну алып келип* (Сасыкбаев). *Тенти карандашынын учу менен партаны тыкылдатып, балдарды тартипке чакырды* (Бейшеналиев). *Сыйыртмак салган аркандын Учун талга илди эми* (Үсөнбаев).

Уч II — *эт.* (летать, лететь; мчаться) асманга, абага көтөрүлүп, жылып, сызып жүргөн абалда болуу; өтө тез жүрүү, зыпылдоо. *Бүркүт учуп бийикте көкөлөп жүрү* (Шүкүрбеков). *Учкучтар учуп асманда Аба жиреп ойноду* (Барпы). *Туяктын чаңы буркурап, Тулпарым учат зыркырап* (Аалы).

УЧУК

Учук I — *зат.* (пузырьки на губах, напр. при лихорадке; туберкулёз) сасык тумоодон, суук тийип калуудан ж. б. улам адамдын эриндерине, жамажайына мөлтүрөп чыгуучу чыбырчык ыйлаакчалар, ысык; туберкулёз. *Мансурдун бети-башын учук басып кетти* (Абдукаримов). *Учук деген жаман дарт болот тура* (Сыдыкбеков).

Учук II — *зат.* конец нитки (*отрезок, продеваемый в иглу*) ийнеге сапталган же саптоо үчүн ылайыктап бөлүнгөн жип. *Колу чебер аялдын Учугу түшпөйт ийнеден* (Барпы). *Тизеңде учугу менен ийне салаңдап турат* (Бейшеналиев).

УЧУКТА

Учукта I — *эт.* лечить больного паром (*брызгая воду на раскалённое железо, обычно на щипцы или серп*) ысытылган кычкачка, ысык темирге суу бүрккүү аркылуу чыйрыккан, тумоолоп калган адамды сезгентүү, дарымдоо. *Үнүң дагы киркиреп калыптыр, учуктайынбы* (Аалы).

Учукта II — *эт.* (вдевать нитку в иголку) жипти ийненин көзүнөн өткөрүп саптоо. *Татыгүл ийне учуктай албаган шалтурук да* (Сыдыкбеков).

УЧУР

Учур I — *зат.* (время; момент; случай) белгилүү бир мезгил, убакыт, кандайдыр бир окуянын, иштин болуп турган кези, маалы; кырдаал. *Жайкы учур түрдүү чөптүн жыты бурап* (Турусбеков). *Койдун туут учурун сонуркаган балдар дем алыш күнү көп келишет* (Жантөшев). *Көсөл иштин аныгына жетүүнүн учурун күтүп жүргөн эле* (Каимов). *Бул учурда кандай каардуу жазага тартса да даяр эле* (Бейшеналиев).

Учур II — *эт.* (*понуд. от* уч II — заставить лететь; упустить или вспугнуть (*что-л. летающее*); запустить) көбүнчө канаттууларды чочутуп айдоо; коё берүү. *Тарууга коно калган чымчыктарды Учурду таш ыргытып эртең менен* (Аалы). *Бир күнү экөөбүз жайдак тайга учкашып алып күйкө учуруп жүрөбүз* (Аалы).

УШАК

Ушак I — *зат.* (сплетня, пересуды; клевета) жаманатты кылуу максатында айтылган жалган сөз, чагым. *Чаргындын артына айтылган ушактар чыкты* (Сыдыкбеков).

Ушак II — *сын.* мелкий (*не крупный*) майда, кичине, ири эмес. *Кыргыз жылкысы сөөгү ушак болгону менен, өзү чаалыкпас тукумдан* (Сыдыкбеков).

Ү

ҮЗҮК

Үзүк I — *зат.* кошмы, котормы покрывается уук I (*жердь купола юрты*) боз үйдүн түндүгү менен туурдугунун ортосунда ууктардын үстүнөн жабылган жабуусу. *Дагдаңдап бул катарда Келгенбай бар, Боо чечип, үзүк сыйрып, жүгүн таңган* (Турусбеков). *Алтынай эженин күүсүн угабыз дегендер үзүк, туурдукту түрүп коюшту* (Сыдыкбеков).

Үзүк II — *зат.* (обрывок, отрывок; кусочек) кандайдыр бир нерсенин, жиптин ж. б. үзүлүп, бөлүнүп калган бөлүгү. *Аркандын үзүгү. Жиптин үзүгү.*

ҮЙ

Үй I — *зат.* (юрта, дом, жилище; здание) адамдар жашоо тиричилигин өткөрүп тура турган турак жай; имарат. *Азандан үйдү чечкиле, Бирөөң да калбай көчкүлө* (Үсөнбаев). *Деди да, жылуу үйгө алып кирди, Көрсөтүп бейпил кыргыз эшик-төрүн* (Шүкүрбеков). *Заңкайган эчен кирпич үй Орногон шаар тазарган* (Бөкөнбаев).

Үй II — *эт.* (складывать в кучу) бир жерге чогултуп жыюу, дөбөлөп чогултуу, үстү-үстүнө үймөлөп жыюу. *Алты кырдын, үймөгүн Жалгыз үйөт, кыздар ай* (Осмонов). *Дарийга үйгөн ташын тиктеп туруп Үшкүрдү, жерди тиктеп кетти басып* (Аалы).

ҮЙЛӨ

Үйлө I — *эт.* (женить) аял алып берүү, үйлөндүрүү. *Көрөм десең урматын, Уул үйлөп, кыз чыгар* (Токтогул).

Үйлө II — *эт.* (дуть, выдыхать) аба агымын ооздон сыртка катуу күч менен чыгаруу, жел агымын жиберүү. *Отту үйлөп жанды азапка салбайбыз, Плиткага бышырабыз тамакты* (Осмонкул). *Көрүк күүлөп ышкырып, очоктогу көмүрдү үйлөп жалын чачыратып, кыпындарын абага учурууда* (Бейшеналиев).

ҮЙҮР

Үйүр I — *зат.* (косяк; стадо; стая) көбүнчө жылкынын же жапайы айбандардын өзүнчө бир топ болуп топтошкон тобу *Айгырлар азынап, кулактарын жапырып үйүрдү ичти карай имерди* (Убукеев). *Деги үйүрсөөк жылкы өз үйүрүнөн бөлүнбөсү да чын* (Сыдыкбеков). *Жана кечинде бир үйүр ач карышкырга каматып араң кутулдук* (Өмүрбаев).

Үйүр II — *эт.* вращать (напр. решето с зерном при просеивании); заворачивать, сгоняя в кучу косяк (*о жеребце*) имере экчөө, имере айландыруу; имерип бир жерге чогултуу, топко кошуу. *Эл, атчан, бирлер арабада тик туруп, камчыны үйүргө салып-уруп келе жатышат* (Айтматов). *Азынап үйүрүп коруса, Айгырдын көркү жалында* (Жантөшев).

ҮП

Үп I — *зат.* (драгоценная, лучшая часть домашней утвари, одежды; драгоценности, сокровище) баалуу деп эсептелген үй мүлкү, асыл баалуу кийим-кечек, буюм-тайым. *Атан лөгү бир үйдүн үбүн көтөрүп, көзүн жоодуратып кете берет* (Сыдыкбеков).

Үп II — *зат.* (духота; сильная жара без движения воздуха, без ветерка) жел болбой, аба жетишпей, дем кысылып, думуктуруп турган абал. *Жайында өтсөң леп эткен жел жортпой үп болуп, дымыктырып курутат* (Айтматов). *Жалаң тиги мелтиреген мейкин талаада гана эмес, көк жондун өзүндө да үп болуп турду* (Таштемиров).

ҮРП

Үрп I — *зат.* (осадок кумыса на стенках бурдюка; сгустки свернувшегося кумыса) куюлган идиштин (сабанын, чаначтын) түбүнө же бооруна туруп калган жана ачыткы катарында колдонула турган кымыздын бүртүктөнгөн коюусу.

Үрп II — *зат.* (отверстие в соске женской груди) эмчектин учу, сүт чыга турган учу. *Жаңыдан төрөгөн кезде мурда эмизип жүрбөгөндүктөн эмчектин үрпү бала соргондо жарылып канайт* («Кыргызстан аялдары»). *Желинин сылап-сылап ушалап,*

үрпүн сүт менен нымдаштырып саай баштадым («Кыргызстан аялдары»).

Ч

ЧАБАК

Чабак I — *зат.* (всякая мелкая рыба; рыбешка) майда балык, арт үрдүү майда балыктар. *Ак чабак. Май чабак. Ит чабак.*

Чабак II — *зат.* спица (*колеса*), небольшая жердь; обрешетина; тоненькая палочка для битья шерсти (*тоньше, чем сабоо*) арабанын дөңгөлөгүнүн купчөгү менен алкагын бириктирип туруучу майда таякчалар; устундардын үстүнө салынуучу туура жыгачтар; кийиз жасап жаткан жүндү чабактоодо колдонулуучу сабоодон ичкерээк таякча. *Дөңгөлөктүн чабактарын даярдоо. Үйдүн устундарын көтөрүп, чабактарын коё башташты.*

ЧАБУУ

Чабуу I — *зат.* (бок, боковая часть туловища (*человека, животного*)); клин, вставляемый в боковую часть одежды, бочок) жука чурайга жакын каптал бөлүк; кийимдин учасы менен өңүрдүн ортосуна салынуучу кийринди, өнүр менен учанын кошулган жери. *Бир адамга билгизбей, Чабуусунан жаргыла* (фольк.). *Этеги кененирээк болсун деп чабуу салдырып койдум* («Ала-Тоо»).

Чабуу II — *к. а.* (*и. д. от чап III* — рубить; копать (*орудием, который требует взмаха*), хлестать) кесип, кыйып кете турган куралдар менен же камчы, союл, чыбык сыяктуу нерселер менен шилтеп уруу, шилтеп жиберүү. *Кыя чабуу. Арык чабуу. Чөп чабуу. Камчы чабуу.*

ЧАБЫШ

Чабыш I — *зат.* (скачки, бега, конные ристалища) ат жарышы, күлүктөрдү жарыштыруу, чабуу мелдеш. *Күнгө*

жетчүдөй дымактанып чабыштын эпкини кулагынан жаңырып, башы гүүлдөйт (Айтматов).

Чабыш II — *зат.* (потасовка; битва, схватка) карама-каршы эки жактын союл, камчы ж. б. менен чаап, бир-бири менен кармашкан, салгылашкан урушу. *Эки кишинин эрмеги— жомок, маек Эртеги жортуулдар, чабыштар, айкаштар* (Сыдыкбеков). *Кыйыр бузулуп, жоо келгенде ушул аймактарда чабыш жүргөнү азырга чейин калк оозунда* (Сыдыкбеков).

Чабыш III — *эт.* (взаимн. от чап — рубить друг друга; совместно рубить, косить, копать) бири-бири менен кармашуу, салгылашуу; кыйганга, кескенге жардам берүү, чапканга жардамдашуу. *Чабышып жүрүп оңдукпу* (Касымбеков). *Колбашы киши колдуу болгон соң ырк бузулуп, жаат чыгып чабышып, кошун бытырап тарады* (Касымбеков). *Бир эки күнгө чөп чабышыңыз же чөп жыйнашыңыз* (Каимов). *Күлүп-ойноп. Кенжеккан, Эл менен арык чабышты* (Осмонкул).

ЧАБЫШТЫР

Чабыштыр I — *эт.* (перемешать, перемешивать) суу ж. б. суюктуктун ысыгы менен муздагын бири-бирине кошуп алыштыруу, аралаштыруу. *Кол жуугандай суу чабыштыр. Ысыгыраак экен, чабыштырып келчи.*

Чабыштыр II — *эт.* (понуд. от чабыш III — заставлять схватываться друг с другом) бири-бири менен кармаштыруу, уруштуруу. *Аларды чабыштырып коюп карап турасыңбы? Жолуң болгур десе!* («Чалкан»). *Жүргөн жери ызы-чуу, айылды кагыштыра, ар кимди чабыштыра баштады* («Кедейкан»).

ЧАГЫЛЫШ

Чагылыш I — *зат.* (ослепительный свет; отражение) нурдун, жарыктын экинчи бир нерсеге чагылып көрүнгөндөгүсү, көз уялткан жарык. *Күндүн кечки чагылышы көлдүн бетин жалтыратып, жээкте калган келиндин сөлөкөтү да улам кичирейүүдө* (Сыдыкбеков).

Чагылыш II — *эт.* (отражаться) бир нерсенин жарыгы, нуру экинчи бир нерсеге түшүп жаркыроо, жалтылдоо. *Бийик*

чокудагы карт мөңгүлөр күн нуруна чагылышып жалтырайт («Асаба»). Күндүн нуру машинанын маңдай айнегине чагылышты (Сасыкбаев). Күрөктөрү күнгө чагылышып, абаны жандуу толкун аралаган (Сыдыкбеков).

ЧАГЫМ

Чагым I — *зат.* (отколотый кусочек) тоголок нерседен чагылып алынган бөлүк (көбүнчө кантка карата). *Бир чагым кант.*

Чагым II — *зат.* (клевета, донос) кайраштыруу, арасын ажыратуу, араздаштыруу максатында айтылган жалаа сөз. *Чагым сөздөр менен уулу Карабекти Айдарбек бүгүн Ош оёзунун алдына жиберген имиш (Жантөшев). Эл арасын бүлүнткөн, Бузуктун көркү чагымда (Жантөшев).*

ЧАГЫРМАК

Чагырмак I — *зат.* (трехлетний олень-самец) үч жаштагы бугунун эркеги. *Он эки айры бугу десем, чагырмак экен.*

Чагырмак II — *зат.* (водка из кумыса) кымыздан тартылган арак. *Кымыздан кылган чагырмак, Мас болуп адам жыгылат (фольк.).*

ЧАЙКОО

Чайкоо I — *зат.* (перекупка, спекуляция; толкучка, толкучий рынок) алып сатуу, кызыл кулактык кылуу иштери; майда-чуйда сатуучу базар.

Чайкоо II — *эт.* (*и. д. от* чайка — полоскание, ополаскивание) ары-бери кыймылдатып чайпалтуу, суу менен чайып тазалоо, таза кылуу. *Кымыз куюлган чаначты чайкоо. Жүзүн чайкоо. Кир чайкоо. Оозду жылуу суу менен чайкоо,*

ЧАК

Чак I — *зат.* (время) белгилүү бир мезгил, учур, убакыт, болуп өткөн же боло турган кырдаал, кез. *Эрмегим комуз колдо ойноп, Ээлигип сайрар чак ушул (Бөкөнбаев). Балалыктын чагында, Күлкайырдай гүлдөп ал (Токтогул). Жедигердин*

Кыызга Талкалашар чак келди («Сейтек»).

Чак II — *сын.* (соразмерный, подходящий, как раз) көлөмү, өлчөмү ж. б. сапаттары туура, ылайыктуу. *Атка жеңил тайга чак* (макал). *Бүгүн байлык, чети оюлбас бир кендей, Малы жайнап, бир капчыгай чак келбей* (Маликов). *Сарайга жылуу жаткырып, Саман-чөбүн чак кылып* (Осмонкул).

Чак III — *туур.* (подражание отрывистому и резкому звуку) катуу нерселердин (көбүнчө металлдардын) кагылышуусунан чыккан дабышты билдирүүдө колдонулат. *Ашырдын кайлоосу көмүрдүн катуу катмарына тийип чак этет* (Сасыкбаев).

Чак IV — *эт.* (грызть, лущить, колоть (чтобы вынуть содержимое); высекать, зажечь) катуу нерселерди чаап талкалоо, сындыруу; уруштуруу, кагыштыруу аркылуу жандыруу, тутантуу. *Ак-Сайдын аксакалы жаңгак чагып, Олтурсун сөздү тыңшап, ууртап чайын* («Кыргыз Туусу»). *Каныбек оттук чагып, отундун куусунан сындырып от жакты* (Жантөшев).

Чак V — *эт.* жалить, кусать (*напр. о насекомых*) жылан, аары, чымын-чиркейлер ж. б. учтуу ийнесин батырып уусун жиберүү. *Жылан чаккан экен деп жанына жетип бардым* («Ала-Тоо»). *Кээде мойнун сыйпалайм Аары чагып алгандай* (Аалы). *Чиркейи да чагат, көгөнү да кан сорот* (Аалы).

ЧАКА

Чака I — *зат.* (металлическое ведро) суу ж. б. суюктуктарды куюу, ташуу үчүн ылайыкталып жасалган, кармагыч туткасы бар металл идиш. *Эки чака суу көтөрүп, дарбазадан Айша кирди* (Баялинов). *Колуна чака кармаган Айдай шырп эткен дабыш чыгарбай булакка келди* (Каимов). *Каныбек отту жагып, жыгач можуга чоң кара чаканы асты* (Жантөшев).

Чака II — *зат.* (мелкая медная монета; полушка) жез тыйын. *Колубузда бирден чака тыйын бар* (Абдукаримов). *Дайыма беш тыйындык чака ала жүрөр элем* («Ала-Тоо»).

Чака III — *эт.* (поперхнуться) чакап кетүү. *Карыя шилекейине чакап сүйлөп, жанында ээрчитип жүргөн тестиер баласын көрсөтө берди («Чалкан»).* Сорду бекен аптыга Чакап кетип ал козу (Аалы).

ЧАКМАК

Чакмак I — *зат.* (кремень; спички; щепки, лучина для самовара) оттук таш; самоорго жагууга ылайыктап майдалаган отун. *Чакмагын чагып куу тутандырды. Самоорго чакмак даярдады.*

Чакмак II — *сын.* (клетка, в клетку) кубикке окшош төрт чарчы формалуу, клеткалуу, каршы-терши болгон төрт чарчы сызыктуу. *Чакмак дептер.*

ЧАКТЫ

Чакты I — *зат.* (сила) ал, күч, айла, арга. *Эркектин чактысы жетпеген тегирменди экинүү тегереткен жеңе (Сыдыкбеков).* *Калыбек Райымбердиевдин чамасы жетишпеди, чактысы табылбады («Чалкан»).* *Менин чактым келмек беле (Сыдыкбеков).*

Чакты II — *мод.* (приблизительное или ограниченное количество) эсептик сан менен бирге айтылып, өлчөм жагы канчалык, канчага тете экендигин чамалап, болжолдоп көрсөтүү үчүн колдонулат. *Канжыгасына он чакты шыбак шыпыргы байлаган кара сакал киши базардын төрүн көздөй өтүп бара жатты (Сасыкбаев).* *Бир группада отуз чакты бала бар («Агым»).*

ЧАКТЫР

Чактыр I — *эт.* (*понуд.* от чак IV — грызть, лущить, колоть; высекать, зажечь) талкалатуу, сындыруу; жандыртуу, тутандыруу. *Бадана тонду кийгизип, Коросон оттук чактырып («Манас»).* *Ширеңке чактырып көрүү. Жаңгак чактыр.*

Чактыр II — *эт.* (*понуд.* от чак v — ужалить, укусить) жыландын, аарынын ж. б. чагып кетүүсүнө дуушар болуу.

Чактырбай ажыдаардын күчүн алды, Камандын камындырбай тишин алды (Калык). Чактырбай алдайт жыланды (Аалы).

ЧАЛ

Чал I — *зат.* (старик) абышка, карыя. *Сен жата тур, мен куурай терип келейин, — деди чал (Айтматов). Каршы алдында отурган чал, эзелтен берки ээси Танабай (Айтматов).*

Чал II — *сын.* (седой) агыш, буурул. *Сырттын кадимки чал баш тоолорун жердеген совет кишилери (Сыдыкбеков). Чал сакал. Чал куйрук.*

Чал III — *эт.* (дать подножку (в борьбе); захлестывать; разбалтывая подмешивать; осматривать, разведывать) күрөштө бут менен күрөшүп жаткан адамдын бутун илип, чалынтып жыгуу аракетин жасоо; жипти же бир нерсенин боосун илинте орой коюу, оролто байлоо; мууздоо; суюк нерселерди чалгыч менен аралаштыруу; байкоо жүргүзүү, чалгындоо. *Оюндун эрежеси боюнча тоорумакчы сол буту менен чийинди так басып, оң бутун сол бутуна чалат (Касымбеков). Тооруп туруп чалып ыргытты («Ала-Тоо»). Бала аттын чылбырын мамыга чала коюп, үйдү көздөй жүгүрдү («Агым»). Арбагына Манастын Ак боз бээни чалды эми («Манас»). Жолборс Ак буураны чалганы аз келгенсип маа качырды (Сыдыкбеков). Кудукка унду салыптыр, Чалгыч менен чалыптыр (Тоголок Молдо). Чалгынды бирге чалалык («Манас»).*

ЧАЛГЫН

Чалгын I — *зат.* крыло; перо (*птичье*) канат, канаттын чет жаккы узун бөлүгү. *Ирмебейсиң, баатыр куш, Канатыңдын чалгынын (Калык).*

Чалгын II — *зат.* (разведка) душман жөнүндө же башка керектүү маалыматтарды билүү максатында жүргүзүлгөн байкоо, чалгындоо иштери. *Командирдин буйругу боюнча, эки комсомолецти алып чалгынга жөнөп калдым (Жантөшев). Чалгынды бирге чалышкан («Манас»).*

ЧАЛМА

Чалма I — *зат.* (сухой комок глины) тоголоктошкон ылай, баткак. *Үйдөй болгон боз чалма, Кулап түшүп жуурулуп («Семетей»).* *Атасы уулунун бул сөзүнө жетине албай кубанып, анын чалма болгон бетинен дагы өпкүлөдү («Кыргыз Туусу»).*

Чалма II — *зат.* (аркан (для ловли лошадей); удар подножкой (в борьбе); чалма) азоо малды (көбүнчө жылкыны) мойнунан илинттип тартуу үчүн колдонулуучу илмек аркан; күрөштө буту менен чалып жыгуунун атайын ыкмасы; көбүнчө башка чалып ороп коё турган узун тилке материал. *Азоого чалма маштагандын ыкмасын сенин атаңдан мен үйрөнгөн болчумун (Сыдыкбеков).* *Кара бээге чалма түшкөндөн кийин, субайлар дырдыгып, сарайдын төрүнө камалышты (Сыдыкбеков).* *Алмабектин орой чалма ыкмасы күчтүү («Асаба»).* *Кудаярхан чымкый көктөн чалма чалынып, акырын басып дем тартпай анын да көзү алтында (Касымбеков).*

ЧАЛЫШ

Чалыш I — *сын.* (кровный, породистый; имеющий вид кого-чего-л., подобный кому-чему-л.) таза кандуу тукум менен жөнөкөй тукумдун ортосунан чыккан аргын; окшоштугу бар, кандайдыр бир белгилери боюнча окшош, жакын. *А биздин Зефирдей кара айгырдан — чалыш тукум өсөт («Кыргыз Туусу»).* *Ошол чалыш кер кулун кези (Сыдыкбеков).* *Макоо чалыш. Апенди чалыш.*

Чалыш II — *эт.* (*взаимн. от чал II* — совместно разведывать, осматривать) биргелешип чалгындoo, байкоо ишин жүргүзүшүү; бири-бири менен күрөшүү, кармашуу. *Чалгынды бирге чалышам («Манас»).* *Балбан болсоң чалышып, Бабаңдын күчүн билип көр («Эр Табылды»).* *Же чалыша турган чама жок («Манас»).*

ЧАМА

Чама I — *зат.* (сила, мощь; энергия; приблизительное определение) бир нерсеге жетерлик күч, кубат, дарман, мүмкүнчүлүк; болжолдуу өлчөм, ченем, божомол. *Алыбек алына*

жараша дегендей, ар бир адамдын чамасына жараша өнөрү болот (Сыдыкбеков). Же дем аларга, же тырп этерге чамасы жок, жалдырап асманды тиктейт (Айтматов). Кар менен кар болуп жылып отуруп, жетимиш. метр чамасында жол өттүк (Сыдыкбеков). Кечки саат он чамалары, Ортоңку аллеяда жай келаттым (Сыдыкбеков).

Чама II — *зат.* (вываренный чай, чайные опивки) демделип ичилген чайдын даамы чыккандан кийинки түбүндө калган калдыгы. *Чайдын чамасы.*

ЧАМАЛАШ

Чамалаш I — *такт.* (равный, по силе, по возможностям, по достоинству) бирдей дээрлик, барабар, катарлаш, тең чамалуу. *Апаң деле биз чамалаш киши болуу керек («Кыргызстан аялдары»). Төл алуу боюнча азыр экөөбүз чамалаш келатабыз («Кыргызстан маданияты»).*

Чамалаш II — *эт.* (взаимн. от чамала-определять приблизительно) бири-бирине барабар болуу, катарлашуу, бирдей өңдөнүү. *Бир күн иштегенден кийин алар чамалашып калды («Жетиген»).*

ЧАН

Чан I — *зат.* (эфес сабли, рукоятка меча) кылычтын, канжардын сабы. *Кылыч менен чабышып, Кылыч сынып кеткенде, Чаны колдо калышып («Манас»).*

Чан II — *эт.* (относиться пренебрежительно, с чувством презрения; не считать себе равным) теңсинбөө, өзүнө теңебөө, кемсинтүү, теңине албоо. *Мен сизди чанып отурган жерим жок, ыгы жок иш болгондуктан айтып отурам («Ала-Тоо»).* *Эркетай бул үйдү да чанды (Бөкөнбаев).*

ЧАНА

Чана I — *зат.* (сани) кардын же муздун үстү менен сүйрөп жүрө турган жалпак жылма тамандуу транспорт каражаты, анын балдар ойной турган кичирээги. *Чана менен алыс кете албайсың («Асаба»).* *Акбар эки жагын караса, чананын үстүндө бир*

тердик жатат (Убукеев). *Андан кийин кол чананы сүйрөп чыкты* (Сыдыкбеков).

Чана II — *эт.* (капать) жукалап, майдалап керттип-керттип чабуу, кичинеден кемите чаап казуу. *Жер чана. Ылай чана.*

ЧАНДЫР

Чандыр I — *зат.* (часть живота животного ближе к паху) ичтин санга жакын төмөнкү, ылдыйкы бөлүгү. *Атымды улам-улам чандырга чапкылап коём* («Ала-Тоо»). *Чологумду чандырга эки-үч курдай камчы уруп, кыйкырып алып мен да чу койдум* («Ала-Тоо»).

Чандыр II — *эт.* (*понуд.* от чан II — относиться пренебрежительно, с чувством презрения; не считать себе равным) бирөөгө тең боло албоо, бирөөлөр аны теңине албай коюу, таштап кетүү (көбүнчө аял же эркектин бири-бирине болгон мамилесине карата). *Катынга чандырсаң, өзүңдү да үйүмдөн кууп салам* (Сыдыкбеков). *Кербез, назик Касымбай: «Чан-дырдым» деп сыздады. Жүрөгүнө сүйүүнүн Кирпилери кыштады* (Аалы).

ЧАҢКАЙ

Чаңкай I — *сын.* (совершенно чистый, ясный) абдан ачык, чайыттай, таптаза, туптунук. *Булуттай чаңкай ак боз күлүк минип, Ныптага күмүш саптуу кылыч илип* (Абдыраманов). *Чаңкай ак окшош тамдар эсеп жетпей* (Абдыраманов).

Чаңкай II — *эт.* (быть чистым, ясным) айкын, ачык жана туптунук, таптаза көрүнүштө болуу. *Ачык күндөй кирип барса чаңкайып, Үйлөрүңдүн бардыгы аппак ууздан* (Калык). *Жети аркар чыгып чаңкаят асман* (Осмонов). *Кирлериңдин өңү чаңкайып таптаза* («Ала-Тоо»).

ЧАП

Чап I — *зат.* (пах; небольшой каменистый или песчаный склон горы без растительности) жука чурай менен сандын кошулган жери (көбүнчө малга карата); чөп чыкпаган же андасанда гана сейрек чыккан, топурагы агыш, бозомук тарткан

тоонун боору, жантайма бет. *Ошентип, эки тайдын такымын жулдуруп, бир бээсинин чабын жардыртып, Чымыр да Чаар-Ала-Таш менен кош айтышты* (Жантөшев). *Чуудадай көккө созулуу Чубалган чоң боз чап көрүндү.* (Бөкөнбаев). *Койчу кызыл чапка барып олжону таптап койду* (Сасыкбаев). *Шоссенин жогору жагы болсо бийик ак чап* (Сасыкбаев).

Чап II — *такт.* (быстро, моментально, сразу) дароо, арыдан-бери, антип-минткиче, өтө тездик менен. *Токойго кире берген жеримде чап кармашты* (Жантөшев). *Араң турушкан албуут жигиттер чап жабышып, жулунганына бой бербей Казакты капшытка карай сүйрөштү* (Сыдыкбеков). *Ошо келген кара куш. Чап гана илип кеткени* («Эр Төштүк»).

Чап III — *эт.* (скакать на лошади, быстро бежать) атчан катуу жүрүү, атты катуу чуркатуу; алга умтулуу, илгерилөө. *Коного чапкан күлүктөп, Кызыганда элирген* (Токтогул). *Таптаган билет шумкарды, Чапкан билет тулпарды* (Турусбеков). *Өнөрүң болсо өргө чап, Кор кылбай асыл жанды бак*(Токтогул).

Чап IV — *эт.* (бить, ударить; рубить; копать (*орудием, которое требует взмаха*); хлестать; учинить разгром) таяк, союл же колдо болгон ар кандай нерселер менен шилтей уруу, тартып ийүү, коюп жиберүү; кол салып кыргынга учуратуу; олжолоп алуу, бүлгүн салуу. *Каны кайнап, тулпардын санын айра чапты да, тигинин артынан сая түштү* («Асаба»). *Жетимди чапкан болобу? Жеткилең иши оңобу?* («Манас»). *Кетмен чаап оокат кылган жакшы* («Асаба»). *Сарыбайдын аракетин менен кичинекей кызга атайын комуз чаап беришет* («Кыргызстан аялдары»). *Азыр кол аткарып, айлыңды чаап ала элегимде, бүлөмдү үйгө өзүң жеткиз* (Сыдыкбеков).

ЧАР

Чар I — *зат.* (охвостье) дан эгиндеринин учкуну. *Эгиндин чарын тазалоо.*

Чар II — *зат.* разнолесье (*по берегам рек, речушек*) чер, чер токой. *Кылым бою турган эмен дарагы, чар болгон кара жыгачтар бутактарын жайып көлөкөлүү* (Өмүрбаев).

Чар III — *туур.* (звукоподражание шипению кипящего сала, когда в него брызнут водой) ысык металлга, ташка же кайнап турган майга муздак суу тийгенде чыккан дабышты же чаркырап ачуу чыккан үндү билдирүүдө колдонулат. *Усталар шыркыраган кызыл темирди чар дедирип сууга салат* («Ала-Тоо»). *Бир кезде кыпчууру кызарып кетти эле, карыя уста тепшидеги сууга чар эттире малды* (Убукеев).

ЧАРА

Чара I — *зат.* (большая чашка; глазница, глазная впадина) тамак-аш салуу үчүн ар кандай металлдан жасалган, ооз жагы жайык келген тегерек чуңкур идиш; көз жайланышкан чуңкур. *Бир чара боорсок. Эки чара эт. Чыкый сөөгү чыгып, көзү ары чарасына кирип кетиптир* (Өмүрбаев).

Чара II — *зат.* (мера, средство, мероприятие; наказание) кандайдыр бир нерсени иш жүзүнө ашыруу үчүн көрүлгөн аракет; жаза; амал, айла. *Чогулуш областтын басма сөздөрүнүн иштерин жакшыртуу боюнча конкреттүү чараларды белгилеген резолюцияны кабыл алды* («Кыргыз Туусу»). *Бул талаага Таза чигит төгүлгөн Таза өнсүн деп, Далай чара көрүлгөн* (Турусбеков). *Эки жолу жыйналышка коюп чара колдонгон* (Байтемиров). *Сымаптай чайкаган жоргонун үстүндө көйрөңдөнбөскө чара барбы?* (Айтматов).

ЧАРК

Чарк I — *зат.* (сила, возможность) күч-кубат, ал-абал, дарман, мүмкүнчүлүк. *Жаши да болсо акылман Алдыртан байкап сынады Баштагы чаркын билмекке Абалынан сурады* («Сейтек»). — *Карыбас, кагылайын, алтын энем, Өркүндүү элим өңдүү чаркың кенен* (Аалы).

Чарк II — *зат.* (колесо, круг) дөңгөлөк. *Арабанын чаркы.*

ЧАРЫК

Чарык I — *зат.* (точило) бычак, кайчы, балта сыяктуу кесүүчү, чабуучу куралдарды курчутууда колдонуучу дөңгөлөк сыяктуу тегеренип туруучу кайрак таш. *Темир менен таштын*

кайралышынан чыккан учкун чарыктын алдын көздөй шыр-шыр этет (Сасыкбаев).

Чарык II — *зат.* чарыки (обувь из сыромятной кожи с толстой подошвой, короткини голенищами и со слегка загнутыми кверху носками) бодо малдын терисинен (көбүнчө баш териден) бутка тартынып алууга ылайыкталып чүргөлгөн бут кийим. *Нурмат жамап жаткан чарыгын жерге койду (Абдукаримов). Бутунда чылгый баш териден жасалган чарыгы бар (Байтемиров).*

ЧАТАШ

Чаташ I — *сын.* (путаница) илинишип, түйүлүшүп калган, чатыш чырмалышкан түйүндүү. *Сакалынын чаташын чыгарып айрысын таянып бир аз карап турду (Убукеев).*

Чаташ II — *эт.* (путаться, спутываться; приходит в беспорядок) түйүлүшүп, илинишип чаташып калуу; бир нерсенин жөнүн жакшы ажырата албай, түшүнө албай адашуу, жаңылышуу, башы маң болуу. *Чаташкан чаңдуу ойдун желесине чалынып жатып, уйкуга алданды (Бейшеналиев). Шаарга киргенде алардын Нарындан келгени, мындагысы кайсы экенин билбей чаташып калдым («Ала-Тоо»).*

ЧАТКАЛ

Чаткал I — *зат.* (впадина между двух гор) эки тоонун кошулушундагы ойдуң жер.

Чаткал II — *зат. диал.* (щепка) чамынды. *Чаркар чаттым өзүмө, чаткалы тийди көзүмө (фольк.).*

ЧАТЫР

Чатыр I — *зат.* (крыша, навес; палатка) үйлөрдү, ар кандай курулуштарды жаан-чачындан сактап турууга ылайыкталып курулган үстүнкү калканч бөлүгү; брезенттен, ак матадан ж. б. материалдан жасалып, керип орнотулуучу жеңил үй. *Үйдүн чатырын күздө камыш бышканда жаап салабыз, — деди карыя («Ала-Тоо»). Жолдошуң менен үйдүн чатырына бар, тамакты ошол жерге алып барып берем (Жантөшев). Чатырда артык*

баш төшөнчү деле жок (Бейшеналиев). *Бат эле тоо бооруна ак чатыр пайда болду* (Таштемиров).

Чатыр II — *туур.* (звукоподражание треску, разрыву) бир нерсенин чарт жарылып, сынып кеткендегисиндей же чартылдап от күйүп жаткандагыдай дабышты билдирүүдө колдонулат. *Чатыр деп, чатырады жалпы күйүп жан-жагы* (Бөкөнбаев). *Муз чатыр деп жарылды.*

ЧАЧ

Чач I — *зат.* волосы (*на голове человека*) адамдын баш терисин каптап турган калың түк, кыл. *Айзааданын алдына беш көкүл кылып, артын майдалап өргөн капкара чачтары кулпунат* (Касымбеков). *Ышкынаалынын чачы аппак болуп кеткен эле* (Байтемиров).

Чач II — *эт.* (брызгать; разбрасывать, рассыпать; транжирить, разбазаривать) чачырата ыргытуу, чачылгандай кылып төгүү, чачыратуу, себүү, топтолуп, чогуу, иреттүү турган нерсени бириндетип туш-тушка чачылган, бириндеген абалга келтирүү; ысырап кылуу, ыксыз жоготуу, түгөтүү. *Мамбеткул колундагы тепшиге салынган жемди тоокторуна чачты* (Каимов). *Умсунай апа чачыласын эшигинен төрүнө чейин чачкан* (Сасыкбаев). — *Жакшы атанын кашык менен жыйганын жаман уул чөмүч менен чачат деген ырас* (Касымбеков).

ЧАЧЫК

Чачык I — *зат.* (кисть кукурузы) жүгөрүнүн сотосунун уч жагындагы чубалжып чыгып турган майда жипчелери. *Жүгөрү чачык байлаганга чейин ар он күндө сугарып турду* («Кыргызстан айыл чарбасы»).

Чачык II — *зат. диал.* (полотенце) сүлгү, кол аарчыгыч, *Чачыкты алып желпинсе да болбоду* («Чалкан»).

ЧАЧЫЛА

Чачыла I — *зат. этн.* (свадебный обряд: кто-л. из старших женщин из родни жениха обсыпает сладями (в эпосе

— деньгами, драгоценностями), прибывшую в аул жениха невесту, когда она подходит к юрте свекра) келин келгенде астынан тосо чыгып, боорсок, кант, конфет ж. б. чачып, таратып,. үйгө киргизүү салты. *Кокус келин келип калса, алдынан чачыла чачып койгула деп байбиче боорсок бышыртып да койгон жок* (Сыдыкбеков).

Чачыла II — *эт.* (украшать кисточкой, приделывать кисточку) чачы жасап тагуу. *Четин жибек жип менен чачылаган саймалуу жоолук.*

ЧАЧЫЛУУ

Чачылуу I — *сын.* (с кисточкой, снабженный кисточкой) чачысы бар, чачы тагылган. *Чачылуу ак жибек жоолук алкымга бош салынуу* (Сыдыкбеков). *Кемпир чачылуу чоң кара жоолугун ээк алдына байлап бир аз эңкейибирээк басат* («Асаба»).

Чачылуу II — *к. а. (и. д. от чачыл — разбрызгиваться; рассыпаться) себилүү* (суюктукка карата); ар кайсы жерде жаткан, чачылган иретсиз абалда болуу. *Короонун ичи таптаза мизилдете шыпырылып, суу чачылуу керек* («Ала-Тоо»).

ЧЕГЕР

Чегер I — *зат.* (кузнечные плоскогубцы; щипцы для углей) отту, чокту, ысык темирди ж. б. кармоочу курал, кычкач.

Чегер II — *эт.* (вычитать, производить вычет, удерживать) бирөөдөн ала турган же бирөөгө бере турган нерсени карыздын ж. б. ордуна тогоштуруу, ошого тууралап эсептешип коюу, ыйгаштыруу. *Иштеген акысына чегерип, бир улак берип кой деди кожоюн* («Ала-Тоо»).

ЧЕК

Чек I — *зат.* (предел, граница, рубеж) мамлекеттердин ар биринин ээлеп турган аймагынын чети, ошол аймакты чектеп турган белгиси; кандайдыр бир жердин, аянттын ж. б. өзүнө тиешелүү болуп, чектелип турган четки жзэги. — *Ооба, карья. Чек анча да алыс эмес экен* (Сыдыкбеков).

Чек II — *зат.* белгилүү сумманы алуу же которуу үчүн банкага көрсөтүлүүчү документ; товардын төлөө баасы жазылып, аны сатып алуучу төлөгөндүгүн күбөлөндүрүүчү документ, квитанция.

Чек III—*эт.* (запрягать в телегу, в сани; включать в работу, поручать дело) жүк тартуучу күч унааларды арабага, чанага ж. б. кошуу; кандайдыр бир жумушту аткарууга, иштөөгө дайындоо, кошуу. *Кош ат чеккен саябалуу араба менин көзүм кадимки байбачалар отурчу жеңил фаэтон арабадай сонун көрүндү* (Сыдыкбеков). *Эч ким аны бул ишке чекпесе да өзү кийлигише берип, эски атка минер бат эле өзүн «актип» кылып алды* (Сыдыкбеков).

Чек IV — *эт.* (надбить кончик; действовать (при расспросах) намеками, обвиняком, осторожно) кандайдыр бир катуу нерсени кертүү, ургулап оюу, из түшүрүү. *Жумуртка чегүү. Тапты чегүү. Чегип суроо.*

Чек V — *сырд.* (окрик на коз) эчкини айдаганда, кайырганда колдонулат.

ЧЕКСЕ

Чексе I — *зат.* (в эпосе: сумочка для хранения снадобий) дары салгыч (көбүнчө эпостук чыгармаларда). *Дарыгер аял билгичтин Чекседе белен дарысы* («Манас»).

Чексе II — *зат. диал.* (единица веса, равная примерно 5—6 кг.) болжол менен 5—6 килограммга барабар келген өлчөм. *Үйүмдө бир чексе арпа талкандан башка эчтеме жок* (Жантөшев).

ЧЕЛ

Чел I — *зат.* (пленка на внутренней стороне кожи животных; бельмо; шероховатость, неровность на нитке) эт менен теринин ортосундагы жука кабык; көздүн карегин каптап турган жука кабыкча же көздү басып каптап калган ақ; ийрилген жиптин бүдүр-бүдүр бүртүкчөлөрү. *Теринин челин алуу. Көздү чел басуу. Жиптин челин кетируу.*

Чел II — *эт.* (зацепить рогами и рвануть в сторону (гл.

обр.обыке)) мүйүзү менен чолуп алуу, илип ыргытуу. Күрөң бука челип ыргытчудай болуп, жер чапчып турду («Ала-Тоо»).

ЧЕН

Чен I — *зат.* (место; время, момент; мера) белгилүү бир жер, орун, аралык; белгилүү бир убакыт, мезгил, маал; өлчөм, ченем. *Биз тоого баратканда, бул ченде эч кандай үй жок эле (Абдукаримов). Ошол эле күнү түш ченде биз баскан кыр-жондун баарынан бийик айдарым аңкыган туу жонго чыктык (Сыдыкбеков). Ченин ченеп тургамын, Алты сөөм төрт эли («Манас»).*

Чен II — *зат.* (бок, сторона) бир нерсенин жон жагы, чет жакасы, *Азоо кош аяктап, кошкуруп ченине адам жолотпойт («Ала-Тоо»).*

ЧЕР

Чер I — *зат.* (твердая злокачественная опухоль; печаль, тоска, угнетенное состояние духа) берчтүү шишик; кайгы, капа, муң, сары убайым. *Өпкө-боордо чериң жок, Же каныгып кеткен жериң жок (Тоголок Молдо). Экөөбүздү тең кубаныч ордуна көкүрөгүбүздү кайгы чери, көзүбүздү жаштын сели каптады (Жантөшев).*

Чер II — *зат.* (густой, дремучий лес, чаща, непроходимые заросли) калың, жыш чыккан чытырман токой, калың чыккан караган-бута, бадал. *Ал түнкүсүн өзү келип же Курманды жумшап, айылдан азык алдырат да, ыктуу, жайлуу карагайлуу черди мекендеди (Сыдыкбеков). Ана, Саадат корбашы черге жатып алып, эми малды кырып кирди (Сыдыкбеков).*

ЧЕРДҮҮ

Чердүү I — *сын.* (имеющий затвердевшую злокачественную опухоль; печальный, тоскующий, горюющий) чер баскан, чер каптаган; кайгы-капалуу, муңдуу, убайымдуу. *Чердүү жарат. Көкүрөктө чердүү кайгылары көп болгондуктан, Анархан менен Дарыяхан да муңдууларга мукамдуу үндөрүн кошту (Жантөшев).*

Чердүү II — *сын.* (имеющий густую растительность, покрытый дремучими лесами) калың токойлуу, бадалдуу, чери жыш. *Чытырман чердүү адырда куугунчуларды жазгырдык* (Сыдыкбеков). *Чердүү кокту, колоттун, аска-чокулардын уусун билген көзгө атар* (Сыдыкбеков).

ЧЕЧ

Чеч I — *зат.* (бельмо) көздүн карегин басып калган ак чел. *Айшанын эки көзүндө тең чечи бар* (Абдыраманов).

Чеч II — *зат.* (угощение на току после того, как очищенное зерно всыпано в кучу; для угощения режут козленка; пятилапые вилы, употребляемые при работах на току) кызылданып кырманга үйүлгөн дан жана ошол данга карата көбүнчө улак союп берилген тамак; кырманда иштөөдө колдонулуучу бешилик, айры. *Кырманга чеч кылуу.*

Чеч III — *эт.* (развязывать, распутывать; разбирать юрту; снимать; решать) байланган, түйүлгөн нерсени же кийимдин топчулугун ажыратуу, бошотуу, чыгаруу; кийилген кийимди үстүнөн алып коюу; бириндетип, ажыратып жыйноо (боз үйдү). *Түйүнүн чечти. Казыктагы жипти чеч. Чапаныңды чеч. Өтүгүңдү чеч. Алымдын үйүн чечип киришти.*

ЧИДЕР

Чидер I — *зат.* тренога (*ременные путы для стреноживания лошади*) атты үч буттап тушоодо колдонулуучу тушамыш. *Атка чидер салуу.*

Чидер II — *эт.* (при приближении родов стремиться уйти подальше от людей (*о самках домашних животных*)) туур мезгилине жакындаганда обочолоп, жалгыздап башка жакка кетип калуу (малга карата). *Уй чидерип жүрөт өңдөнөт.*

ЧИЕ

Чие I — *зат.* (вишня) өңү кызыл, кара кочкул келген тоголок, майда жемиштери бар топ-топ болуп өсүүчү жапайы жана колдо өстүрүлүүчү меме дарагы, бадал; ушул дарактын мөмөсү, жемиши. *Өзөндүн ичинде караган, чычырканак, чие*

сыяктуу дарактар көп болучу (Байтемиров). Беш гектарына кара өрүк жана чие тигишти («Кыргызстан айыл чарбасы»).

Чие II — *зат.* (трудно развязываемый узел) илмек эмес байланган чечилиши татаал түйүн. *Жиптин чиесин чечүү. Чие байлоо.*

ЧИЕЛҮҮ

Чиелүү I — *сын.* (поросший вишней, изобилующий вишней) чие жыш өскөн, чиеси көп. *Чиелүү бак.*

Чиелүү II — *сын.* (сложный, запутанный) чатышкан, татаалдашкан, чиелешкен. *Чиелүү маселе. Чиелүү иш.*

ЧИЙ

Чий I — *зат.* (высокая жесткая степная трава, стебли которой идут на изготовление циновок) сабактары жумуру, ичке, катуу келген топ-топ болуп бийик өсүүчү жапайы өсүмдүк; ушул өсүмдүктүн сабагынан түр салып чырмалган же жөн эле чырмалып жасалган боз үйдө керегенин сыртынан калануучу же бир нерсени тосууга колдонулуучу буюм. *Солдаттар калың чийге кирип кетти (Аалы). Түрлүү- түрлүү чырмаган Чийин сатты кайран эл (Шайбеков).*

Чий II — *эт.* (проводить черту, линию, борозду; разрисовывать; записывать) бир нерсенин бетине из түшүрүп сызуу, сызык, чийин жүргүзүү, жазуу, тилүү, из салуу. *Токсон таман чоң ордо Ойлоп чийип алыптыр, Сексен үчү чүкөсүн Жерин өлчөп салыптыр («Манас»). Мугалим доскага бир нерселерди чийип жатат (Абдыраманов). Буурсун чийген чийин жок. Суур казган ийин жок («Манас»).*

ЧОЙ

Чой I — *эт.* (вытягивать, растягивать) чоюлта тартуу, созуу. *Теринин бучкагын чоюп-чоюп койду. Аркандын учун чой.*

Чой II — *сырд.* (окрик, понуждающий стадо овец повернуть назад или остановиться) кой-эчкини кайтарууда, аларды тоскондо, кайырганда колдонулат. *Динар устундун үстүндө отуруп алып кыйкыра баштады: — чой-чой, койлор*

(Сыдыкбеков). *Короодон чыга жайылган Койчулар чой деп кайырган* (Осмонкул).

ЧОК

Чок I — *зат.* (холка, оставляемая при стрижке гривы жеребят; кисточка; небольшой чуб, иногда оставляемый на голове мальчика; *ист.* шишечка на шапке начальника, чиновника) кунантайлардын жалын кыркканда калтырылган топ кыл; кээде баланын чачын алдырганда төбөсүнө калтырган топ чач; баш кийимдин төбөсүнө тагылуучу топ чачык же атайын белги. *Саадактын огу жеткени, Бөркүнө таккан чогуу, Үзгөн бойдон кеткени* («Манас»).

Чок II — *зат.* (горящие угли) күйүп бүткөн же күйүп жаткан оттун кызарып турган ысык көмүрү. *Жар таштын түбүнө такай жаккан от алоолонду. Бат эле кызыл чок додолонду* (Сыдыкбеков).

ЧОКТО

Чокто I — *эт.* (украшать кисточками) чачык тагуу, чок тагуу. *Тебетейдин төбөсүн Үкү менен чоктодук* (фольк.).

Чокто II — *эт.* подпалить (*напр.* фитиль ружья) милтелүү мылтыкка от коюу, от алдырыш үчүн тутандыруу. *Ал дагы мылтык октоду, Милтелерин чоктоду* («Манас»).

ЧОКТОЛУУ

Чоктолуу I — *сын.* с шишечкой, с кисточкой (*о шапке*) чок тагылган, чачык тагылган. *Баары алтындан чоктолуу.*

Чоктолуу II — *сын.* (подожженный, подпаленный, *напр.* о фитиле ружья) чок коюлган, тутандырылган. *Мылтыктары октолуу, Милтелери чоктолуу* (фольк.).

ЧОКУ

Чоку I — *зат.* (теменная кость, макушка; вершина) баштын үстү жаккы бөлүгү, төбө; тоонун, бийик дөңсөөнүн кылда учу, түгөнгөн жери. — *Садагаң болоюн, уктап калдыңбы?* — *деди Бурма Токтогулдун чокусунан жыттап* (Аалы). *Чочмор менен*

чабышып, Чокудан канды агызып («Семетей»). Саяк дал чокунун кырында турду (Абдыраманов). Зоонун чокусунан көзүн албай карап жатты (Абдукаримов).

Чоку II — *эт.* (клевать, выклевать) жем жештин, азыктаныштын аракетин жасап тумшугу менен чокулоо. *Оорулуу канаттуулар жемди начар чокуп жешет («Ден-соолук»).*

ЧОТ

Чот I — *зат.* чёт (*топорик с лезвием, насаженным поперек топорлица*) сабы кетмендикиндей ашталып сапталган кесүүчү курал. *Түш мезгил, чоттор шак-шак, кенде эмгек (Турусбеков). Колуна чотун кармаган Султанаалы кирип келип, керегедө илинген көмүркөйүнө колун салды (Каимов).*

Чот II — *зат.* (счеты) счет, эсептөө ишине колдонулуучу курал. *Бул жолу колхоздун мекемесинде чотун чак-чак уруп эсепчи Акмат жалгыз отурат эле («Ала-Тоо»).*

ЧӨК

Чөк I — *зат.* (небольшая связка травяного топлива или небольшая куча соломы) орулган куурайдын, беденин, буудайдын ж. б. ар кайсы жерге тесте-тесте кылып коюлган майда бөлүгү. *Далай чөк таштап, арпа, буудай ордук го («Ала-Тоо»).* *Бурулчанын оруп, чөк таштап кетип бара жаткан буудайларын бат эле боолап жиберди (Баялинов).*

Чөк II — *эт.* опускаться на колени; погрузиться (*в воду*) тизесин бүгүп чөгөлөп жатуу (көбүнчө төөгө карата); түбүнө түшүп кетүү (көбүнчө суунун). *Чөгүп берет, Желмаян («Манас»)* *Кемебиз отко күйбөс, сууга чөкпөс (Маликов).* *Карагайдай балыктар, Суу түбүнө чөгө албай, Калдалактап калыптыр («Семетей»).*

Чөк III — *сырд.* (окрик на верблюдов, заставляющий их опуститься на колени) төөлөрдү чөгөрүүдө колдонулат. *Чөк деп койсо тил билген Бөлөк малдан эси бар. Кыска кулак кара көз, Ийри моюн, айры өркөч (Осмонкул).*

ЧӨП

Чөп I — *зат.* (трава; сено) тоютка керектелүүчү бир жылдык же көп жылдык өсүмдүк; ушундай өсүмдүктүн чаап жыйналып алынгандагысы. *Анан калса, тоонун чөбү тим эле көк жашыл* (Сыдыкбеков). *Ошондо Сокем: — Түмөнбай, кожоюндан чөп сурасам «алгын» деди. Барып бээңе чөп сал! — деп ак көңүлдөндү* (Сыдыкбеков).

Чөп II — *зат.* (только с притяж. аффиксом 3 л. послед у животных) баласын сүт менен асыроочу жаныбарлардын жатынында түйүлдүктү азыктандыруу жана анда зат алмаштыруу үчүн бооз мезгилинде пайда болгон орган. *Койдун чөбү. Чөбү түшүү. Уйдун чөбү түшө элек экен.*

ЧУЛГОО

Чулгоо I—*зат.* (портянка) көбүнчө өтүктүн ичинен бутка ороп алуучу тилке кездеме, чүпүрөк. *Суу болгон кийиз чокоюн чечип, башка чулгоосун оронуп, кургактап кийинди* (Сыдыкбеков). *Чарыгы тешилип, чулгоолору көрүнө баштады* (Бөкөнбаев).

Чулгоо II — *эт.* (и. д. от чулга — завертывать) ороо, чалып ороо. *Башын жоолук менен чулгоо.*

ЧҮЙЛҮ

Чүйлү I — *зат.* ястреб — тетеревиный (самец) куштун эркеги. *Менин атам: куш, ителги, ылаачын, чүйлү, кыргый таптаган мүнүшкөр эле («Агым»).* *Кыраанына кызыгып, Чалдар салат чүйлүнү* (Каралаев).

Чүйлү II — *зат.* (складки на шее у полного человека) семиргенде кежигенин кабат-кабат болуп бүктөлүп турган жери. *Кудайназардын богосу менен чүйлүсү катталып турат* (Жантөшев). *Мырзабайдын калың бети, чүйлүсү, салаңдаган курсагы анын кандай экенин сыпаттап турат* (Абдукаримов).

ЧҮРҮШ

Чүрүш I — *сын.* (сморщенный, съезжившийся) куучуюп бүрүшкөн, кичирейип катып калган. *Даны чүрүш. Чүрүш буудай.*

Чүрүш II — *эт.* (морщиться, ежиться) куучуюп курушуу, бүрүшүп катып калуу. *Кеч эгилген жашылчалар чүрүшүп куурап баратат («Асаба»).*

ЧЫГЫШ

Чыгыш I — *зат.* (восток) күн чыккан тарап, батыштын карама-каршысы. *Биздин айыл көлдүн чыгыш тарабында («Ала-Тоо»).* *Чыгыш өлкөлөрү.- Ыраакы чыгыш.*

Чыгыш II — *зат. бухг.* (расход) бухгалтериялык китепчеде белгиленүүчү акчалай ж. б. чыгым.

Чыгыш III — *эт.* (приходить к соглашению) өз ара, ич ара макулдашып алуу. *Аны менен чыгыша алар бекенсиң.*

ЧЫЙРЫК

Чыйрык I — *зат.* (скрутка) жиптин, аркандын толгонуп чыйратылган абалы. *Жиптин чыйрыгы. Аркандын чыйрыгы жазылып кетти.*

Чыйрык II — *эт.* (мерзнуть, зябнуть) калтырап үшүй баштоо, үшүгөнсүп калтырак басуу. *Үйгө жеткиче чыйрыгып, калтырап кеттим (Сыдыкбеков).*

ЧЫК

Чык I — *зат.* (влага; бульон предназначенный для заливания мелко нарезанного вареного мяса) ным; туураган этке куюу же эт малып жеш үчүн атайын даярдалган сорпо. *Жердин чыгы кургай электе тырмак тартылса болор эле (Сыдыкбеков).* *Айдай чык аралаштырылган этти меймандардын алдына койду (Каимов).*

Чык II — *эт.* (глагол, выражающий движение наружу или вверх) выходить, выступать, выдвигаться; входить, восходить) белгилүү бир орундан тышка, сырт жакка, башка бир жакка бет алуу, жөнөө, баруу; бир несенин үстүнө, жогору жагына

көтөрүлүү, бийиктөө. *Акыры энем менен атам уйкунун кучагына кетти. Мен акырын эшикке чыктым (Жантөшев). Басмачылар тегиз беттен ары чыга бергенде алдыңкы, топтон тарс эткен мылтык үнү чыкты (Жантөшев). Эшен... кайраттанып кетип жолдошторуна калышпай, ал да бат эле жонго чыгып келди (Сыдыкбеков). — Сен үймөктүн үстүнө чык, мен жерден алып берейин. — деди («Ала-Тоо»).*

ЧЫКТА

Чыкта I — *зат.* (петля в нижней части недоуздка жеребенка, на которой держится тээк; короткая веревка, служащая для привязывания жеребят) нокто менен желени бириктирип туруучу учу тээкке илинген кичирээк кыска жип (көбүнчө кулундарды желеге байлоодо колдонулат). *Чыкта сулуу болсун деп Чын жибектен эштирди (фольк.).*

Чыкта II — *эт.* (увлажнять, смачивать) чык кошуу; чык куюу; нымдоо. *Табы менен чыктаган эт.*

ЧЫКЫЙ

Чыкый I — *зат.* (место соединения затылочной и височной костей) желке сөөгү менен мандай сөөгүнүн кошулган жери. *Чыкыйында уюлгуп Чыгып турган чачтары (Аалы). Эгерде үстүнкү жаактагы тиштин жумшак катмары бузулса, адамдын чыкыйы ооруп, башы салмактанат («Ден-соолук»).*

Чыкый II — *эт.* (быть франтоватым, изыщным) зыкыйган тыкан көрүнүштө болуу. *Чыкыйып татынакай кийинип алыптыр.*

ЧЫЛА

Чыла I — *зат.* (грязь) жаандан, кар эригенден кийин же мал түнөгөн короолордо ж. б. пайда болуучу ылайлуу сары суу, чалчык. *Малдардын чыласын тазалап, аларга жем-чөп даярдадык (Абдукаримов). Кар эрип, көчөлөрдөн сары чыла жылжып агат (Абдукаримов).*

Чыла II — *эт.* (смешивать подмешивать; смешивать с водой) бир нерсени сууга же башка суюктукка салып коюу,

чөлмөктөп чыланган абалга келтирүү. *Сүткө нан чыла. Акитааш чыла. Кир чыла.*

ЧЫЛГЫЙ

Чылгый I — *сын.* (сыромятная или размокшая кожа) иштетилбеген чийки тери. *Бутунда чылгый баш териден жасалган чарыгы бар* (Байтемиров). *Куучуюп калган чылгый тамандуу чокоюн мага колтуктатты* (Касымбеков).

Чылгый II — *бөл.* (сплошь, целиком) чылк, өңчөй, жалаң. *Анын үстүнө жайлоо чөбү чылгый эле май болууга тийиши* (Убукеев). *Сулуу кийген чылгый жибек кийимдей, Жүгөрүлөр шоодураган убагы* (Маликов).

ЧЫМ

Чым I — *зат.* (дерн) тамырлары тыртышып, жыш болуп кеткен калың чөп баскан жердин үстүңкү бети, кыртышы. *Келиндер күрөктөрүн кыртыштуу чымга батыра-батыра сайышат* (Сыдыкбеков). *Шамбет камчысынын сабы менен ташты түртүп, чымды ачып таштап, арыктарга суу жиберип коёт* (Сыдыкбеков).

Чым II — *бөл.* (чистый, сплошной (о цвете) чылк, чымкый. *Чым кызыл. Чым кара.*

ЧЫМЫЛДЫК

Чымылдык I — *зат. диал.* (занавес; занавес, отделяющий постель новобрачных или молодых супругов) көбүнчө жаңы келген келиндин бетине тартылуучу жана сахнага тартылуучу узун жазы парда, көшөгө. *Чымылдык тартуу.*

Чымылдык II — *зат.* (повилика) көбүнчө дың жерлерде чырмоок сыяктуу чубалжып өсө турган гүлдүү өсүмдүк. *Сары байчечекей, каз таман, кызыл беде, ак беде, чымылдыктардын гүлдөрүнүн кулунуп тургандарын карачы?* («Ала-Тоо»).

ЧЫҢ

Чың I — *зат.* (крутой горный обрыв; неприступная гора) тоонун тик кеткен эң бийик жери, тик жер. *Алты белдин ар*

жагы, Артуу-артуу кырдамын. Конгонго жайлуу көк шибер, Колоттун башы чыңдамын (Осмонкул). Таманы кылт этсе эле чыңга кетери белгилүү («Ала-Тоо»).

Чың II — *сын.* (крепкий) нык, чымыр, көпшөк эмес. *Баарынын жүздөрү кайраттуу, денелери чың (Бөкөнбаев). Ал Бористин тармал коңур чачын, сулуу өңүн, чың мүчөсүн көрдү (Байтемиров).*

Чың III — *туур.* (звукоподражание визгу, взвигиванию) көбүнчө зыңылдаган же баланын ыйлаганындай болгон ичке, ачуу дабышты билдирүүдө колдонулат. *Кың эткен чиркей, чың эткен чымын жок (Жантөшев).*

ЧЫПТА

Чыпта I — *зат. диал.* (мешок из кенафа, из джута) кендирден жасалган кап, мешок. *Көтөргөн чыпта кабын ача салды (Шабданбаев). Кана, чыпталарды арабага салыш, керекпи? (Абдукаримов).*

Чыпта II — *зат. эск.* (билет) билет. *Жүр Канымгүл, Чыпта сатып алалы, Фрунзеге ылдам кирип баралы (Осмонов).*

Чыпта III — *эт.* (плотно облегать, обтягивать быть в обтяжку (об одежде)) кынай жабыштыруу, кыналтуу; чапташып кармап калуу. *Көздүн үстүндөгү калың кара каш тим эле чыптап койгондой (Абдукаримов). Желеткеси боюна чыптап койгондой («Ала-Тоо).*

ЧЫР

Чыр I — *зат.* (ссора, скандал) чатак, жаңжал, чатак чыгарган нааразылык. *Кылбагын, болуш чырыңды, Билбейсиң менин сырымды (Токтогул). Карымшак чогулуш болсо келет, айыл арасындагы чыр-чатакты бир жагынан өзү баштайт да, кайра өзү басышат (Сыдыкбеков).*

Чыр II — *сын.* (спорщик; вздорный, скандальный; капризный) урушчаак, жаңжал чыгарганды, урушканды жакшы көргөн; ыйлаак, чыргоо, чыргай. *Чыр киши. Билбесе деле талаша берген чыр неме тура. Баласы аябай чыр, колдон тупшөйт.*

Чыр III — *туур.* (звукоподражание, напр. шипению кипящего сала, когда *в него брызнут* водой) кайнап жаткан майга муздак суу куюлуп же таамп кеткенде чыркырап чыккан дабышты билдирүүдө колдонулат. *Казандагы май шыркырап, чыр дей түштү. Эшиктин звоногу чыр эте түштү.*

ЧЫРЫМ

Чырым I — *зат.* (карт. трефы) карта кагазынын бир түрү. *Чырымдын тузу. Чырымдын ондугу.*

Чырым II — *зат. диал.* (внешний вид) сырткы түр, кебете. *Чырымы жааш.*

ЧЫТЫР

Чытыр I — *зат.* пажитник, эвклидиум (*трава*) уулуу чөп. *Козулар чытыр жесе ичтери көөп кетет («Асаба»).*

Чытыр II — *туур.* (*подражательное слово*, хруст, шуршание) айнек, муз сыяктуу нерселердин майдаланып сынып кетишинде пайда болгон дабышты билдирүүдө колдонулат. *Чытыр этип муз жарылды.*

ЧЫЧАЛА

Чычала I — *зат.* (горящая головня, головешка) жарым-жартылай күйүп, жарым-жартылай күйө элек жыгач отун. *Түтөп жаткан чычалаларды эки киши аралай басты (Абдукаримов). Коломтодогу чала күйгөн чычаланын көк түтүнү созулуп чамгарактан чыгып жатат (Баялинов).*

Чычала II — *эт.* (раззадориваться, выходить из себя) тамашаны, сынды көтөрө албай кызалаңдоо. *Сени сөзгө алып, кичине тамаша кылып, күлүп отуралы дешсе, сен чычалап кеттиң (Байтемиров). Чычалаба, иниң жөнүндө айтам, Угуп тур эми! (Шүкүрбеков).*

Ш

ШАА

Шаа I — *зат.* (шах) кээ бир чыгыш өлкөлөрүндөгү монархтын титулу жана ушундай титулу бар адам. *Ошо бойдон Дүбүр шаа ойлонбой жатып калыптыр* («Манас»).

Шаа II — *зат.* (сила, возможность) кандайдыр бир ишти иштөөгө жетише ала турган күч, мүмкүнчүлүк чамасы. *Бирок барган сайын шаабыз жетпей бара жатат. Жумуш туштуштан кычады* (Байтемиров). *Анын үстүнө туут учурунда баарына шааң жетпей калар* (Өмүрбаев).

ШАЙ

Шай I — *зат.* (сила, мощь) күч-кубат, дарман, ал-күч. *Алоокеге бул күндө Алышарга шайың жок* («Манас»). *Кур дымакка салган менен апамдын шайы жылдагыдай эмес* (Абдыраманов).

Шай II — *сын.* (находящийся в надлежащем виде, в полном порядке) бардык жагынан толук ылайык, жетиштүү, бардыгы бар. *Жарагы шай баатырга Жалпы эл көңүл бөлдү эми* («Эр Төштүк»). *Мактаганча бар экен, Бар турманы шай экен* (Үмөталиев).

ШАЙЛА

Шайла I — *эт.* (выбирать, избирать) добуш берүү, кол көтөрүү, макулдашуу жолу менен кандайдыр бир милдетти аткарууга (депутаттыкка, делегаттыкка, кызмат ордуна ж. б.) көрсөтүү, дайындоо. *Эл шайлаган ал депутат, Эл милдети жонунда* (Нуркамал). *Муну сүйүп колхозчу Башкармага шайлаган* (Осмонов). *Беш киши кошуп абамды Жуучулукка шайладык* («Эр Табылды»).

Шайла II — *эт.* (готовить, готовить, готовить) камдап, даярдап, дайын кылып койгон абалга келтирүү, белендөө. *Аттарын таптап байлады, Ар жарагын шайлады* («Эр Табылды»). *Алмак-салмак тынымсыз, шаймандарын шайлады* (Бөкөнбаев).

ШАЙЛАН

Шайлан I — *эт. (возвр.-страд. от шайла I — быть избираемым, избираться, выбираться) добуш берүү, кол көтөрүү макулдашуу жолу менен кандайдыр бир милдетти аткарууга (депутаттыкка, делегаттыкка, кызмат ордуна ж. б.) көрсөтүлүү, дайындалуу. Депутатка шайланып Кызматынан жаккан бар (Үсөнбаев). Партиялык баштапкы уюмдун чогулушунда Акбар секретарлыкка шайланды (Убукеев). Президиумга парторг Сман, Мамбет жана Карабек шайланды (Каимов).*

Шайлан II — *эт. (возвр. страд. от шайла II — хорошо подготовиться, снарядиться, приготавливаться) камданып, даяр болуп турган абалга келүү, даярданып, дайын болуп туруу. Жабдыгын алып шайланып, Жалаңдаган эр Сыргак Жанына болот байланып («Манас»). Кызыл жагоо байланып, Мектепке күндө шайланып, Келип турган — пионер (Барпы).*

ШАЙМАН

Шайман I — *зат. (оборудование, снаряжение; орудие; принадлежности, справа) бир нерсе жасоого, иштөөгө керек болгон жарак-жабдыктар, курал-жарактар. Жазгы кош айдоого карата шаймандарды камдашып, себиле турган уруктарды тазалашат. (Абдукаримов). Жан-жанымбар эмгек жакка агылды, Алып шайман жумушуна камынды (Бөкөнбаев). Чалдыбары калган арабаны шайманы менен кошо садага чаптайт белем (Айтматов).*

Шайман II — *зат. (сила, мочь) күч-кубат, ал-күч, дарман. Шайманы качып Бакайдын Мүшкүлгө мыктап баткан кез («Сейтек»). Качып кетер шайман жок, Кара тер басып шалдырап («Курманбек»). Өз башынын оордугун көтөрө албай улам бир жагына салбыратып шайманы ооп теңселип турду (Айтматов).*

ШАК

Шак I — *зат. (ветвь, ветка; мелкие оросительные каналы, по которым вода проводится непосредственно на посеvy) жыгач өсүмдүктөрүнүн бутагы; негизги алыштан бөлүнүп, түздөн-түз айдоо аянтчасына суу алып баруучу арыкча, шакап.*

Арғымак көркү жалында, Алманын көркү шагында (Токтогул). Бактардын башында бир чымчык чыйт-чыйт деп сайрап, ыр-р этип шактан шакка учуп жүрөт. (Касымбеков). Жаш кезде арыктан арыкка, шактан шакка кетмен көтөрүп жүрдүм (Мавлянов).

Шак II — *зат.* (толчёное просо, просяная крупа, употребляемая для приготовления бузы) бозо салуу үчүн же малга жем кылуу үчүн тегирменге кесегирээк тартылган эгин. *Кыштын алты ай бозого Камдаганың таруу шак (Токтогул). Мына ушул чочколорго арпа менен жүгөрүнүн шагы, жашылча табылгыс оокат (Каимов).*

Шак III — *туур.* (подражательное слово, выражающее действие, произведённое вдруг или неожиданно) урулуудан, согулуудан чыккан дабышты же дароо, чукулунан, күтүлбөгөн жерден болгон кыймыл-аракетти билдирүүдө колдонулат. *Күрүчбек алаканын шак чаап ышкырып ийгенсиди (Сыдыкбеков). — Келатат! Келатат! — дешип чурулдаган үндөр кулагына шак угулду (Сыдыкбеков). Адаттагыдай оозуна келгенин, өз колунан өзү учурган куштай шак коё бербей, кичине пикир ойлонду (Таштемиров).*

ШАЛ

Шал I — *зат.* (паралич; паралитик) айрым дене мүчөлөрүнүн кыймылдабай же эч нерсени сезбей калган абалы. *Кызмат берчү эки кол Былкылдабай шал болгон («Манас»).* *Үмүтсүз жаткан шал өңдүү Жүлүнү кургап калгандай (Аалы). Бир ныптасына шал тийген жарым жан шордуу эле (Касымбеков).*

Шал II — *зат. тар.* (ист. деревянная колодка на шею преступника) жазаланган кылмышкерлердин мойнуна салынган ортосу тешик жазы тактай. *Каныбектин мойнунда тегерек шал, колу-бутунда зоолу (Жантөшев).*

ШАЛА

Шала I — *сын.* (изнурённый) алсыраган, шалдайып алы кеткен, шалдыраган, шайы жок абал. *Айлың ала болсо, эки атың шала (макал).*

Шала II—эт. (делать что-л. быстро, энергично и продуктивно) кандайдыр бир ишти аткарууда шамдагайлык менен өтө тез иштөө, арбытып, ыкчамдап тез бүтүрүү, шылып жиберүү. — *Айланайындар, жакшы балдар экен, кызылчаны шалап жиберешти, — деп экинчи аял бизге жалына кетти* (Таштемиров).

ШАЛЫ

Шалы I — зат. (рис и рис в шелухе) күрүч өсүмдүгү; акталбаган күрүч. *Кээде аңга капталып, кээде шалы айдаган жерге тыгылып, аттар араң эле жортот* (Жантөшев). *Шалы суунун ичинде туруп бышат* (Жантөшев). *Пал жасап, толтуруп сууга, айдап аны, Жаз менен Дыйкан аба септи шалы* (Борбугулов).

Шалы II — зат. (вставки из цветной кожи на кожаной обуви, украшение) маасынын, булгаары кепичтин тумшугуна кооздук үчүн салынуучу көбүнчө көк түстөгү булгаары. *Кепичим шалы булгаары, Кейип жүрүп өттүбү Жашчылыктын жыргалы* («Олжобай менен Кишимжан»).

Шалы II — зат. (шалы) тегереги чачыктуу чон, жоолук. *Надежда башына чоң шалы жоолук салыныптыр* (Сыдыкбеков).

ШАҢ

Шаң I — зат. (величие, важность, торжественность) кубанычтуу, даңазалуу салтанат, шаани-шөкөттүү, салтанаттуу көрүнүш, дуулдаган шаттык. *Совет берген таң менен Эркин жашап шаң менен* (Аалы). *Цехтин ичи өзүнчө бир шаңга бөлөнгөн* (Сасыкбаев). *Кыштак ичи жаңы шаңда Оюн баштап Эмилдер* (Бөкөнбаев).

Шаң II — зат. (образ, силуэт, неясные очертания, контуры чего-л). алыстан байкалган элес, бир нерсенин даана өзү көрүнбөгөн сөлөкөтү, карааны. *Тору атын жетелеп тээ көз учундагы жондо турган адамдын шаңын эми абышкалар өздөрү да көрүп алышып божурап жатышты* (Сыдыкбеков).

ШАП

Шап I — *зат.* (сабля, меч) шилтей чаап кесүү, союу үчүн колдонулуучу кыска кылыч же канжар сыяктуу курал. *Пилдин сөөгүн саптаган канжары бар, шабы бар* («Манас»).

Шап II — *такт.* (быстро, ловко, проворно) арыдан-бери, дароо, көз ирмегенче, өтө тездик менен. *Зууракан шап аттана берген Батийна жакка баш көтөрдү* (Сыдыкбеков). *Даниярдын колун өзү эле шап кармап, экөө колдошуп кап көтөргөндө Данияр уялганынан кызарып кетти* (Айтматов).

ШАР

Шар I — *зат.* (шар) тегеректин өз диаметринин айланасында пайда болгон тоголок формасы жана ушундай формадагы нерселер. *Асманда күн оттуу шар болуп көктөн ылдый каршы дөңгөлөнүп келаткансыйт* (Айтматов). *Пил сөөгүнөн жасалган Бильярддын шарындай Жумурткалар жаралат* (Аалы).

Шар II — *зат.* (быстрое, бурное течение; без препятствий, без остановок, без помех) катуу аккан суу агымы жана анын шоокуму; агымдын, багытталган эпкиндин шарданы, күүсү; токтоосуз, тез, ылдам, шартылдаган чечкиндүү. *Асантай көбүктөнгөн шарга араң туруштук берип темтеңдеди* (Сыдыкбеков). *Тиги өзөндө шаркырап аккан суунун шары тынбай угулуп, ого бетер чыдамын кетирет* (Айтматов). *Алды-артынан, жан-жагынан жандооч кемелер коргогон баш кемедей болуп, Гүлсары ортодо топтун шары менен келет* (Айтматов). *Карабек соодасы шар өткөн бактылууларды суктана карап, шалдая түштү* (Каимов). *Кычан аткан октой шар жооп кайтарды* (Бейшеналиев).

ШАРП

Шарп I — *зат.* (ящур) ача туяктуу малдардын өтө жугуштуу оорусу. *Шарп болгон уйлар.*

Шарп II — *туур.* (подражание сильному, резкому удару) суу толкунунун серпилишинен же жээкке урунушунан келип чыккан дабышты билдирүүдө колдонулат. *Толкун келип жарга урат, Кайра кетет шарп этип* (Токтомушев).

ШАРТ

Шарт I — *зат.* (условие) түзүлгөн жалпы абал, иштин жагдайы; кандайдыр бир ишти иштөө, аткаруу үчүн коюлган талап. *Малчылардын табигый шарты башкача эмеспи* (Жантөшев). *Жаңы жерде, жаңы шартта туулган Садагасы, Сен таалайлуу баласың* (Турусбеков). *Биздин оюндун шарты ушундай, теңтуш* (Сыдыкбеков).

Шарт II — *туур.* (подражательное слово, выражающее решительное действие, резкое движение) өтө тез, бат иштелген кыймыл-аракетти, шартылдаган дабышты билдирүүдө колдонулат. *Эшикти шарт ачып, чапанын желбегей жамынган Сурмаш чыга келди* (Жантөшев). *Минген атын моюнга шарт бир салып жөнөй берди* (Сыдыкбеков).

ШЕРИКТЕШ

Шериктеш I — *сын.* (соучастник в товариществе или в *каком-л.* деле) кандайдыр бир ишти биргелешип иштөөчү, ага шерик болуучу, ишке бирге катышуучу, ортоктош, өнөктөш. *Ошол түнү биз өмүрлүккө шериктеш жар болуп кошулдук* (Айтматов).

Шериктеш II — *эт.* (объединяться в товарищество; делать *что-л.* на компанейских началах; соучаствовать в *каком-л.* деле) кандайдыр бир ишти иштөөдө биргелешүү, тең орток болуу, шерик болуу. *Юсуп кайын атасы менен шериктешип беш тешеге жакын арпа айдаптыр* (Элебаев).

ШИРЕ

Шире I — *зат.* (сироп; навар; сладкий сок) мөмө-жемиштердин, өсүмдүктөрдүн маңызы. *Тамшансам шире келбей таңдайыма Ах, деймин бир мейиздин даамын эстеп* (Абдыраманов). *Карыя колуна жуккан арпанын көк тыпынын каккылап, дандын тузу жок ширесин шимип, арпаны жээктеп кыдырып басты* (Касымбеков). *Ак көпөлөк ширеси толо элек шибер чөпкө токтобой, гүл издегенсип эргип-эргип учат* (Каймов).

Шире II — *эт.* (свариваться *о металле*); заполняться, набиваться *чем л.*) эритүү, кызытуу жолдору менен металлдарды

бири-бирине бириктирүү; жыш болуп шыгырап толуп калуу, шыкалып толуп чыгуу. *Тешип өтөр душманды Курч ширеген найзабыз* (Барпы). *Чайнай берип кум ширеп, Толкуса жарга урунуп* (Турусбеков).

Шор I — *зат.* (солончак; солёный) туздуу ак кебер, кеберлүү туз; кебер туздуу даам. *Эшилген аппак шор басып, Орчун-орчун жол басып* («Семетей»). *Булгаары кылган кишиге Чүкүрү менен шор кызык* (Осмонкул). *Бир күнү ашын мол кылат, Тузун ачуу шор кылат* (Тоголок Молдо).

Шор II — *зат.* (несчастье, беда) башка түшкөн азап, оор кыйынчылык, бактысыздык. *Ак падышанын бул кылганы элдин шору турбайбы* (Абдукаримов). *Көрөр күнүм бар бекен Шор арылып, жарыктык* (Токтогул). *Арылтты Ильич шоруңду, Көрсөттү далай сонунду* (Тоголок Молдо).

Шор III — *туур.* (подражание шваркающему звуку, шмыганию носом) суюк тамакты оп тарта тез-тез ууртаганда же мурунду тартканда чыккан сыяктуу дабышты билдирүүдө колдонулат. *Суук тийгенби же чарчагандыктанбы, айтор мурдун шор тартып, утур-утур шыпынат* (Байтемиров).

ШОРДУУ

Шордуу I — *сын.* (солёный) шор туздуу, шор топурактуу. *Шордуу жер.*

Шордуу II — *сын.* (несчастный, горемычный; бедняга, бедняжка) кайгы-мунга басылып, азап тарткан, бактысыз, бечара, байкуш. *Каныбек биз сыяктуу шордуулардын бакты-таалайы үчүн башын өлүмгө байлаган* (Жантөшев). *Баш кошуп жаңы турмуш куруп жатат, Эзилген ал күндөрү өңкөй шордуу* (Турусбеков). *Бүгүн бул үйдө менден өткөн шордуу жок сыяктанып көрүндү* (Элебаев).

ШОРО

Шоро I — *зат.* (жидкий гной из глаза) көздөн чыккан ириң сыяктуу суюктук. — *А байкуш, — деди көзүнүн шоросун агызган кылмыгый көз кемпир* (Баялинов).

Шоро II — *зат.* (лебеда) катканда куурай болуп калуучу өсүмдүк, алабата. *Корообуздун ичи толгон уйгак, чоор тикен*

аралашкан шоро куурай («Ала-Тоо»).

Шоро III — *зат.* (солончак) туздуу кебер, кеберленген туз.
Дайранын жээги ак шоро, Төгүп койгон туздардай («Ала-Тоо»).

ШТАТ

Штат I — *зат.* Айрым буржуазиялык федеративдик мамлекеттердин составына кирип, белгилүү даражада өзүн өзү башкара ала турган административдик-территориялык район.
Австралиянын штаттары. Мадрас штаты.

Штат II — *зат.* Бир мекеменин, ишкананын кызматкерлеринин туруктуу составы. *Штат боюнча ал интернаттагы балдарды бир врач жана медициналык сестра тейлөөгө тийиш («Кыргызстан аялдары»).*

ШЫБАК

Шыбак I — *зат.* (полынь однолетняя) өңү бозомук келген майда жалбырактуу түп-түп болуп чыгуучу өсүмдүк. *Эгиз улакка айры шыбак (макал).*

Шыбак II — *зат.* (штукатурка) курулуштун, үйдүн дубалдарын, потолокторун жылчыксыз кылып тегиздөө үчүн топурактан, кумдан ж. б. аралашмалардан жасалып шыбалган жука катмар. *Экөө бириктишип ар кимдин ылайын жасап, шыбагын шыбап, тамын согот (Жантөшев).*

ШЫБОО

Шыбоо I — *зат.* (запах пота от ног) бут тердегенден пайда болгон сасык жыт. *Буту шыбоо.*

Шыбоо II — *к. а. (и. д. от шыба — мазать, штукатурить, покрывать тонким слоем чего-л.)* курулуш иштеринде шыбак жумуштарын жүргүзүү; коюураак келген дарыны, майды ж. б. жаба сүртүү, шыбай сүйкөп жугузуу. *Үйдүн сыртын шыбоо. Май шыбоо.*

ШЫЙПАҢ

Шыйпаң I — *зат.* (опахало из конского хвоста для отмахивания от насекомых) аттын куйругунан жасалган чымын коругуч. *Шыйпаңдан тажаган киши шыйпаң менен өзүн өзү*

чаккылайт (Жантөшев).

Шыйпаң II — *зат.* (навес в поле для отдыха работающих) эс алуу, көлөкөлөө же бир нерсе сактоо үчүн ылайыкталып жасалган үстү жабык, туш тарабы ачык жай. *Мына шыйпаң. Бардыгы эс алуу убагында* (Байтемиров). *Он тогуз бригаданын ар биринде бирден шыйпаң, кызыл бурч* (Үмөталиев).

ШЫК

Шык I — *зат.* (склонность; старание; способность; воодушевление) кандайдыр бир нерсеге карата кызыгуу жөндөмдүүлүгү, кунт коюучулук, ыклас берген дилгирлик. *Эгер ал аракетке шык кошулса силердин ар кимиңер илимге жаңы салымыңарды кошо аласыңар* (Бейшеналиев). *Жаитарына шык берип, Үлгү болуп өрнөгү* (Осмонкул). *Жамактатып ырдаганга анын шыгы бар эле* (Сасыкбаев).

Шык II — *туур.* (подражательное слово, звук прищёлкивания языком) шыпшынган дабышты билдирүүдө, малды, көбүнчө жылкыны токтотууда, жоошутууда колдонулат. *Сартбаев өз алдынча шык-шык шыпшынса, анын дабышынан тынчтык бузулбай, жалгыз гана Сабырдын үнү көңүлдү бөлдү* (Сыдыкбеков).

ШЫП

Шып I — *зат.* (потолок) тамдын, имараттын ички төбөсү, потологу. *Уктай албай шыпты тиктеген бойдон чакчыйып жата бердим* (Абдыраманов). *Начальник мырза төбөсүн жер кепенин шыбына тийгизбөөгө этиет боло сылык сүйлөдү* (Бектенов).

Шып II — *элес.* (образное слово, выражающее быстрое, проворное действие) өтө тез, дароо, ошол замат болгон кыймыл-аракетти билдирүүдө колдонулат. *Отура каларым менен машина шып жүрүп кетти* (Өмүрбаев). *Кум толуп алкымына келген кезде Шып этип жетип келди да карыя* (Бөкөнбаев).

ШЫПЫР

Шыпыр I — *зат.* (враль) жалган болсо да эч токтолбой, тартынбай айта берүүчү калпычы. *Шыпырдын айткан сөзү*

баары жалган, *Шыпылдап жалган сөздөн таалим алган* (Тоголок Молдо).

Шыпыр II — *эт.* (мести, подметать; сгребать) шыпыргы менен, колу менен ж. б. бир нерсенин үстүндөгү ар кандай нерселерди сыдыра шилеп сүрүү, ыпыр-сыпырдан арылтуу. *Көсөл эшиктин алдына суу сээп, бир сыйра шыпырып чыкты* (Каимов).

ШЫР

Шыр I — *такт.* (прямо, без остановок, без помех) эч нерсеге буйдалбай токтоосуз түрдө, шыдыр, шар. *Гүлайым эшикке шыр чыгып кетти* (Бейшеналиев). *Атай дагы да болсо оюн шыр айта албай тайсалдады* (Каимов).

Шыр II — *туур.* (звукоподражание шуршанию, шмыганию, журчанию) суу шыркырап куюла акканда, мурунду тартканда, металл буюмдарды чарыкка тартканда, ширеткенде ж. б. чыккан дабышты билдирүүдө колдонулат. *Кызыл учкун чарыктан шыр-шыр этип чачырады* (Сасыкбаев).

Ы

ЫЗГЫТ

Ызгыт I — *зат.* (чибис, пигалица) анча чоң эмес көбүнчө саздуу жерде жүрүүчү канаттуу. *Ошо суунун боюнда Ызгыт жүрөт ызылдап* (Каралаев).

Ызгыт II — *зат.* (полоска кожи, вшиваемая сзади в голенище (там, где голенище сшивается) маасынын, өтүктүн кончунун арткы тигишине кошо катталып тигилүүчү ичке тилке булгаары. *Ызгыт коюп тигилген маасы.*

Ызгыт III — *эт.* (*понуд. от ызгы* — быстро вертеться, быстро мчатся) чанды бурулдата уюлгутуп, зыпылдата жүрүү, сызган бойдон катуу кетүү. *Бир машина жолдун чаңын ызгытып келатат* (Байтемиров). *Түркүн чал жээрде кашканы чойт-чойт камчыланып ызгыткан боюнча дуу коюп жөнөп кетти* (Бейшеналиев).

ЫЙЛААК

Ыйлаак I — *сын.* (плакса, нюня; плаксивый) көп ыйлаган, чыргоолонуп жөнү жок эле ыйлай берген, көп ыйлоочу. *Кичинемде дарылдап ыйлаак да болупмун* (Сыдыкбеков). *Ыйлаак бала энеге түк тынчтык бербейт го* (Байтемиров).

Ыйлаак II — *зат.* (волдырь, пузырь, напленный жидкостью (*напр. на теле от ожогов*)) бир жерин күйгүзүп алганда, өйкөгөндө, сүрүлгөндө ж. б. учурларда пайда оолгон ичине суу толуп каканактап, мөлтүрөп турган ыйлаакча. *Колуна май чачырап заматта ыйлаак болуп чыга келди.*

ЫК

Ык I — *зат.* (благоприятные обстоятельства, удобный случай, удобный момент; прием, способ, метод) ыңгайлуу шарт, бир нерсенин ылайыктуу келген жөнү, жагдайы; кандайдыр бир ишти иштөөнүн, иш жүзүнө ашыруунун жолу, ыкмасы, методу. *Каныбек кубанганынан эмне деп айтуунун ыгын таппады* (Жантөшев). *Уюган чаңга кире элек Уруштун ыгын биле элек* («Манас»). *Кычан күн сайын уй кайтаруунун ыгын өздөштүрүп, жумушун жеңил, кызыктуу сезе баштады* (Бейшеналиев).

Ык II — *эт.* (искать защиты от ветра, прятаться от непогоды; плотно прижиматься, ища защиты; полечь, склониться по ветру), катуу шамалдан, жаандан ж. б. корголоп далдаалануу, ыктоо; жел жүргөн жакка карай жапырылуу, ийиле ыргалуу. *Бир таштын далдаасына ыгып туруп калган кыймылсыз ушул учуру кадимки катырыч койгон эмедей көрүнөт* (Байтемиров). *Жакшы баш алган арпалар башын көтөрө албай, бирине бири ыгып, шыгырап көңүл тойдуруп турган* (Касымбеков).

ЫКТОО

Ыктоо I — *зат.* (заветренное место; укромное защитное место) шамалдан, жаан-чачындан корголоого ылайыктуу далдаа жер, ылымта. *Жылкы тынч ала албай, бирине-бири ыктап, улам четте калганы ыктоо издеп тегеренип, тобу менен сүрүлүп турду* (Айтматов). *Акыры тээ зоонун түбүнөн ыктоо жер таптым* (Өмүрбаев).

Ыктоо II — к. а. (и. д. от **ыкта** — искать защиты от ветра, прятаться от непогоды; плотно прижиматься, ища защиты) шамалдан, жаан-чачындан корголоп далдаалануу, ылымта жер издөө; бирөөгө сүйөнө жанаша ыгып турган абалда болуу. *Чаба жааган жамгырга бет бага албай бири-бирине ыктоодо.*

ЫКЧАМ

Ыкчам I — сын. (проворный, расторопный; проворно, расторопно) иштегени, кыймыл-аракети, жүргөн-турганы шамдагай, ылдам, чапчаң. *Жүкөштүн сөзү да, мүнөзү да ыкчам* (Сасыкбаев). *Айылга кирди бастырып ыкчам* (Абдыраманов).

Ыкчам II — сын. (довольно горячий) бир кыйла ысык, бирок ооз күйөрлүк эмес (көбүнчө суюктукка карата). *Көпкө сапырып, ыкчам жутуп жибергендей болгондо Капитанга берди* (Жантөшев).

ЫКШОО

Ыкшоо I — сын. (ленивый, вялый, тяжёлый на подъём) кыймыл-аракети, жүрүш-турушу өтө жай, кашаң; илкип-калкыган жалкоо. *Ыкшоо өгүздөр ыңгыранып, энесинен адашкан кулундар кишенеп, жүздөгөн туяктардын дүбүртү биригип, сүрөөнү бузулбай көч агылды* (Касымбеков). *Малдаш урунуп отурган адам куңкулдөп ыкшоо алик алды* (Касымбеков).

Ыкшоо II — к. а. (и. д. от **ыкша** — двигать из стороны в сторону, встряхивать) ары-бери копшоп козголтуу. *Талкан салган капты ыкшоо.*

ЫНТЫК

Ынтык I — сын. (сильно желающий, стремящийся) кандайдыр бир нерсеге карата ынтызар, дегдеп-самаган өтө дилгир. *Ынтык болгон Жамиласына өзүнүн Фрунзеге келгендигин билдирбей, ал кантип чыдап тура алат?* (Баялинов).

Ынтык II — эт. (тяжело дышать и кряхтеть) энтиге оор дем алуу, кыстала демигүү. *Жутаке семиздигинен ынтыга таноолорун дердеңдетти* (Жантөшев). *Өзү чуркап келгендей Чоробай эми ынтыга үн чыгарды* (Мавлянов).

ЫШКЫ

Ышкы I — *зат.* (любовь; желание) бирөөгө карата болгон сүйүү; кызыгуу, ынтызар болуу сезими, дегдеген талапкерлик. *Кызы жаман эмес. Ар кандай жигиттин ышкы түшкөндөй* (Абдукаримов). *Сукеш, сенин ышкыңа менин мас болгонума бир айча болуп калды* (Мавлянов). *Алардын өнөр үйрөнүүгө болгон ышкысы артты* («Ала-Тоо»).

Ыкшы II — *эт.* (тереть) жышып сүрүү, сүргүлөй жышуу. *Жыгачты жыгачка ышкый берсе, от чыгат* (макал).

Э

ЭБЕЛЕК

Эбелек I — *зат.* (прокладка, которую кладут под шляпку гвоздя при заколачивании; заклёпка) мыкты бөрктөп кадаганда бөрктүн алдына коюлуучу жалпак же тегерек келген темир, аштап бекитүүдө колдонулуучу шынаача. *Башынан чыгып кетет деп, Төрт кырдаган болоттон Кош эбелек урдурган* («Манас»).

Эбелек II — *зат.* (устели-поле (*трава*)) кургак талааларда өсүүчү, бышып жетилгенден кийин кичине эле соккон жел учуруп кетүүчү жеңил өсүмдүк. *Онуң айтсаң он бөлөк, Эбелек куурай, чөпсүңөр* (Жантөшев).

ЭГЕ

Эге I — *зат.* (хозяин; обычно с притяжат. аффиксом I л. **эгем** — бог, бог мой; дух-покровитель) кандайдыр бир нерсенин ээси, кожоюн; кудай (көбүнчө эгем формасында). *Бийлик эгесинин бир ооз макулдугун алып коюу зарыл* (Касымбеков). *О кудай, о жараткан эгем! Азап-тозоктон, кайгы-муңдан арылтпай койдун го!* (Абдукаримов).

Эге II — *эт. диал.* (пилить, оттачивать железо; надставлять) курчутуу, жылмалоо, тегиздөө үчүн өгөө менен сүрүү; курч металл кийгизүү, улап коюу. *Учуна болот эгеген* (фольк.).

ЭГИЗ

Эгиз I—*зат.* (близнецы, двойня; пара одинаковых) бир мезгилде бир энеден туулган эки бала, төл; жуп, түгөй, түгөйлөш. *Кара моюн ак эчки Эркелетти эгизди* (Аалы). *Коёндон окшош козусу Коюңар тууган эгизден* (Маликов). *Эки Кемин жайлаган Эгиз кара ат байлаган* («Манас»).

Эгиз II — *сын.* (высокий; высокогорное пастбище, высота) бийик; бийик жер, бийиктик. *Эчки-теке кийигин Эгизден издеп бийлигин* («Манас»). *Эгизден туруп нас жакка Шаркыраган аккан суу* (Барпы).

ЭЛЕ

Эле I — *эт.* просеивать (*через решето, сито*) ун-талканды, кумду ж. б. электен, калбырдан өткөрүү, электи, калбырды термелте, тегерете чайкап ичиндегилерин себелете түшүрүү. *Батийна эпилдетип талкан элеп, жарма бышырчу* (Сыдыкбеков).

Эле II — *эт.* (замечать, обращать внимание; реагировать) байкап билип калуу, көңүл буруу, көңүлгө алуу. *Ал турсун Бек Сейиттин директорлугунан башка эмнеси бар экендигин, адамгерчилигин, кошуналыкка кандайлыгын да элебеген экен* (Каимов). *Эрегишкен Алооке Эсен-аман жатканда, Элебей ууга кеткени* («Манас»).

Эле III — *эт.* (*прошедшее время от неправильного и недостаточного глагола э — быть*) атооч сөздөр менен кошо айтылып, заттын ким экендигин, мезгилди, ал-абалды, бир нерсенин бар же жок экендигин ж. б. билдирүүдө колдонулат; көмөкчү этиш катарында негизги этиштин маанисин ырастоо үчүн колдонулат. *Кыз атасы Кулжыгач Кыргыздын бул да байы эле* («Олжобай менен Кишимжан»). *Түшкү дем алыш учуру эле* (Сасыкбаев). *Тогуз агаң бар эле, Тогузу катар мал эле* («Эр Төштүк»). *Бектур карыя көптү көрдүң эле* (Турусбеков).

Эле IV — *бөл.* (частица, служащая для ограничения или придания обороту речи категоричности) башка сөздөр менен айкалышып, күчөтүү, тактоо же чектөө маанисинде колдонулат. *Курман менен Сары баитары жерге тийгенде эле коңуругун*

баштады (Убукеев). Мен жөнөкөй эле шахтёрмун (Сасыкбаев). Фатима бат эле өңүнөн азып, жудөп кетти (Сасыкбаев).

ЭЛЕК

Элек I — *зат.* (сито) көбүнчө ун-талкан элөө үчүн колдонулуучу кылдан же ичке зымдан токулган тегерек алкактуу үй буюму. *Кылканы жок кум кайрак Күнүң түшпөйт элекке (Аалы).*

Элек II — *эт.* (глагольное отриц. со знач. пока еще не; употребляется только при депр. наст. вр. основного глагола) көмөкчү этиш катарында негизги этиштин терс маанисин көрсөтүүдө, кыймыл-аракеттин али бүтпөгөндүгүн билдирүүдө колдонулат. *Аның чын, саа бир сырды айта элекмин (Токобаев).*

ЭЛЕТ

Элет I — *зат.* (кочевое население (противопоставляется оседлому, городскому); род, племя; свой народ; места, отдаленные от культурных центров, глушь) шаарда отурукташпаган, өзүнчө айыл болуп көчүп-конуп жүргөн көчмөн эл; белгилүү бир уруу эл, өз эл-журту; шаар эмес, шаардан алыс айыл жери. *Эзелден бери бул жерде Элет кыргыз каралап (Тоголок Молдо). Кыдырып жүрүп сендейди, Көрбөдүм кыйла элеттен (Токтогул). Артисттер элетке айыл кыдырып чыгышты (Бектенов).*

Элет II — *эт.* (понуд от эле I — заставить просеивать) ун-талканды, кумду ж. б. электен, калбырдан өткөртүү. *Элетпейт унун элекке, Элинде жок береке (Шүкүрбеков).*

ЭМ

Эм I — *зат. этн.* (симпатические средства знахарских лечений; прививка; положительное влияние) оорулуунун айыгып кетиши үчүн себепчи боло турган ар кандай дарымдоо, эмдеп-домдоо ырымы, туура келген, эп келген таасирдүүлүк. *Абаңа эм болуучу Дарымды да бербеймин (Жантөшев). Көптү, көргөн, көптү билет, Элге сөзү эм киши (Аалы).*

Эм II — *эт.* (сосать грудь, соску) эмчек соруу же упчу менен сүт соруу. *Ушунетип акталды Энемин сүтүн эмгеңиң*

(Жантөшев). *Сааганыман көп калат, Сары кулун эмгенге* (Осмонов).

ЭМГЕК

Эмгек I — *зат.* родничок (*на темени ребёнка*) эмчектеги баланын маңдайы менен төбөсүнүн ортосундагы ката элек, былкылдап турган жери. *Сылап көрсө баланын, Балкылдап турат эмгеги* (Тоголок Молдо). *Толук татпай ата-энеңдин бергенин Жетим калдың ката электе эмгегиң* (Аалы).

Эмгек II — *зат.* (труд; мучение, трудность) иштеген иш, күч-кубатын, акыл-эсин жумшап аракет кылган жумуш, кызмат; кыйын-кыстоо мээнет, кыйноо, азап. *Эрдин көркү — эл менен, Эмгегиң менен элге жак* (Токтогул). *Түбөлүк жашап каласың Эмгегиң сиңсе заманга* (Шүкүрбеков). *Эзип эсин кетирип, Эмгекти мыктап салгыла* («Эр Төштүк»). *Элемандын Эр Төштүк, Эрдигинен оолуксун, Эмгекке башы жолуксун* («Эр Төштүк»).

ЭН

Эн I — *зат.* (ширина) узунунан кеткен нерсенин туурасы, туурасынан алгандагы жазылыгы. *Ал эни бир араба жүргүдөй бийик дубалдын үстүндө көпкө кыдырып басты* (Касымбеков).

Эн II — *зат.* (метка на ухе) ажырата таанып-билүү максатында бычак менен малдын кулагына салынган оюк, белги. *Байлоодон күлүк уурдатып, ошону изилдеп жүрөм. Эн, тамгасы жок, өзү ак кула* (Жантөшев).

Эн III — *зат.* (золотуха) кулакты тегерете же кулактын көнчөгүнө түшкөн суу чыгып туруучу жара. *Кулагына эн түшкөн бала.*

Эн IV — *зат.* семенники (*гл. обр. у мелко́го скота*) эркектик урук беши (көбүнчө майда жандыктарга карата).

ЭҢ

Эң I — *эт.* (наклонившись или опустившись коснуться земли, схватить с земли рукой (*о всаднике*)) көбүнчө ат үстүнөн эңкейип жердеги нерсени алуу, илип кетүү. *Жигиттер тыйын эңип, улак тартышат* (Сыдыкбеков). *Айтыңызчы, жерде*

жаткан калпакты чаап баратып эңип кете аласызбы (Байтемиров).

Эң II — *бөл.* (очень, самый) күчөтүү маанисинде колдонулат. *Эң калыс, эң адилет улуу заман, Энедей баарыга тең көңүл салган* (Осмонов). *Эң кенжеси тигил олтурган Маруся* (Сыдыкбеков).

ЭҢИШ

Эңиш I — *зат.* (склон (*горы*) тоонун улам төмөндөп кеткен боору, жантайма жер, эңкейиш. *Мен артына учкашканмын. Эңишке келгенде эс ала түшүп кетип барам* (Элебаев). *Эңиштен чыга бергенде Өксүй ишилтеп калды эле* («Семетей»).

Эңиш II — *зат.* (состязание всадников, состоящее в сталкивании друг друга с коня, выбивании из седла) ат үстүнөн бирин-бири оодарып алып түшүүгө, эңип алууга аракет кылган улуттук оюн, оодарыш. *Тамаша эңиш, күрөштөн баиталып, аягы жамбы атууга токтолду* (Жантөшев). *Эңиштин кандайча бүткөнүн билбейм* (Каимов).

Эңиш III — *эт.* (сталкивать друг друга с коня, выбивать из седла) оодарышка түшүп, бирин-бири ат үстүнөн эңип алууга аракет кылуу, оодарышуу. *Абасы Кошой балбандай, Ат үстүнөн эңишкен* (Осмонкул). *Алты жаштан өткөндө, Тайкунан минип эңишкен* («Эр Табылды»).

ЭҢСЕ

Эңсе I — *зат.* (сильное желание) катуу самагандык, көксөгөндүк. *Эбин тапкан эки ичет, Эңсеси каткан бир ичет* (макал). *Касым бардыгынын эңсесин кесип койду* (Убукеев).

Эңсе II — *эт.* (сильно желать) абдан самоо, дегдөө, көксөө. *Эркиндик эңсейт чет элде, Эзилген кедей эмгекчи* (Үсөнбаев). *Сагындым кагылайын алтын жерим, Эңседим ой-түзүңдү көрсөм дедим* (Абдыраманов).

ЭРЕГИШ

Эрегиш I — *зат.* (спор, препирательство, распря) жүрүштурушу, мамилеси, аракети менен өзүнүн каршысынан кем калышпагандыгын билдирүү сезими, атаандаштык. *Эрегиш*

издеттирет далай чырды, Көп чырда көпкөлөңдөр далай сынды (Аалы). Албетте, абысындардын эрегиши айттан кызык тамашалуу болот тура (Сыдыкбеков).

Эрегиш II — *эт.* (спорить, препираться, заводить распри) атаандашкан, бири-бири менен тирешкен, талашып-тартышкан мамиледе болуу. *Эрегишип эки бай Турушканын айтайын (Тоголок Молдо). Эрегишип жүргөнчө Элчиликке келелик («Курманбек»).*

ЭРИН

Эрин I — *зат.* (губа) ооздун булчуңдуу, кыймылдуу келген астыңкы жана үстүңкү кырка бөлүктөрү. *Калың эриндери кыбырап бирдеме дегенсийт (Байтемиров). Эриндери көгөрүп, көзү агына айланып, шайы кетип бара жатат (Айтматов).*

Эрин II — *эт.* (лениться) кандайдыр бир ишти иштөөгө көңүлү келбөө, көңүлсүнбөгөн кыймыл-аракетте болуу, жалкоолонуу. *Белсенип жумуш кылгандан Акылсыз адам эринет (Токтогул). Баскандан эринсең — жүгүрөрсүң (макал).*

ЭС

Эс I — *зат.* (память; ум, сознание) унутпай ойдо сактоо жөндөмдүүлүгү; акыл, аң-сезим. *Эскирип өмүр баратат, Эсимден кетпейт бала чак (Бөкөнбаев). Эсимде! Бир күн атам кайгыланды (Турусбеков). Эрдигиң бар, эсиң жок. Энөө Төштүк экенсиң («Эр Төштүк»).* *Эси болсо жигит өзү билет кимдин белеги экенин (Касымбеков).*

Эс II — *эт.* везать (о движении воздуха) акырын бүлкүлдөй согуу (жел жөнүндө). *Сергитип турду абамды Жибек жел эсип, гүл бурап (Бөкөнбаев). Кеч курун салкын жел эсет (Үмөталиев).*

ЭСЕР

Эсер I — *зат.* (эсер, социалист-революционер) 1902-жылы Россияда народниктердин калдыктарынан түзүлүп, Октябрь революциясынан кийин Совет бийлигине каршы күрөшкөн, марксизмге жат майда буржуазиячыл партиянын мүчөсү, социалист-революционер. *Большевиктер эсерлерди кынына кийирип, кылмыштарын ашкерелеттир (Сасыкбаев).*

Эсер II — *сын.* (легкомысленный; опрометчивый; придурковатый) эс-акылы төмөнүрөөк көпкөлөн, акылы жогураак, дардаке. *Кол ичинде Сарыбай Эсерди кудай уруптур, Колго буйрук кылыптыр («Сейтек»).* *Эмгектүү эрдин башына, Эсер катын жолугат* (Тоголок Молдо).

ЭСТЕ

Эсте I — *эт.* (помнить, вспоминать) эске түшүрүү, унутпай эсте сактоо. *Алыскы сүйгөн жерди эстеп, Акырын Жапар ырдады* (Бөкөнбаев). *Жасадым келиштирип сонун букет, Кантейин, эстей жүр деп, белек бердим* (Үмөталиев).

Эсте II — *эт.* (позёвывать) уйкусу келгенде, талыкшыганда ж. б. оозун чоң ачып, терең дем алуу. *Дагы бирдемени ойлогон го деп уйкучу келин оозун ачып эстеди* (Убукеев). *Көкө оозун чоң ача эстеп алып, үнүн көтөрө сүйлөдү* (Касымбеков).

ЭТ

Эт I — *зат.* (мясо (*как пищевой продукт*); варёное мясо, тело) жан-жаныбарлардын сөөгүнө жабыша өсүп, көбүнчө тамак-аш, азык-түлүк катарында колдонулуучу дене заттары; дененин ачык бөлүгү. *Мал жарыктыктын эти да, жүнү да — бардыгы жакшы* (Убукеев). *Койчу тоо текенин бир сан этин бузуп, алоолонто от жакты* (Сасыкбаев). *Жарма, чайды жаман деп Этти кайдан табасың* (Токтогул). *Кийип калган этине Апасынын чепкенин* (Шүкүрбеков).

Эт II — *эт.* (*вспомогательный глагол*, производить действие) кандайдыр бир кыймыл-аракетти, элести, бир нерсенин иштелгендигин билдирүүчү көмөкчү этиш. *Эмгек этип жашыңдан, Элге жаксаң эң кызык* (Токтогул). *Таманы жерге так этип, Эки буттун согончок Май куйрукка шак этип Улуу жолго салыптыр* («Эр Табылды»).

ЭШ

Эш I — *зат.* (опора, поддержка; друг) таяныч, жөлөк, караан; жардамчы, жолдош. *Жемелегенде. Үндөбөсө да кишиге киши эш тура* (Сыдыкбеков). *Жаманды эш туткучакты эшектин куйругун кармап жөө кеткениңиз артык беле,* —

дедим (Сыдыкбеков).

Эш II — *эт.* (вить, свивать, сучить; разорвать, распороть) жүндү, буланы ж. б. бурай толгоо, чыйрата толгоо; булуп тартуу, ичиндегисин чубай жаруу, шилей тартуу. *Кийим тигип, аркан эшип, килем жасап, Жалгыз үй, кары кемпир жүрдү жашап* (Үмөталиев). *Зууракан түйдөк жазып жип эшет* (Сыдыкбеков). *Ичи жаман арамды Тик эле кармап алалы, Эшектей кардын эшели* («Сейтек»).

ЭЭ

Ээ I — *зат.* (хозяин) белгилүү бир менчиктин, байлыктын, малдын, үйдүн ж. б. кожоюну, ээлик кылган киши. *Төрдө отурган жапалдаш бойлуу кызыл киши — үй ээси Салиев* (Каймов). *Жорго чөптөрдү шатырата аралап, ээсинин колун карыштырып баратты* (Касымбеков).

Ээ II — *сырд.* (возглас неудовольствия, досады; возглас удивления) бирөөгө кайрылууда, кейигендигин, наалыгандыгын билдирүүдө же таң калгандыгын, ырастагандыгын билдирүү иретинде колдонулат. *Ээ Коңурбай, Түкүбай, Булардын ичинде жүрөт арманы* (Маликов). *Атаганат, ушундай болот экен ээ?* (Байтемиров). *Жети күндө келгин ээ* («Эр Табылды»).

ЭЭЛИК

Ээлик I — *зат.* (владение; обладание) ээ болуучулук, өз менчиги деп же өзүнө таандык деп эсептөөчүлүк. *Аксакал макул болсо бир короо койго ээлик болуп берсин* (Убукеев). *Атка ээлик болуп, эр жетип, зоболоң өскөнү ушул* (Бейшеналиев).

Ээлик II — *эт.* (приходить в возбуждение; возбуждаться, горячиться) токтоно албай, чыдамсызданып күчөнүү; дегдеп самаган, токтоно албай күүлөнгөн абалда болуу. *Ээликкенден ээлигип, Элемандын Төштүгү Агасын издеп калды дейт* («Эр Төштүк»). *Ээлигип алган ойноок козулар ошондон үркүп олтуруп кой короого барып бир эле токтоду* (Элебаев).

ЭЭРЧИ

Ээрчи I — *зат.* (мастер, изготовляющий седла) ээр чапкан, ээр жасаган уста. *Ээрчинин керкиси.*

Ээрчи II — *эт.* (следовать, идти за кем-чем-л.) артынан басуу, кошо жүрүү; бирөөнүн (жол көрсөтүүчүнүн, жетекчинин) айтканына көнүү, жолун жолдоо, жетегинде болуу. *Ушу турган элиңдин Ээрчигенин ала кет* («Эр Төштүк»). *Ырчынын баары дүбүрөп, Ээрчинтир, Токо өзүңдү* (Тоголок Молдо).

Я

Я

Я I — *бөл.* (употребляется как воспросительный отклик на обращение или при переспросе нерасслышанного) бир нерсени тактап сураганда же айтылган сөздү укпай калып кайра сураганда колдонулат.

Я II — *сырд.* (*межд.* выражает досаду, негодование, удивление) чочуганда, кейигенде, тобо кылганда, таң калгандыкты билдирүүдө колдонулат. *Я кокуй, бул эмнеси?* (Бейшеналиев).

МАЗМУНУ

Омонимдер жана алардын сөздүктө камтылышы.....	3
Сөздүктүн курулушу.....	14
А.....	17
Б.....	53
Г.....	90
Д.....	91
Ж.....	100
З.....	134
И.....	136
К.....	143
Л.....	243
М.....	245
Н.....	258
О.....	261
Ө.....	270
П.....	277
Р.....	278
С.....	279
Т.....	301
У.....	335
Ү.....	342
Ч.....	344
Ш.....	370
Ы.....	379
Э.....	382
Я.....	390

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ОМОНИМДЕР СӨЗДҮГҮ

Редактору *Осмонова Ж.*
Корректору *Мурастов Б.*
Компьютердик калыпка салган *Салиев Э.Ж.*

Терүүгө 05.11.2015-жылы берилди.
Басууга 26.11.2015-жылы кол коюлду.
Форматы 60x84 ¹/₁₆. Көлөмү 24,5 басма табак.
Нускасы 500 даана. Заказ № 42.

«Бийиктик+» ЖЧК басмаканасында басылды
Бишкек ш., Абдырахманов көчөсү, 170 А